ORTNAMN OCH KULTURHISTORIA · 4

Gudastolpen

ROD och RÅD

En studie i fornnordisk

språk- och religionshistoria

av

PETRUS ENVALL

ALMQVIST & WIKSELL/STOCKHOLM

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB
Uppsala 1969

INNEHÅLL

I. *RO(D)* OCH *RÅ(D)* SOM APPELLATIV

Kap. 1. *Rå* 'skogsrå, gränsrå, segelrå'

A. *Rå(d)* 'skogsrå, sjörå' o. d.

Ordet *rå* förekommer i svenskt riksspråk i tre betydelser, som sammanförts i den etymologiska diskussionen, folktroväsen (*skogsrå* o. d.), gräns (*rågång*) och stång (*segelrå*).

Ordet *skogsrå* o. d. har först varit föremål för diskussion. På grund av dialektformen *råd* (se nedan) förklarades det av M. F. Lundgren[1] och efter honom av Adolf Noreen[2] vara identiskt med fvn. *ráð*, som förekommer i Hákonarmál v. 18 (Eyvindr Skáldaspillir år 961) i sammanställningen *ráð öll ok regin* »de rådende og styrende magter».

Häremot opponerade sig Erik Noreen,[3] som ansåg, att *d* i *råd* var hypersvecistiskt liksom i dial. *stråd* 'strå' o. d. Han antog, att *rå* 'skogsrå' var samma ord som *rå* 'gränsrå' och *rå* 'segelrå, stång', och att de olika betydelserna utvecklats på följande sätt: Stång, stång använd som råmärke > råmärkets skyddande ande > ande knuten vid en bestämd lokalitet.

Gentemot detta framhöll Lars Levander,[4] att *skogsrå* har ursprungligt *d*, ty det är endast i konsonanthistoriskt konservativa mål, som *d* bevarats: i dalmål *råð* n. Älvdalen, *rådn* m. best. form Orsa, Rättvik, Leksand; i Härjedalen *råd* n. Lillhärdal; i östra Uppl. *råd* m. Gräsö, Vätö; i gutamål *råd* m. l. n.; i fi.-sv. *råd* n. Nyl., Eg. Finl. Slut-*d* bevaras också i ä. nsv. skriftspråk: *råd* (1603); likaså i svaga mask. *Råde* (1679) och fem. *råda* (1764).[5] Samma betydelse har i dalmål *råðenden* m. best. form Älvdalen, *rådnd* n. Mora, Sollerön, *råddn* n. Leksand; i Närke och Västergötl. *rådande* m.; i fi.-sv. *rådande* m. l. n. Nyl., Österbotten och *rådare* m. Nyl., Eg. Finl., Österbotten.[6]

Däremot har mål med yngre prägel *d*-bortfall: i Uppl. *gålsrå* n., i Dalarna: *rää* m. Säter, *råand* m. Särna, *randa, rånda* f. nedre dalmål, Dalabergslagen; likaså i Norge, där ordet förekommer huvudsakligen i gränstrakter mot Sverige: *raa* n. 'slags vætte' Trøndelagen, sms. *skogsraaa* best. form S. Østerdalen, *fiskeraaa* Nordland, *raamand* Sunnmøre.[7]

Folktrons *rå* härledde redan Ihre av verbet *råda*.[8] Med hänvisning till

Levander sammanställde även Jan de Vries substantivet fvn. *ráð*, sv. *rå(d)* 'geisterwesen' med verbet *ráða* 'raten, herrschen'.[9] Betydelsen måste dock närmare preciseras. Verbet har i detta sammanhang en speciell innebörd. Fvn. *ráða* betyder bl. a. 'beligge',[10] no. *ræda* 'løbe i brunst, parre sig',[11] msv. *radha* 'göra med barn',[12] ä. nsv. *råda* 'göra ngn gravid', perf. part. *råden* (O. Petri 1530) eller *rådd* (1578),[13] sv. dial. *rå* v. 'belägra en mö', även intrans. 'bli mjölk i juvret (kort före kalvningen)' Västergötl.,[14] (därav *råmjölk*), *rådande* pres. part. 'havande, gravid' Nyl., *rådd* perf. part. 'hävdad (om ogift)' Nyl., Österbotten.[6] Svenska Akademiens Ordbok antar, att betydelsen 'göra ngn gravid' är ett specialfall av *råda* 'styra o. ställa l. ordna med (ngn), åvägabringa ngt med (ngn)' och uppför därför den dialektala betydelsen om kalvko som särskilt ord, ä. nsv. *rå* (1730) »av ovisst ursprung».

Men det är den gamla betydelsen 'belägra' till substantivet fvn. *ráð* n. 'coitus' och 'giftermål' i såväl lagspråk (Grågås) som sagor (Olov den heliges saga, Sturlungasagan m. fl.). Härtill hör *ræða* adj. 'parrelysten (om so)'[10] och no. *ræde* f. 'utugtig kvinde' Jæderen, Sunnmøre,[11] fi.-sv. *råddus* m. 'osnygg karl' och *rådda* f. 'osnygg kvinna' Nyl.[6] Konsonanten förlängdes mellan lång, betonad och kort, obetonad vokal, jfr *fly*, *flydde* o. d. Bevarad lång vokal i denna ställning beror på analogi med stamordet.[15]

Subst. *ráð* betydde också 'fallos, manslem', vartill fvn. *ráði* m. 'handyr, galt'. Dialektalt har *rad* i denna betydelse använts bildligt i t. ex. dalmål *furadn*~*furåd* 'i vattnet utskjutande gärdsgård' (Sollerön) av no. och nederl. *fud*, sv. dial. *fu* f. 'cunnus' Ångermanl., jfr lat. *futuere* 'coire', och i fi.-sv. *råddil* m. 'kärnstav' Ekenäs med redskapssuffixet *-il*.[6]

Till *ráð* bildas med tillhörighetssuffixet *-n* (kap. 3 C) sv. dial. *rån* n. 'coitus (isynnerhet fårens)', *råne* m. 'fargalt' Uppl., Västmanl., Närke, Västergötl., Östergötl., Nuckö, Ormsö, *rånare* m. 'springbagge, liderlig karl' Petalax, *halvrånar* m. 'galt l. gumse med en testikel' Österbotten, *rån* adj. 'kättjefull, brunstig (om människor och kreatur)' Hälsingl., Härjedalen, *råna* v. 'vara brunstig (om bock)' Hälsingl., Härjedalen, (om fargalt) vä. Nyl., *rånas* ds. (om sugga) Uppl., Närke, sms. *rånbókk* m. 'osnöpt bock' Hälsingl., *rånngalt* m. 'fargalt' Österbotten, *rånhål* n. 'horställe' Petalax, *rånmärr* f. 'lättsinnig kvinna' Replot, *rånagumse* m. 'osnöpt gumse', *rånaokse* m. 'tjur' Österbotten, *rånnagalen* adj. 'brunstig (om sugga)' Österbotten.[6,14] Dialektalt har *á* förkortats framför *ðn*[15] och sedan förlängts efter övergång av långt *a* till *å* i *rana* v. 'vara brunstig (om bock)' Östergötl., (om harar och får) Södermanl., Smål.[14]

Bild 1. *Kung Ingels sten* på Ingelstadsgårdens ägor i Ö. Ingelstads sn, Ingelstads hd, Kri. l. (Carl Fredrik Ohlsson, Borrby).

Fvn. *ráð* n. betecknade således icke vilka gudar som helst utan fruktbarhetsguden. Dennes symbol, fallos, restes på kultplatser av olika slag. De kunde vara av trä, stav, stock, stång, eller av sten, bautasten. Man har förklarat *bautasteinn* till *bauta* 'slå' som 'stein der in den boden eingerammt wird' eller 'der für einen krieger errichtete stein', men med hänvisning till Magnus Olsen tillägger de Vries (Wörterbuch, s. 29), att »der aufgerechtstellte stein eine phallische bedeutung gehabt haben kann». Det sista är det enda riktiga. *Bauta* har betytt 'coire', och bautastenarna härrör från den tid, då fruktbarhetsgudarna dyrkades. Man reste stenen på kultåkern som uttryck för jordgudinnans befruktande (bild 1). Subst. *bautuðr* m. 'ochse, pferd' syftar icke, som de Vries (a. a. s. 55) tror, på »ochsen, der mit den hörnern stösst» eller på hästar som »in

den pferdekämpfen mit den füssen herumschlugen» utan på tjur och hingst som beskällare; jfr att fvn. *beytill* m. betyder 'zeugungsglied des pferdes'; jfr dial. *råddil* m.

Några bautastenar har namn, som visar, att de kallats *råd*. Vid Ulvekroken i Råda sn, Kållands hd, Sk. l., finns en bautasten. Platsen kallas *Kung Råds grav*. Man har tolkat detta namn som »ett rent fantasinamn, bildat av sockennamnet Råda».[16] *Kung* är nog fantasi, men *Råd* syftar icke på socknen utan på fallosstenen. En annan dylik sten strax väster om Degeberg i Rackeby sn, Kållands hd, kallas *Rate sten*. Man har ansett *Rate* vara ett fornsvenskt personnamn.[16] Det är *Ráði* (jfr fvn. *ráði* m. 'handyr') 'fruktbarhetsguden'. Även andra bantastenar har fått liknande namn, ex. *Kung Ingels sten* (bild 1); om *Ingel* se s. 189.

Med samma betydelse användes även ordet *ráðandi*. I Ragnar Lodbroks saga omtalas, hur man på Samsö fann en mossbevuxen *trémaðr*, som kvad: *þá varð ek þessa þorps ráðandi*. Gering översätter det: 'da ward ich inhaber dieses grabhügels'.[17] Men det betyder: 'Då blev jag denna gravhögs rådande', jfr s. 8 och *Rönnkullen* s. 69. En dylik träman finnes i Dalarnas museum i Falun (bild 2). Man fann den i en mosse nära Sjulsarvet i St. Kopparbergs sn tillika med en sträv hårtofs, sannolikt resten av en bockpenis, som offrats framför gudabilden i mossen. På hembygdsmuseet Rots skans i Älvdalen finnes en milstolpe av trä med årtalet 1686, som nyttjats som offergud. »Stockens övre del är formad till ett huvud med ögon, näsa och mun ... På framsidan finnas stora spikar inslagna, och på dessa brukade buförsfolket hänga kransar och blommor.»[18] En relikt av forntida offer vid gudastolpen.

Gudastolpar restes också på tingsplatsen, vid vilka de dömda bestraffades och avrättades. Så kom *rad* att beteckna det hjul, på vilket brottslingen rådbråkades, i Sverige belagt först i ä. nsv. *Rådh* (Forsius 1621).[19] Man har antagit, att detta lånats från mlty. *rat, rades* 'hjul' före övergången av *ā* till *å*.[20] Men det är ett fsv. ord, som här bevarat en äldre betydelse än i Tyskland, där det vidgades till att beteckna 'hjul' i allmänhet. Den forntida betydelsen kvarlever ännu i verbet *rådbråka*, ä. nsv. *råbråkar* (o. 1606). Detta straff förekom ännu i 1734 års lag: »varde *råbråkad* och sedan lagd å stegel och hiul.»[19] Ursprungligen betecknade det 'brottslingens sönderbrytande och stympande vid gudastolpen'.

Det fornnordiska ordet *ráð, rad* ingår även i forntida personnamn, ex. *raðulf* (900-t. Rökstenen), *Ráðgeirr* (1480 Elverum). Denna förled sammanställer A. Janzén med fvn. *ráð* n. 'råd, beslut, klokhet, hjälp, råd-

Bild 2. *Gudabild* från Sjulsarvet, Falun (Dalarnas museum).

givare' men tillägger, att det »torde i fsv. delvis ha haft mytisk innebörd.»[21] Bet. 'råd' etc. förekommer i enstaka medeltida västnordiska binamn som *Ráðspaki* 'den rådkloke', *Ráðugr* 'den rådige' o. d.[22] Men i de fornnordiska personnamnen har *Rad-* mytisk innebörd. De vanligaste mansnamnen *Radhulfus* (1316 Uppl.) och *Radgerus* (1303 Norrl.) 'Gudavargen och -spjutet' samt kvinnonamnen *Radburg* (1293 Sko) och *Raadhgerdh* (1363 Jämtl.) 'Gudaborgen och -skyddet' har sannolikt äldst varit benämningar på till fruktbarhetskulten hörande manliga funktioner och kvinnliga skydd. Samma innebörd som *ráð* har *ás* och *guð* (kap. 15 E), ex. *Ásgeirr, Guðulfr, Ásbjorg, Guðbjorg*. Dylika forntida namn gavs även under medeltiden i Svealand och Norrland, som bevarade hedniska relikter längre än Götaland, likaså i Norge, där dessa namn förekommer huvudsakligen i de östra delarna och därför ansetts vara lån från Sverige.[22]

B. *Rå(d)* 'råmärke, gräns'

När Erik Noreen härledde *rå* 'gränsrå' ur ordet 'råstång, segelrå', anslöt han sig till en tolkning, som gjorts av Schlyter[1] och Söderwall (Ordbok suppl., s. 235) och upprepats av Torp (Ordbok, s. 518), Hellquist[2] och Svenska Akademiens ordbok (R 3452). Härom säger de Vries (Wörterbuch, s. 430), att detta »der bed. nach möglich ist,» men han ansätter dock för *rámerki* en annan utgångsform, germ. **raihō*, som han sammanställer med fhty. *riga*, mhty. *rihe, rige* 'linie, reihe,' fhty. *rikhan*, mlty. *rigen*, mnederl. *rien, rigen* 'in reihen ordnen, nesteln', sanskr. *rikháti* 'ritzt'. Detta är dock varken ur form- eller betydelsesynpunkt möjligt. Han har ej känt till de äldsta svenska formerna av ordet, som visar, att *rámerki* är äldre *ráð*, medan *segelrå* är äldre *rá*.

I norskt medeltidsspråk förekommer 'gränsrå' endast i sammansättningarna *markrá* f. (Frostathingslov, Magnus Haakonssøns Landslov och Bylov) och *rámerki* n. (Grænseskjel mellem Norge og Sverige 1273).[3] I Sverige förekommer det i de äldsta landskapslagarna (Vg L, Upl L, Sdm L och Vm L) och Magnus Erikssons landslag. Särskilt vanlig är sammanställningen *ra ok rør*, som Schlyter översätter med 'en i ett stenröse nedsatt påle', motsvarande *staki ok sten* i Upplandslagen. Upl L har också *ra æller rør*, två synonymer med bet. 'råmärke'. Det förekommer dessutom i flera sammansättningar: *ramærki* n. (Vg L, Ög L, ME LL, Kr LL), *rabrut* n. (Upl L, ME LL) och *raførning* f. (Sdm L) 'uppbrytande resp. flyttning av råmärke' samt som slutled i *bolstaþara, dældara, farvægsra, krokra, skøtra, tomptara* och *urfiældsra*.[1]

Dessa exempel synes bekräfta den hittillsvarande uppfattningen, att 'gränsrå' är fsv. *ra*. Men så är ej fallet. Denna uppfattning beror på det från A. Noreen emanerande olyckliga bruket att kalla vårt medeltidsspråk 'fornsvenska'. De nämnda exemplen är medeltida skriftspråk, som upptagit ordet ur noverat talspråk med *d*-bortfall, i *rāmærki* o. d. framför annan konsonant, jfr *Rāmunder* av *ráð-*, i *markrā* o. d. i trycksvagt slutljud, jfr *Frændasta* o. d. av *-stadh*.[4] Då ordet är vanligast i dylika sammansättningar, har *ra* lösgjorts därur.

Det finns emellertid åtskilliga belägg av ordet *rå* i språk med äldre prägel än det, som återfinnes i våra medeltida lagar. I ä. nsv. rättegångshandlingar från trakter med ålderdomligt talspråk, Dalarna, Härjedalen, Uppland och Finland, heter det *råd* av fsv. *radh*. I häradshövding Jöns Perssons beskrivning av rågången mellan Härads- och Näsbyggefjärdingarna i Leksand talas om *»änderååd* emellan badha Fierdunganar. Th(e)r möta och Jerne *ssoknerådt»*. I tingsprotokoll från Rättvik 1599 rörande gränsen mellan Älvdalen och Våmhus omtalas *»landmarkesrådh* korssa källa benemd» och i tingsprotokoll från Malung 1687 angående gräns mellan Malungs och Venjans socknar »Wår gamble *Skogzråådh»* och »desse *rännerådh* intill gamble *rådgången»*.[5] I tingsprotokoll från Sveg 1591 säges, att *»Rådemerke* är Jo rätt *Skoweråd* och Skowenmarcke thennom imellom» (*thennom* = Sveg och Vemdalen).[6] I tingsprotokoll från Gottröra 1584 stadfästes »en *rådh* han (Mårtin i Ösby) skulle haffua satt».[7] I brev från Viborg 1568 anmäles, att Berthil Jörrennssenn satt »falske rååganger» för att tillägna sig två landbönder, som han säger »sithie på hanns wdmarch och bo hid om *szochennrådet»*.[8] I protokoll från Karl IX:s räfst i Linköping 1600 handlar en punkt i redogörelsen för »Erich Sparres wärff till Konungen i Dannemarck» om *»Rådningen* i Lappmarken», dvs. 'gränsdragningen'.[9]

Det ursprungliga *d* kvarstår ännu i Härjedalen, *rad*, och i fi.-sv. *rådarlini* f. 'rågång' Närpes,[10] där *d* bevarats även i *råd* 'skogsrå' (s. 7).

Exempel med *-d* finns även från andra trakter i några halvt appellativa gränsmärkesnamn: *radhaskiæl* 'gränsskillnad' (1467), nu byn Rasgärde på gränsen mellan Munktorps och Köpings socknar,[11] *Gryttoradenn* (1554), *Gryteråden* (1650), gränsmärke mellan Lane-Ryrs sn i Bohuslän och Frändefors sn i Dalsland. Vid en skiftesförrättning i Lerdalen i Lane-Ryr 1815 påstod lerdalsborna, »att rätta Gryteraderne wore de flere hålor, som finnes uti Berget nordost från gården, hvilket af Angränsande bestriddes.»[12] Vid denna tid tolkade man således *Gryttoradenn* som 'rad av jättegrytor'. Men på forntiden hade såväl *gryt* som *rad* annan

betydelse. *Gryt* betydde 'Sten som bygningsmaterial' (Fritzner) och användes om 'offeraltare, gravröse och råröse',[13] och *rad, råd* är 'råmärke'. *Gryttoradenn* är således 'gränsmärket'. På samma sätt kallas gränsmärken mellan Väster- och Österdalarna på 1600-talet *Rådhammar* och *Rådklöv*.[14] En stor ortnamnsgrupp finnes, som visar, att denna ordstam i fsv. tid haft *d* i hela Sverige (kap. 17).

Att dessa dialektformer och exemplen på *råd* i 1500- och 1600-talsskrift skulle vara en äldre språkform än de medeltida landskapslagarnas *ra*, har man haft svårt att förstå. Bror Lindén, som lagt märke till formerna med *-d* i äldre rågångsförteckningar, antar, att *d* här är sekundärt, »uppkommet redan i fornspråket», i så fall »snarast genom inflytande av verbet *råda* eller ett därpå bildat ord fsv. *rādh* 'område'».[15] Yttrandet är typiskt för en traditionell språksyn. Man utgår från äldsta skriftbelägg från medeltiden, som om det vore äldsta språkform, utan tanke på att det kan återge ett redan noverat språk. Man måste sätta in äldre belägg i deras språkhistoriska och geografiska sammanhang för att kunna bedöma deras ålder. Göres detta, är det klart, att ä. nsv. och dial. *råd* är en äldre språkform än msv. *rā*.

Språkanalysen av ordet 'gränsrå' bekräftas vid sakanalys. Gränsmärkena var, som Erik Noreen (Rå, s. 55) framhållit, förenade med ceremonier, som visar att de vördats som gudar. Reminiscenser av denna syn finns även i Norden. Gränsen mellan Oppunda, Öster- och Västerrekarne härader i Södermanland utmärktes på 1600-talet av en stav, som låg på Lårhällen och kallades *Mannetall*, i vilken var inhugget »liksom en kar».[16] Från Ervalla omtalas 1662 ett råmärke försett med ögon och mun. Råstenen kallades ofta *gubben*, ex. *Måsegubben* i Lyhundra hd, Uppl.[17], *Orrebergs-gubberör* på gränsen mellan By sn, Dalarna, och Ö. Färnebo, Gästrikl.[18] En erinran om råstenens identitet med fruktbarhetsgudens fallos är namnet *Säterpitten* på en råsten på gränsen mellan Hedemora och Säters snr, Dalarna. Som benämning på gudastolpen ingår detta ord i *pitingæby* (1339), *pithingaby* (1340) Penningby i Länna sn, Frötuna o. Länna skg, Uppl., Sthlms l.,[19] och *Karlæpitt* (Vg L D 4 och B 59) Karleby i Vartofta hd, Sk. l.

Ordet *rå* betecknade äldst själva 'gränsmärket', ex. *eth stort raa i en mosa* (1492),[20] *en rhå widh wägen ... där står råhn sönan siön* (1635).[21] Liksom *rå* 'skogsrå' är *rå* 'gränsrå' mask. eller neutr. Tidigt har betydelsen vidgats från 'råstång' till 'rågång', ex. *infra ... terminos dictos wlgariter raa et røør* (1329).[22]

Betydelseutvecklingen har således varit motsatt den av E. Noreen

antagna. Han utgick, som man ofta gör i språkdiskussioner, från en levande betydelse av ordet och slöt därifrån baklänges till äldre betydelser i stället för att göra tvärtom. Det är icke råstången, som förandligats, utan andemakten, som förkroppsligats i stången. Ordet *råd* 'gudamakt' och 'gränsrå' har ej heller, som man trott, något samband med ordet *rå* 'segelrå, stång', även om de båda orden efter *d*-bortfallet kunnat sammanblandas.

C. *Rå* 'segelstång'

Fvn. *rá, ró* f. 'segelrå' förekommer redan i den poetiska Eddan (Hávamál, Atlamál och Helgakviða Hundingsbana) och i de medeltida norska lagarna (Frostathingslov, Gulathingslov och Magnus Erikssons Bylov). Det förekommer särskilt i frasen *skip með rá och reiðr* (*raa ok ræida*).[1] Isl. *rá* f. betyder dels 'Skibsraa', dels 'Stang hvorpaa Fisk hænges', likaså no. *raa* f. 'Seilstang, Stenger til at tørre Fisk paa', vartill *raale* m., *ræle* f. 'lang stang, stamme av ungt træ'.[2]

I Sverige förekommer *ra* f. 'segelrå' först i Rimkrönikan 2 (o. 1450) och i bet. 'stång varvid jaktnätet fästes' i Bihang till Bjärköarätten (1474). I ä. nsv. förekommer utom 'segelrå' bet. 'lång, smal stång för utläggning av nät under isen' (1681) och sms. *mullrå* 'stång vid foten av torvtak för torvens kvarhållande' (SAO R 3448). Samma betydelser har *rå* f. i svenska dialekter: 'segelrå' allm., 'stång vid notdragning' Östergötl., 'stång på torvtak' Västmanl., Närke.[3] I sådana mål, där både 'skogsrå' och 'skeppsrå' är genuina ord, ex. Roslagen, heter det förra *råd*, det senare *rå* Gräsö.[4]

Något belägg *råd* finnes överhuvud ej av detta ord. Det är identiskt med mlty. *ra* f. 'segelrå' (holl. *ra*), mhty. *rahe* 'stång, rå' (nhty. *Rahe*), bayer. *rahen, rachen* 'lång flottarstång', steyrm. *rach* m., *rache* f. 'smal, lång stång över halm på taket' av germ. *rahō*, motsvarande fi. *raaka* 'lång stång', estn. *rāg* 'gren, stång', lett. *rāg(os)*. Dessa står i avljudsförhållande till lty. *rikk* f. 'lång stång', lit. *rihe* 'gärdsgårdsstör', lett. *rija*, fi. *riihi* 'ria med stänger att torka säd på', fsv. *ri* f. 'stolpe' Gutalagen, sv. dial. *ri* m. 'bjälke, sparre (i taklaget)' Gotl., *rie* m. 'stör, trästång, på vilken säd upphängs till torkning, sädeskrake' Smål., Hall., 'sädesskyl' Smål., Östergötl., *ri* f. 'stolpe, påle (att binda båt vid)' Blekinge,[3] *ri* n. 'stång vilande på halmen längs takkanten' Eg. Finl., Nyl., 'lång (byggnads-) linjal' Åland, Österbotten,[5] no. *rjå* < **ria* m. 'kornstaur'.[6] Grundbetydelsen för såväl *rā* som *rī* är 'lång, smal stång'.

Att detta ord av lexikograferna sammanblandats med *radh* 'gräns-

stång', är förklarligt, då *dh* tidigt bortföll i *radh* och detta också betecknade ett slags stång (avd. B). Man har i allmänhet tagit för lätt på betydelsefrågorna. Enligt Aasen och Torp betyder *raa* f. såväl 'rank og smækker træstamme' som 'tyk stang',[6] dvs. två motsatta betydelser. Denna orimlighet beror därpå, att de båda orden sammanblandats. Den förra betydelsen hör till *rā* 'lång smal stång', den senare till *rā*(*dh*) 'den rådandes fallos'>'tyk stang'. Sedan det olika ursprunget hos *rādh* 'gudastolpe, råmärke' och *rā* 'lång, smäcker stång, segelrå' nu utretts, måste de i ordböcker och språkdiskussioner definitivt åtskiljas.

Kap. 2. *Rod* 'gudastolpe, gränsstolpe'

A. *Rod* 'gudastolpe'

I germanska språk finnes en ordstam *rōdh*, som varit föremål för etymologernas tolkningsförsök ännu utan övertygande resultat. Den föreligger bl. a. i feng. *rōd* f. 'kors, galge'; fvn. *róða* f. 'spö, stång, galge, kors, helgonbild', isl. *róða*, no. *roda*, fsax. *rōda* 'stake, stång, kors', fries. *rōde* 'galge', fhty. *ruota*, mnederl. *ræde* 'spö, stång, stake'; härav fi. *ruoto* 'stång'. Denna ordgrupp sammanställer Lewy med lat. *ratis* 'timmerflotte', eg. '(sammanlagda) stockar', vilket med tvekan anföres av Torp (Ordbok, s. 540) och Hellquist (Ordbok, s. 650). Pokorny åter sammanställer det med fslav. *ratiste* 'lansskaft',[1] och därtill ansluter sig de Vries (Wörterbuch, s. 450). Detta stämmer dock icke med den germanska ordgruppen vare sig i fråga om ljud eller betydelse. Däremot förklaras alla ljud- och betydelsvarianter, om man sammanställer *rod* med fvn. *ráð*.

Verbet fvn. *ráða* 'råda' var ett reduplicerande verb, som på medeltiden böjdes *ráða*, *réð* liksom *láta*, *lét* m. fl. Men i fornnordisk tid böjdes det *ráða*, *(*rai*)*róð* liksom gotiska *lētan*, *lailōt*. Orden *rod*, *róða* etc. är bildade på andra avljudsstadiet av detta verb och har samma grundbetydelse som *ráð*. *Rod* betecknade liksom *rad* 'den rådande' och dennes symbol 'gudastolpen', och därur har övriga betydelser utvecklats.

I fvn. betecknar *róð* både manlig och kvinnlig fruktbarhetsgud. I isländska skaldedikter (Sigvatr Þórðarson, Þulur m. fl.) förekommer *róði* i bet. 'sjökonung'. Det är identiskt med *ráði* m. och anger konungen som fruktbarhetsgudens representant, jfr *konungr* 'som hör till *konan*, fruktbarhetsgudinnan'. Den norska dikten Stafróarkvæði handlar om *Stafró*, en kvinna, som i skogen lockar till sig som älskare en man, Kari. Men denne löser sig med runornas hjälp ur hennes makt och förvandlar

henne med sin runkunskap till en sten. *Stafró* är sammansatt av *stafr* 'fallos' och *ró*(*ð*) 'den rådande', som här betecknar fruktbarhetsgudinnan. Stafróarkvæði återger den kultakt, varunder bautastenen, fallos, sattes i jorden, fruktbarhetsgudinnans sköte, för att befrukta detta.

I svenska dialekter har ordet *rod* levat som namn på folktroväsen: *rod* n. 'rå, tomte' Åland,[2] *ro* n. 'skogs- och sjörå' Bohuslän, Dalsl. Relikter finns också av *rod* som benämning på gudabild. Estlandssvenska *ro* n. 'på stolpar vilande tak över eldstaden i farstun' och *rostolp* m. 'en av de stolpar, som uppbar detta tak' Rågöarna, Wichterpal[2] är en relikt av gudastolparna, som i vikingatidens hus omgav högsätet mitt för eldstaden. I älvdalsmålet i Dalarna finns ett ord *aruöd* n. 'slö person',[3] som är *rod* 'gudastolpe', sammansatt med *ar* n. 'offerplats' (kap. 16 B). Ordet *arrod* är 'offerplatsens gudabild', som använts som bildligt uttryck för 'slö person'.

Den manliga fruktbarhetsgudens symbol restes ute på åkern för erhållande av god skörd. I Grebo sn, Bankekinds hd, Östergötl., finns i en åker, tillhörande Rödstens gård, en bautasten i fallosform (bild 3), efter vilken gården fått namn. Man har tolkat *Röd-* som färgadjektivet och menat, att stenen en gång varit rödfärgad.[4] Men *Röd-* är smsform av *rod* 'gudastenen' (kap. 6 A). Namnets betydelse belyses av stenens folkliga benämning, *Rödgubben*, *Röstensgubben* (Ek 8 G 2 b) eller *Fruktbarhetsbelätet*. I Mora sn, Dalarna, finns ett ägonamn på en slog invid Acksi fäbodar: *Effarod*, *Effröd*, *Äfröd* (1845).[5] Lindén tror, att *Effa-* är ett f.d. gårdsnamn. Något sådant finnes dock ej. Enligt folktraditionen betyder det 'offer'. *Effarod*, smsform *-röd*, är 'offerroden', som en gång stått på ägan.

Ordet *rod* har även kvarlevat som appellativ. I dalmål finns ett ord *rokall* m. 'ställning för förvaring av hässjevirke', äldst en trädstam med två armar, upprest på ett stenröse på eller invid åkern (bild 4). Det är *rod-karl* 'falloskarlen', som från att ha varit föremål för dyrkan i samband med skörden blivit ett praktiskt föremål. Från åkerns gudastolpe överfördes ordet *rod* till stänger, som restes för skördens torkande. Så förklaras eng. *rod* 'ärtstång'. Till *rod* bildas verbet **rodian*>sv. dial. *rö* 'sätta upp säd och ärter på käppar till torkning' Blekinge.[6] I norska medeltidslagar förekommer *hjalmrøða* f., *iōn*-avledning till *róð*, eller, i analogi med *róð*, *hjalmróða* 'stång omkring vilken hö eller säd restes till torkning', jfr no. *höuroo* 'hövolmsstör' Guldal.[7] Sedan har ordet kommit att användas även om de liggande hässjestängerna, äldre dalmål *röda* f. Ovan Siljan, Leksand, plur. *röer* Hälsingl., Härjedalen, no. *hesjeröe*

Bild 3. *Röstensgubben* vid Rödstens gård i Grebo sn, Östergötland. (Ivar Åkerfeldt).

Guldal; yngre dalmål *roa* f. 'hässjestång' Ål, Bjursås, Dalabergslagen, no. *hesjeroe* Röros, *-ro* Innherad.[7] I dalmål finnes även kollektivet *rod* n. 'hässjestänger' Ovan Siljan (Orsa och Rättvik *ro*). Carl von Linné skriver i Dalaresan (1734), att »Höhessior ... bestå af ... liggande *rood*». Roans, hässjestångens, samhörighet med fruktbarhetsguden är särskilt tydlig, där 'hässjestolpen', såsom i Dalabergslagen, kallas *gubbe*. Gudastolpens benämning kunde också överföras till åkern, på vilken den stått. Så förklaras ä. da. *Rud* 'afgrændset (indhegnet) jordstykke' (Laaland);[8] om *Rud* i denna betydelse i Norge och Sverige se kap. 8.

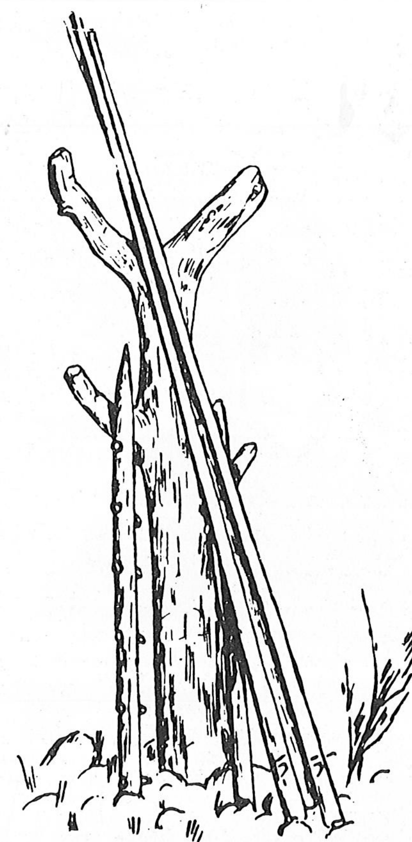

Bild. 4. *Rokall* från Orsa sn (Lars Levander, Övre Dalarnas bondekultur I, s. 255).

Gudastolpar restes också, som ovan nämnts, på tingsplatsen, vid vilka avdömda straff exekverades. Detta förklarar en isländsk användning av ordet *róða*, som man ej förstått, fvn. *láta fyr róða* 'forlade, vrage'. Egilsson undrar om »r. var navn på vinden».[9] På nyisländska heter det: *leggja fyrir róða*, som betyder 'slaa Haanden af, forlade'.[10] Dessa fraser är ett minne av straffet att hugga av brottslingens hand, vilket skedde vid tingsplatsens gudastolpe, *fyrir róða* (bild 5).

Gudastolpen bevarades in i kristen tid på marknads- och tingsplatser. I Tyskland kröntes den av en mansfigur och placerades på torget framför rådhuset, de s. k. *Rolandssäule*. Forskningen har livligt sysslat med frågan om dessas ursprung. Man har antagit, att de varit kejsare- och

Bild 5. *Tingshöjd* med gudastolpar (Svenska folket genom tiderna I, s. 166).

kungabilder, som varit symboler för rättssamhället, eller tornerspelsdockor, som upphöjts till stadssymboler.[11] De stora forskarna Jacob Grimm och E. H. Meyer antog, att de härstammar från hednatidens gudar. Och de har rätt, ehuru de ej förstod namnets ursprung. Här som i många liknande frågor kan Norden kasta ljus över forntidssambandet. *Roland* var också namn på vissa torg. Sålunda fanns i Visby ett litet torg, »*Roland* kallat» (1748). B. Molde (SAO R 2379) tolkar detta av

fsax. *roda* 'stång, kors' och *land* 'jordområde'. Det är formellt rätt, men *rod* är 'gudastolpe' och *Roland* 'området omkring gudastolpen'. På medeltiden associerades namnet med *Roland*, Karl den stores hjälte, och knöts till pelarfiguren.

Ordet *rod(a)* användes alltjämt om de stolpar, som restes i närheten av tingsplatser, spöpåle och galge, vid vilka brottslingen straffades eller dödades. Så förklaras angsax. *rōd*, fsax. *rōda*, ffries. *rōde* 'galge, a cross as an instrument of exekution', fvn. *róða* 'stång vid vilken förbrytare led straff'.

Ordet *rod(a)* överfördes också till vissa lösa stänger, som på något sätt haft samband med gudastolpen på tingsplatsen. Så förklaras bet. 'spö, ris (as an instrument of punishment)' hos eng. *rod*, da. dial. *spidsrod* 'kæp hvormed soldater straffes',[12] fhty. *ruota*, ty. *Rute*, mnederl. *roede*, sv. dial. *roda* f. Norrbotten (Piteå), *rodda* f. Västerbotten, Ångermanl.[6] På Rolandspelaren fästes ibland stadens normalmått.[11] Så förklaras att *rod(a)* kan betyda 'mätstång': eng. *rod* 5½ yards längd, ty. *Rute* 10–12 fot, ä. da. *rode* 10 food.[8]

Rod betydde också liksom *råd* 'manslem', så ännu i ty. *Rute* f. (fhty. *ruota*) och nederl. *roede, roe* m. Detta ord har i Sverige överförts dels till närmaste kroppsdel, *ro* m. Västerbotten, f. Svealand, n. Dalabergslagen, och med tillhörighetssuffixet *-n* fi.-sv. *rone* m. Nyl. 'höft', dels till avelsdjur, ä. nsv. *rone* m. 'fargalt' (Ihre, Spegel); jfr *råne* (s. 8).

Ordet *rod* användes även om fallosliknande föremål. Så förklaras eng. *rod* bl. a. 'spira' och 'häroldsstav', båda fallossymboler, och fi.-sv. *rod* m. 'årliknande pinne att vid kokning omröra med' Nyl. (Vendell, s. 752).

Så småningom fick ordet bet. 'stake, stång' och bevarades särskilt i sms som ä. nsv. *Mijlenroo* (SAO R 2296) och i dalmål *balkrod* n. 'stänger i milas stubbstöd' Sollerön, *-ro* Nedan Siljan, *balkroa* f. Bjursås.[3]

Till *rod* bildas med tillhörighetssuffixet *-r* (kap. 3 C) no. *meiskror* m. Telemarken,[7] sv. dial. *mäskeror* n. Södermanl.,[6] *ror* n. Åland 'stång varmed mäsk omröres'.[2] Bet. 'stav, stång', som man trott vara den ursprungliga, är således sekundär i förhållande till fallosstången.

Rod(a) användes slutligen också om föremål och symboler, som kristendomen införde i stället för de avskaffade gudastolparna. Så fick feng. *rod* (eng. *rood*), fsax. *rôda*, fvn. och isl. *róða* betydelsen 'krucifix, kors, helgonbild' och med tillhörighets-*r* ä. nsv. *roor* 'lijkstenar' (Comenius), 'mausoleum' (Schroderus), *ror-* 'gravvård' (Lind).[13]

Liksom *radh* ingår *rodh* i personnamn. Från Åland omnämnes det medeltida kvinnonamnet *Rodhgärd* (1433). C. E. Thors sammanställer

detta med namnet *Raadhgerdh* (kap. 1 A). Han antar, att »det åländska långa *a* under 1400-talet börjat labialiseras, och att *Rodhgärdh* var en skrivning för *Radhgärdh*».[14] Men *Rod* förekommer som namnförled i Danmark redan på 800-talet, *Rodulf*, och på sörmländska runstenar från 1000-talet, *roð kaiR* (Blista, Sorunda), gen. *roþkais* (Gryt). Utgivarna av svenska runinskrifter (Södermanl., s. 421) upptar detta under *Hróðr* 'ära'; likaså Assar Janzén.[15] Men *Rodhgärd* måste, som Thors gjort, sammanställas med *Radhgärdh*. *Rodh-* och *Radh-* är avljudsformer med betydelsen 'Gudaskyddet'.

B. *Rod* 'gränsstolpe, gräns'

Liksom *rad* användes *rod* även om 'råstolpe'. I förteckningen över gränsmärken mellan Norge och Sverige 1273 säges andra råsträckan mellan Bohuslän och Dalsland sluta *i rodina vidr Raudu myri*. *Raudu myri* är *Rörmyran* (1881 k) i Lane-Ryrs sn, Bohuslän; *rodina* har man haft svårare att förklara. Ordförteckningen till Norges gamle Love (V, s. 823) upptar det under uppslagsordet *Röðin* 'raden, høidedraget'. I anslutning härtill påvisar Kalén, att detta råmärke »finns såsom gränsmärke nämnt endast i de båda listorna från 1273. Bland folket tycks det vara fullständigt okänt».[1] Inte underligt, ty det är ej något namn utan best. form dativ av appellativet *rod* 'råmärke'.

Detta ord förekommer i fi.-sv. skriftspråk från 1400- och 1500-talen, ex. smedzens søner ... kastade en *roo* och flytte ængis gaardhen (gärdsgården) paa samfelde jordh (1477).[2] Här betyder *ro* 'råmärke', därav 'rågång', ex. offuersta *roen* ... wiidh them gardhem (gärdsgård) som ær millan ænginna och the røtzlemarchinna (gränsmarken) och annan *roen* ... til Forseby *roo* ... thet innan the *roer* ligger (Kumo 1445);[2] udi Eder Nådz erie marcher ... ath leggia *roar* emillan thom (Ulsby 1554).[3] De anförda beläggen har formerna *ro* f., best. form *roen*~*roon*, plur. *roar*~*roer*. Dessutom finns *roa* f., best. form *roan*, plur. *roor*, ex. sworo tesse *roor* millan for:de byar i fiskeri swa ath *roan* skall wara mitt j aan (om syn i Birkala sn 1450);[2] landzsyna mæn ... mellan Pættis bo och Rawkala på theres byskæl och *roor* (Lundo 1464);[2] tesse epter:ne *roor* äre rette *roor* emellom ... Peymar och Lundo soknar, som är förste *roon* ... (Pemar 1533).[4] Ordets dialektala prägel belyses därav, att t. ex. Skoklosterhandskriften av Birkalaprotokollet 1450 har rikssspråksformen *raar* för Åbobokens *roen*. Lundoprotokollet 1464 har *roor* etc. i landssynens redogörelse, medan lagmannen i samma protokoll konsekvent skriver *raar* etc. liksom häradshövdingen vid landssyn i Åbo 1464[5] m. fl.

Längre än som enkelt ord bevarades *rod* i vissa sammansättningar, *rodland*, *rodmark* och *rodskog*, ex. denne *Råån* ..., een *Medellråå* mitt emillan bådhe *huffuudh råån*, som ligger wed öfuerendan i *Roolandet* ... wijd een stor Fura (Asickala 1474).[6] *Roolandet* är 'landet omkring roden', här 'gränsområdet'. Då Pajmala by »pa theris vthmarker ok *rodskogh* gjort »en nyan *raa*», fastställde en landssyn »the for:de *raar* ... ok giorde rethe stangfaall them j millan pa theris *rodmarker*» (1474).[5] Söderwall (Ordbok suppl., s. 656) översätter *rodmark* med »röjd mark»? och *rodskogh* med 'skog som kan röjas till odling', men de betyder båda 'gränsskog'.

Jämte *rod* och *roda* finns det *i*-omljudda *röda* (se ovan s. 17), ex. the *røer* och stäffwer som skilnader var j mællom fornæmpde bolstæder *boo* och *tybbele* (1474).[7] Detta ord finnes även i äldre danska, ex. *røer* 'råmärke' (1555), *Røer* 'stendynge, stenrække (som skæl)' (1631).[8]

Rod kan också betyda 'gärdsel'. Denna betydelse har utvecklats ur bet. 'gränsmärke, gränslinje', emedan gärdsgårdar äldst uppsattes för att markera gränsen mellan olika ägor. Enligt Upplandslagens Byalagsbalk 27 § 5 skulle gärdsgård, som går mellan byar, »gå rätt mellan rå och rör. Hittar man ej rå och rör, då få gärdsgårdar vitsord».[9] I den kollektiva betydelsen 'gärdsel' förekommer *rod* i äldre dialekter, dalmål *rod* Venjan, Sollerön, *ro* Orsa, Rättvik, Leksand, Järna, Äppelbo; även i Jämtl., Västerbotten och Hälsingl. *ro* f. Norrbo, *rot* n. 'gärdsel till taktäckning', *rotskid* n. ds Österbotten, *rote* n. ds Västerbotten, Ångermanl.;[10] om *t* se kap. 5. 'Gärdselstång' heter i övre dalmål *röða*, plur. *röður* Mora, i Hälsingl. *röer* Norrbo, i nedre dalmål *roa* f. Ål, Bjursås. I ä. nsv. finns *Rode* n. »Gärdsle, Rodhe» (1587), »kluwit gjärdsle, som i orten kallas *ro*» (1762)[11] samt *roda* (1618), *roa* (1743) och *r*-avledn. *roder*, best. form *rodret* (1751) 'gärdesstör'[12] (kap. 3 C).

Till detta *rod* finns avledningen sv. dial. *roning* m. 'enkel gärdsgård' Hälsingl., f. ds Dalabergslagen och sammansättningar, i dalmål *rogard*, i Jämtl. *rohage* m. 'gärdsgård',[10] och i Norge *gar-roo* 'en vandret anbragt Gjærdestang' Innherad.

Av de många betydelser, som ordet *rod(a)* erhållit, var endast de äldsta, 'gudastolpe' och 'gränsstolpe, gräns', lokalt så särskiljande, att de kunde användas som ortnamn.

C. Förhållandet mellan *rod* och *råd*

Medan ordet *rod* kvarlever i ursprunglig betydelse i tyska *Rute* och nederl. *roe* 'penis' och i sekundär betydelse i engelska *rod*~*rood* (avd. A),

tillhör det i Norden ej längre skriftspråket. Det förekom dock under medeltiden, i Norge i ursprunglig betydelse, *Stafró*, och i Sverige i sekundär betydelse. Det levde längre i finlandssvenskt skriftspråk än i rikssvenskt, *roen: raar* (1450), och bevarades längre i sammansättning än som enkelt ord, ex. *rooland: råå, rodmark, rodskogh: raa* (1474). Dialektalt har det bevarats i mytologisk betydelse i öster, Åland, och i väster, Bohuslän, Dalsland, i sekundär betydelse i norskt folkmål och i Dalarna och Hälsingl. Eljest har det i ny tid både i dialekt och skriftspråk ersatts av *rå*, som förekommer i både ursprunglig och sekundär betydelse, 'skogsrå' resp. 'gränsrå'.

Då *rod* i övergången mellan medeltid och ny tid ersattes av *råd*, var det tydligen andra avljudsformen, som ersattes av den första. Andra exempel på liknande avljudsväxling finns från samma tid.[1] I fråga om växlingen mellan *rod* och *råd* må även en annan faktor påtalas. I medeltida västnordiskt språk växlade i *ō*-stamsparadigmet former med och utan *u*-omljud, ex. *nǫ́l, nálar* f. 'nål'. I slutljud övergick *ǫ́* till *ó*, ex. *ó* 'å', *tó* 'tå'.[2] I östnordiskt språk infördes på medeltiden den icke omljudda stamvokalen i hela paradigmet, ex. *nāl, nālar, ā, ār*. Enstaka relikter visar dock, att vi även här haft äldre *ō*, ex. *Oland: Åland, Sko: Skå* i Uppl., *Stro-: Strå* i Östergötl.[3] På samma sätt skulle även fem. *Ro* vid sidan av *Rå* kunna förklaras. Men då ordet i gamla dialekter som dalmålet icke är femininum utan maskulinum eller neutrum, och då dalmålet alltjämt bevarar *rod* och *råd* vid sidan av varandra, måste de vara avljudsformer liksom eng. *rod* i förhållande till nord. *ráð*. Möjligen skulle den förändring av substantivparadigmet, varigenom äldre *ó* 'å' ersattes av *aa*, kunnat analogiskt påverka utbytet av *rod* mot *råd* i övergången mellan medeltiden och den nya tiden. Växlingen *rod: råd* framträder även i ortnamnen, där *Rod* i regel ersatts av *Råd* men bevaras som relikt i hela Norden.

D. Appellativs övergång till ortnamn

Våra äldsta ortnamn var ursprungligen appellativa benämningar på natur- och kulturföreteelser, som var så tydliga och allmänt kända, att de kunde användas för att lokalisera en plats. Vår tid har särskilt intresserat sig för ortnamn, bildade av naturbetecknande appellativer. Man har t. o. m. velat göra gällande, att »naturen med sjöar, berg, floder och vilda djur bildade utgångspunkt för de äldre ortnamnen».[1] Utifrån denna syn har mängder av ortnamn tolkats felaktigt. Först då

människan tog naturen i besittning först genom näringssökande och offer, så genom odling, bebyggelse och samhällsliv, började man ge namn åt den natur man nyttjade och de kulturformer man skapade. De namn, som här behandlas, tillhör två kulturområden, som spelade stor roll i forntidsmänniskornas liv, kulten och gränserna.

Tidigt användes berg och höjder som kultplats (bild 5). I Beowulf heter det: »Det största av likbål tände krigarna högt på berget.» En relikt härav är den gamla seden att på höga berg resa valborgsmässbål. Åtskilliga bergnamn på *Karl-, Kall-* (kap. 15 E) och *Rod-, Råd* vittnar om dessa bergs kultroll. Härmed sammanhänger det forntida nyttjandet av kullar och åsar som kult- och tingsplats.

Fruktbarhetskultens främsta plats var dock näs och uddar, som uppfattats som fruktbarhetsgudens fallos i förhållande till vattnet, fruktbarhetsgudinnans cunnus. Med *näs* menades ej blott näsaliknande utskjutning i sjö utan även landtungan mellan en sjö och dess till- eller avlopp eller mellan två tillopp, V, eller vid åkrök, L eller U, men icke »landremsa, som förenar två större landområden».[2] I vissa fall har *rod* och *råd* bevarats som namn på dylika näs, ex. *Roudden*, sydspetsen av Ronön i Nätra (kap. 4 A), *Ratan* och *Ratet* i Nätra och *Råan* i Mölle (kap. 20 A) samt *Rånäs* i Bohuslän (kap. 18 A). I kristen tid kallades dessa näs ofta *Hornäs*, vilket ger ett begrepp om arten av de riter, som där förekom. Bebyggelse vid dessa näs skedde i regel vid näsets bas; själva näset var ju sakrosankt. Samma uppgift som näsen hade vissa öar. Enligt Tacitus dyrkades fruktbarhetsgudinnan »på en ö i oceanen». Man har diskuterat vilken ö detta varit, men det fanns sådana öar i många sjöar. Till fruktbarhetsgudinnan offrades också vid många små sjöar och mossar, *Käringsjön, Rosjön, Råsjön* o. d. Om dylika moss- och sjöoffer se Holger Arbman, Käringsjön (1945), och P. V. Glob, Mossarnas folk (1966).

Gudastolpen var också medelpunkt för samhällets administrativa och juridiska organisation, socken och härad. Vid eller i närheten av gudastolpen fanns kultåker, godebostad, härbärge m. m., vilkas namn röjer platsens karaktär. När kristendomen kom, ersattes gudastolpen av kyrkan, som byggdes på gudastolpens plats eller på något avstånd därifrån. Det senare anses tyda på att kyrkan byggdes, medan den hedniska kulten ännu samlade anhängare vid den gamla gudastolpen.[3]

I namn på platser med gränsläge betecknar *rod, råd* äldst 'gudastolpen vid gränsen, råmärke', så 'rågång, gräns'. Även om smärre ändringar gjorts under tidernas lopp, är gränserna för byar, socknar, härader och

landskap i stort sett desamma som på den forntid, då de bestämdes. På en tid, då det ej fanns kartor, fixerades gränsen genom uppräkning av överenskomna gränsmärken. Enligt Hälsingelagen (Wiþerbobalk 13 § 2) utgjordes gräns av sjö, bäck och berg. I skog markerades gränsen genom uthuggning av rågångar och uppsättande av råmärken. Ordet för dessa användes sedan om äga och bebyggelse i närheten av gränsen. I fjälltrakt och obygd hade gränsbegreppet större räckvidd än i bygd. Gränsorden användes också om kustläge. Havsstrand och yttre skärgård ansågs utgöra landområdets gräns.

Man kan ibland tveka, om ett namn skall anges som kultplatsnamn eller gränsnamn. I regel var kultplatsen det primära, och gränsen drogs så, att två eller flera socknar nådde fram till kultplatsen. Detta har tidigare påpekats av Mårten Stenberger.[4] Man kan därmed jämföra, att gamla avrättsplatser, som bevarats in på 1800-talet, i regel låg vid gränsen mellan två socknar.

Ortnamnens appellativa karaktär gjorde, att samma plats kunde benämnas på olika sätt. Dylika varianter har hittills förklarats med tillhjälp av »ljudlagar» eller ansetts vara »skrivfel», därför att man ej känt principerna för ortnamnens bildande. Som typexempel kan anföras riksröse 72 på gränsen mellan Värmland och Norge, *Rödmyrens Rös*, som på olika kartor kallas *Roosmåsen* (1650-t.), *Rogs-Måsen* (1670-t.), *Rågmåsen*, *Römyran* eller *Rödemyran* (1780).[5] Här lönar det sig ej att, som man ofta gör, utifrån äldsta skriftliga belägg söka fastslå namnets ursprungliga form. Man har i stället att utifrån samtliga belägg söka finna det sakförhållande, som är namnets ursprung, i detta fall mossen eller myren vid gränsen, som uttrycktes med olika former av *rod*, genitiven *rods*, *Roos-* (kap. 4 B), adjektivformen *Rog-* av *rodug* (kap. 4 D), sammansättningsformen *Röd-* (kap. 6) och adjektivformen *Råg-* av *rådug* till avljudsformen *råd* (kap. 18 D). Flera liknande varianter påträffas i det följande.

Det ortnamnsmaterial, som hör samman med gudastolpen, är så stort, att det kunde ge stoff till flera avhandlingar. Men det är först efter genomgång av samtliga här behandlade namngrupper, som dessa namn kunnat tolkas och vissa fornnordiska språklagar kunnat klarläggas. Jag har därvid fått nöja mig med så mycket av det rika materialet, som behövts för bedömning av respektive namngrupper och språklagar. Av norska namn har medtagits endast ett fåtal, som belyser grundläggande form- och betydelsefrågor, från Danmark huvudsakligen appellativiska relikter.

II. *ROD* SOM ORTNAMNSELEMENT

Kap. 3. *Rod*, *Roda*, *Rodr* och *Ron*

A. *Ro(d)*

a. Norska namn

Då diskussionen om dessa namns etymologi huvudsakligen förts i Norge, lämnas först några exempel därifrån:

1. *Ro*, gdr i Nore sn o. hd, Buskerud fylke: *Rødt* (1593, 1600), *Rud søndre o. nordre* (1668), nu *Ro* och *Sønsterud* vid basen av det näs, som bildas av Smaadöla och Uvdalselvi (Tk E 34 aust).

2. *Ro*, gd i Opdal sn o. hd, Buskerud fylke: *Roenn* (1593), *Ruen* (1668), *Rui* (Tk), vid Rolvs utlopp i Uvdalselvi (Tk E 34 aust).

Rod förekommer också i medeltida belägg av namn, som försvunnit eller ersatts av andra former:

3. *Rod vider Borro kirkiu* (RB o. 1400), gd i Borre sn o. hd, Vestfold fylke (Tk 14 B).

4. *Rod* (1567), *Rodt* (1608), *Rød* (1603); *Raad* (1520–70), nu *Raad*, gd i Breim sn o. hd, Sogn og Fjordane fylke, vid utloppet av Flötre i Bredheims Vand (Fylkeskart IV).

De växlande formerna har vållat bryderi. O. Rygh (NG, Indl., s. 69) tolkar namn på *rá* och *ró* som dialektala former, motsvarande fvn. *Ró* f. 'Vraa', men han framhåller också, att de sammanblandats med *Raa* 'Grændselinie' och med adj. *rød*, »der nu som første Led ikke selden lyder *Raa*». I Norske Elvenavne (s. 195) antar Rygh, att *Rod* är ett älvnamn *Roð* »maaske at henføre til rjoda, *(h)rjóða* 'udsprede, kaste'». Magnus Olsen åter sammanställer det med adj. *hraðr* 'hurtig'.[1] A. Kjær (NG 12, s. 481) nämner, att *Rod* sammanställts med fvn. *Rǫð* f. 'Grusryg, Grusbanke' men finner det »umuligt at fastslaa Navnets gamle Form og dets Betydning». Dessa namns äldre belägg kan icke förklaras ur *Rǫð*, *Raðar*. Men ur *Rod* 'gudastolpe'; *Rød* se kap. 6, *Rud* kap. 8 och *Raad* kap. 17.

Kjær är tveksam, om (3) *Rod vider Borro kirkiu* kan vara identiskt med *Ra* i Borre sn: *Radt* (1574–77). Men detta ligger vid gränsen mot Sem sn 4 km S om kyrkan (Tk 9 D) och har namn därav. *Rod vider Borro kirkiu* åter är den gudastolpe, som föregått kyrkan och givit socknen

namnet *Borró* (Ynglingasagan) 'gudastolpen på boren' mellan Borre Vand och havet. I 1, 2 och 4 betecknar *Ro(d)* gudastolpe på näset. *Rod* kan också beteckna gudastolpe vid gräns, ex.

5. *Roa*, gd i Askim sn o. hd, Østfold fylke, vid gränsen mot Trygstad sn (Tk 15 A).

6. *Roa*, gd i Aasnes sn o. hd, Hedmark fylke, vid gränsen mot Hof sn (Tk 15 A).

b. Svenska namn

7. *Ro*, hgd i Mellby sn, Kållands hd, Sk. l.: *Roo* (1540 Skjb, 1546, 1552 tl), *Store Ronn* (1567 jb), 2,5 km N om kyrkan (Gst 52).

8. *Roa*, hemmansdel i Kimstads by, Gräsmarks sn, Fryksdals hd, Värml., c. 2 km S om udden vid Rottna älvs utflöde i Rottnen (Ek NV).

9. *Roa*, by i Gräsmarks sn, Fryksdals hd, Värml., vid en mosse mellan L. och St. Finnsjön (Ek M V).

10. *Ro*, byar i Selångers sn, Medelpads v. tg: *Roo* (1535), *roo* (1543), nu *Lillro* och *Västerro*, 2 km V om kyrkan, och *Österro*, 2 km Ö om kyrkan (Gst 79 NO).

11. *Ro*, by i Skogs sn, Ångermanl. s. tg: *Roo* (1535 ghj), *Ro* (1546–49 jb), *Ro(o)dh* (1690–1723 jb), 0,5 km V om kyrkan (Gst 75 NV).

12. *Roa, Över* och *Ytter*, sjöar i Ströms sn, Jämtl. n. tg, med kort utlopp i Fångsjön. Ytter Roa har utpräglat näs (Gst 60).

(7) *Ro* förklarar Lundahl som subst. *ro* 'lugn' (SOSk 8, s. 35). Med hänvisning till Rygh tolkar Bucht (SOVn 1,) (11) *Ro* som en dialektform, motsvarande fvn. *ró* 'vrå'. Att byn ej ligger i någon vrå utan i socknens centrum på en kulle, omgiven av öppna fält, förklarar han med att då »bebyggelsen i byn tillkom, föreföll den kanske dock att vara belägen i en 'vrå' eller avkrok vid sidan om vägen». Sjönamnet *Roa* förklarar C. Lindberg som »ställe där man ror» (SOA). Men *Ro(a)* är 'gudastolpe'. Dessa namn ger en god bild av fruktbarhetskultplatsernas läge, 8 och 12 vid udde, 9 vid offermosse och 11 på en kulle. I 7, 10 och 11 har gudastolpen efterträtts av kyrkan.

Rod betecknar även 'gräns', ex.

13. *Ron*, sankmark på Tägnetorps mark i Simonstorps sn, Bråbo hd, Östergötl., vid gränsen mot Gransjötorps egendom (Ek 9 G 4 f).

14. *Ro*, by i Flisby sn, S. Vedbo hd, J. l.: *Ro* (1700-t. k), vid Rosjön, där gränsen mot Eksjö går (Gst 35).

15. *Roen*, *rǫ'an*, by i Tannåkers sn, Västbo hd, J. l., vid gränsen mot Vittaryds sn, Kro. l. (Gst 19).

16. *Roen*, *rǫ'en*, gd i Ryssby sn, Sunnerbo hd, Kro. l.: *Roon* (1395, 1417), vid gränsen mot Rydaholms sn, Östbo hd, J. l. (Gst 20).

17. *Lilla Ro*, by i Mellby sn, Kållands hd, Sk. l.: *Lella Roo* (1685 jb), vid gränsen mot Örslösa sn (Gst 52).

18. *Roa*, hemmansdel i Bäckevarvs by, Holmedals sn, Nordmarks hd, Värml., vid gränsen mot Karlanda sn (Ek S V).

19. *Lillero*, gd i Österåkers sn, Åkers skg, Uppl., Sthlms l., vid gränsen mellan Åsättra by och Dammbro (Ek).

Rod förekommer även i belägg av namn, som fixerat formen *Rud* (kap. 8) eller *Rå* (kap. 17).

B. *Roda*

a. Norska namn

1. *Roe*, gd i Raade sn o. hd, Østfold fylke: *Roer* (1574–77); *Raade* (1578–79); (Tk 10 C).

2. *Roen*, by i Jevnaker sn o. hd, Opland fylke: *i Rodone* (o. 1400), *Roen* (1592), vid basen av en udde (*Igulsrud*) i Randsfjord (Tk G 34).

3. *Roan*, sn o. hd, S. Trøndelag fylke: *Rode fferdingh* (1514–21), *Roenn* (1559), *Roans Præstegaard* (1723), vid utloppet av ån från Prest V. till Ber Fdn (Tk 49 D).

Roda förekommer också i medeltida belägg av namn, som fixerat avljudsformen, ex.

4. *Rode sokn* (1330–1400), *Roda sokn* (1393–1428), *Rode* (1466–1537); *Raade* (1493 etc.), nu *Raade*, sn o. hd, Østfold fylke (Tk 10 C).

5. *i Rodhonne* (1380, 1473); *Raade* (1528), *Raaenn* (1574–77), nu *Raaen*, by i Fiskum sn, Øvre Eker hd, Buskerud fylke, 1 km V om udde mellan Fiskum vt och Eikeren (Tk F 35).

6. *j Rodagardum~j Roduna~j Rodumma* (o. 1460), *Roden* (1541), *Roenn~Raaenn* (1604), nu *Raaen*, by i Nore sn o. hd, Buskerud fylke, vid basen av näset vid Uvdalselvis utlopp i Laagen (Tk E 34 aust).

Fritzner (Ordbog III, s. 123) upptar under *róða* 4: »Ordet synes ogsaa forekomme som Navn paa en Bæk ... dernest ... en derved liggende Jordeiendom», ex. *Rodagardum* etc. Med hänvisning härtill antog O. Rygh (NG 1, s. 324), att *róða* i dessa namn betydde 'Stang', bildligt använt om vattendrag. Rörande (6) *Raaen* i Nore anmärkte Hj. Falk (NG 5, s. 470 och 273), att »Gaarden ligger overmaade høit, uden Vandløb». Han hänvisade i stället till svenska tolkningar av *roða* f. 'Rydning'. Fritzners och Ryghs hänvisning till *róða* är riktig, ehuru de ej visste, att ordet äldst betecknar 'hörande till gudastolpe'. Rygh trodde, att

sockennamnet *Raade* berodde på en »allerede i det 15:de Aarh. opkommen urigtig Skriftform». Men det är avljudsformen, som vid övergången från medeltid till ny tid ersatte *Rode*, som dock kvarlevde i gårdnamnet (1) *Roe*. Om (1) *Roer* se avd. C.

Gudastolparna i 2, 3, 5 och 6 ligger vid näs, 4 har efterträtts av kyrkan. Om kultplatsen talar närbelägna namn, vid 1 *Karlsbunden* och *Lundeby* (kap. 15 E och 16 B) och vid 5 *Rustaden: Rødstang* (1661), och *Staflum: Staflæimum* (1345) 'gudastolpegården'.

b. Svenska namn

Även i sydvästra Sverige var *Rodha* under medeltiden namn på bebyggelse vid gudastolpe, ex.

7. *de, in Rodho* (1406, 1415, 1417, 1436, 1440), *i rodho* (1423, 1440), *rodha* (1440), nu *Råda*, sn i Kållands hd, Sk. l.

8. *Rode* (1541, 1550 jb), *Roda* (1551 jb), nu *Råda*, by i Holms sn, Nordals hd, Dalsl.

9. *Roddo* (1568, 1580 jb), nu *Rådde*, hgd i Länghems sn, Kinds hd, Ä. l.

10. *Rodo* (1395), nu *Röe*, hgd i Bro sn, Stångenäs hd, Bohuslän.

Om *Råda* se kap. 17 B och *Röe* kap. 13 C.

C. *Rodr* och *Ron*

I indoeuropeiska språk fanns två tillhörighetssuffix, *r* och *n*, som användes även i fornnordiska språk, ex. norska ortnamn 1–2, svenska 3–8.

a. *Rodr*

Tillhörighetssuffixet *r* användes dels som genitivändelse av *o-*, *i-* och *u*-stammar, dels som ordbildande suffix.[1] *Rodr* bevaras dels som dialektalt appellativ, *ror* 'stång', *roder* 'gärdesstör' (kap. 2 A och B), dels i ortnamn, betecknande 'tillhörighet till gudastolpe' (1, 3–5) och 'gräns' (2):

1. *Ror*, gdr i Rygge sn o. hd, Østfold fylke: *i Rodre* (RB), *Rodher* (1461), *Roer* (1540), vid basen av Rosnes: *Rodzsnes* (1390); (Tk 9 D).

2. *Rore*~*Rorevand*, sjö i Aust-Agder fylke, gräns mellan Fjære, Landvik och Øiestad hdr; vid sjön ligger *Roerssholt* (1670) i Fjære sn (Tk E 39).

Dessa namn förklaras av subst. *róðr* m. 'Roning', fast Ror ej ligger vid vatten. Rygh antog (NG 1, s. 341), att »Kurefjorden engang har gaaet længere ind end nu.» Rorevand kan ej heller ha fått namn av *rodd*, ty det är ej något för detta vatten särskiljande. *Rodr* betecknar 'tillhörighet till gudastolpen resp. gränsen'.

3. *Roes*, by i Rone sn, Gotl. s. hd: *Roers* (1484–87), runt om kyrkan (Gst 31).

4. *Roes*, by i Öja sn, Gotl. s. hd, på två sidor om kyrkan (Gst 23).

5. *Roes*, gdr på två ställen i Grötlingbo sn, Gotl. s. hd: *Roes* (1484), 2 km S om kyrkan och vid basen av Grötlingboudd (Gst 23).

Roes förklarar Herbert Gustavson av mansnamnet *Hrói*.[2] Men det är (3) *Roers*, dvs *rodr* 'tillhörighet till gudastolpen' med genitiv-*s* som i gotländska gårdsnamn.

b. *Ron*

Denominativa adjektiv på *-in* utmärkte 'tillhörighet till', ex. lat. *divinus* 'gudomlig', angsax. *fædren* 'faderlig', *mædren* 'moderlig', nord. *gyllen, yllen* 'av guld, ull'.[1] Tillhörighetsuffixet *-in* användes dels i plural genitivändelse av *n*-stammar, ex. fvn. *bogna, gatna* till *boge, gata*, fsv. (Rök) *flutna* 'sjöfolk' med analogisk stamvokal, dels som ordbildande suffix, ex. till *rod* med stamordets vokal *rone* 'fargalt, höft' (kap. 2 A). Ortnamn med adjektivsuffixet *-ina* har i regel *i*-omljud, ex. *Hyssna, Hössna* till *us, os* 'källa mm',[2] likaså *Röna, Röne* till *rod* (kap. 7 B), undantagsvis *Rona, Rone* med stamordets vokal och elliptiskt bortfall av *by, gård*, betecknande läge vid gudastolpe (6) och gräns (7, 8).

6. *Rone*, sn i Gotl. s. hd: *af ronum* (runsten Näs), *in Ronum* (1340), *Rone* (1381); (Gst 31).

7. *Rone, L.*, by i Lye sn, Gotl. s. hd, vid gränsen mot Stånga sn (Gst 31).

8. *Rona, St.* och *L.*, byar i Våxtorps sn, Östbo hd, J. l.: *rona* (1356), *Roonæ* (1498 jb), *Rynde*~*Rwne* (1548 jb), vid gränsen mot Tånnö sn (Gst 20).

Adjektivformen *Rona, -e* uppfattades som subst. och böjdes dat. plur. *Ronum*, senare dat. sing. *Rone*. Om *Rwne, Rynde* se kap. 9 C och 10 C.

Kap. 4. *Rod-* i ortnamnsförled

Rod ingår i sammansättningsförled i flera former, (A) stamformen *Rod-*, (B) genitivformen *Rods-*, (C) suffixformerna *Rodr-* och *Ron-*, (D) adjektivformen *Rog-* samt (E) sammansatta subst. *Rodwal-*, *Rol-*.

A. *Ro(d)-* och *Roda-*

Vid sammansättning erhåller förleden i regel *i*-omljud, s. k. smsform, *Röd-* (kap. 6). Förleden kunde dock även i analogi med stamordet få formen *Ro(d)-*. Denna form kan också ha uppkommit ur gen. plur. *Roda-*.

a. Kultplatsnatur

1. *Roudden* (1780), sydspetsen av Ronön i Nätra sn, Ångermanl. n. tg.

2. *Romossen*, gd i Kuddby sn, Björkekinds hd, Östergötl.: *Romåssen* (1632 tl, 1635 jb), *Röömåssen* (1680 jb), c. 1 km från gränsen mot Östkinds hd (Gst 56).

Romossen förklarar Franzén av verbet *ro* eller av *rova* och omtalar, »att man odlade rovor på tegar i kanten av Romossen, som tidigare varit ett 'allmänningskärr', vari och invid vilket de flesta gårdar i socknen haft utägor.»[1] Detta talar för att det varit socknens offermosse.

3 a. *Rokalven, Norra*, sjö N om Eksjö: *Norre Rookalfven* (1699–1700 k).

b. *Rokalven, Södra*, sjö i Eksjö: *Södre Rookalfven* (1699–1700 k); (Ek 6 E 9 j resp. 6 E 8 g).

Kalven kallas ofta en mindre sjö bredvid en större. Men då någon sådan ej finnes här, är *Rokalven* nog »förbättring» av *Rokallen* (s. 17). Så har den norra sjön kallats efter *Ingeborgsö*, ett näs med namn av *Inge* 'fallos' (kap. 15 E), och den södra efter *Ståckznääset* (1699–1700 k).

4. *Rosjön*, sjö i Flisby och Eksjö snr, S. Vedbo hd, J. l.: *Rodsiönn* (1567), *Rodsiön, Rödesjön* (sen. h. 1500-t.), *Russ-Siön* (1650 k), *Ryssiön* (1770), *Rosjön*, som »äfwen kallas *Rödsjön*» (1857); (Gst 35. Ek 7 E O j).

Rosjön tillhör två socknar men har namn av två näs, det norra tillhörande byn Ro i Flisby sn (kap. 3 Ab), det södra i Eksjö sn, vars gräns omsluter näset.

5. *Roviken*, vik av V. Sillern i Vårviks sn, Vedbo hd, Dalsl., omgiven av Kroknäset och Näset (Ek NÖ).

Roviken har namn av samma gudastolpe som Kroknäset (kap. 15 A).

6. *Roholmen* och *Roholmsskäret* i Vänern, Ölme sn o. hd., Värml.: *Roholmen* (1772 k), tillhör byn *Rudsnäset* (Ek).

7. *Roholmen*, liten holme tillhörande byn Tofta i Morlanda sn, Orusts v. hd, Bohuslän: *Rågholmen* (1825 jb), utanför den västliga udde, på vilken fiskläget *Stocken* ligger (Ek 36 NV).

Om förleden i (6) *Roholmen* skriver SOV (15, s. 621): »Vattnet är så grunt på ömse sidor om holmen, att man endast kan ta sig fram med roddbåt där.» Så tolkas även (7) *Roholmen* i Bohuslän, alternativt av 'strandråg' (OGB 8, s. 199), medan Lindroth antog att denna förled var adj. fvn. *rór*, no. dial. *ro* 'lugn'.[2] Men det är *rod* 'gudastolpe', i 6 på *Rudsnäset* (kap. 9 B) och i 7 på det näs, där fiskläget *Stocken* ligger, vars namn betyder 'gudastolpen'. Om *Råg-* se kap. 18 D.

8. *Roland*, liten holme tillhörande byn Edshult i Morlanda sn, Orusts v. hd, Bohuslän: *Roland* (1784, 1825), *Råland* (1897), utanför Edshults västligaste udde (Ek 36 SV).

9. *Rolandsdamm, rǫ-*, damm vid S. Rokalvens avlopp (Ek 6 E 8 g). *Roland* härledde Lindroth ur *ro* 'lugn'.[2] Men det är *rodland*' gudastolpelandet' (kap. 2 A). Holmen (8) har fått namn av läget utanför rodudden och dammen (9) av landet vid S. Rokalvens avlopp.

Om förledsformerna (2) *Röö-*, (4) *Röde-* se kap. 6 A, (4) *Russ-, Ryss-*, (6) *Ruds-* kap. 9 B och 10 B samt (8) *Rå-* och (7) *Råg-* kap. 18 A och D.

Slutleden anger i 2 offermosse, i 1 fallosudde, i 3–5 sjö med dylikt näs, i 6–8 holme utanför dylikt näs och i 9 strand vid sjö med dylikt näs.

b. Kultplatsbebyggelse

10. *Roddarne, rɐ'dɐnɐ*, gd i Hökhuvuds sn, Frösåkers hd, Uppl., Sthlms l.: *rodh* (1376), *rodhin* (1423); *roderna* (1636); *in rødarnum* (1316); *Rådarne* (1545), *Råderna* (1646), c. 1,5 km NV om kyrkan (Gst 92).

Gården kallades på medeltiden *rodh, rodhin* eller *rødarnum*. Lindroth trodde, att detta var färgadj. *röd* och subst. *arin* 'upphöjning'.[3] Men *rød-* är smsform av *rod* 'gudastolpe'. I analogi med stamordet kan förleden också få formen *rod-* eller *Råd-*. Slutleden *arnum* är dat. plur. av *arin*, tillhörighetsavledning av *ar* 'offerplats' (kap. 16 B), *arne* dat. sing. och *erna* gen. plur. med *i*-omljud i sista smsled. Dial.-formen *rɐ'dɐnɐ* är nog *rød-vini* 'rodkultängen'.[4]

11. *Rosta*, gd i Bälinge sn o. hd, Upps. l.: *in roastum* (1341), *i roasto(m)* (1422), *j roastha* (1470), *i Rosta* (1554), *Rostad* (1575 db), vid en N–S-krök av Björklingeån, som är gräns mot Ärentuna sn (Gst 84).

12. *Rosta*, hgd i Längbro sn, Örebro hd, Närke, nu Örebro: *Roolsta* (1549 jb), *Rosta* (1555–1880 jb), *Roesta* (1560, 1600 jb), *Rodstadh* (1568 jb), mitt för ett näs, bildat av N–Ö-krök av Svartån, som är gräns mot Ånsta sn (Gst 73).

13. *Rodsta, Rustad* (Gst), *Rustan* (Ek), gd i Nors sn, Grums hd, Värml.: *Rudszta* (1546 jb), *Rwdsta* (1550 jb), *Rustann* (1590 jb); *Rodstade* (1503 skl), 500 m N om St. Hornäs (Ek).

Förleden i 12 förklarar Sahlgren av mansnamnet *Rodhe*,[5] 13 är enligt SOV (5, s. 24) isl. *ruðstaðr* 'uppröjd plats'. Men det är *Ro(d)-* 'gudastolpe', (11) *roa-*, (12) *Roe-*, se nedan, (12) *Rool-*, avd. E, och (13) *Rud-*, kap. 9 A.

Slutleden *stad* har tidigare översatts med 'ställe'. Ett par avvikande meningar har framförts. Sahlgren antar, att det betyder 'fäbod' och L. Hellberg 'ängsmark'.[6] Båda förslagen är dock oförenliga med platsernas centrala läge. I England betydde *stead* i tidiga källor 'vaccary, dairyfarm', dvs. 'lantgård'.[7] De svenska *Rodsta*-platserna är gamla egendomar; *sta* har således även i Sverige betecknat 'jordbruk'. *Rodsta* är tydligen 'den till gudastolpen hörande egendomen'.

De tre Rodsta ligger vid typiska kultnäs, 11 mitt för forngravfältet i Ärentuna med stora gravhögar, 12 vid ett näs av Svartån (*Svart-* jfr 'svartkonst') och 13 innanför St. Hornäs, som icke »ligger vid en krökning av Norsälven» utan vid ett näs, bildat av en å, som utfaller i Norsälven. SOV skriver *Hornnäs* av »*horn* i bet. 'horn, krök'». Men de äldsta beläggen, *Hornes* (1585), *Hornäs* (1600–1877 jb), visar, att förleden är *Hor-* (s. 25).

14. *Rosättra*, by i Vätö sn, Bro o. Vätö skg, Uppl., Sthlms l.: *Rotasetri* (1287), *Rosätra* ~ *Roosättra* (1638 db), vid basen av ett näs på fastlandssidan av Vätö sn (Gst 85).

Ordet *säter* har varit föremål för åtskillig behandling. I fråga om de norska namnen på *-setr* antog O. Rygh (NG, Indl., s. 74), att grundordet betyder »opholdssted, bosted (sted hvor man sidder av *sitja*, sidde)». Sahlgren har antagit, att ordet »äldst möjligen betecknat en så god betesmark att vallhjonet kunnat sitta stilla, så länge hjorden uppehöll sig där, eller kanske en mjölkningsplats».[6] Folke Hedblom ansluter sig till Sahlgren men betonar dock, att de östsvenska säternamnen icke betecknat 'fäbodar' utan 'utjord, betesmark, skogsäng'. Han tror, att *setr* »tidigt avsett en plats, där man uppehållit sig för betesgång, foderfångst och andra inom en primitiv kultur förekommande näringsfång», att *setr* »i Norge företrädesvis bildat namn på fäbodar», men »i Sverige kommit att beteckna lokaler, som i främsta rummet utnyttjas till foderfångst».[8] Detta må gälla yngre, dialektala *säter*-namn. Men tidigare har *setr* i Sverige och Norge haft samma betydelse som i de äldsta germanska språken: feng. *sæt f.* 'a place where one lies in wait', mhty. *saze* f. 'sitz, wohnsitz, rastplatzort'. De fornnordiska *setr*-namnen betecknar icke vare sig 'fäbodar' eller 'foderfångstställen' utan 'rastställen'. Dylika anlades i forntiden särskilt vid kultplatser, där också ting och marknad hölls. Likaså anlades raststugor utmed längre färdvägar, 'färdställen', i Norge särskilt i fjällen, i Sverige i skogsområden särskilt vid landskaps-, härads- och sockengränser. Denna äldre *säter*-namnsgrupp, som Hedblom förbisett, är i hans materialsamling företrädd av en mängd namn. Han har märkt, att *Råsetter, Stavsätter, Stångesäter, Skälsättra* ligger vid gräns[8] men ej förstått, att *säter* i dessa namn har betydelsen 'rastställe' vid gräns. Han uppräknar också en mängd namn med kultisk förled, ex. *Alsätter, Bysätra, Glasätt, Harsäter, Helgesätter, Hovsätter, Hultsätter, Högsäter, Tunsätter, Valsätra; Frösättra, Onsäter, Torsätra, Ullsätter*, i vilka *sätra* betecknar 'rastställe vid kultplats'. Till denna grupp hör också *Rosättra*, som betecknar 'till gudastolpen hörande rastställe'. Samma

betydelse har *säter* i medeltida namn med kyrklig förled som *Kyrksäter*, *Munksätra* o. d.

I några av ovannämnda namn har förleden äldst formen *Roda-*: (11) *roa*, (14) *Rota*, eller (12) *Roe*. Detta är gen. plur. loci, *Roda*, eller sv. fem. gen. *Rodo* > *Roe*, betecknande platsen vid gudastolpen. Förledens slutvokal har i regel synkoperats i Svealand men kvarstår ofta i Götaland, ex.

15. *Roalöv*, by i Färlövs sn, Ö. Göinge hd, Kri. l.: *Rothaleef* (1363), *rodeløff* (1460), *Roalöf* (1506); *Röthelöf* (1387); *Raalöff* (1498), c. 1 km N om kyrkan (Gst 10).

Slutleden *-löv* > *lev*, som förekommer huvudsakligen i Danmark och Skåne, har sammanställts med fvn. *leif*, got. *laiba* 'lämning', och förleden har ansetts vara ett personnamn. I Danmark hör *lev*-platserna till de största landsbyarna, större delen har blivit socknar, åtta härader.[9] Det visar, att de ej kan vara en enskild mans efterlämnade egendom, men talar för att de som ofta forntida härads- och sockennamn har kultiskt ursprung. I Danmark har Clausen sammanställt *lev*-namnen med kultiska namn, vilket Gunnar Knudsen o. a. avvisat. Men då förleden som i *Roalöv* är gen. plur. av *rod* 'gudastolpe', alternativt smsformen *Røthe-* och avljudsformen *Raa-*, kan slutleden icke vara *lev* 'arvegods'. Den måste vara ett kultord. Ett sådant är *loff* (kap. 21 C: 15), smsform *løff*, delabialiserat *leef*. Därtill verbet fvn. *lyfja* 'läka medelst trolldom', jfr got. *lubja-leis* 'giftkundig', och sv. dial. *levja, lövja* 'läka, bota'.[10] *Roalöv* är 'gudastolpe-trolldomsplatsen'.

c. Gränsnamn

16. *Roblöten*, äga i Lundby och Vånga byar, Häradshammars sn, Östkinds hd, Östergötl. (Ek 8 G 7 j).

17. *Rosjöarne*, sjöar i V. Skedevi sn, Åkerbo hd, Västmanl.: *Rolsjöarne* ~ *Röl-* (1754), vid gränsen mot Heds sn, Skinnskattebergs blg.

Roblöten tolkar Sahlgren så, att man där kan bli våt om rona (No B 1961, s. 5). Men det är våtmarken som utgör bygräns. Om (17) *Rol-* se avd. E.

18. *Rodarve*, två gdr i Fardhems sn, Gotl. s. hd, vid gränsen mot Linds sn (Gst 31).

19. *Rodarve*, gd i Östergarns sn, Gotl. s. hd: *Rodarfwe* (1752), vid havet nära gränsen mot Gammelgarns sn (Gst 31).

20 a. *Roslätt, St.*, hgd i Svedala sn, Oxie hd, M. l.: *Store Rosslett* (1624).

b. *Roslätt, L.*, by i Skabersjö sn, Bara hd, M. l., på varsin sida om häradsgränsen (Gst 2).

Förleden i *Rodarve* tolkar Herbert Gustavson som »ett av de talrika namnen på *Rodh-*, t. ex. *Rodher* (*Rodhger*)» (a. a., s. 46), och *arve* som gen. plur. *arva* 'arvingars (gård)' (a. a., s. 43). Men det är *rod* i bet. 'gräns' och dat. sing. av *arv* 'åker', motsvarande lat. *arvum*, dvs. 'gränsåkern', liksom *Roslätt* är 'gränsslätten'.

21. *Rostock*, gd i Algutsboda sn, Uppvidinge hd, Kro. l.: *Stock* (1502 Vjb); *rostock* (1538, 1539 jb), *Rodstock* (1539, 1541, 1547, 1560, 1600 jb), *Rotstock* (1586 jb), *Rottstock* (1558, 1560, 1570 jb); *Röestock* (1548 jb); *Rastock* (1570 jb), *Raadstock* (1546 jb), *Rååstock* (1549 jb), *Rådstock* (1540 jb); *Rästock* (1540 jb), vid gränsen mot S. Vissefjärda sn, S. Möre hd, Kalmar l. (Gst 16).

22. *Rostock*, *ra'stak*, by i Gunnarsnäs sn, Nordals hd, Dalsl., del av byn Hällan, gränsande mot byn N. Bäckebol, och binamn på N. Bäckebol vid gränsen mot Hällan (Ek).

Rostock har *o* från den msv. formen *Rod-*, *Rot-*, *Ro-* med smsformen *Röe-*, som i slutet av 1500-t. ersattes av avljudsformen *Ra-*, *Råd-* med smsformen *Rä-* (kap. 18 A och 21 A). Slutleden *stock* tolkar SOÄ (15, s. 23 och 21) som 'gångbro, spång'. Men det är 'råstolpen' mellan N. Bäckebol och Hällan, som givit namn åt bebyggelsen på ömse sidor om gränsen.

B. *Ro(d)s-*

Rods- blev (a) med *d*-bortfall *Ros-*, med bevarat *d* (b) *Rots-*, genom assimilation *Ross-*[1], (c) genom metates *Rost-*.

a. *Ros-*.

Ros- betecknar läge vid gudastolpe (1–4) och gräns (5–11).

1. *Rosarve*, *St.* och *L.*, byar i Havdhems sn, Gotl. s. hd: *Rosarfve* (1732), strax S om kyrkan (Gst 31).

2. *Rosarve*, by i Valls sn, Gotl. s. hd: *Rosarfve* (1732), c. 1 km N om kyrkan (Gst 31).

Förleden i *Rosarve* tolkar Gustavson (a. a., s. 46) av isl. *Hróarr*. Men det är *Rods-* 'gudastolpens'. Namnet betyder 'gudastolpeåkern' liksom *Rodarve* (avd. A: 18, 19).

3. *Rostorp*, hgd och by i Hasslövs sn, Höks hd, Hall.: *Roxtorp* (1406), *Rugstorp* (1507), *Rostorph* (1646 jb), vid gränsen mot Skummeslövs, Ränneslövs och Våxtorps snr (Gst 8).

4. *Rostorp*, by i Rölanda sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Raastörpp* (1540 jb), *Rååstorp* (1541 jb); *Rorsstorp* (1550 tl); *Rostorp* (1552 jb); *Röstorp* (1557 jb), vid gränsen mot Gesäters sn (Ek).

Förleden i *Rostorp* tolkar SOH (1, s. 8) och SOÄ (19, s. 98) som mansnamnet *Roar*. Men det är *Rods-* 'gudastolpens', alternativt (3) *Rox-*, se avd. D, (4) *Rors-*, *Rös-* och *Raas-*, se avd. C, kap. 7 A och 18 B.

Slutleden har tolkats som det nuvarande ordet *torp*, men det har här sin forntida betydelse. Många har försökt att tolka *torp* utan att kunna frigöra sig från yngre betydelser. I Sverige utgick Manne Eriksson — liksom Brugman, Fick, Meringer, Torp m. fl. — från lat. *trabs* 'bjälke' och antog, att därur utvecklats bet. 'hus' > 'gård'.[2] Han framhöll, att ordet i germanska språk tidigast förekommer i got. *þaúrp*, som i Bibeln motsvarar grek. *ágrós* 'åker' men av Eriksson översattes med 'enstaka lantgård'. Han ansåg det klart, att denna betydelse är äldre än betydelsen i nordiska språk. Men så är ej fallet. Goterna var ju kristnade 800 år före Norden. Därför bevarar forntida kultord — och dit hör *torp* — mycket längre sin ursprungliga betydelse i Norden än i övriga Europa. I Hávamál förekommer *þorp* i vers 50: *Hrørnar þoll sús stendr þorpi á*, som översatts: 'Vissnar tall som står på kal höjd.' I Ragnar Lodbroks saga talas om en *trémaðr* på *þorp*, som där betecknar 'gravhög'. Motsvarande ord i latin, *trabs*, har betydelsen 'bjälke', ursprungligen 'fallos, gudastolpe'. Ordet har sedan överförts till plats, där gudastolpen rests, i Hávamál 'offerhöjd', i sagorna 'gravhög'. Samma betydelse som i Hávamál har *torp* i gamla ortnamn, dvs 'offerhöjd' (bild 5). Härav uppkommer den dialektala betydelsen 'den övre platsen', i vissa uppländska mål och i Älvdalsmålet i Dalarna 'översäng'. I norska mål, Sunnhordland, betyder *torp* 'ufremkommelig myr'. Tydligen har de offerhöjder, som kallats *torp*, varit belägna icke i bygden utan i myrlänt utmark, ofta på gränsen mellan två bygder. Därur kom senare den svenska och norska bet. 'torpställe'. I gotiska överfördes ordet från gudastolpen till fruktbarhetsåkern, grek. *ágrós*, och därifrån i feng. till 'lantgård', i fsax. och fhty. till 'by'. Ännu en betydelse finnes, 'flock, skara', som vissa forskare, t. ex. Natan Lindqvist, ansett ha annat ursprung.[3] Men denna betydelse kommer av 'den kring offerhöjden samlade folkskaran', därav no. 'sammenstrimlet flok kreatur' (Hardanger). Jfr den liknande betydelseförskjutningen av fvn. *hǫrgr* m., fsv. *horg*, *horg* m. 'offeraltare', som i no. *horg* f. fått bet. 'røre, virvar, sanseløshet' (Jæderen) och i sv. dial. *hórge* m. 'tät samling av blommor, träd' (Östergötl., Smål.).[4]

Rostorp betyder således 'gudastolpeofferhöjden'. Båda platserna ligger vid gräns, men denna har tydligen dragits så, att socknarna möttes vid offerhöjden i utmarken.

5. *Rosberget*, berg i V. Färnebo sn, Vangsbro hd, Västmanl., vid Hörendesjön, över vilken gränsen går mot Karbennings sn (Gst 83).

6. *Rosen*, sjö i Gagnefs sn, Nedansiljans tg, Dalarna: *Rosen* (1868), nära gränsen mot St. Tuna sn (Gst 89).

7. *Roslången*, sjö på gränsen mellan Jämshögs sn, Listers hd, Blekinge, och Vånga sn, Villands hd, Kri. l.: *Rosslången* (ä. Gst), *Raslången* (o. 1750, Gst 10).

Roslången tolkar Hellquist (Sjönamn s. 479) efter Falkman av dial. *rås* 'kärr, sumpigt ställe, av vatten höst och vår översvämmad dal, öppen vattenstrimma i tillfrusen å', men aldrig 'sjö' och aldrig uttalat *ros*. Förleden är *Rods-*, och namnet betyder 'den långa gränssjön'. *Rosen* är elliptisk form av *Rodssjön* 'gränssjön'.

8. *Rosången*, sjö i Överhogdals sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Rossang*~*Rosange* (1273), *Rosangen* (1645), medeltida gränssjö mellan Sverige och Norge (Gst 78).

9. *Rosänge*, äng vid Laverviken i Rosången: *j rods engh*~*j rödh engh* (1480), *j rodzænge* (1482), nämnd som gränsmärke i vissa dokument.[5]

Rosången har nog fått namn av den äng, som på 1400-talet nämnes som gränsmärke.[5] Fsv. *ang* är här identiskt med fhty. *angar*, mlty. *anger* 'gräsmark', i msv. ersatt av smsformen *ænge*.

10. *Roslinden*, äga i St. Kopparbergs sn, Falu n. tg, Dalarna, på gränsen mot Aspeboda sn.

11. *Rosböle*, by i Tynderö sn, Ljustorps tg, Medelpad: *rosböl* (1543 skl), *Rösböle* (1545), *Rödsbölett* (1555), gränsar mot Hässjö sn (Gst 80 NV).

(10)-*linden* är skrivform av dalabergslagsmålets *lind* f. 'gräsvall'.

b. *Ross-*

Ross- betecknar liksom *Ros-* 'gudastolpe' (12–18) och 'gräns' (19).

12. *Rossen*, *røsn̥*, sjö i By sn, Folkare hd, Dalarna: *Rååssen* (1652 k), *Rossen* (1757 Hülphers); (Gst 91).

13. *Rosse*, *rø`sæ*, by i By sn, Folkare hd, Dalarna: *Rosseby* (1513), *Rossa* (1542 jb); *Råsse* (1652 k), på näset mellan Ånan och Lindbäcken.

14. *Rossberga*, *rø`sbarga*, by i By sn, Folkare hd, Dalarna: *Ruzbergum* (1353), *Rydzberkom* (1384); *rotzbergom* (1487), *Rosberga* (1542 jb); *Rözberga* (1580 jb); *Rååsbergia* (1652 k); (Gst 91).

Carl Lindberg antar,[6] att byn Rosse fått namn av Årängsån, som han tror hetat **Rossa* därför, att den kommer från sjön Rossen, vars namn han dock ej tolkat. *Rossberga* tolkar han också av sjön Rossen och antar, att det äldst betecknat Fornby, som ligger närmare Rossen. Men dessa tre har namn av olika gudastolpar. *Rossen* är 'rodssjön', *Rosse* 'rodsån' och *Rossberga* 'rodsberget'. Sjön Rossen, **rods sær*, har namn av den fallosudde, som nu kallas Storön. Den har grannsjöarna St. och L. Kånsjön (Gst): *Stora* och *Lille Kunsiön* (1652 k), *Konsjön* (1785 k), av *kuna* 'kvinna, fruktbarhetsgudinnan'; jfr msv. *siokona* f. 'sjöjungfru'. Byn Rosse, ä. *Rossa*, ligger på det näs, som bildas av Ånan från Vatebosjön, **Rods å*, och Lindbäcken (av *lund*) från Nässen, därav *Rosseby*, elliptiskt *Rosse*. Byn Rossberga, ä. *Ruzbergum*, har namn efter det nuvarande Trollberget. Forntida kultplatser har ofta namn på *Troll-*. På denna kultplats syftar även det angränsande *Stockshar* av *stock* 'gudastolpe' och *har* 'offerplats' (kap. 16 B). Samma namn finns i Sollerö sn:

15. *Rossberget*, *ros-*~*ròstbi̯ær*, berg i Sollerö sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna, med Rossberg fäb.: *Rosteberghia* (1676), NV om sjön Norra Fjärden (Gst 96).

Rossberget, alternativt *Rost-* (mom. c), 'gudastolpeberget' är det högsta (548 m) i fastlandssocknens östra del.

16. *Rossvik*, hgd i Husby-Rekarne sn, Ö. Rekarne hd, Södermanl.: *Røzwik* (1335), *Rodzwik* (1411), vid Närsjöfjärden SV om kyrkan (Gst 74).

17. *Rossvik*, *ràs-*~*ròsvik*, by i Nora sn, Ångermanl. s. tg: *Rodzwijk* (1550 jb), *Rodzuick* (1557 ml, 1560 jb), *Rosswijck* (1535 ghj); *Rödzwiick* (1503 skl); *Rådzuick* (1560 jb), på en höjd vid en forntida vik av Strömmen 1 km SV om kyrkan (Gst 75 NV).

18. *Rossbol*, by i Lockne sn, Brunflo tg, Jämtl.: *Rossa bolls* (1311–12), *Rossabøle* (1441), *Rosbole* (1528), *Rodzbol* (1567); *Raasbol* (1525), *Råsbola* (1566), mitt emot Risnäs udde i Locknesjön (Gst 67).

Ross- tolkar Bucht (SOVn 1, s. 35) och Peter Olsson[7] av fvn. *hross* 'häst' utan antydan om det sakliga underlaget. Det är *Rodz-*, smsform *Rödz-*, *Røz-*, avljudsform *Raas-*, *Rådz-*, 'gudastolpens' på kultnäs, 16 bildat av en krök av Hyndevadsån, 17 av en forntida utvidgning av Strömmen, 18 efter gudastolpen på *Risnäs* (kap. 10 B).

Rods- kan även beteckna 'gräns':

19 a. *Rossen*, *rosən*~*roksən* (Alfta), sjö i Järvsö sn, V. Hälsingl. tg: *Rossn* (1688 k), *Rosen* (1753), *Russiön* (1790–91), *Rossen* (1860), vid gränsen mot Alfta sn (Gst 109).

b. *Rossen*, by i Järvsö sn vid sjön Rossen. Kallas även *Rädsjö*.

c. *Rossån*, å från sjön Rossen till sjön Långrösten.

Om dial. *rok* se avd. D och om alternativformen *Räd-* kap. 21 A.

c. *Rost-*

Rost- betecknar liksom *Ros-* och *Ross-* 'gudastolpe' (20–23) och 'gräns' (24–26), ex.

20. *Rostberget*, *ròs̱tbi̯ær*, berg i Mora sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna, med *Rostberg*, fäbodar c. 10 km V om Morkarlby (Gst 103).

21. *Rostberget*, berg i Lima sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna, omedelbart Ö om byn Ö. Ärnäs (Gst 102).

22. *Råstberga*, by i Skerike sn, Norbo hd, Västmanl.: *Rodzbyergum* (1306), *rozbergh* (1320), *Røødsbœrghe* (1436), *Rostberga* (1682), på en höjd 1 km NV om kyrkan (Gst 83).

Rostberget i Mora är traktens högsta berg (518 m) med grannberget Karlsberget (av *karl* 'fallos'), båda kultberg liksom (15) *Ross-* eller *Rostberg* i Sollerö sn. I Lima har såväl byn Ö. Ärnäs som Rostberget fått namn av läget mitt för kultnäset, som bildas av Äråns utlopp i Västerdalälven. Om *Är-*'offerplats' se kap. 16 B. Råstberga by i Skerike har namn efter läget på offerhöjden.

23. *Råstön*, ö i Ösjön, Torsångs sn, Falu s. tg, Dalarna (Gst 97).

Råstön, 'gudastolpeön', har nog varit en offerö, varav sjön fått namnet Ösjön 'sjön med den särskilt kända bland Runns många öar'.

24. *Rosttjärn*, tjärn i Falu n. tg, Dalarna: *Rosse Kiern* (1701 k), på gränsen mellan Envikens och Svärdsjö snr (Gst 97).

25. *Rostberg*, *rʊ̀s̱tberg*, berg i Falu n. tg, Dalarna, på gränsen mellan Envikens och Svärdsjö snr (Gst 104).

26. *Rostberg*, by i St. Kopparbergs och Sundborns snr, Falu n. tg, Dalarna: *Ruseberg* (1535 jb); *Rodssbergh* (1542 jb), *Rosseberg* (1569 jb), *Rosberg* (1605 jb); *Råsberg* (1794 jb); (Gst 97).

Förleden *Rost-* i (26) *Rostberg* kan enligt Ståhl »snarast uppfattas som ... det fsv. ordet *ross* n. 'russ, häst'» eller »gen. *rås* av *rå* m. l. f. 'stav, gräns(märke)'». Han finner det senare alternativet sakligt väl motiverat men anser det ändå »mycket tveksamt», emedan »sammansättningar med detta ord synas sakna *s* i kompositionsfogen».[8] Se ovan! Han har också förbisett att den begåvade, tidigt bortgångne falustudenten Karl Hj. Lindberg påpekade, att *Rost-* synes beteckna läge vid rågång.[9] Namnets äldre belägg *Rodssbergh* visar tydligt, att förleden är genitiv av *rod*, som här betecknat 'gräns'.

C. *Rodr-* och *Ron-*

a. *Ror*(*s*)-

Rodr har dels (1) formen *Ror-*, dels (2) i analogi med *Rods-*formen *Rors-*:

1. *Rorstad*, gd i Ukna sn, N. Tjusts hd, Kalmar l.: *Rodhastadha* (1383), *i rodh*(*e*)*rstade* (m. 1400-t.), *rorstad* (sl. medelt.), *Rorsta* (1583); *i Röreste* (1544), vid Storån 4 km NO om kyrkan (Gst 46).

2. *Rorshult* (Ek, Gst), by i Tönnersjö sn o. hd, Hall.: *Rolsillt* (1603 ml), *Roesildt* (1629 jb), *Rorsshult* (1646, 1668 jb), *Rorsilt* (Gst 1:500 000); *Rörshult* (1825 jb), *Rörsilt* (1876 jb, SOH).

Förleden har tolkats som mansnamnet *Roar* (SOH 1, s. 107). Men det är *rodr* 'hörande till gudastolpen', alternativt (1) *Rodha-*, se avd. A, och (2) *Rols-*, se avd. E. *Rörs-* är gen. av synonymet *rör*. Slutleden *stad* anger 'boställsgården vid gudastolpen', *hult* 'offerlunden' (kap. 16 B).

b. *Roder*(*s*)- > *Roge*(*s*)-

I några namn har *Roder*(*s*) blivit *Roge*(*s*):

3. *Rogestad*, by och gd i Vårdsbergs sn, Bankekinds hd, och by i Landeryds sn, Hanekinds hd, Östergötl.: *rodherstae* (1295), *Rodhirstadha* (1369), *roderstadha* (1391), *Rodherstadum* (1411); i Vårdsberg: *Rostada* (1520); i Landeryd: *vesth*(*ra*) *rodherstadha* (1489), på ömse sidor om sockengränsen (Gst 45).

4. *Rogestorp*, by i Gökhems sn, Vilske hd, Sk. l.: *Rouestorp* (1552 tl), *Roffuestorp* (1566 jb), *Rogstorp* (1564 jb), nära gränsen mot Marka sn (Gst 43).

5. *Rogestorp*, by i Luttra sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Rorstorp* (1539 jb, 1600 tl), *Roffwertorp* (1540, 1541 jb), *Roffwerstorp* (1551 jb), *Rogstorp* (1546 tl), *Rostorp* (1564 jb), 500 m V om kyrkan (Gst 43).

6. *Rogsås*, gd i Kinnarumma sn, Marks hd, Ä. l.: *Roverssos* (1546 jb), *Rodzåss* (1572 jb), *Rodzaåss* (1577 jb), *-ås* (1580 jb), *Rosåss* (1566 jb), *Rosås* (1564 tl); *Rödzås* (1590 jb); *Rådzås* (1600 jb); *Rugzås* (1565 jb), *Rogzås* (1650 jb), *Roxås* (Ek), gränsar till kyrkojorden (Ek NÖ, Gst 25).

Förleden i dessa har också förklarats av mansnamn (SOSk 13, s. 161 och 14, s. 27). Men det är (3) *rodher* 'hörande till gudastolpen', genom *d*-bortfall och hiatusfyllnad (5) *Roffwer*(*s*) > *Roge*(*s*).[1] Förleden i *Rogestad* och *Rogestorp* har sålunda annat ursprung än i *Rogsta* och *Rogstorp* (avd. D). Den betecknar i 3 gräns. Även 4 ligger nära gränsen men har namn av offerhöjden, som givit namn även åt grannarna *Odensberg* och *Valeberg*. Även 5 och 6 har namn av offerhöjder, som efterträtts av kyrkan.

c. *Ron-*

I analogi med sammansättningsformen *Röd-* till *Rod* (kap. 6) erhåller *Ron* som smsförled i regel formen *Rön-* (kap. 7 B). Undantagsvis har det dock genom association med *rod* formen *Ron-*, ex.

7. *Ronön*, ö i Nätra sn, Ångermanl. n. tg: *Rönön* (1780 Hülphers); (Gst 69 SO).

8. *Ronöholm*, hgd i Edebo sn, Frösåkers hd, Uppl., Sthlms l.: *Ronö* gd (1370), *ronö* by (1490), *ronä* (1493), *Ronöö* (1512), *Ronj* (1579, 1586), *Rone* (1635); *rønoholm, rønøholm* (1387), *röneö* (1569), *rönö* (1571); *Runö* (1451), vid basen av det näs, som bildas av ån från Storsjön, som gör S–Ö–N-krök före utloppet i Edeboviken (Ek SV).

(7) Ronön har namn efter gudastolpen på Roudden (A: 1). (8) *Ronö* är icke 'ö' utan »förbättrad» form av adj. *rone* (gård) 'hörande till roden' på ånäset, som förr var udde i en vik av Edeboviken, vars namn bevaras av gården *Kolvik*. Gravhögar vittnar om forntida kultplats.

D. *Rog-*

Rog- är förled i (a) namn på bebyggelse vid forntida kultplats och (b) naturnamn, som betecknar gräns.

a. Kultplatsnamn

1. *Rodga*, hgd i Simonstorps sn, Bråbo hd, Östergötl.: *i Rodga* (1596), *Rådga* (Rosenberg), på näset mellan Norrsjön och Sörsjön (Ek 9 G 2 d).

Detta namn belyser uppkomsten av *Rog-*. *Rodga* är adj. *roduga* 'den till gudastolpen hörande', underförstått *gård*, härav genom synkope *Rog-* som förled till namn på bebyggelse vid gudastolpe.

2. *Rogberga*, by o. sn i Tveta hd, J. l.: *rugbiarghum* (1310), *Rughbergha* (1350); *Rofbergha sokn* (1377, 1380), *Rogberga* (1406); *Roberge sokn* (1407), *Rodberga* (1544); *Råberga* (1556), vid Rogbergasjön (Gst 35).

Förleden i *Rogberga* tolkade Hellquist (Ordbok, s. 671) som 'råg'. Men det är adj. *rodug* 'försedd med gudastolpe', alternativt *Ro(d)-* (avd. A) och *Rå(d)-* (kap. 18 A). Slutleden *-berga* betecknar den höjd, nedanför vilken kyrkan ligger, och på vilken nog den gudastolpe stått, som givit namn åt berg, by och socken.

3. *Rogsta*, by i Stigtomta sn, Jönåkers hd, Södermanl.: *ij roxstu(m)* (1391), *j rokstem*~*rostom* (1452), *i rogsta* (1470), *i rostade* (1479), 2,5 km N om kyrkan (Ek).

4. *Rogestad*, by i Ö. Hargs sn, Åkerbo hd, Östergötl.: *in rokstadhu(m)* (1403), *i rogstadha* (1488), *i Rogxstadha* (1493), 2 km S om kyrkan (Ek).

5. *Rogstad*, by i Skee sn, Vätte hd, Bohuslän: *i Rokstadum* (1339, 1391), *i Roghstadom* (1398), på Strömsvattnets inre Ö strand (Gst 61).

6. *Rogsta*, sn i N. Hälsingl. tg: *de ruxstadhum* (1314); *in rokstadhum* (1316), *de Rogstada* (1481), *Rotstade*~*Rogste soghen*~*Rogsta* (1512), *Rogsenne sochn* (1536); (Gst 84 NO).

7. *Rogsta*, by i Gnarps sn, N. Hälsingl. tg: *i Roxsta* (1542 skb), *Rogsta* (1688 k), 0,5 km Ö om kyrkan (Gst 79 SÖ).

8. *Rogsta*, prästbordet i Ljustorps sn, Medelpads ö. tg: *Rokstadh* (1546), invid Ljustorps kyrka (Gst 74).

Förleden i *Rogsta* har enligt gammal tradition tolkats som mansnamn. Redan Olof Broman förklarade *Rogsta* i Hälsingland av »*Roge, Rogge* ... et bekant Mansnamn».[1] Lundgren förklarade det som mansnamnet *Rog*,[2] Sohlberg (OGB 20, s. 68), Ståhle och Elmevik som *Hrókr*, *Rök*[3] samt A. Vestlund och T. Bucht som *Roald*.[4] Svenska *sta*-namn har dock ej personnamnsförled. Gunnar Linde har visat, att *sta*-namnens förled ofta är »benämning på en terrängföreteelse på platsen».[5] Den kan också vara benämning på platsens samhällsfunktion. Och till denna kategori hör *Rogsta* av adj. *rodug* 'hörande till gudastolpen', synkoperat *Rog-*.

Slutleden *-sta* betecknar 'godebostället', som i 5 legat på ett näs, som delar Strömsvattnet i två delar, *j Rokstadhanæsi* (1440), tydligen forntida kult- och tingsplats. Godebostället har i Hälsingland givit namn åt (6) socknen, också kallad *Rogsenne sochen*<*vini* 'kultängen'. Gudastolpen har där givit namn även åt grannbyn *Ingsta*,[6] där en »Rök ligger under Prästabordet» (1726).[1] De övriga ligger i närheten av kyrkan.

Rog- har i några fall ersatt äldre *Rod-*:

9. *Rogsta*, by i Häggdångers sn, Ångermanl. s. tg: *Roosstadh* (1535 ghj), *Rodstad* (1542 jb, 1558 tl), *Rodsta* (1543, 1545 jb), *Rosta* (1544 jb); *Rochstadt* (1554 jb), *Rog(h)stad(h)* (1570–1723 jb), *Rogsta* (1690–1879 jb), 1 km Ö om kyrkan (Gst 75 SV).

10. *Rogsta*, by i Hackås sn, Jämtl. ö. tg: *i roldstadhum* (1441), *j Rostadha*~*Rodhstadhe* (1486), *j Rodstad(h)* (1549, 1550 jb), *Rostad* (1568); *Rogstad* (1720), på en udde i sjön Näckten (Gst 73).

Förleden är i båda *Rod-* 'gudastolpe-', som i ny tid ersatts av *Rog-*. Om (10) *rold-* se avd. E.

Av ovanstående namn har några (3, 4, 6 och 7) formen *Rogs-*, *Rox-* i analogi med genitiv *Rods-*. Denna form har fixerats i några namn, ex.

11. *Roxnäs*, udde i sjön Runn i St. Kopparbergs sn, Falu n. tg, Dalarna, utanför Hälsingstrand.

12. *Rogstorp*, gd i Lyrestads sn, Vadsbo hd, Sk. l.: *rostztorp* (1463), *rostorp* (1479); *rokstorp* (1500-t.), vid utdikad sjöutvidgning av Friån (kap 16 A); (Gst 53).

Rogs- betecknar i 11 fallosudde, i 12 offerhöjd vid Friån (kap. 16 A).

b. Naturnamn, betecknande gräns

13 a. *Rogsjön*, sjö i Falu n. tg, Dalarna: *Rog* (1463, 1825), *Röö* (1596), *Roo* (1624), *Rogen* (1757), gräns mellan St. Kopparbergs, Bjursås och Svärdsjö snr (Gst 97).

b. *Rog* eller *Nordanrog*, byar i St. Kopparbergs sn: *Nordan Roo* (1624), *Nordan Rog* (1794), *Rogs byar* (1898 k), belägna N om Rogsjön.

14. *Rogsjön*, sjö på gränsen mellan Lima sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna, och Venjans sn, Mora o. Orsa tg: *rusiö-* (1603), *rugsiöö skogen* (1613); *Rogsiö-* (1638), *Rogsiön* (1676), *Roxen Lacus* (1677–78), *Rok Siö-* (1828); (Gst 102).

15. *Rogsjön*, *ro'kʃøn~ro'k-*, sjö i Junsele sn, Ångermanl. v. tg: *Rostsjön* (1830–31 lh), gräns mellan Bommaråsens och Rocksjö byar (Gst 61).

16. *Rogen*, *ro'jen*, sjö i Tännäs sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Roge* (1645), på gränsen mellan Sør Trøndelag och Härjedalen, nu riksgränsen (Gst 76).

Rogen sammanställde O. Rygh (Norske Elvenavne, s. 199) med ett från norska dialekter känt verb *rugga* 'gunga, vagga'. Lindén antog, att (14) *Rogsjön* uppkommit ur *Rå-Ogsjön*.[7] I Venjan finns nämligen *Ogsjön*. Men namnet måste sammanhållas med de andra. Den förste, som förstod, att (13) *Rog* eller *Rogsjön* »fått namn efter sockengränsen», var Karl Hj. Lindberg (a. st., s. 8), som uppfattade *Ro* som en »dialektform av *rå*». Sjön har kallats *Roo*, dvs. *rod*, smsform *Röö* eller adjektivform *Rog*, underförstått sjön, även *Rogsjön*, elliptiskt *Rogen*. Första leden i (15) *Rogsjön*, vars betydelse och varianter Bucht ej förstått (SOVn 3, s. 34), är stamformen *ro* (avd. A), gen. *rods~Rost-* (avd. B) eller *Rog-* av *rodhugen* 'den gränsförsedda' liksom *Sången* i Leksand av *sandugen* 'med sandstrand', *Tisken* vid Falun av *twiusugen* 'med två tillflöden'.[8] *Rogen* var också äldst namn på Rönne å, 'gränsån' i Skåne (kap. 7 B).

17. *Roxen*, *róksn̥*, sjö i Östergötl.: *roxn* (1500-t.), *Roxen* (1544), *Roxan* (1685), *Råxen* (1761), gräns för Gullbergs, Finspånga läns, Memmings, Skärkinds, Åkerbo, Hanekinds och Valkebo hdr (Gst 55).

Roxen tolkade Hellquist (Sjönamn, s. 484) som **Rāksiō* 'sjön med råkar på vintern' eller **Roksiō* av no. *rok* n. 'rygen, driven, storm som driver vand i luften' till verbet *ryka*. Men på detta abstrakta sätt har sjönamn aldrig bildats. Det är **Rodugsær* liksom (14) *Rogsiön*, *Rok Siö*, *Roxen* och alternativt i Hälsingland (B 19) *Roxen*.

Rog- 'hörande till gränsen' ingår även i önamnet:

18. *Rogö*, i sjön N. Vixen i Eksjö sn, S. Vedbo hd, J. l., tillhörande Skedhult vid gränsen mot Fällbo (Ek 6 E 8 i).

E. *Ro(d)wal-*, *Rol-* och *Rol(f)s-*

a. *Rowal-*

Förleden i *Rogsta* har bl. a. (se ovan) tolkats som mansnamnet *Roald* på grund av medeltida belägg av namn, som i ny tid fått formen *Rogsta*:

1. *i Rowalstom* (1401), *j rowalsto(m)* (1402), *i Roalzstom* (1386); *roastha* (1402), *rowastom* (1402), *rostom* (1452); *j rokstem* (1452), nu Rogsta, by i Kila sn, Jönåkers hd, Södermanl., vid Viràn (Ek M).

2. *ij roalstom* (1381), *j roalzstom* (1382, 1384), *i Roalstom* (1409, 1414, 1431), nu Rogsta, by i Tystberga sn, Rönö hd, Södermanl., 2,5 km V om kyrkan (Ek SV).

3. *Roaldsstathom*, *Roaldzstad* (1418), *Roalstadh* (1490), *Rosstadh* (1535 jb), *Rodsta* (1545 jb), nu Rogsta, by i Torps sn, Medelpads v. tg, 1,5 km V om kyrkan (Gst 79 NV).

4. *Roaalstadha* (1489); *Rodsta* (1543 jb), *Rosta* (1542–1555 jb); *Rogstadt* (1555 sl), nu Rogsta, by i Torsåkers sn, Ångermanl. m. tg, 1 km V om kyrkan (Gst 69 SV).

Förleden i dessa är dock icke mansnamnet *Roald*[1] utan subst. *rowal* > *roal*, som har samma betydelse som alternativformerna (1, 4) *Rod-*, *Ro-*, (1) *roa-*, *rowa-* (avd. A) och (4) *Rog-*, (1) *rok-* (avd. D), dvs. 'gudastolpe'. *Rowal* är sammansatt av *rod* och msv. *wal* m. 'käpp, stock', ursprungligen 'fallos', se kap. 15 A. *Rowal* är ett tavtologiskt uttryck för 'gudastolpe'. Sedan *w* fallit efter *o*[2], har *Roal* skrivits (3) *Roalds-* genom association med mansnamnet *Roald*, synkoperat *Rold* (avd. D: 10), och (4) *Roaal-* genom association med *al~aal* 'fruktbarhetskultplats' (kap. 16 B). 2–4 ligger nära kyrkan, 1 vid Viràn av *vi* 'helig plats'.

b. *Rol-*

Bland namnen med förleden *Rod-* och *Rodr* har några belägg (A 12, 17, C 2) formen *Rol-*. Denna form har i åtskilliga namn fixerats, ex.

5. *Rolsta*, by i Frösunda sn, Seminghundra hd, Uppl., Sthlms l.: *Rostum* (1257 avskr.); *Rolistom* (1401, 1413), *Rolista* (1470, 1497), vid en SÖ–SV-krök av Hedersvikens avloppså, som är gräns mot Kårsta sn, Sjuhundra hd (Gst 84).

6. *Rolsta*, by i Husby-Ärlinghundra sn, Ärlinghundra hd, Uppl., Sthlms l.: *i rowelstom* (1409), *de roalzstum* (1311), *i Roersta* (1557), *i Rofuesta* (1586 db); *Rogsta* (1541 GVR), *Roxta* (1560 db), vid gränsen mot Odensvi sn (Tk 11 I SV).

7. *Rollstorp*, gd i Hasslövs sn, Höks hd, Hall.: *Rowelstrop* (1475), *Rolstrvp* (1470), *Rolstrup* (1603); *Rostorp* (1646 jb); *Rorstorp* (1660 jb); *Rawelstrop* (1475), vid gränsen mot Våxtorps sn (Gst 8).

Förleden i 7 tolkar SOH (1, s. 8) som mansnamnet *Rolf*. Men det är *rodwal* 'gudastolpe' med smsform i slutled, (6) *rowel-*, (7) *Rowels-*, och synkope, *Roel-* > *Rol-*. Alternativt (5) *Ro-*, (6) *Rofue-*, *Roer-*, *Rog-*, *Rox-*,

(7) *Ros-*, *Rors-*, se avd. A–D, och avljudsformen *Rawels-*. *Rolsta* är 'gudastolpebostället', *Rollstorp* 'gudastolpeofferhöjden'. De ligger vid gräns, som dragits till kultplatsen. Vid 6 skjuter Odensvi sn med en falloskil fram emot Rolsta. Vid (7) Rollstorp finns forngravar.

c. *Rolfs-*

I åtskilliga namn har *Rols-* folketymologiskt skrivits *Rolfs-*, medan dialekten behåller *Rols-*, ex.

8. *Rolfsån*, å i Fjäre hd, Hall.: *Roëls Aa* (1569), *Rolsaa* (1589), *Rolfs aa* (m. 1600-t. k), *Rolfsån* (1725); *Råxåån* (1691 k), *Raalsaa* (1595), från Lygnern till Kungsbackafjorden, gräns mellan Tölö och Fjärås snr (Gst 25).

9. *Rolfsåker*, gd i Fjärås sn, Fjäre hd, Hall., under Gåsevadsholm på andra sidan Rolfsån (Gst 25).

10. *Rolfstorp*, sn i Himle hd, Hall.: *Rola* (1410), *rowelstrup* (1475), *Rolfftorpe S.* (1482–94), *Rolstrupp* (1569 jb), *Roellstrup* (1596 jb); *Raalstorp* (1573); (Gst 25).

11. *Rolfskärr*, by i Tydje sn, Tössbo hd, Dalsl.: *Rolsk(i)er* (1540, 1546 jb), *Roelskier* (1552 jb), *Rolzker* (1563 tl), *Rölsker* (1579 tl), *Rålfzkiärr* (1680 jb); *Roskiär*, *Råskiär* (1660 kb), vid basen av ett näs i Tydjesjön (Ek S).

12. *Rolfsbyn*, by i Tydje sn, Tössbo hd, Dalsl.: *Rolsbyen* (1540 jb), *Roelsbynn* (1552 jb), *Rolsbin* (1560 tl); *Ralsbyn* (1557 jb), *Rålsbynn* (1560 jb), *Rålsbin* (1579 tl), *Rålfzbyn* (1680 jb), *Rånesbyn* (1720 lh), vid basen av ett näs i Tydjesjön (Ek S).

13. *Rolfsbyn* (Gst), *Rollsbyn* (SOÄ), by i Vårviks sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Vrolsbyen* (1540 jb), *Wråelsbyn* (1551 jb), *Wroelsbyn* (1552 jb); *Rolsby* (1550, 1563 tl), *-bynn* (1567 tl), *Rållessbynn* (1565 tl), *Rållfzbyn* (1685 jb), vid basen av ett näs mellan Roviken (avd. A:5) och V. Sillern (Ek NÖ).

14. *Rolfsbyn*, by i Ärtemarks sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Rållffbynn* (1640), *Ralssbynn* (1660 jb), *Rålsbyn* (1680, 1685 jb), *Rålfzbyn* (1715, 1725 jb), vid gränsen mot Vårviks sn (Ek NÖ).

15. *Rolfsbyn*, *Rållsbyn* (SOV), by i Svanskogs sn, Gillbergs hd, Värml.: *Vrolzbyn* (1540 jb), *Rolffzbynn* (1543, 1548 jb), *Rolsszbyn* (1546 tl), *Rolsbyn(n)* (1569, 1575 jb), *Rolzbynn* (1576 tl), *Rolfsby* (1771 lh); (Ek SV).

16. *Rolfsta*, *ròs̠ta ~ ròl̠sta*, gd i Forsa sn, N. Hälsingl. tg: *Roslesta* (1542 jb), *Rolfsta* (1688 avskr.), *Rolfstad* (1726); *Röstad* (1761), vid basen av ett näs, bildat av Bölesströmmens Ö–S-krök (Gst 84 NÖ).

Dessa namn har folketymologiskt tolkats av mansnamnet *Rolf*. Så

tolkade redan Broman *Rolfsta*[3] och Ståhl *Rolfstorp*,[4] medan SOÄ och SOV tolkade *Rolfsbyn* av mansnamnet *Roald*, som förväxlats med *Rolf*.[5] Personnamnstolkningen sammanhänger med att man utgått från den nuvarande betydelsen av *by* och *torp*. I fråga om *Rolfsån* har man dock ej kunnat anta personnamnsförled utan sammanställt det med fvn. *(h)rollr* 'skälvning, rysning'.[6] Men förleden är i alla *Rolfs*-namnen *Rols-*, gen. av *rodwal* 'gudastolpe', alternativt *Rals-*, *Råls-* av avljudsformen *radwal*. (13) *Wroels-*, *Wråels-*, (15) *Vrolz-* har konsonantomkastning för *Rowels-*, *Råwels-*, jfr (16) *Roslesta* för *Roelsta*.

Slutleden *-by* vid dessa kultplatser har den forntida betydelse, som föreligger i t. ex. Upplandslagens *by siin sa*, som icke betyder 'så åkrarne i byn' (Schlyter) utan 'så sin åker'. *Rolsbyn* är 'gudastolpeåkern'.

Denna tolkning bekräftas vid realanalys. Rolfsån, som utgör gräns mellan Fjärås och Tölö snr, har nog fått namn av en kultplats vid ån, sannolikt Gåsevadsholm med Rolfsåker, som ligger mitt emot varandra vid ett gammalt vadställe. Vid Gåsevadsholm finns ett gravfält med c. 20 »domarringar». Rolfsåker var därmed sammanhörande kultåker på andra sidan ån. Vid (10) Rolfstorp ligger *Hovgård*. De flesta (11–13, 16) ligger vid kultnäs. Fornminnen vittnar om kultplats, vid 11 ett stort gravkummel, vid 12 Kungsgraven med bautasten, som kan vara roden, och vid 16 forngravar. En kulle med två kummel i Rackeby sn, Kållands hd, Sk. l., kallas *Rolfs hög*, 'gudastolpens hög'.[7]

Kap. 5. *Rot* och *Rottnen*

Det finns en stor namngrupp på *Rot*, som till läge och betydelse liknar namnen på *Rod*. *Rot* kan vara såväl (A) enkelt som (B) förled i sammansättning och (C) stam i avledning.

A. *Rot*

a. Kultplatsnamn

1 a. *Roten*, sjö i S. Unnaryds sn, Västbo hd, J. l., 3 km V om kyrkan, med ett näs (Gst 19).

b. *Rotabo*, by vid basen av näset i a.

2. *Roten, St.* och *L.*, byar i Gränna sn, Vista hd, J. l., på ett näs i sjön Bunn (Gst 35).

3. *Rot*, by i Rölanda sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Rwd* (1560 jb), *Rud* (1660 jb), *Rud ~ Roth* (1685 jb), *Rott* (1564, 1632 jb); *Rötth* (1582 jb), vid Tingvallamossen (Ek).

4 a. *Rot*, by i Älvdalens sn o. tg, Dalarna: *Roott* (1539 jb), *Roten* (1754), *Rotenby* (1754, 1757), på näset mellan Österdalälven och b.

b. *Rotälven*, *rŭstnα*: *Roten* (1754), *Rothe Elfwen* (1757), älv från Härjedalen till Österdalälven, utfaller vid a (Gst 107 och 102).

Till förklaring av sjönamnet (1) *Roten* uppräknade Hellquist (Sjönamn, s. 481) några ordstammar, som han trodde kunna ingå i dessa namn: 1) subst. *rot*; *rotsjön* skulle då betyda 'sjön å vars botten eller stränder (en myckenhet) trädrötter o. d. förekomma' eller möjligen syfta på något i sjöns form; 2) en eljest ej uppvisad substantivstam *röt-* 'klyfta, remna l. dyl.'; jfr angsax. *wrot(i)an*; 3) ett annars icke uppvisat adj. motsvarande angsax. *rót* 'glad'; 4) stammen i valkyrienamnet isl. *Róta*, som tolkats som 'stürmisches graupeln' — typisk »lexikonforskning». Byn (3) *Rot* förklarar SOÄ (19, s. 99) av subst. *rot*, »men anledningen till namnet är obekant». (4) *Rot* i Älvdalen har förklarats av »fsv. *ryta* eller *riuta*» efter forsen,[1] som dock ej heter *Rot*. Dessa platsers läge visar, att det är identiskt med *Rod:* 1 sjö med näs, 2 by på näs, 4 vid älvnäs och 3 vid offermosse.

Exempel på *t* för *d* förekommer i msv. skrift: *blot* 'blod', *døt* 'död', som A. Noreen ansåg uppkommet framför genitiv-*s*.[2] Så är fallet i t. ex. *Helliarits Leje* (1580) Heljaröds by i Farhults sn i M. l. Det kan också stå framför ordbörjande *s*, ex. *Skolleruth s.* (1541) Skållerud i Värml. *D* övergick till *t* före *s* redan i fsv. tid. Av *Rots* bildades namnformen *Rot*, medan de flesta behöll appellativets form *Rod*.

b. Gränsnamn

5. *Roten*, *St.* och *L.*, öar i Singö sn, Väddö o. Häverö skg, Uppl., Sthlms l.: *Roten* (1804), på gränsen mot Gräsö sn, Frösåkers hd (Ek N).

6 a. *Roten*, *St.*, sjö i Krokeks sn, Lösings hd, Östergötl., gräns mellan Krokeks gästgivargård och Strömsfors (Ek 9 G 1 g).

b. *Roten*, *L.*, liten sjö i Krokeks sn invid a.

7. *Roten*, *St.* och *L.*, sjöar på gränsen mellan Ljustorps sn, Medelpads ö. tg, och Stigsjö sn, Ångermanl. s. tg: *Stor-* och *Lill-Rotesiön* (1771); (Gst 74 SÖ).

8. *Rota*, gd i Askeryds sn, N. Vedbo hd, J. l., vid gränsen mot Eksjö sn, S. Vedbo hd (Gst 36).

9. *Rot*, by i Mellby sn, S. Vedbo hd, J. l.: *Rod* (1352), *rodh* (1439), *Rott* (1415), *Roth* (1441), vid gränsen mot Skede sn (Gst 28).

B. *Rot-* i ortnamnsförled

a. Kultplatsnamn

1. *Rotsjön*, sjö i norra delen av Bro sn, Åkerbo hd, Västmanl. (Gst 73).

2. *Rotsjön*, *ro̠`tʂø̠`an*, sjöar i Storsjö sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Rote Siön* (1645), c. 1,5 km Ö om Storsjön (Gst 72).

3 a. *Rotsjön*, sjö i Burträsks sn o. tg, Västerbotten, c. 500 m Ö om St. Tallträsk (Gst 56).

b. *Rotsjön*, by i Burträsks sn vid a.

4. *Rottjärn*, tjärn i Gunnilbo sn, Skinnskattebergs blg, Västmanl., i socknens södra del (Gst 82).

5. *Rotenäs*, by i Frändefors sn, Sundals hd, Dalsl.: *Rudenäs* (1524); *Rodenes* (1540, 1550 jb), *Rodeness* (1545 jb); *Rothenes* (1550 tl), *Rottaness* (1551 jb), på ett näs i Hästefjorden vid Bohusgränsen (Ek).

6. *Rotnäs*, hgd i Alsters sn, Väse hd, Värml.: *Rotenäs* (1594 jb), *Rotnes* (1600 tl), vid basen av ett näs i sjön Gapern (Ek).

7. *Rotnäset*, by i Haverö sn, Medelpads v. tg, på ett näs i Holmsjön (Gst 78).

8. *Rotnäset*, by i Tåsjö sn, Ångermanl. v. tg: *Rotnäset* (1879 jb), på ett näs i Tåsjön nära gränsen mot Västerbotten (Gst 53).

9. *Rothult*, by i V. Eneby sn, Kinda hd, Östergötl.: *Rothult* (1351), vid gränsen mot Horns sn (Gst 36).

10. *Rothult*, gdr i Krokeks sn, Lösings hd, Östergötl., vid gränsen mellan Krokeks gästgivargård och Strömsfors (Ek 9 G 1 g).

Rot har tolkats som 'rot', ehuru »anledningen till namngivningen är obekant» (SOV 13, s. 7). Modin antog, att namnet (8) kom av att en hop trädrötter sammanvräkts på udden (Tåsjö, s. 143). (5) *Rote-* har alternativt *Rode-*, och läget visar, att det är *rod* 'gudastolpe'. 1–4 är små skogssjöar utan bebyggelse, tydligen offersjöar. Nära 4 ligger *Kalltjärn* (av *karl* 'fallos'), 5–8 ligger vid näs, 8–10 vid gräns men har nog fått namn av gudastolpe, 8 på näset, 9–10 i offerlunden (kap. 16 B).

b. Gränsnamn

11. *Rotsjön*, sjö i Bro sn, Åkerbo hd, Västmanl.: *Rotsjön* (1754 Grau), vid gränsen mot V. Skedvi sn (Ek Kolsva).

12 a. *Rotsjön*, sjö på gränsen mellan Dalarna och Hälsingl.: *Rotsiön* (1690 k), där Envikens, Alfta och Bollnäs socknar möts (Gst 104).

b. *Rotsjöbäcken*, bäck i Envikens sn från Rotsjön till Hämmen.

13 a. *Rotsjön, V.* och *Ö.*, sjöar i Nyhems sn, Jämtl. ö. tg, vid gränsen mot Hällesjö sn, Ragunda tg (Gst 73 NÖ).

b. *Rotsjö*, by i Nyhems sn vid Ö. Rotsjön.

c. *Rotån*, å från Rotsjöarna till Rotselet i Gimån.

14. *Rotevattnet, St.* och *L.*, sjöar i Mo sn, Bullarens hd, Bohuslän: *Rotewattnet, Rot-Vattnet* (1833), vid gränsen mot Krokstads sn, Sörbygdens hd (Gst 51).

15 a. *Rotån*, å i Malungs sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna, från d till Kvien parallell med Värmlandsgränsen (Gst 95 och 88).

b. *Rotåberg*, by i Malungs sn 3 km V om a (Gst 95).

c. *Rothån*, sjö 3 km från landskapsgränsen (Gst 95).

d. *Rotsjön, V.* och *Ö.*, Rotåns källsjöar, 5 resp. 9 km Ö om gränsen mot Älvdals hd, Värml. (Gst 95).

16. *Rotholmen*, holme i Mälaren i Torsvi sn, Trögds hd, Upps. l.: *Notan* (1671, 1675) för *Rotan* vid gränsen mot Veckholms sn (Gst 75).

17. *Rotkäl*, medeltida namn på Hällesjö sn, Ragunda tg, Jämtl.: *De rotakyl* (1314, avskr. 1344), *ecclesia rothakiæl* (1316, avskr. 1344), *parochia rotokil* (1347), gränssocken mot Sverige (Medelpad).

18. *Rotbodarna, rǫ̀tbo'an*, fäbodar i Envikens sn, Falu n. tg, Dalarna: *Rotbo fäb.* (Gst), c. 2 km S om Hälsinglandsgränsen (Gst 104).

19. *Rotebo*, försvunnen gd i St. Kopparbergs sn, Falu n. tg, Dalarna: *Rot(h)ebo(o)* (1617), *Rotebo* (1715–1825 jb); *Råtebo* (1624), N om Slånget vid gränsen mot Aspeboda sn (Gst 97).

20. *Rotebro*, förr gd, nu samhälle, i Sollentuna sn o. hd, Uppl., Sthlms l.: *Rodebro* (1464), *rodebro* (1500); *Rothebro* (o. 1450, 1512, avtr. 1758), *rotabroo* (o. 1520), *Rotabro* (1540-t. O. Petri), *Rotebro* (1558), vid bro över en mellan Norrviken och Edsviken rinnande bäck, som är gräns mellan Sollentuna och Eds snr (Ek).

21. *Rotsunda*, hgd i Sollentuna sn o. hd, Uppl., Sthlms l.: *Rodesund, Rodesunda* (1409); *Rotasunde* (1418), *Rotasundom* (1440), vid sundet mellan Norrvikens övre och nedre delar; sundet övertväras av gränsen mellan Sollentuna och Vallentuna hdr (Ek).

22. *Rotavik*, by i Söderåkra sn, S. Möre hd, Kalmar l.: *Rothawik* (1441), nära gränsen mot Torsås sn (Gst 12).

Även dessa namn har tolkats av *rot.* Så tolkar C. Lindberg (13) *Rotsjön, Rotån* och (17) *Rotkäl*,[1] G. Drougge (14) *Rotevattnet* (OGB 18, s. 162) och Ståhl (19) *Rotebo*.[2] Einar Forssell sammanställde *Rotsunda* med Roslagens gamla namn *Roden*, antagande att namnet »tillkommit, medan ännu ett sund förband Norrviken med Edssjön».[3] *Rotebro* och *Rotsunda* har äldst *Rode-*, som här betecknar 'gräns'.

C. *Rottnen*

Till *Rot* (av *Rods*) har lagts tillhörighetssuffixet *n*, *Rotn-*, med vokalförkortning framför två konsonanter, *Rottn-*.

a. Kultplatsnamn

1. *Rottnaby*, gd i Eksjö sn, nu Eksjö stad, S. Vedbo hd, J. l.: *Rottneby* (1596), vid sjön N. Vixen (Gst 27. Ek 6 E 8 i).

2. *Rottneby*, gd i kyrkbyn, Mularps sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Rotnaby* (1600 jb), *Rottnaby* (1660 tl); *Råttneby* (1641 jb); (Gst 43).

3. *Råttneby*, nedlagd gd under Ulvstorps hgd, Sparlösa sn, Viste hd, Sk. l.: *Råtne by* (1600 tl), *Råtneby* (1641 jb); (Gst 42).

4. *Rottneby*, hgd i St. Kopparbergs sn, Falu n. tg, Dalarna: *Rotneby* (1569, 1572, 1617), *Rottneby* (1605); *Råtneby* (1615, 1663), *Råttenby* (1685, 1825 jb), på ett näs i Hosjön (kap. 15 C); (Gst 97).

2 och 3 tolkar Lundahl (SOSk 3, s. 166, och 15, s. 58) av adj. fsv. *rotin* och anser det betyda 'den ruttna delen av byn'. Han tror, att namnet »syftar väl på att gården vid tiden för namngivningen varit rucklig och förfallen.» Men inte döper man om en gård av sådan anledning. 4 antar Ståhl vara ett »uppkallelsenamn efter det blekingska stadsnamnet eller efter något annat ... Rottneby».[1] 1500-talsnamn är dock i regel icke uppkallelsenamn. Allraminst har en stormansgård vid Kopparberget på Gustav Vasas tid uppkallats efter en dansk stad eller efter någon i Dalarna okänd gård i Småland eller Västergötland. Men *Rotn-* är *n*-avledning av *rod* 'gudastolpe', och namnet betyder 'gården vid gudastolpen'. 1 ligger vid sjön N. Vixen < **viugsær* 'offerplatssjön'. 2 tillhör nu kyrkbyn, och dess granngård heter *Ärnanäs* 'offerplatsnäset'. Nära 3, som nu är obebyggt, finns en hemmansdel med namnet *Lunden* (kap. 16 B). 4 ligger nära gränsen mot Vika sn men har fått namn av läget på näset; jfr att gården mitt emot med liknande läge heter *Näs*.

Elliptiskt bortfall av *by* har namnet:

5 a. *Rottne, Rottnö* (Gst), hgd och by i Söraby sn, Rottne kn, Norrvidinge hd, Kro. l.: *Røtne* (1350), *i Røtna sn* (1345), delad i *Norra rotne* (1483), *Röthnæ* (1530) och *Södra Rudnæ ~ Ruttnæ* (1403), förenade i Söraby sn (1782).

b. *Rottnen, Rottnesjön, Norrabysjön* (Gst) eller *Sörabysjön*, sjön N om Rottne gd (Gst 20).

Herrgården Rottne ligger på edet mellan Rottnesjön och Innaren av **vinnarsær* 'offernorsjön'.[2] Där har nog den gudastolpe stått, som givit namn åt gård och sjö.

b. Gränsnamn

6 a. *Rottnen*, sjö i Konga hd, Kro. l.: *Rottnen* (1658), *Rotnen* (1663), gränssjö mellan i väster Ö. Torsås och Nöbbele snr, i öster Furuby och Hovmanstorps snr (Gst 16).

b. *Rottne å*, å från a, gräns mellan i väster Linneryds sn och i öster Älmeboda och S. Sandsjö snr, Konga hd; kallas sedan *Ronnebyån*, gräns mellan Backaryds och Ronneby snr, Medelstads hd, Blekinge.

c. *Ronneby*, *rø̀ṉeby*, *rò̱naby*, stad: *Rotnæbu* (o. 1300), *Rotnaby* (1432), *Rotneby* (1449 m. fl.); *Rodnebye* (1387), *Rodneby* (1471, 1476); *Ronnaby* (1510), *Ronneby* (1568); *Runneby* (1837); *Raadneby* (m. 1400-t.), vid b.

d. *Ronneby* sn: *Rodneby*, *Rottneby* (1569); *Røtnaby* (1432), *Raadneby* (sl. 1400-t.); (Gst 10).

7 a. *Rotna*, älv från sjön Helgen i Norge till sjön Fryken i Värml., i Sverige numera kallad *Rottnaälven: ii Anne Rothno* (1400), *Rottnan* (1645 k), *Rottna Elff* (m. 1600-t.), gräns mellan i väster Lekvattnets och Gräsmarks snr och i öster Fryksände och Sunne snr, Fryksdals hd (Ek).

b. *Rotnemoröset*, riksröse 82 vid Rotnas gränsövergång. I Norge finns en by *Rotnemoen* i Solør sn vid Rotna c. 7 km från riksgränsen (Gst 87).

c. *Rottnen*, sjö i Fryksdals hd: *Rotnen* (1663), *Rottnen*, *Röttnen*, *Råtnen*, *Råttnen* (1645 k), gräns mellan Gräsmarks och Sunne snr.

d. *Rottneros*, hgd o. bruk i Sunne sn, Värml.: *Rotnaroos* (1435), *Rothneros* (1509), *Rottneros* (1542 jb), vid Rottnaälvens utlopp i Fryken.

Sjöarna Rottnen ansåg Hellquist (Sjönamn, s. 481 f.) ha fått namn av därifrån kommande åar, som skulle ha fått namnet **Rotn* av verbet fvn. *hrjóta* 'störta, falla' efter forsar vid deras mynningar. Och detta har sedan upprepats av SOV (2, s. 15 och 58), Sahlgren, Ejder[3] m. fl. Forsen skulle således ha givit namn åt ån och denna åt sjön. Dylik baklängesnamngivning är dock okänd. Något particip *roten* till verbet *riuta* finnes för övrigt ej. *Rottnen* och *Rottna* är *rod* 'gräns' med tillhörighetssuffixet *-n*, betecknande 'den till gränsen hörande sjön resp. ån'. Detta stämmer med läget både i Småland–Blekinge och Norge–Värmland.

Det finns också några liknande namn utan samband med å och fors:

8. *Rottnaren*, *ròtnɪŋe*, ö i sjön Långhalsen, Södermanl.: *Råttnarn* (1679), *Råtnaren* (1714), *Rottnan* (ä. Gst), gräns mellan Årdala sn, Villåttinge hd, samt Bettna och Husby-Oppunda snr, Oppunda hd (Gst 66).

9. *Rottninge* (Gst), *Råttninge* (Ek), *rɵ̀tnɪŋe*, gd i Nykyrka sn, Jönåkers hd, Södermanl.: *y rött(n)inghe* (1551), *J Råttni(n)gh* (1559), vid Hallbosjön, gräns mellan Halla och Nykyrka snr (Gst 66. Ek M).

10. *Rottensjön*, *Övre* och *Nedre*, sjöar i Lillhärdals sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, 3 km Ö om gränsen mot Särna sn, Dalarna (Gst 82).

11. *Rottnåsa*, by i Trehörna sn, Lysings hd, Östergötl.: *Råttenåsa* (Ek), nära gränsen mot St. Åby sn (Gst 44).

Rottnaren och *Rottninge* i Södermanl. tolkar Ståhle från forsrytandet och nödgas fördenskull tillgripa fantastiska konstruktioner. Han tror, att den lilla ön *Rottnaren* i östra Långhalsen fått namn genom »association med gårdnamnet vid Hallbosjön», mer än en mil (!) S därom, och att denna gård, *Rottninge*, skulle fått namn efter det 2,5 km N därom belägna Vrenasundet mellan Hallbosjön och södra Långhalsen, »som åtminstone på två ställen har stark ström».[4] Men dessa namn får sin naturliga förklaring, om man utgår från att *Rottn-* betyder 'hörande till gränsen'. *Rottnaren* är nog ursprungligen namn på västra och östra Långhalsen, som båda är gränssjöar, förenade genom ett nor, äldre *nar*, varför de kunnat kallas *Rot-naren* 'gränsnorsjön', jfr *Näsnaren* o. d.[3] Detta sjönamn har undanträngts av namnet på den stora sjön Långhalsen, medan namnet Rotnaren överförts på gränsön, vars riktiga namn, *Rotninge* 'som hör till gränsen', bevarats i dialekt.

De i detta kapitel behandlade namnen *Rot* har ur språkhistorisk synpunkt stort intresse. Man har hittills ej förstått, att ordet *rå* haft ursprungligt *d*, därför att *rå* och *ro* utan *d* förekommer redan i äldsta medeltida skrift. Då *Rot* utvecklats ur *rod*, är det ett vittnesbörd om att *rå* 'skogsrå o. d.' och 'gränsrå' ursprungligen ändats på *d*.

Kap. 6. *Röd-* i ortnamnsförled

Rö(d)- som förled i ortnamn har hittills i allmänhet tolkats som färgadjektivet *röd*. Men det är *ia*-stamsavledning av *rod*, s. k. smsform (Envall, Tiveden, s. 129), undantagsvis *røda* f. (s. 17). Förleden kan ha formen *Rødha-* (gen. plur. loci) eller *Rødho-* > *Rødhe*[1] genom synkope *Rö(d)-*.

A. *Rö(d)-* 'gudastolpe'

Slutleden anger (a) själva bautastenen, (b) gudastolpens plats i naturen och (c) bebyggelse (hgd, by, sn) vid gudastolpe.

a. Gudastolpar

1. *Rödsten*, gd i Grebo sn, Bankekinds hd, Östergötl.: *Røthasten*, *røþasten* (1369), *i rødhastene* (1382), efter Rödgubben (bild 3).

2. *Röstena*, gd i S:t Olovs sn, Ärlinghundra hd, Uppl., Sthlms l.: *rødhesteen* (1395), på en udde i Garnsviken (Ek).

3. *Rösten*, gd i Bälinge sn, Rönö hd, Södermanl.: *rødhasten* (1376), på en udde i havsviken Tvären (Ek SÖ).

b. Gudastolpeplatser i naturen

4 a. *Rödkillan*, källa i Hagestads by, Löderups sn, Ingelstads hd, Kri. l.

b. *Rödkillorna*, åker i Hagestads by: *Röekillorna*.

Rödkillan har genom arkeologisk undersökning visats vara en hednisk offerkälla med fynd ända från y. stenåldern. Den omges av folktro, så som ofta är fallet med forntida kultplatser. Trollen sägs hämta vatten i Rödkillebäcken, och man bör spotta innan man går över bäcken (SOA).

5. *Rödtj.* (Gst), *Rötjärn* (SOV), tjärn i Ny sn, Jösse hd, Värml.: *Rö kärnet* (1767 k); (Ek).

Rötjärn tror SOV (6, s. 107) fått namn av »järnhaltigt vatten» men tillägger: »varom dock intet är känt». Det är en offertjärn med gudastolpe, varom även torpnamnet *Gullkrok* (1921 kb) erinrar (kap. 15 E).

6. *Röudden*, udde i Kaga sn, Hanekinds hd, Östergötl., skjuter ut i Roxen (Tk 8F NO).

Utanför Röudden ligger ön *Ruda* (kap. 8 Ab).

7. *Röänget*, änge till byn Vi i Hamrånge sn, Gästrikl. ö. tg: *Rödänget* (1857); (Ek 14 A 1 d).

c. Bebyggelse vid gudastolpe

8. *Rölanda*, sn i Vedbo hd, Dalsl.: *Riwadhalanda* (1334); *Rødhelunde kirke* (1531), *Rødelanda*, *Röland* (1540 jb); *Rolande* (1609, 1629 jb), vars kyrka ligger mitt för S–V–S-krök av Rölandaån (Ek).

9. *Rölunda*, gd i Häggeby sn, Håbo hd, Upps. l.: *rothelunde* (1167–85), *rothlundæ* (1340), *rothlunda* (1440); *Røthalund* (1275), *Rödlunda* (1544); (Ek 11 H 3 j).

Rölanda tolkar SOÄ (18, s. 124) av *rydh* 'röjning' och *land* 'terräng'. Men det är området omkring gudastolpen vid åkröken. Kultplatskaraktären avspeglar sig i skrivningen *Rødhelunde* liksom 9, se kap. 16 B. Vid 9 är gravfält och tre stora högar (bild 6).

10. *Rödene*, by o. sn i Kullings hd, Ä. l.: *Rødhene* (1409, 1412, 1417), *Rödene* (1540 Skjb, 1546 jb), *Röene* (1550 jb), *Röne* (1579 jb); *Rodhene* (1550 tl), *Roen(n)e* (1580 jb); (Ek).

Bild 6. Gravhög vid *Rölunda*, Häggeby sn, Uppland.

11 a. *Rödön*, *rǫa*, sn i Jämtl. v. tg: *a Rødene* (1311–12), *de rødhine* (1314), *af Rødhene* (1348), *i Rødhen sokn* (1403), *Røødh sokn* (1420), *i Rødhins sokn* (o. 1420), *j røden* (1420), *i Rødan* (1478, 1487), uppkallad efter kyrkbyn (Gst 66).

b. *Rödögården*, *rǫansgǫŋ*, kyrkbyn: *Ketilbiørn j roden* (1420), *Oloff på Rodhene* (1532); *Rødenn* (1599 jb), *Rödönsgård* (1698 jb), på Rödönäset.

(10) *Rödene* tolkar SOÄ (8, s. 212) av färgadjektivet *röd* och *-vini*, »biform till *vin* 'betesmark' ... 'röd betesmark'».(!) Gentemot detta hänvisar Valter Jansson till *Rödön*, som Nordlander härlett av fsv. *ruþ*, fvn. *ruð* 'avröjd mark'[1] men Jansson av fvn. *róða* 'stång', sv. dial. *rod(a)* 'kluvet gärdselvirke' och *vin* 'betesäng'.[2] Dessa betydelser är dock sekundära. *Rod-* är 'gudastolpe' och *vini* 'kultäng'. Från gården vid gudastolpen, *roden* (1420), utsträcktes namnet till socknen med apokoperat ändelse-*e*: *Rødhen sokn*, *røden*, »förbättrat» *Rödön*. Samma namn,

Rödene, har i Alnö sn, Medelpad, och i Alsens sn, Jämtl., ersatts med *Röde*, se kap. 13 C.

12. *Rönnäs*, hgd i Asby sn, Ydre hd, Östergötl.: *Rønes* (1350), *rønæs* (1381), *Rödnes* (1545); *Rådnes* (1574); *Ronäs* (1769 db), på en udde i sjön Sommen (Gst 36).

13. *Rönnäs*, hgd i Agunnaryds sn, Sunnerbo hd, Kro. l.: *rønæs* (1407), *rødnes* (1475), *rødness* (1494), *rönness* (1535), *renness* (1492); *Rottnes* (1498), *rotnäs* (1528), vid basen av näset mellan Helgeån och Möckeln (Ek 4 D 7 j).

14. *Rönnäset*, by i Grangärde sn, Västerbergslags tg, Dalarna, på näset mellan sjöarna Saxen och Björken (Gst 89).

15. *Rönnäs*, by i Leksands sn, Nedansiljans tg, Dalarna: *rønes* (1440), *i rønæsi* (1468), *Rönääs* (1546 jb), på ett näs i Insjön (Gst 96).

16. *Rönnäs*, by i Vilhelmina sn, Åsele o. Vilhelmina tg, Västerbottens l., på ett näs i Malgomaj (Gst 58).

17. *Rönnäs*, *rø̜̀næs*, by i Stensele sn, Lycksele lappmarks tg, Västerbottens l., på ett näs i Storuman (Gst 41).

(12) *Rönnäs* tolkar Norrby av *rö* 'vass' och *näs*, 'vassnäset'.[3] Men Rönnäs herrgård ligger ej vid något 'vassnäs'. Förleden i dessa namn är smsformen *Rö(d)*. Sedan man glömt namnets ursprung, har förleden associerats med trädnamnet *rönn*. Nu skrivs dessa namn med *nn* och uttalas så utom i Västerbotten, där vokalen förkortas först i våra dagar.

Dessa namn visar näsens betydelse i fruktbarhetskulten. Spetsen av 12 heter *Horsnäs*; jfr *Hornäs* s. 25. Utanför näset ligger *Häröarna* av *har* 'offerplats' (kap. 16 B). Vid 14 finns forngravar och en kultäng, *Grytänge*[4]. Övre delen av byn (15) Rönnäs heter *Kråkbacken* < *kráki* m. 'gudastolpe' (kap. 15 A).

18. *Röby*, by i Kårsta sn, Långhundra hd, Uppl., Sthlms l.: *rødobi* (1383), *Rödeby* (1407 avskr.), *rødaby* (1454), *Rödesby*, *Röd(er)sby* (1549 db), *Rödeby* (1551), *Röd(er)by* (1559 db), *Röby* (1585 db), *Rödeby* (1551), *Röd(er)by* (1559 db), *Röby* (1584 db); *i Rostadhe* (1586 db), vid basen av näset mellan Närtunaviken och Kårstaviken (Ek).

19. *Rödby*, by i Hoby sn, Bräkne hd, Blekinge: *Rötaby* (1419), *Röeby* (1569, 1570-t.), *Rødeby* (1624), 3 km N om kyrkan (Gst 11).

20. *Rödeby*, *ʰø̜̀by*, sn i Östra hd, Blekinge: *Rodheby* (1400-t.), *Rodbye* (o. 1620 jb); *Rödeby* (1569); (Gst 11).

»*Rödeby* betyder naturligtvis 'den röda byn'», skriver Nils Ödeen efter Hellquist, »men varför byn fått det namnet är väl nu omöjligt att säga».[5] Detta kritiserar Bertil Ohlsson, som anser förleden vara gen. av *rodha* f. 'till odling uppröjt jordstycke'.[6] Något sådant substantiv finnes dock ej. Därtill kommer, att de tre byarna är gammal jordbruksbygd.

Slutleden *-by* har ordets äldre betydelse 'odling' (s. 47). *Rödoby* betecknar 'gudastolpeåkern'. Denna tolkning bestyrkes av platsens centrala läge: i 18 vid basen av ett näs, i 19 på något avstånd från kyrkan, I 20 har gudastolpen givit namn åt socknen. (18) *Röby* har alternativt slutleden *stadh*, som betecknar 'gudastolpegården'. Det är slutled i:

21. *Rösta*, *Rosta* (Gst), by i Villberga sn, Trögds hd, Upps. l.: *Reesta* (1386), *rödzsta* (1415), *rydzsta* (1400-t.); *Rosta* (1591); *Råstad* (1650), c. 300 m V om kyrkan (Gst 83).

22. *Rösta*, gd i Ytterenhörna sn, Selebo hd, Södermanl.: *Rözsta* (1400), 2,5 km V om kyrkan (Ek).

23. *Rödsta*, by i Sollefteå sn o. tg, nu Sollefteå stad: *Rösstadz* (1535 ghj), *Röstad* (1542 jb), *Rödsta* (1543 jb); *Rodsta* (1544 jb), *Rosta* (1545 jb); *Rochsta* (1550 jb), 2,5 km från kyrkan (Gst 68 SO).

24. *Rödsta*, by i Resele sn, Ångermanl. m. tg: *Röstad* (1542 jb), *Rösta* (1543 jb, 1555 sl), *Rödzstad* (1546 jb); *Rögstadh* (1639), *Rögsta* (1641), 3 km ovanför kyrkan (Gst 68 NO).

25 a. *Rösta*, by i Ås sn, Jämtl. n. tg: *a røastadom* (1333), *Rødhestadhum* (1410), *Rødhstadhe* (1470), *Röstadh* (1514).

25 b. *Rösta*, torp å Prästbordet, Offerdals sn, Jämtl. v. tg: *Röstadh* (1568 jb); (Gst 66).

Förleden i *Rödsta* tolkar Bucht (SOVn 2, s. 41 och 84) som mansnamnet *Rödh*. Men det är *Röd-* av *rod* 'gudastolpe'. Därom vittnar läget: 23 och 25 a tillhör kyrkbyn, 25 b prästbordet, och närbelägna namn: 24 och 25 a sockennamnen *Resele* och *Ås* (s. 252 och 183), 22 byarna *Al* (kap. 16 B) och *Vinberga* och 24 byn *Höven: Höffön* (1535 ghj; jfr *Rödön*), *Höven* (1542–1544 jb), *Hoffuen* (1545 jb), *Höffuan* (1550 jb), av *Hov* 'gudahus', smsform *Höv-*, och *-vini* 'kultäng'. *Rödsta* betecknar liksom *Rosta*, *Rogsta*, *Rolsta* och *Rolfsta* 'gudastolpens boställsjord'.

26. *Rösäter* (Gst), gd i Länna sn, Åkers hd, Södermanl.: *Rösätter* (1590 tl), 2,4 km från gränsen mot Härads sn (Gst 74).

27. *Rösäter*, gd i Högsäters sn, Valbo hd, Dalsl.: *Rösett(e)r* (1541 jb), gränsar mot prästgdn (Ek).

28. *Rösätt*, tp på byn Rossviks skog i Nora sn, Ångermanl. s. tg: *Rösätt Slåtten* (1770 k); (Gst 75 NV).

Förleden i *Rösäter* avser, enligt Hedblom (a. a., s. 214), möjligen »andra (sten)-högar än gränsmärken» eller »adj. *röd*, ev. som mansnamn». Om 28 skriver Bucht (SOVn 1, s. 36): »Bet. av f. leden är oviss.» Det är

smsform av *rod*. 26 och 27 är identiska med *Rosättra* (kap. 4 A: 14), dvs. 'raststället vid gudastolpen'. 26 hör samman med *N*. och *S. Sätertorp* och *Hult* 'offerlunden'. 27 ligger nära kyrkan. Men i namnet 28 har slutleden den yngre bet. 'utjord'; *Rö-* betecknar, att denna hör till roden i Rossvik. *Rösätter* kan också vara 'gränsraststuga', se avd. B.

Bebyggelsen vid roden kunde även anges med *Röd-* och tillhörighetssuffixet *-inge*, betecknande by>socken, som hörde till gudastolpen:

29. *Röddinge*, by o. sn i Färs hd, M. l.: *in røthingi* (1335), *in røthinge* (1342), *Røthinge* (1361); *i Rytinge* (1386); *in Rudhinge* (1387); (Gst 2).

Stammen i *inge*-namnen anser Ståhle i regel vara ett toponymicum, beskrivande »naturförhållandena på platsen». Grundordet i Röddinge tror han »sannolikt innehållit adj. *röd*».[7] Men den kan också vara ett kulturord, här *rod* 'gudastolpe', efter vilken socknen fått namn.

Jämte smsformen *Röd-* förekommer stamformen *Rod* och dess avljudsform (12, 21) *Råd*. I analogi med dessa kan *Röd-* böjas som ett substantiv med genitiv-*a*, *Röda*. Dessutom förekommer svaga fem. *Röda* (kap. 13 C), gen. (18) *rødo*>*Röde*.

B. *Rö(d)-* 'gräns-'

Röd- kan också vara förled i namn på (a) råmärken, (b) berg och stenar, (c) skär och öar, (d) vatten, som utgör gräns eller ligger vid gräns, samt (e) egendomar vid gräns.

a. Råmärken

Råmärken, nämnda på äldre kartor och i äldre handlingar, har ofta namn på *Röd*, ex.

1. *Rödehåll* (1554), *Rööhäll* (1650-t. k), *Rödehall* (1748), råmärke i Eda sn, Jösse hd, Värml., mellan riksrösena 69 och 70.[1]

2. *Rööhäll* (1652 k),[2] råmärke mellan By sn, Folkare hd, Dalarna, och Möklinta sn, Över Tjurbo hd, Västmanl., på ett näs i sjön Njuren.

3. *Röhäll* (1757),[3] råmärke mellan Älvdalens och Särna snr, Älvdalens tg, Dalarna.

4. *Rödknatten*, riksröse 35 A efter en höjd å hemmanet Dalen i Töcksmarks sn, Nordmarks hd, Värml. (Gst 69).

Förleden i dessa namn har tolkats som färgadjektivet. Men det är smsform av *rod* 'gräns'.

Slutleden *hall, häll* är vanlig i råmärkesnamn (se s. 113). (4) Sv. dial. *knatte* m. är 'mindre sten' (Rietz, s. 335).

5. *Rödklöv*, berg, råmärke mellan Leksands, Järna och Sollerö snr, Dalarna: *Rödeklöf* (1600-t. k), *Röklöf Berget* (1735 k); *Rådklöv*[4] (Gst 96).

Slutleden *klöv* kan ha två olika ursprung. *Rödklöv* finns också i Bohuslän som namn på en landsvägsbacke vid Snöveröds by, Naverstads sn, Bullarens hd, skrivet *Röda klev* av fvn. *kleif* f. '(vei i) brat bakke'. Men denna betydelse kan dalanamnet ej ha. Det är sv. dial. *klöv* f., fvn., no. *klyf* 'klöv'. »Egtl. om de vinkelformede træer, hvorpaa byrden hviler» (Torp, Ordbok, s. 291), här om den punkt, där gränsvinklarna möts.

6. *Röödsteenen* ... uthi Måäsen, som dess gamble nampn *Rööda skiäl* äga bör (1694),[5] gränsmärke mellan Bo sn, Sköllersta hd, Närke, och Hällestads sn, Finspånga läns hd, Östergötl.

7. *Röde sten*, nu borttaget råmärke mellan S. Hestra sn, Västbo hd, J. l., och Kinneryds sn, Halmstads hd, Hall., där gränsen korsar Österån.[6]

8. *Rödstenen: Rö sten* (1830), råmärke mellan Mo sn, Bullarens hd, Bohuslän, och Svarteborgs sn (OGB 18, s. 223).

9. *Röda sten* (Ek), *Röda berget* (SOÄ 5, s. 70), råmärke i Götaälv mellan Fuxerna sn, Flundre hd, Ä. l., och Bohuslän.

10. *Rödesten*, by i Ugglums sn, Gudhems hd, Sk. l.: *Rödasten* (1554 tl), *Rödestenn* (1572–1680 jb), vid gränsen mot Vilske hd (Gst 43).

Rödesten förklarar Lundahl (SOSk 7, s. 9) av »ett invid gården fordom liggande berg, troligen röd granit, som enligt ett år 1812 upprättat husesynsprotokoll då hade bortsprängts och använts vid murning av ladugårdshusen». Men gården har fått namn av läget vid 'gränsstenen' mot Vilske hd.

11. *Rödevål*, berg, råmärke mellan Svegs och Vemdalens snr, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Rodewalen*~*Rödewalen* (1591), *Rödewård* (1702).[7]

Slutleden i 11 betecknar gudastolpen – råmärket (kap. 15 A) *val*, senare sammanblandat med fvn. *varðr* m. 'kægleformig stendynge som opsættes for att tjæne till mærke' (Fritzner).

b. Berg och stenar

Röd- som förled i namn på berg betecknar deras gränsmärkesfunktion eller gränsläge. Särskilt talrika är bergnamn på *Röd-* i Norrland, där det även har annat ursprung (kap. 14 C). Ex. från Svealand och Götaland:

12. *Röberget*, berg på gränsen mellan Hjulsjö sn, Nora o. Hjulsjö hd, och Linde sn, Linde o. Ramsbergs hd, Västmanl., Örebro l. (Gst 81).

13. *Röberget* (1667 k),[8] berg på gränsen mellan Sundborns och Svärdsjö snr, Falu n. tg, Dalarna.

14. *Rödfjället*, fjäll i Särna sn, Särna o. Idre tg, Dalarna, nära norska gränsen (Gst 81).

15. *Rödekulla*, gd i Sunds sn, Ydre hd, Östergötl.: *Rydhokulla* (1401); *Rödkulla* (1693 db), gränsar mot N. Vi sn (Ek).

c. Skär och öar

16. *Rödbådarna*, undervattensgrund utanför Fågelskär vid Käringön, Morlanda sn, Orusts v. hd, Bohuslän, 'gränsbådarna'.

17. *Röholmen, St.* och *L.*, holmar i Valla sn, Tjörns hd, Bohuslän: *Röholmerna* (1672), vid gränsen mot Klövedals sn (Gst 32).

18. *Rödkallen*, fyr- o. lotsstation på *Rödkallen*, ö i Nederluleå sn o. tg, Norrbotten, i yttersta havsbandet (Gst 45 NV).

19. *Rödkobbarna*, kobbar i Möja sn, Värmdö skg, Uppl., Sthlms l., vid gränsen mot Rådmansö sn, Frötuna o. Länna skg (Ek Ö).

20. *Röda stenen*, klippö i Mönsterås sn, Stranda hd, Kalmar l.: *Röda stenen* (1722), *Rösten* (1795), medelpunkt för gränsradierna mellan Hammarglo, Ödängla, Björnö, Boslätt och Torp.[9]

21. *Rödestenarna*, klippöar på gränsen mellan Mönsterås och Kråkerums byar.[9]

22. *Rödesten*, klippö i Mönsterås sn: *rösten* (1727), på gränsen mellan Oknebäcks by och Gåsö.[9]

23 a. *Röe flätt* och b. *Röe sten*, klippöar utanför Tärnö i Hällaryds sn, Bräkne hd, Blekinge, närmast gränsen mot Karlshamns sn.[10]

24 a. *Röd, St.* (Gst), *Rön* (Ek), ö i Klövedals sn, Tjörns hd, Bohuslän. b. *Rön, L.* eller *Gula*, ö i Stenkyrka sn, Tjörns hd, på var sin sida om sockengränsen (Gst 32).

25. *Rön*, ö i Öckerö sn, V. Hisings hd, Bohuslän: *Röön* (1673 k), vid gränsen mot Torsby sn, Inlands s. hd (Gst 32).

Rörande »det i namn på skär mycket vanliga adj. *rödh(er)*» antog Lindroth, att det »syftar på bergets färg».[11] Där färgen ej alls är röd, antog han, att namnet från rödaktiga holmar överförts till andra »utan hänsyn till att deras egen färg (gul resp. svartaktig) icke passade till namnen».[11] Som färgadjektivet tolkade även Modeer[9] och B. Ohlsson[10] hithörande namn (20–23). Men det är 'gräns'. (24, 25) *Rön* är *Rödön*.

26. *Röllingen*, ö i Mälaren, Torsvi sn, Trögds hd, Upps. l., parallell med gränsen mot Ytterselö sn, Selebo hd, Södermanl. (Gst 75).

Slutleden i *Röllingen* är *langen* 'den långa ön'; jfr (45) sjön *Röllingen*.

d. Vatten

Gräns utgjordes ofta av vatten (källa, bäck, å, mosse, sjö, o. d.), ex.

27. *Rökälla*, källa i Rökällehagen i Torps sn, Valbo hd, Dalsl.: *Rödekiälle* (1557), *Röerkilde* (1580), gränsmärke mot Lane-Ryrs sn, Lane hd, Bohuslän.[12]

28. *Rödbäcken*, bäck i Vists sn, Hanekinds hd, Östergötl.: *Röbäcken* (1696), gräns mellan gårdarna Gatan och St. Hagen.[13]

29. *Rödhe Ådra* (1603), *Rödåre* (1718 k), nu Fyllån, gräns mellan Breareds sn, Tönnersjö hd, Hall., och Lidhults sn, Sunnerbo hd, Kro. l.[6]

30. *Röå, St.* och *L.*, gdr i Breviks sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Rödebäk* (1491), *Rödaa* (1540 jb), *Rodho, Rödå* (1542 jb), *Roda* (1589 jb); *Råå* (1611 jb), vid gränsbäcken mellan Breviks och Grevbäcks snr (Gst 44).

31. *Römossen*, gd vid mosse på gränsen mellan Näshulta sn, Ö. Rekarne hd, Södermanl., och Öja sn, V. Rekarne hd (Gst 67).

32. *Rödmyrens Rös*, riksröse nr 72: *Rödamyr* (1582), mellan Eda sn, Jösse hd, Värml., och Östmarkens sn, Norge.[1]

33. *Rösjön*, sjö i Sollentuna sn o. hd, Uppl., Sthlms l.: *Röö Siöär* ~ *Råå Siön* (o. 1670–1700 k), vid gränsen mot Danderyds sn o. skg (Ek).

34. *Rösjön*, sjö i Lerbäcks sn, Kumla hd, Närke: *Rösjön* (1824 k), intill gränsen mot Askersund[14] (Ek).

35. *Rösjön*, sjö i Bo sn, Sköllersta hd, Närke: *Rö(ö) Siön* (1703–05 k), *Rödsjön* (Ek), på gränsen mot Regna sn, Östergötl.[14]

36. *Rösjön*, sjö i Svennevads sn, Sköllersta hd, Närke: *Röö Siön* (1688 k), förr gräns mot Hallsbergs sn, nu nära sockengränsen[14] (Ek).

37. *Rösjön*, sjö på gränsen mellan S. Sandsjö och Linneryds snr, Konga hd, Kro. l. (Gst 16).

38. *Rösjön*, sjö i N. Vånga sn, Skånings hd, Sk. l., på gränsen mot Vilske-Kleva sn, Vilske hd (Gst 43).

39. *Rösjö*, by i Sidensjö sn, Ångermanl. n. tg: *Ryssijö* (1535 jb); *Rodsiö* (1545 jb); *Rösiö* (1543 jb), *Rödsiö* (1571), *Rösjö* (1915 jr, kGst 69 SV), *Rössjö* (kb 1941, Gst), vid *Rösjön* (Gst *Rössjön*), gränssjö mellan Nätra och Sidensjö snr (Gst 69 SV).

40. *Rövattnet*, sjö i Skillingmarks sn, Nordmarks hd, Värml.: *Rödewatn* (1656 k), gränsmärke mot Römskogens sn, Norge.

41. *Rödesund*, sund i Karlsborgs sn, Vadsbo hd, Sk. l.: *in røtsundar* (1222–30), *Rösund* (1696–1708 k), *Röde Sundet* (1792 k), på medeltiden gräns mellan Mölltorps sn, Vadsbo hd, och Breviks sn, Kåkinds hd.[15]

42. *Rösund*, byn *Präst-Rösund* i Gryts sn, Daga hd, Södermanl.: *Rösund* (1381), *Røssundhæ* (1460), *Rööse* (1596); *roswndh* (1460),[16] vid

sundet mellan Övre och Nedre Inbåven, där gränsen går mellan Daga och Villåttinge hdr (Ek).

Förleden i dessa namn har i allmänhet tolkats som adj. *röd*. Sålunda säger N. Lindqvist om *Rödbäcken*, att »namnet är föranledt af att vattnet i bäcken är rödaktigt».[13] Lundahl (SOSk 7, s. 9) anser färgadjektivet ingå i *Röå*, ehuru han finner »syftningen oviss ... Bäcken uppges i orten ha rent och klart vatten, icke rostfärgat». Kalén tror, att förleden i *Rökälla* betecknar »källans starka järnhalt».[12] På samma sätt tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 510) förleden i *Rösjön* m. fl. men tillägger, att det också kan vara fvn. *rauði* 'myrmalm'. I fråga om *Rökälla* framförde E. Noreen tre alternativ, fisknamnet **røyða* 'röding', *röse* eller *vassrör*.[1] E. Brevner var den förste, som såg, att de närkiska sjöarna (34–36) ligger vid gräns. Han antog, att *Rö-* i dessa namn var *röse*, *rö* eller *rör* 'råmärke' men medgav, att *Rö-* i andra dylika namn kunde vara adj. *röd*.[14] *Rösund* härledde Lindroth först av *röse*, så av *rör* 'vass'.[16] Med *röse* har man även sammanställt (39) *Rösjö*, som därför i kyrkboken 1941 ändrades till *Rössjö*, som sedan också införts på generalstabskartan. Man har tydligen insett, att dessa namn hörde samman med gränsen, och trott, att förleden var *röse* 'gränsröse'. Men förleden är i alla dessa namn smsform av *rod* 'gräns'.

Några gränssjöar har *Röd-* framför *lången*, 'den långa gränssjön', ex.

43. *Rölången* i Ringarums sn, Hammarkinds hd, Östergötl.: *Rolången* (1722), parallell med gränsen mot Skärkinds hd Ö om gränsen (Gst 46).

44. *Röllången: Rödlongh* (1650 k), *Röttellången* (1684 k), *Rötlången* (Gst), utvidgning av Ronnebyån, gränssjö mellan Backaryds och Ronneby snr (Gst 11).

45. *Röllingen, St.* o. *L.: Rollingesiö* (1529), *Rölingen* (1696 k), *Röllingen* (1782 k),[14] på gränsen mellan Lerbäcks sn, Kumla hd, och Snavlunda sn, Sundbo hd, Närke (Ek).

Hellquist (Sjönamn, s. 510) anser *Röllingen* sannolikt vara »en bildning med suffixet *-ling* av adj. *röd*». Brevner anför detta men anmärker, att man även kunde tänka på andra tolkningsmöjligheter.[14] Det är *Röd-* eller (44) *Röde-* > *Rötte-* 'hörande till gränsen'.

e. Gränsmark och gränsbebyggelse

46. *Rödbo*, sn i V. Hisings hd, Bohuslän, gränsar i Ö mot Västergötl., i N mot Kungälvs stad och i V mot Inlands s. hd (Gst 32).

47. *Röby*, hgd i Slaka sn, Hanekinds hd, Östergötl.: *røby* (1387, 1474); *Rooby* (1596), vid gränsen mot Skeda sn (Gst 45).

Rödbo sn erhöll först år 1888 detta namn, tidigare Kungälvs sn. I grannsocknen Säve kallades den *Rö* eller *Röa socken* och invånarna *Röbönder*. Lindroth påpekar, att där ej finnes någon by med vare sig namnet *Rödbo* eller *Röd* men sex byar med *-röd*.[11] Om man utgår från ortnamnens appellativa ursprung, är det klart, att *Röbönder* är häradets 'gränsbor' och *Röd*, *Röa*, *Rödbo socken* häradets 'gränssocken'. På samma sätt är *Röby* eller *Rooby* socknens 'gränsgård'.

48. *Rölanda*, by i Valbo-Ryrs sn, Valbo hd, Dalsl.: *Rörughalanda* (1449); *Roland* (1517), *Rolanda* (1557 jb); *Röland* (1540 jb), *Rödhlanda* (1567 tl), vid gränsen mot Bohuslän (Ek).

Rölanda tolkar SOÄ (18, s. 124) av adj. *rörugher* 'med vassrör beväxt' med hänvisning till att »gården ligger i närheten av Kikerudssjön» — 1 km S om sjön. Men namnet är på 1500-talet *Roland*, alternativt *Rödh-*, 'gränsegendomen'. *Rörugha-* är adj. till synonymet *rör*.

49. *Rödemåla* (Ek), *Rödamålen* (Gst, kb), gd i Asby sn, Ydre hd, Östergötl.: *Röffuemåla* (1545 jb), *Rödamåla* (1589), *Rödemåla* (1664 db), *Rödamålen* (1681), *Römåla* (1740 kb); *Rödingzmåhla* (1670 kb); *Rådmåla* (1545 jb), c. 500 m från gränsen mot Torpa sn (Ek).

Rödemåla tolkade Norrby som mansnamnet **Røþe*,[17] Nils Ödeen som färgadjektivet, möjligen på grund av »rikligt förekommande röda blommor eller rödaktig jord».[18] Men det är 'gränsnyodlingen'.

50. *Rösätter*, gd i Hallsbergs sn, Kumla hd, Närke: *Rödsetter* (1600 jb), *Rössäther* (1594 jb), *Rösätter* (1621 jb), gränsar mot Hardemo sn o. hd (Gst 64).

51. *Rösätter*, gd i Nykils sn, Valkebo hd, Östergötl.: *Rörsettir* (1571 Ä. l.), vid gränsen mot Vårdnäs sn, Hanekinds hd (Gst 45).

52. *Rösäter* (Gst), *Rösätter*, gd i Jonsbergs sn, Östkinds hd, Östergötl.: *in røsætrum* (1334), *aff Røsætrum* (1376), *i røøsætrum* (1376), vid gränsen mot Ö. Husby sn (Gst 56).

Rösätter sammanställer Hedblom (a. a., s. 214) med fsv. *rø* n., *rør* n. eller *røse* n. 'gränsmärke'. Men det är smsformen *Röd-* 'gräns', alternativt gen. *Rös-* (kap 7 A) och synonymet *Rör-*, angivande 'rastställe vid sockengränsen'; jfr (kap. 4 A: 14) *Rosättra*.

Om förledens varianter se under A. I yngre namn som *Röde, -a sten* kan förleden ha folketymologiskt sammanblandats med färgadjektivet.

C. *Röt-*

Förleden skrivs i några belägg med *t*, ex. i avd. A: (8) *rotnäs* Rönnäs, (28) *Rytinge* Röddinge, i avd. B: (41) *røtsundar* Rödesund, (44) *Rötlången*

Röllången, som utvecklats framför *s* i **Rödsjön* o. d. I några fall har *t* fixerats, ex.

1. *Rötholmen*, ö i Lofta sn, N. Tjusts hd, Kalmar l.: *Rotholm* (1771, 1772, 1789), vid gränsen mot Gamleby sn, S. Tjusts hd (Gst 37).

2 a. *Rötsjön*, sjö i Älvdals hd, Värml.: *Råt Siön* (1803 lh), *Röt Sjön* (1804 lh), mellan N. och S. Finnskoga snr (Ek).

b. *Rötbäcken* (Ek), *Rötsjöbäcken* ~ *Råtsjöbäcken* ~ *Råtan* från Rötsjön till bäcken Hynnan.

3. *Rötviken*, en del av byn *Rörvattnet* eller *Råvattnet* i Hotagens sn, Lits tg, Jämtl.: *Röttviken* eller *Skogsjön* (kb 1914), i det inre av sjön Hotagens västligaste vik vid gränsen till Frostvikens sn (Gst 59).

Rötsjöns första led antar SOV (14, s. 88) syfta på »rötning av lin genom nedsänkning i vattnet». Ett sådant tillfälligt arbete som linrötning har dock aldrig givit namn åt sjö eller by. *Röt-* är *Röd-* framför *s*, och det betyder 'gräns' liksom (2) avljudsformen *Råt-*. Samma betydelse har förleden i *Rötholmen* ~ *Rot-* och *Rötviken* ~ *Rå-* och synonymet *Rör-*.

Kap. 7. *Rö(d)s-*, *Rön(n)-* och *Rögd-*

I analogi med *Rod* kunde *Röd-* användas även framför tillhörighetssuffix, (A) framför *-s*, *Röds*, jämte *Rods* (kap. 4 B), (B) framför *-n*, *Rön* jämte *Ron* (kap. 4 C) och undantagsvis (C) framför *-ug*, *Rögd*, vanligen *Rog* (kap. 4 D).

A. *Rö(d)s-*

Bland namnen med sammansättningsformen *Röd-* (kap. 6) har enstaka belägg genitiv-*s*, ex. A (18) *Rödesby* Röby, (21) *rödzsta*, (22) *Rözsta*, (23) *Rösstad*, (26) *Rödzsta* Rösta, B (42) *Røssundhæ* Rösund. Denna form har i några fall fixerats. *Röds-* blev (a) i namn med *d*-bortfall *Rös-*, i namn med bevarat *d* (b) *Röts-* > *Röss-* eller (c) genom metates *Röst-*.

a. *Rös-*

1. *Röstorp*, hgd i Västerlanda sn, Inlands Torpe hd, Bohuslän: *j Raudz þorpe* (1388 RB), *Rostorp* (1693); *Rös(s)torps Sätherie* (1697–1758 jb), *Rödstorp* (Gst); *Råstorp* (1695), vid gränsen mot Hjärtums sn (Gst 42).

2. *Röstorp*, by i Örsås sn, Kinds hd, Ä. l.: *Rörstorp* (1540 Skjb); *Ris-*

torp (1548 sl); *Rostorp* (1567 tl); *Rödstorp* (1546 tl), *Röstorp* (1550 jb); *Röstock* (1548 sl), vid basen av N–S–V-krök av Lillån (Ek SV).

3. *Röstorp*, by i Brålunda sn, Sundals hd, Dalsl.: *Rwstorp* (1564 jb), *Rudstorp* (1772 jb); *Rostorp* (1551 jb); *Röstorp* (1557 jb), vid Ske mosse och gränsen mot Frändefors sn (Ek V).

Denna förled förklarar SOÄ (7: 2, s. 254, och 16, s. 38) som »gen. av fsv. *rydh*, y. *rödh* 'röjning' l. möjl. av (sten)*rör* l. (sten)*rös* l. mansn. *Rödh*». Alternativformen *Rostorp* förklarar SOÄ (19, s. 99) av mansnamnet *Roar*. Men det är genitiv av *rod* 'gudastolpe'. *Rös-* är kontamination av *Rods* och smsformen *Röd-*. Om (3) *Ruds-* och (2) *Ris-* se kap. 9 B och 10 B samt (1) *Rås-* kap. 18 B. (2) *Rörs-* är gen. av synonymet *rör*.

Slutleden har tolkats som det nuvarande 'torp', men *torp* har här den ursprungliga bet. 'offerhöjd' (s. 37). (2) *Röstock* är tavtologiskt uttryck för 'gudastolpen'. Den har stått, i 2 vid näs, i 3 vid offermosse och i 1 vid sockengräns.

4. *Rösavi*, by i Kumla sn o. hd, Närke: *Risawi* (1385), *Riisawi* (1447, 1466, 1502 Vjb); *Rösseuj* (1549–1581 jb), *Rösavi* (1553 jb), *Rössaue* (1685 kb), *Rössawe* (1687 kb), vid basen av näs i torrlagd sjö (Gst 64).

Enligt Sahlgren är *Rösavi* identiskt med *Risavi* (kap. 10 B) av *ris* 'småskog'. Han antog, att *Rösa-* berodde på »omtydning efter *röse-*» eller på tre »ljudlagar»: det långa *i* skulle ha förkortats till *ĭ*, som »utvecklats till *e*, som av det föregående *r* (och det strax efter kommande *v*) labialiserats till *ö*».[1] Slutleden antar han vara *vid* 'skog'. Men det är *Röd-* 'gudastolpe-' med dubbel genitivändelse och *vi* 'helgedom', som bestyrkes av ett järnåldersgravfält.

5. *Rörsnäs*, gd i Breviks sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Rösnäs* (1611 jb, 1685 jb); *Rosnäs* (1641 jb); *Rörsznähs* (1715 jb).

Lundahl (SOSk 7, s. 8) tror, att förleden är »*rör* 'stenröse' eller det liktydiga *rös*». Men det är *Röds-*, med stamvokal *Ros-*, som på 1700-talet associerats med *Rörs-*. Om *-näs* anmärker han, att det »synes ha samma vaga betydelse 'rand, strand' som i flera andra av häradets ortnamn», ex. *Monäs* i Hjällö sn. Tydligen har näs på denna trakt använts om 'gudastolpeplats vid vattnet'. Hela häradet var ju ett fruktbarhetskultcentrum (om *Kåkind* se kap. 16 A).

6. *Rössjön*, sjö i Degerfors sn o. tg, Västerbotten, med två typiska fallosnäs (Gst 56 NV).

Förleden i Rössjön är *Röds-*, syftande på sjöns rodnäs.

b. *Röss-*

7 a. *Rösstjärn*, tjärn i Lillhärdals sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, 4 km N om gränsen mot Mora sn, Dalarna (Gst 107).

b. *Rösstjärnåsen* (681 m), berg vid a: *Russtjärnåsen* (Gst 1:500 000).

Rösstjärn ligger 4 km från dalagränsen, som där har forntida råmärkesnamn, varför *Röds-* ej kan vara 'gräns-'; sannolikt är det en offertjärn.

8. *Rössnäs*, *tǫ'ṣnæ̨s*, gd i Gyltenäs by, Silleruds sn, Nordmarks hd, Värml.: *Tordesnes* (1564 jb), *Tordis(s)nes* (1567, 1600 jb); *Rörsnäss* (1660 jb), *Rösnäs* (1680 jb), *Röösnäs* (sl. 1600-t. k), på ett näs i sjön Ö. Sillern (Ek SÖ).

Rössnäs kallas äldst *Tordesnes*, som SOV (9, s. 49) tolkat »av ett mot fvn. *þórdis* svarande kvinnonamn». Då näset varit kultnäs, ligger det närmare till att tolka *Tordis* som benämning på de kvinnor, som användes vid fruktbarhetsriten; jfr *Labbra* (kap. 17 B). På 1600-talet har detta ansetts vara ett »fult» ord, som utbytts mot *Rös-* 'gudastolpe-'.

9. *Rössbyn*, by i Holmedals sn, Nordmarks hd, Värml.: *Rudzbynn* (1551 jb), *Rwdhzbynn* (1554 tl), *Rusbyen* (1540, 1543 jb); *Rosbyn* (b. 1600-t. db); *Rösbyn* (1572, 1576 jb), *Rössbyen* (1686 jb); *Råssbyn* (1610 jb), vid basen av ett näs i sjön Struven (Ek SV).

Rössbyn tolkar SOV (9, s. 20) »av fsv. *rudh* 'röjning'». Men variantformerna *Rudz-*, *Rös-*, *Råss-* visar, att det är 'rodens, gudastolpens by'.

10. *Rösslösa*, by i Kastlösa sn, Grägsgårds hd, Öl.: *Ritzløsæ* (1498 jb), *Resslösa* (1634), vid foten av Galgberget (Gst 17).

Ritz- är delabialiserat *Ryds-* (kap. 10 B), *Ress-* delabialiserat *Röss-*, 'gudastolpens sankäng' nedanför Galgberget, där galgen efterträtt gudastolpen. Rösslösa kallas även *Ryssland*, som sammanställts med ryssarna och givit upphov till sägnen, att byn fått detta namn därför att den skonats, då ryska trupper härjade ön (SOA). Men *Ryss-* är *Ryds-* och *land* 'område', dvs. 'egendomen vid gudastolpen'.

c. *Röst-*

11. *Röstberg* i Orsa sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna, invid myr med Rätjärn (Gst 103).

Röst- tolkar Lindén »möjligen» av att man säges ha tagit rostjärn på myrarna, »kanske snarare ordet *ross* 'häst' med sekundärt tillägg av *t*».[2] Men det är *Röds-* 'gudastolpe-' eller kanske *Rø̨ds(ær)*, 'Rödsjön', varav endast *Rätjärn* återstår (kap. 21 A).

B. *Rön(n)-*

Rod med tillhörighetssuffixet *-ina*, *-ine* blev som förled *Rönna*, *-e* > *Rönn-* eller *Rön-* i analogi med *Röd-*. Då vokallängden växlar i såväl historiska som dialektala belägg, uppförs de här efter nuvarande skriftform i förled: (a) *Rön-*, (b, c) *Rönn*, (d) i stam *Rönne*, *Rönninge* o. d.

a. *Rön-*

1. *Rönmaren*, *rø̀'ṇmaŋ*, sjö i Börstils sn, Frösåkers hd, Uppl., Sthlms l.: *Rönmarn* (o. 1750 k), *Rönmaren* (1802 k Hermelin), *Rörmar* (Gst), *Rörmaren* (Ek), resten av mosse, som gränsar mot Valö sn (Gst 92).

2. *Rönhult*, by i Kyrkhults sn, Listers hd, Blekinge: *Rønshollt* (1624 prästrel.), vid gränsen mot Örkeneds sn, Ö. Göinge hd, Kri. l. (Gst 10).

3. *Rönås*, by i Kyrkhults sn, Listers hd, Blekinge: *Røn Aasze* (1624 prästrel.), 1,5 km NV om kyrkan (Gst 10).

4. *Rönås*, by i Ö. Kärrstorps sn, Färs hd, M. l.: *Rønnaas* (1570-t.), *Rønaas* (1614, 1633), vid gränsen mot Glimåkra sn (Gst 10).

5. *Rönåsa*, *rø̀ṇa̠'sa*, gd i Vänga sn, Vedens hd, Ä. l.: *Ronåssa* (1546 tl); *Rönås* (1545 jb), vid gränsen mot Bergstena sn (Ek).

Redan i de skånska prästrelationerna 1624 säges, att (4) »Rønaaes ... haffwer bekommet Sit Naffn aff Rønnetræer, som der haffue voxet mangfoldige i gamle Dage». På samma sätt förklarar SOÄ (11, s. 124) *Rönåsa*. Hellquist (Sjönamn, s. 512) anmärker, att trädnamnet *rönn* »icke är säkert uppvisat i svenska sjönamn». Han anser det sannolikare, att *Rönmaren* innehåller fvn. *hraun* n. 'stengrund'. Men det är tillhörighetsadj. *Rön-*, alternativt (5) *Ron-* 'hörande till roden'. 1, 2, 4 och 5 ligger vid sockengräns, men den har nog dragits fram till gudastolpen vid (1) offermosse, (2) offerlund och (3–5) ås.

6. *Rönö*, hd i Södermanl.: *a rauningi* (runsten Aspa 1000-t.),[1] *in Røntunum* (1302), *rønø hundery* (1322), *Rönehundare* (1365, 1366), *Røna hundare* (1366), *rønohund(a)r(e)* (1378), *Rønahærathe* (1408), *Röne* (1557).

7. *Rönö*, sn i Björkekinds hd, Östergötl.: *rønhø* (1331), *rønø* (1350, 1369), *Rønø* (1350, 1352, 1361, 1389, 1394), *Röne* (1395, 1421, 1465, 1526, 1549 jb); (Gst 56).

Rön- förklarar Hellquist (Sjönamn, s. 512) av fvn. *hraun* 'stengrund'; socknen är »ett bärgaktigt land, uppfyllt av höga bärgklumpar», och häradet »består till största delen af bärgiga bygder». Subst. *hraun* är dock icke belagt i Sverige och har aldrig betecknat 'berg' utan 'stengrund', som aldrig givit namn åt jordbruksbygd. Men det gjorde häradets och socknens medelpunkt 'gudastolpen'. Runsv. *raun-* är skrivform för *Rön-*. Adj. best. form *Røna* uppfattades som sv. fem., gen. *røno-*, ändelseförsvagat *Röne*, »förbättrat» *rønø* > *Røn-*. Om (6) *-ingi* se mom. d. Slutleden

i 7 är icke 'ö'[2] utan fvn. *høð*, no. *hø* 'höjd', på vilken gudastolpen stått och kungsgården nu ligger.

b. *Rönn-* i Älvsborgs län

Då *Rönn-* som ortnamnsförled hittills mest behandlats i Älvsborgs län, upptas dessa namn först.

8. *Rönnesjö*, sjö i Kinnarumma sn, Marks hd: *Rönnesjö* (1713 k); *Rännesjö* (Gst), resten av *Rönnemosse* vid Rydboholm (Ek NÖ).

9. *Rönnebråten*, gd i Hössna sn, Redvägs hd: *Röndebrotte* (1564 jb); *Rondbode* (1576 jb); *Randboda* (1580 jb), *Rånndabroten* (1616 tl); *Rennbråtin* (1626 tl); *Runebråten* (1654 k), vid Eramossen (Ek S).

10. *Rönnesmad*, gd i Hössna sn, Redvägs hd: *Rondesmade* (1654 jb); *Rönnesmadh* (1576 tl); *Randesmada* (1578 jb), *Rennesmad* (1626 tl), vid Eramossen (Ek S).

11. *Rönnhult*, gd i Dals-Eds sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Rönhwlt* (1540 Skjb); *Ronnhålldt* (1632 jb); *Runhuldt* (1725 jb), vid en krök av ån till Vångsjön (Ek SV).

Dessa namn har SOÄ sammanställt med trädnamnet 'rönn'. Avvikande former, *Run(n)-* och *Renn-*, förklaras av västgötska dialektformer, medan *Rond-* och *Rånd-* antas avse »ett numera ej anträffat dialektuttal». Sahlgren skriver om dessa namn[3]: »om *rön(e)-* är bildat till *hraun* 'berggrund, stengrund o. likn.' eller till *raun* 'rönn' eller möjligen är en helt annan bildning är i ortnamnen i de flesta fall omöjligt att säkert avgöra». Han anser det dock sannolikt, att de utgår från fsv. *røne* n. 'rönnbestånd'. Belägg med *nd*, *Rönde-* o. d., tror han innehålla fsv. *rönde* n., som han jämför med *sälder* f. 'sälg'. Men de kan ej jämföras. *Sälder* har men *rönn* saknar i regel *d* i dialekterna. Något fsv. *rønde* har ej funnits. Ett par msv. *røndhe* är hypersvecism liksom vissa dialektformer i övergångsområdet mellan uppsvenska och götiska mål.[4] De växlande vokalerna förklarar Sahlgren med olika »ljudlagar»: *ö*-formerna skulle vara äldst, därnäst *å*-formerna och sist *u*-formerna. Dessa antas ha uppkommit ur **raun*, medan *ränn-* kommit ur *røyn-*. »Ljudlagar» utan relevans. Och så förklaras varken *Rand-* eller *Ron(d)-*. Tolkningen av trädnamnet är folketymologi utan realunderlag. Dessa namn är »en helt annan bildning». *Rönn-* är *rodina* 'hörande till gudastolpen'. Så förklaras alla variantformer: (11) *Run-* äldre stamform (kap. 9 C), (8–10) *Rand-*, *Rånd-*, *Ränne-* avljudsformer (kap. 18 C, 20 D och 21 C).

Rönn- betecknar i 8–10 gudastolpe vid offermosse, i 11 vid åkröksnäs. Gudastolpen har också givit namn åt (8) *Rydboholm* och (10) gården *Stocken*. *Rönn-* betecknar också gudastolpe på ås och vid gräns:

12. *Rönnåsen*, gd i Hössna sn, Redvägs hd: *Ronåss* (1580 jb); *Rönåss* (1600 tl); *Rennåsin* (1626 tl); *Runåss(en)* (1642 lh), vid gränsen mot Vists sn (Ek S).

13. *Rönnåsen*, gd i Knätte sn, Redvägs hd: *Röndås* (1580 tl); *Rånäss* (1632 jb); *Rennåsenn* (1629 jb), gränsar mot Liareds sn (Ek S).

Båda dessa ligger vid sockengräns, men denna har dragits efter gudastolpen; jfr 3–5. (13) *Rönnåsen* skrivs äldst *Rotth i Hiås* (1564 jb), *Rot i Hyås* (1577 jb), dvs. 'gudastolpen på helgedomsåsen' (*Hy-* <*wi*).[5]

14. *Rönneskog*, område i Hova och Molla snr, Gäsene hd: *Röhne-Skough* (1696 k); (Ek).

Namnet har tolkats som 'rönnskogen', men sådana har aldrig funnits. Det är 'gränsskogen'.

c. *Rönn-* i övriga Sverige

15. *Rönnkullen* kallas en gravkulle i Nors sn, Grums hd, Värml., som utgrävts sommaren 1966 och befunnits innehålla en stående 50 cm lång träfallos. Efter denna har kullen kallats *Rönnkullen* 'gudastolpekullen'. Gudastolpen i graven är symbol för offrandet åt fruktbarhetsgudinnan.

16. *Rönnvalln*, sjö i Stabergsbygden i Vika sn, Falu n. tg, Dalarna: *Runwalen* (1757 Hülphers); (Gst 97).

Rönn- eller *Run-* (kap. 9 C) *walen* är tavtologiskt uttryck för 'gudastolpen'. Sjön är nog en offersjö, som fått namn av gudastolpen.

17. *Rönnebergs* hd i M. l.: *Runibiarg* (1132), *Runæbyargheret* (1231); *Rynebiærgheret* (o. 1330); *Ronnebiergzhäradt* (1405), *Ronebærghe* (1502); *Rønnebierre* (o. 1342), *Rönebærghahæret* (1419).

18. *Rönneberga*, gd och by i Asmundtorps sn, Rönnebergs hd, M. l.: *Runnebiergh* (1483); *Rynæbyargh* (o. 1300); *Rønebierge* (1440), *Rønneberg* (1496).

Rönnebergs hd har fått namn efter Rönneberga by och denna efter den höjd, på vilken Rönneberga gård ligger. Där finns flera ättehögar, av vilka en kallas *Kung Rönnes hög*, jfr 15 och Kung Råds grav (s. 10).

19. *Rönndalen*, by i Envikens sn, Falu n. tg, Dalarna: *Röndahln* (1750 revn.bok), *Rönndalarna* (1780 kb); (Gst 97).

20. *Rönndalen*, dal vid byn V. Bön i Töcksmarks sn, Nordmarks hd, Värml., nära kyrkan (Ek).

21. *Rönnhult*, gd i Välinge sn, Luggude hd, M. l.: *Rønolth* (1564), vid gränsen mot Ansås sn, S. Åsbo hd, Kri. l. (Gst 8).

(19) Rönndalen ligger vid basen av det näs, som bildas av Rönndalsån och Klockarnäsströmmen och i vars spets kyrkan ligger. 20 ligger nära

kyrkan, gudastolpens efterträdare. *Rönnhult* är 'gudastolpeofferlunden', till vilken häradsgränsen går.

I åtskilliga namn betecknar *Rönn-* 'gräns':

22. *Rönnemund*, råmärke där Bollnäs, Hanebo och Ockelbo snr, Hälsingl., möts: *Röje mun* (1648 db), där tre bäckar sammanflödar.[6]

23. *Rönnberget*, berg i Silvbergs sn, Falu s. tg, Dalarna, vid gränsen mot Gustavs och Säters snr (Gst 90).

24. *Rönnberget*, berg på gränsen mellan Vemdalens sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, samt Klövsjö och Rätans snr, Bergs tg, Jämtl. (Gst 77).

25. *Rönnberget*, gd i Grangärde sn, Västerbergslags tg, Dalarna, vid gränsen mot Ljusnarsbergs sn, Västmanl., Örebro l. (Gst 89).

26. *Rönnfors*, *rø̜`nfɵş*, by i Lycksele sn o. tg, Västerbottens l., vid gränsen mot Åsele sn (Gst 49).

27. *Rönnskär* och *Rönnskäret*, öar i Byske sn, Skellefteå tg, Västerbotten: *Rönskiär* (1743 k), *Rönskär* (1789 Hülphers), i yttersta havsbandet (Gst 44 SO och 51).

28. *Rönneboda*, by i Örkeneds sn, Ö. Göinge hd, Kri. l.: *Rönneboda* (1874 jb), vid gränsen mot Glimåkra sn (Gst 10).

29. *Rönnby*, by i S:t Ilians sn, Västerås: *Røneby* ~ *Rønaby* (1440), *Rönneby* (ä. Gst), vid Svartån, som är gräns mot Skerike sn (Gst 83).

30. *Rönnskog* (Ek), by i Torups sn, Tönnersjö hd, Hall.: *Öffre Rönskoff* (1569 jb), *Yderrönskuoff* (1603 ml), *Rönskogh* (1660), *Rönskog* (Gst), vid gränsen mot Halmstads hd, dit halva socknen hör (Gst 19).

31. *Rönneå*, å från Ringsjön till Skälderviken, Kri. l.: *Rogen* (1200–01 avskr.), *Røgnabro* (1360), *Rynæbro* (b. 1400-t.), *Rynabro* (o. 1450), *Ryne broo* (1542), gräns mellan N. Åsbo samt S. Åsbo och Bjäre hdr.

Rogen har Palmér och Sahlgren ansett vara Eddans flodnamn *Rǫgn*, identiskt med fvn. *rǫgn* 'makter'.[7] Men *Rogen* är liksom sjönamnet *Rogen* (kap. 4 Db) 'gränsförsedd' och betecknar ån som häradsgräns. Samma sak uttryckes med suffixet *-ina*, äldre **rudina* > *Ryna-* (kap. 10 B), yngre **rodina* > *Röne*, jfr (17) *Rynebiærgh-* och *Rønnebierre*. *Røgnabro* är kontamination av *Rogen* och *Røna-*.

Samma ursprung har motsvarande namn i Norge, som förklarats av *røynir* m. 'rönn' eller *røyni* n. 'samling av rönnar', ex. *Rønneberg* i Vestfold fylke, *Rønnaasen* i Hedmark fylke, *Rønvik* i Nordland fylke, alternativt *Ronneberrig* (1574–77), *Ronnaas* (1578) och *Ronuig* (1614).[8]

d. *Rönne* och *Rönninge*

Rön förekommer även i namnen *Rönne* och *Rönninge* o. d.

32 a. *Rönna*, by i Biskopskulla sn, Lagunda hd, Upps. l.: *de rønu* (1329), *in rønø* (1341, avskr. 1344), *Røna* (1420), *i Rønom* (1441), på en höjd 2,5 km SÖ om kyrkan (Tk 11 H SO).

b. *L. Rönna*, gd 400 m NV om a.

33. *Rönna*, by i Härnevi sn, Torstuna hd, Uppl., Västmanl. l.: *røna* (1448, 1519), *rønøø* (1455), *Röne* (1579), vid gränsen mot Vårfrukyrka sn, Trögds hd, Upps. l. (Gst 83).

34. *Rönne*, gd i Lerbäcks sn, Kumla hd, Närke: (*in*) *rønde* (1320, 1328, 1346, 1390), *røndø* (1346), *Rönda* (1556 jb), *Rönde* (1578, 1585 tl); *Röenne* (1552 jb), *Rönna* (1554 jb), *Rönne* (1560 jb); *Runne* (1581 jb), *Rune* (1680 jb), vid gränsen mot Askers sn o. hd (Gst 65).

35. *Rönne*, *ra`n̠a*, gd i Sköllersta sn o. hd, Närke: *Röne* (1615, 1725 jb), *Rönne* (1615, 1660 jb); *Ronne* (1637, 1667 jb), *Ronnö* (1649 kb); *Rånne* (1688 k), vid gränsen mot Askers sn o. hd (Ek).

(34) *Rönne* härleder Sahlgren av »fsv. *rønde*», 35 av *röne* n.[3] Men alla dessa kommer av adj. **rodine, -a*, 'hörande till gudastolpen' > *Rönne*, *Rönna*, underförstått by, gd, »förbättrat» till *Rönö*, alternativt (35) *Ronn-* och avljudsform dial. *ran̠a*, *Rånne*. Detta ord uppfattas som substantiv och böjes (32) dativ *rønu*, plur. *Rønom*, jfr *Rone*, *Ronum* (kap. 3 C b). 32 betecknar gudastolpe på höjd; där finns flera gravhögar; 33–35 ligger vid sockengräns.

Rön- användes även som stam i avledningar på *-inge* och *-il*. Avledningsändelsen *-inge* förekommer alternativt i (6) *rauningi* med *au* för *ö*.

36. *Rönninge*, by i Täby sn, Danderyds skg, Uppl., Sthlms l.: *Jn rithningi* (1344), *j Rini(n)ghe* ~ *Ryninge* (1542), *Rynninge* (sl. 1600-t.); *Röni(n)ge* (1539), *Røninge* (1551), på ett näs i Rönningesjön (Ek).

37. *Rönninge*, by i Össeby-Garns sn, Vallentuna hd, Uppl., Sthlms l.: *rønigh* (1540 jb), *Rönig*, *røni(n)gh* (1542 jb), *røninge* (1555 tl); *Ronig* (1542 jb), *ronigh* (1544 jb), *Roni(n)ge* (1545 jb); *rani(n)gh* (1542 jb); *Ryninge* (1551 tl), vid triangelpunkt Kristineberg (81 m); (Gst 75).

38. *Rönninge*, by i Ronneby sn, Medelstads hd, Blekinge: *i Rutninge* (1471), *af Rothninge* (1479), vid Ronnebyån (kap. 5 Cb); (Gst 10).

Rönninge förklarar Ståhle av »fsv. subst. *rydhning* 'röjning'».[9] Men däremot strider alternativformerna (37) *ronigh*, *Roni(n)ge* och *rani(n)gh*. De kommer av *rod*, *rad* 'gudastolpe'. Därför talar i båda fallen det höga jordtalet (1 frälse + ½ fr.), typiskt för forntida kultgårdar, och mängden av fornminnen (fornborg, gravhögar, stensättningar).[9] Därför talar även läget, 36 på ett kultnäs, 37 vid ett kultberg, på vars östra sida är *Harsjön* 'Offerplatssjön'. 38 sammanställer Ståhle med Ronnebyåns gamla

namn, som han med Hellquist tolkar av *ryta*.[9] Men det har äldre *rod* (*Roth-*) i bet. 'gräns', betecknande 'byn som ligger vid gränsån'.

39. *Rönnaren*, *ròn̠ʙŋ*, sjö i Länna sn, Åkers hd, Södermanl.: *Rönneln* (ä Gst); (Gst 74).

Sjönamnet *Rönnaren* förklarar Hellquist (Sjönamn, s. 512) av subst. *ryd* 'röjning' eller adj. *röd*. Men det är *rön-* med ändelsen *-il*, jfr *råddil* (s. 8), överfört på sjön, senare ersatt med det vanligare *-ar*.

C. *Rögd-*

I kap. 4 D anfördes namnet *Rodga* av adj. **roduga* 'som hör till roden'. I analogi härmed kunde *-ug* läggas även till smsformen: ä. *Rygda*, y. *Rögda*, som ingår i några sjö- och ånamn i Värmland:

1 a. *Röjden, Södra*, sjö i Östmarks sn, Fryksdals hd, Värml.: *Rögdalsåss* (1582); *Rygden* (1657), *Rogden* (1742), *Rögden* (1773), på gränsen mot Norge; i Norge: *Store Rögden* (Gst 87).

b. *Röjdån*, *rø̀gda*, å i Östmarks och Torsby snr, Fryksdals hd: *Rödha* (1644); *Rygda Elf* (1670-t.), *Rögdälfwen* (1773), från S. Röjden till Övre Fryken.

2 a. *Röjden, Norra*, sjö i Norge och S. Finnskoga sn, Älvdals hd, Värml.: *Ryda holme* (1582); *Rögdeholmen* (1666 db), *Siön Rögden* (1773); i Norge *Nordre Rögden* (Gst 94).

b. *Röjden*, by i S. Finnskoga sn: *Rygdenn* (1653), *Rögden*(*n*) (1653 db, 1660 jb), vid Fallsjön, äldre *Norra Röjden*.

I Norge finns också en tredje sjö, *Mellem Rögden*.

SOV (2, s. 66) antar, att sjöarna fått namn efter älven, som först tolkas av »ett fnord. *røgð* ... till ett verb **røgia*, motsvarande mhty. *ruohen* (av **rōhian*) 'ryta, vråla'»; senare säges, att åns »namn ej är säkert förklarat». Äldst hade olika delar av en å olika namn. Enhetliga ånamn är en sen konstruktion, här efter sjönamnet, som äldst hade appellativisk karaktär. Gränsläget har i dessa namn uttryckts på fem olika sätt: *Rogden* av adj. *rodugen*, jfr gården *Rodga* (kap. 4 D: 1), med metates, jfr msv. *fæghdhar* (Siælinna Trøst) för *fædhghar* 'far och son',[1] *Rödha* och *Rögd-*, kontamination av *Rogd-* och *Röd-*, som fixerats i såväl dialekt som skrift. Om alternativformerna *Rygda* och *Rygden*(*n*) se kap. 10.

III. *RUD* SOM ORTNAMNSELEMENT

Kap. 8. *Rud* och *Ruda*

A. *Rud* och *rod*

Bland namnen på *Ro*(*d*)- i kap. 3–5 finns enstaka belägg med *Ru*(*d*), i kap. 3 A: (1) *Rud* Ro, (2) *Ruen*, *Rui* Ro; kap. 3 B: (5) *Rustaden* Raaen; kap. 3 C: (8) *Rwne* Rone; kap. 4 A: (4) *Russ-Siön* Rosjön, (14) *Rudszta* Rodsta; kap. 4 B: (3) *Rugstorp* Rostorp, (14) *Ruzbergum* Rossberga, (19) *Russiön* Rossen, (25) *Ruseberg* Rostberg; kap. 4 C: (2) *Runö* Ronö-; kap. 4 D: (2) *rugbiarghum* Rogberga, (6) *ruxstadhum* Rogsta, (11) *Rugzås* Rogsås, (22) *rusiö* Rogsjön; kap. 5 A: (3) *Rud* Rot; kap. 5 B: (5) *Rudenäs* Rotenäs; kap. 5 C: (5) *Rudnæ* Rottne och (6) *Runneby* Ronneby.

Likaså förekommer *Ru*(*d*) i st. f. *Rö*(*d*) i kap. 6 B: (28) *Rudhinge* Röddinge; kap. 7 A: (7) *Russtjärnåsen* Rösstjärnåsen, (9) *Rudzbynn* Rössbyn; kap. 7 B: (9) *Runebråten* Rönnebråten, (11) *Runhuldt* Rönnhult, (12) *Runåssen* Rönnåsen, (16) *Runwalen* Rönnvalln, (17) *Runibiarg* Rönneberg, (34) *Run*(*n*)*e* Rönne och (38) *Rutninge* Rönninge.

Hur skall dessa *u*-former förklaras? Fgerm. *o* har icke blott i fornhögtyska utan även i nordiska språk utvecklats till *u*-diftong, fhty. *uo*, varur *u*, som senare i nordiska språk ersattes av *o*.[1] I gamla nordiska dialekter, ex. dalmålet, förekommer diftongering av *o* till *uä*, *uʙ* ännu i de äldsta delarna, Älvdalen, Våmhus och Bonäs i Mora. Härur utvecklas *u* i granndialekter, *ru* 'ro' Mora, Sollerön, Venjan, *gnu*, *snu*, *tru* Övre Västerdalarna och västra Värmland. Man har dock ej förstått, att diftong- och *u*-formerna är relikter av ett forntida språkskick, som utanför detta område ersatts av *ro*, *gno*, *sno*, *tro*.[2] Rester av *u*-stadiet finns även på runstenar och i äldre msv., ex. *gwt* 'gott' (Dalalagen), *sture* 'store' (1464), *Hwff* Hov (1305), *Thur* Tor (1296). På samma sätt finns *u*-former av ortnamn vid sidan av *o* i andra, ex. *Usken*, sjö i Västmanl., *Usland*, byar i Medelpad, *Ustersta*, by i Västmanl., vid sidan av *Os*, *Osby* m. fl.[1]

Av appellativet *rod* 'gudastolpe', har den äldre formen *rud* bevarats både i medeltida skrift och i ålderdomliga dialekter. I biskop Eysteins jordabok (Røde Bog) från slutet av 1300-talet förekommer flera exempel. Rygh (NG Indl., s. 71) nämner *Fors halft annat øyris bol oc øyris bol af*

rudinu þær hia (s. 140) och *i rudinu wp af Intaku* (s. 341). Andra exempel är under Lyse kyrka: *XIII aura boll en h. iardina med ødhe rudhum ok adrom lunindom* (s. 370); under Askims kyrka: *J mædal rudinu* (s. 375). Rygh antar, att *rud* är 'Rydning, ryddet Sted'. Men det är den i folkmålet bevarade äldre formen av *rod*, som från 'gudastolpen' överförts på den äga där den stått. Under Kville kyrka nämns *J Roa rudi* (s. 382). Där är *rudi* dat. sing. av appellativet och *Roa* gen. plur. av samma ord som namn i medeltida riksspråksform (kap. 3 A). *Rud* finns även i äldre danska i två betydelser: 'målestok at måle tønder med' (jfr *rode* s. 21) och 'afgrænset (indhegnet) jordstykke, motsvarende venge eller skovhave' (Lolland 1600.t).[3] Denna betydelse har *rud* i RB.

I msv. förekommer *rud* i ett par sammansättningar. I de äldsta norsk-svenska gränslistorna, samlade 1273, anges ett gränsmärke mellan Hede sn i Bohuslän och Valbo-Ryrs sn i Dalsl. som *tiornet vidr vatnarudit.* Tjärnen kallas på generalstabskartan *Storsjön*, ett ungt skämtnamn, av Lignell *Vattneruds kärn* och av SOÄ *Vattnerödssjön*. Enligt Kalén är det gården *Vattneröd*, som givit namn åt sjön.[4] Men det är tjärnen–vattengränsen, som givit namn åt gården. I en gränslista från 1554 kallas råmärket *wantnerwdtt*, dvs. 'vattengränsen'. Detta ord har använts som namn på den närbelägna gården, i RB (1391) *J Vatna rudi.* Sedan har tjärnen kallats *tiornet vidr vatnarudit.*

I medeltida fi.-sv. förekommer *rudhmark* jämte *rodhmark* (s. 23). Vid en sämjodelning i Kumo 1451 mellan kungsgården och Olof Näfnesson i Villaby bestämdes, »athan skal ther jngen *rudhmark* hawe til aker eller ængh eller til nogra synæ nyth, vthen ... *rudhmarken* skal liggia til konigx gardhen». Söderwall översätter det med »röjd mark?». Men det ger ingen mening. Kungsgården hade förut bröstjorden och tillbytte sig *rudhmarken*, dvs. 'gränsmarken', eller *vthmarkom*. Sedan man glömt betydelsen av *rudh*, associerades det med *rydhia* och skrevs även *rydhio mark* (1464)[5] se kap. 14 E.

I gamla dialekter bevaras det i sms, i dalmål: *rugål* 'gärdsgård' Ore och i Hälsingl.: *rugard, rugård, ruggål*, och i fi.-sv. i avledningen *ruddil* m. 'telning, ungt träd' Österbotten; jfr *råddil* till *råd* (s. 8). I Norrbotten finns det i marknamn, ex. *Bäckrudden, Lillrudden* 'myr, sankmark', möjligen ursprunglig 'offermosse' eller 'sådan terräng, som brukade användas som gräns'. Västerbotten har den yngre formen *Bäckrodden, Lillrodden* i bet. 'odling, ängsmark', jfr RB och Laaland ovan.

De ovan anförda *Rud*-beläggen av namn, som fixerat *Rod-* eller *Röd-*, är en äldre form. I vissa fall har denna bevarats, särskilt i sydöstra Norge (B) och sydvästra Sverige (C).

B. *Rud* i Norge

I Norge har liksom i Sverige vissa namn fixerat *Rod*, andra *Raad* (s. 27), åter andra *Rud*. *Ru* och *Ro* kan finnas vid sidan av varandra. I Nore sn, Buskerud fylke, finns en gård (217), som skrivs *Rudi* eller *Ro*, dial. *Ro* men *Ruagrenne*. I Opdal sn o. hd, Buskerud fylke, finns två gårdar, som 1593 skrevs (33) *Roenn*, (44) *Rød*, 1668 *Ruen, Ruen*, nu *Ruen, Rui*, dial. *ro, rui*. *Rud* bevaras särskilt i Østfold, Akershus och Telemark fylken:

Østfold fylke:

1. *Rud*, gd i Spydeberg sn o. hd: *Rud nordre* (RB); *Rødh* (1723).
2. *Rud, Lille*, gd i Rakkestad sn o. hd: *Lidtzlerødt* (1456).
3. *Rud lille*, gd i Os sn, Rakkestad hd: *Rudt* (1574–77).
4. *Rud, søndre og nordre*, gdr i Eidsberg sn o. hd: *Rud* (1593), *Ruud* (1720); *Rødt* (1604), vid gränsen mot Rakkestad sn.

Akershus fylke:

5. *Rud*, gd i Uvskog sn o. hd: *Rud* (RB).
6. *Rud vestre*, gd i Nannestad sn o. hd: *i Rudi* (RB).
7. *Rud*, gd i Hurdalen sn o. hd: *Rud* (1346, 1376, RB).

Opland fylke:

8. *Rudi*, gd i Hedalen sn, Vaage hd: *Rudh* (1424), *Rudj* (1594); *Rødin* (1529).

Telemark fylke:

9. *Rui*, gd i Hjartdal sn o. hd: *Rud* (1585), vid gränsen mot Seljord.
10. *Rui*, gd i Seljord sn o. hd: *Rud* (1585), *Rudi* (1593).
11. *Rui*, gd i Vinje sn o. hd: *Rud* (1602), nu *Vinje-Rui*.

Rud-namnen identifierade O. Rygh med fvn. *ruð* n. 'Rydning, ryddet Sted' liksom Fritzner: 'Sted som er oppryddet i Skoven ved at fælde de der staaende Træer'. Cleasby-Vigfusson översätter det med 'a clearing in a wood'.[1] Men detta är konstruktioner utifrån namnen. Ty fvn. *ruð* n. är nomen actionis, ex. *byggja eptir ruðin* 'odla efter röjandet' (Ynglingasagan). Likaså i ä. östnord., ex. *Rugiordt oc Bygiordt y Syndre vongh ... Kirckesties rödie* S. Rörums sn, Albo hd, Kri. l. (1570-t.)[2] 'uppröjt och uppodlat i södra vången', men platsen kallades icke *rud* utan *rödie*, se kap. 14 E. Lindroth anmärker, att fvn. *ruð* betyder 'röjning' men *rjóður* 'öppning i skog, glänta',[3] men han tolkar ändå *Rud*-namnen som 'röjd plats'.

Denna tolkning strider också mot dessa namns uttal. O. Rygh påpekar (NG Indl., s. 71), att *Rud* uttalas *Ru* (lukt *u*), och Ivar Aasen (Ordbog, s. 615) säger, att det egentligen är kort *u* »men lyder sædvanlig *Ru* (*uu*)». Då ett namns ursprungsform i regel bevaras bättre i folkmål än i riks-

språk, är det egendomligt, att man ej förstått, att de norska *Rud*-namnen ej kan komma av fvn. *ruð* n. 'röjning' utan av *rúð*. Det beror därpå, att man ej känt till fnord. *rúð*.

Den traditionella tolkningen stämmer ej heller med dessa platsers läge. Aasen anmärker (a. st.), att *Rud* bara finns på Østlandet i en mängd gårdnamn, och Rygh påpekar, att *rud* som slutled är sällsynt i de stora dalarnas övre bygder, Nordre Gudbrandsdalen och Nordre Østerdalen, men vanligt i de forntida jordbruksbygderna, särskilt Aker, Buskerud och Rakkestad. Det visar, att *-rud* ej kan vara 'röjning'. Den felaktiga tolkningen av dessa namn har bidragit till att ge en felaktig norsk kultursyn. Magnus Olsen antog, att dessa gårdar var från »de opgangstider som 12te og 13de århundrede bragte med sig», och att de anlagts av »de trælеættede som efter kristendommens innførelse er blit frie».[4] De hör tvärtom till den äldsta norska jordbruksbygden, där gudastolpen var centrum.

Denna tolkning verifieras av de nämnda *rud*-orternas läge. Några ligger vid näs, ex. (3) *Rud lille* mitt för Snekkines (RB) vid Rakkestadelvens utlopp i Glomma. De flesta (1–3, 5, 7, 8, 11) ligger på prästgårdens mark eller bredvid denna, omgivna av gårdar med andra kultnamn, ex. vid 1: *Løken*~*Løykini* (RB) och *Lund* samt prästgårdens underbruk *Mollen* och *Waalen* (1723) (kap. 15 C och A), vid 2: *Giøby*, och vid 7: *Gødhænghe* (o. 1400) 'gudaängen', *Giøding med Gammerud* (1723); jfr *Gödåkers* bautastensfält i Tensta sn, Uppsala l. Liknande gudaängar finns vid andra prästgårdar, ex. vid Nes prästgård i Nes hd: *Gurud Eng: Gudrunarrud* (RB), och vid prästgården i Nannestad sn o. hd: *Rudtz Eng*, båda i Akershus fylke. Vid (10) *Rui* i Seljord finns »to anselige gravhøie, paa den ene er en lang og smal sten opreist»,[5] sannolikt den rod, efter vilken gården fått namn.

C. *Rud* i sydvästra Sverige

Rud bevaras även i sydvästra Sverige, särskilt Värmland, Dalsland och ytterkanterna av Västergötland.

a. Värmland

1. *Rud*, frälsehmn>hgd i Karlstads sn, nu stadsdel: *i Rudi* (1434), *Rud* o. d. (1544–1877 jb), vid basen av Herrgårdsnäset, bildat av Klarälvens S–Ö-lopp (Ek).

2. *Rud*, by i Grava sn, Karlstads hd: *Rud* (1540 jb), på Klarälvens östra sida mitt för kyrkan (Ek).

3. *Rud*, frälsehmn>by i Hammarö sn, Karlstads hd: *Rwdh* (1509), *Rud* o. d. (1540–1877 jb), vid basen av Hammaröns S–Ö-näs, bildat av Säterviken (Ek).

4. *Rud*, *Yttre*, by i Glava sn, Gillbergs hd: *Rudh* (1540 jb), 2,5 km S om kyrkan (Ek NV).

5. *Rud*, *Övre*, by i Glava sn, Gillbergs hd: *Rudh* (1540 jb), 1,5 km NV om kyrkan (Ek NV).

6. *Rud*, *Västra*, by i Stavnäs sn, Gillbergs hd: *Ryd* (1515), *Rudh* (1540 jb), V om den fallosliknande Rävön i Glavsfjorden (Ek NÖ).

7. *Rud*, *Östra*, by i Stavnäs sn, Gillbergs hd: *Rudh* (1540 jb), Ö om Rävön i Glavsfjorden (Ek NÖ).

8. *Rud*, by i Arvika sn, Jösse hd: *Rudt* (1546, 1548 jb), *Rud* (1551–1878 jb); *Rödh* (1641 lh), vid en mosse 3 km N om kyrkan (Ek SV).

9. *Rud*, hgd i Ny sn, Jösse hd: (*de*) *Rudhi* (1355), *Rud* (1540–1877 jb); *Roudh* (1542, 1543 jb), vid näset mellan Jösseån och Bergsjön (Ek SV).

10. *Rud*, by i St. Kils sn, Kils hd: *Rudh* (1540 jb), *Rudt*(*t*) (1546, 1550 jb); *Rod*(*h*) (1503 skl), *Rodh* (1568 jb), vid basen av Norsälvens SÖ–NÖ-krök (Ek S).

11. *Rud*, by i Övre Ulleruds sn, Kils hd: *Rudh* (1540 jb), *Rudt* (1548, 1550 jb); *Rodh* (1503 skl), *Roudh* (1543 jb), vid Klarälvens S–SÖ-krök, en del mitt emot Ransäters kyrka (Ek N).

12. *Rud*, by i By sn, Näs hd: *Rud*(*h*)~*Rwt* (1503 skl), *Rud* (1542–1877 jb); *Rodh* (1540 jb), *Roudh* (1543 jb); *Röödh* (1648 lh), vid basen av näset mellan Byviken och Svartåviken (Ek S).

13. *Rud*, by i S. Råda sn, Visnums hd: *Rwdtth* (1539 skjl), *Rudh* (1540 jb), *Rud* (1546 jb); *Roudh* (1543 jb), *Roodh* (1621 db), *Roda* (1624 db); *Råda by* (1755 lh), på SÖ-näset i Skagern (Ek).

14. *Rud*, by i Ö. Fågelviks sn, Väse hd: *Rud* (1468), *Rudh* (1540 jb), på näset i Säterholmsfjärden (Ek S).

15. *Rud*, by i Väse sn o. hd: *Rud* o. d. (1540–1877 jb), granne till kyrkoherdebost. vid Glommans utlopp i Panksjön (Ek N).

16. *Rud*, skattetp>hmn>by i Sunnemo sn, Älvdals hd: *Rudh* (1602, 1686 jb), vid näset mellan Svartån och Grässjön (Ek Nedre SÖ).

Rud tolkar SOV av fsv. *rudh* n. 'röjning'. Detta kan dock ej bli *Rud*. I kort sluten stavelse öppnades *u* vid övergången från medeltid till ny tid till ett *ɞ-o-o*-ljud, som i riksspråk skrevs t. ex. *son*, *råg*. Visserligen bevaras *u* i *bud* och *Gud* på grund av »litterär tradition».[1] Men detta

kan ej gälla *rudh*. Ortnamnen *Rud* kan endast komma av fsv. *rūdh*. I dialekt uttalas dessa namn *rŭ* eller *rȣ*, *rθ*. De sista motsvarar fsv. *Rŭdh*,[2] men dess vokalkorthet är sekundärt uppkommen i sammansättning, **Rudhby* o. d.[3]; jfr *rȣ́gaɫ* < fsv. **rudgarþer* 'gärdsgård'. Vid sidan av *Rudh* förekommer även den msv. formen *rod(h)* (10–13). I 1543 jb skrivs *Roudh* (9, 11–13), speglande övergången av *Rud* till *Rod* sannolikt via diftong. Liksom i Norge kan *Ru* och *Ro* förekomma bredvid varandra. I Holmedals sn, Nordmarks hd, finns vid sidan av *Rud* hemmansdelen *Roa* (kap. 3 A: 18) och *Rössbyn*, ä. *Rudz-*, *Ros-* och *Råss-* (kap. 7 A: 9 och kap. 18 B). Därjämte förekommer (8, 12), *Rö(ö)dh* och (6) *Ryd* (kap. 14 A och B), undantagsvis även avljudsformen (13) *Råda*. Alla dessa varianter ersattes dock av den nuvarande skrivformen *Rud*. Därtill bidrog sannolikt, att appellativet *rud* kvarlevde i dialekt i bet. 'hemman'.

Denna språktolkning bekräftas vid realanalys. *Rud*-namnen saknas i norra Värmland och i de skogiga gränsområdena mot Närke och Västmanland, som odlades genom röjning alltifrån slutet av medeltiden. Däremot förekommer de i gamla jordbruksbygder och där vid forntida kultplatser. Många ligger på näs (1, 3, 6, 9–14, 16), vid (offer-)mosse (8) eller vid kyrkan, som efterträtt gudastolpen (2, 4, 5, 7). Därom vittnar även andra närbelägna namn, ex. vid 11 *Harberget* (kap. 16 B), vid 12 *Hargene* och *Väsby;* 14 ligger mitt för *Karholmen* och *Kråkskär* (kap. 15 A). Vid 16 finns en gravhög och flera mindre gravar.[4] Några ligger vid gräns:

17. *Rud*, *Yttra*, by i Stavnäs sn, Gillbergs hd: *Ruudh* (1583 jb), *Yttrerudh* (1621 jb), nu Skårstorp, vid gränsen mot Gillberga sn (Ek NÖ).

18. *Rud*, by i Tveta sn, Näs hd: *Rud(h)* (1542–1686 jb), *Ruud* (1715 jb); *Rödh* (1564 tl), *Röö* (1648 lh), vid gränsen mot Kila sn (Ek N).

b. Dalsland

19. *Rud*, gd i Järns sn, Nordals hd: *Rud* (1540 jb), *Rudt* (1545 jb), *Rugh* (1578 jb); *Rödh* (1609 jb), 1 km V om kyrkan (Ek).

20. *Rud*, *Stora*, by i Örs sn, Nordals hd: *(j) Rudho* (1380), *Rud* (1540 jb), *Rudhet* (1560 tl); *Rödh* (1577 tl); *Råda* (1540 Skjb), vid basen av ett näs i Örsjön (Ek).

21. *Rud*, by i Frändefors sn, Sundals hd: *Rud* (1540 jb), granne till kyrkan (Ek).

22. *Rud*, gd i Ånimskogs sn, Tössbo hd: *Rudhana* (1550 tl), *Rudt* (1552, 1557 jb), *Rud* (1560 jb); *Rödh* (1660 tl), på Vingnäs (Ek S).

23. *Rud*, by i Råggärds sn, Valbo hd: *Rud* (1560 jb); *Rodh* (1579 tl), *Röödh* (1563 tl), nu *Stenserud* (1912 jb), vid Haresjön och gränsen mot Lerdals sn (Ek N).

24. *Rud*, *rŭ*, by i Rännelanda sn, Valbo hd: *Rud* (1540 jb), *Rödh* (1563 tl), 1 km V om kyrkan vid två bäckars sammanflöde (Ek N).

25. *Rud*, by i Laxarby sn, Vedbo hd: *Rud* (m. 1600-t. k), *Rudh* (1691 jb), 1200 m NÖ om kyrkan (Ek NÖ).

Alternativt förekommer svaga fem. (20) *Rudho* (avd. D) och avljudsformen *Råda* (kap. 17 B). Om övriga varianter se ovan under a. 19, 21 och 24 ligger i närheten av kyrkan. Vid 19 finns bautastenar och gravkummel. 20 ligger vid basen av ett näs, 22 på Vingnäs: *Vignes* (1540, 1546 jb), *-neess* (1550 tl), av **Viuganäs* 23 vid *Haresjön* 'offerplatssjön'. *Rud* är således 'gudastolpe'. Några ligger vid gräns:

26. *Rud*, *Lilla*, gd i Örs sn, Nordals hd: *Rudh* (1621 jb), *L. Rudh* (1685 jb), *Lilla Rudh* (1704 kb), vid gränsen mot Sundals hd (Ek).

27. *Rud*, by i Grinstads sn, Sundals hd: *Rud* (1546 jb), vid gränsen mot Bolstads sn (Ek).

28. *Rud*, by i Järbo sn, Valbo hd: *Rud* (1565 tl, 1621 jb); *Rod* (1567, 1586 tl), vid gränsen mot Råggärds sn (Ek).

29. *Rud*, by i Rörlanda sn, Vedbo hd: *Rud* (1540 jb), *Rudt* (1552, 1557 jb), *Rödh* (1600 tl), vid gränsen mot Toftedals sn (Ek).

c. Västergötland

30. *Rud*, *rø*, by i V. Frölunda sn, Askims hd, Gbgs o. Bohus l.: *Rudh* (1494, 1496), *Rudt* (1550–90 jb), *Ryd* (1546 jb); *Rodh* (1543–85 jb, 1600 tl, 1604 db); *Rödh* (1694 db); *Rå(å)dh* (1573–81 jb), närmaste by (800 m) V om kyrkan (Gst 32).

31. *Rud*, by i Kalvs sn, Kinds hd, Ä. l.: *Rwd* (1546 tl), *Rud* (1568 jb); *Rydh* (1663, 1773 jb); *Rod* (1557 sl); *Röödh* (1592 jb); *Rådh* (1578 jb), vid Furusjön, liten sjö invid Kalven (Gst 19).

32. *Rud*, by i Mölltorps sn, Vadsbo hd, Sk. l.: *Rwdit* (1540 Skjb), *St. Rud*, hgd, och *L. Rud*, by vid basen av ett näs i Vättern (Gst 54).

Även dessa har tolkats som 'röjning i skogen'. Men det är *rud* 'gudastolpe', 30 i närheten av kyrkan, 31 vid offersjö, 32 vid näs, där även namnet *Kråk* finnes (kap. 15 A). Några ligger vid sockengräns:

33. *Rud*, gd i Grimnareds sn, Marks hd, Ä. l.: *Rudh* (1578, 1609, 1618 jb); *Rydh* (1584–87, 1603, 1606 jb); *Rodh* (1615, 1620, 1629 jb); *Rödt* (1604, 1605 jb); *Råådtt* (1550 jb), *Rådh* (1612, 1619 jb), vid gränsen mot Istorps och Karl Gustavs snr (Ek SV).

34. *Rud*, by i Kungsäters sn, Marks hd, Ä. l.: *Rud* (1566 jb); *Rodh*

(1567 jb), *Rogd* (1603 tl); *Råd* (1540, 1546 jb), *Rååss* (1546 tl), *Råådt* (1550 jb), *Rååd* (1631 tl), vid gränsen mot Tostareds sn (Ek SV).

35. *Rud*, by i Kungsäters sn: *Rud* (1566 jb), vid gränsen mot Gunnarsjö sn (Ek SV).

36. *Rud*, by i Öxabäcks sn, Marks hd, Ä. l.: *Rwdt* (1542 skl), vid gränsen mot Holsljunga sn, Kinds hd (Ek SÖ).

d. Andra landskap

37 a. *Rud*, by i Bottnaryds sn, Mo hd, J. l.: *Rwdh* (1489 avskr.), *rwdh*∼*rwth(e)n* (1525), i dagligt tal kallad *Rudsbyn*, vid en udde i sjön Stråken (Ek 7 D 1 g).

b. *Rudsvik*, vik av Stråken och gd bredvid udden.

38. *Rud*, ä. *rv̲*, y. *ru̲(d)*, gd i Askers sn o. hd, Närke: *j rudhom* (1460), *Rudtt* (1571 jb), *Rud* (1574–1880 jb); *Roodt* (1549–1556 jb), *Rodt* (1566 jb), *Rodh* (1583 jb); *Rödh* (1574, 1594 jb), 3 km SÖ om kyrkan (Gst 65).

39. *Rud*, *rv̲*, by i Lännäs sn, Askers hd, Närke: *Rudh* (1568 jb), *Rudth* (1571 jb); *Ro(o)d(h)* (1560–1623 jb), *Rodth* (1580–1610 jb); *Rödh* (1600 jb); *Rådh* (1622 jb), *Rå* (1786), vid Hjälmaren mellan två näs (Gst 65).

37 och 39 ligger vid näs, 38 på höjd med grannbyn *Valsta*, andra vid gräns:

40. *Ruven*, by i Ströms sn, Jämtl. n. tg, vid gränsen till Gåxsjö och Hammerdals snr (Gst 60).

Ruven<*Ruden* med *d*-bortfall och hiatus-*w* är elliptisk förkortning av *Rudbyn* 'gränsbyn'.

D. *Ruda*

Jämte *Rud* fanns svaga fem. *Ruda*. I regel har det ersatts av *Roda* (kap. 3 B) eller *Råda* (kap. 17 B). Men enstaka relikter finns både som appellativ och ortnamn.

a. *Ruda* som appellativ och naturnamn

Fvn. *rudda* f. 'klubba', isl. *rudda* f. 'utilhugget kølle'; no. *rudda* 'bøielig kvist el. kjep til pisking' sammanställer Holthausen och de Vries med verbet *ryðja*.[1] Men Torp (Ordbok, s. 546) anser det vara avljud till fvn. *róða* 'stang'. Den sammanställningen är riktig, men det är ej avljud utan den äldre formen *rúða* 'hörande till gudastolpen', varur bet. 'klubba' och 'piskkäpp' utvecklats. Om vokalkortheten se s. 8.

I svealagarna förekommer *ruþa* f., som Schlyter (Ordbok, s. 516) översätter med »till odling upprödt jordstycke». Men ordets användning i lagarna visar, att det ej kommer av *ryþia*. I UpplL (Wiþærbo B 24: 2) talas om en man, som går till skogen för att bränna *ryzl ok ruþu*, två olika saker. Som synonymer därtill har UpplL (Wiþærbo B 20: 2) hskr. A och B *urfiæld* för *ruþu* i hskr. C och SdmL (Bygn B 13: 2) *wreter* för *ruþa*. *Ruþa* är således identiskt med 'urfjäll' och 'vret', som båda betecknar 'inhägnad odling utanför byn eller åkrarna'. Vid en tvist om en ruda emellan två bönder, omtalad i UpplL (Wiþærbo B 20: 2), får den rätt, *þær haghi haffwer um hwarfft ok a bor* 'som kringgärdat den med stängsel och bor därpå'. Det karaktäristiska för rudan var således icke 'röjning' utan 'inhägnad', som gjordes med 'roor'. Det är ordet *ruþa* 'hörande till gudastolpen' använt om den av gudastolpen helgade odlingen. Men lagarna visar också, att man börjat associera *ruþa* med *ryþia*. 'Rovland', som alltid var kringgärdade, kallas i VmL huvudhskr. (Bygn B 13) *romna ruþur* men i hskr. C *romṇa ryþiur*. Där DalaL och SdmL talar om att *ryþia gen ruþu* och UpplL och VmL *ruddu*, dvs. 'odlingsröja i st. f. inhägnad odling', har ÖgL *ryddu* i anslutning till *ryþia*.

Ruda nämnes även i ett par diplom från 1347. Arbetare vid Falu gruva, som *ruþinæ vp tok*, som upptog den nyodling, på vilken han bor, får göra detta utan avgift. I SD 5, s. 693, talas om *uno prato dicto rwþu*. Söderwall tolkar det som Schlyter. Men det är *ruda* 'det, som hör till gudastolpen', använt 1347 om 'nyodling' och 'äng'.

I msv. dog ordet i mitten av 1300-talet. Men det kvarlevde i vissa folkmål. Från Dalarna har antecknats *rudu* 'röjning i skog' Rättvik och *rud̲u* Folkärna, *ru̲ʽdunæ* Sk By, som efter Schlyter och Söderwall översatts med 'röjning'.[2] Men de går tillbaka på 'gudastolpen'. Den ursprungliga betydelsen bevaras i naturnamn. *Rudun* är i By en udde i Gåsbosjön (bild 7), jfr byn (b 7) *Rudu* på en udde i Dalälven. *Rudun* kan i By sn även beteckna 'åker' Hästsveden och 'äga' Storbyn, dvs. den mark, där gudastolpen stått. *Rudunä* i St. Tuna är åkrar på gränsen mellan byarna Barkargärde och Nyckelby.

Samma betydelser finns i Uppland, varifrån Rietz (s. 540) anför *Rudde* m. 'upprödjad mark, nyodling'. Detta ord bevaras som marknamn, ex. *Rudan* 3 st. i Roslags-Bro sn, *Rudda* Danmarks sn, *Ruddu* Gräsö, Harbo och Valö snr, *Ruddun* Hargs och Västlands snr. Förleden kan ange storlek, ex. *Digerrudan* i Söderby-Karls sn, *Långrudan* i Häverö sn. Dessa syns ha samma betydelse som i Upplandslagen, 'urfjäll'. Men de kan också ha den ursprungliga betydelsen 'gudastolpe'. Därpå tyder förleden i namn som *Gullruddu* i Hållnäs sn, *Hundrudan* i Riala sn, *Pitrudan* i Roslags-Bro sn (se kap. 15). *Ruda* i Estuna sn är

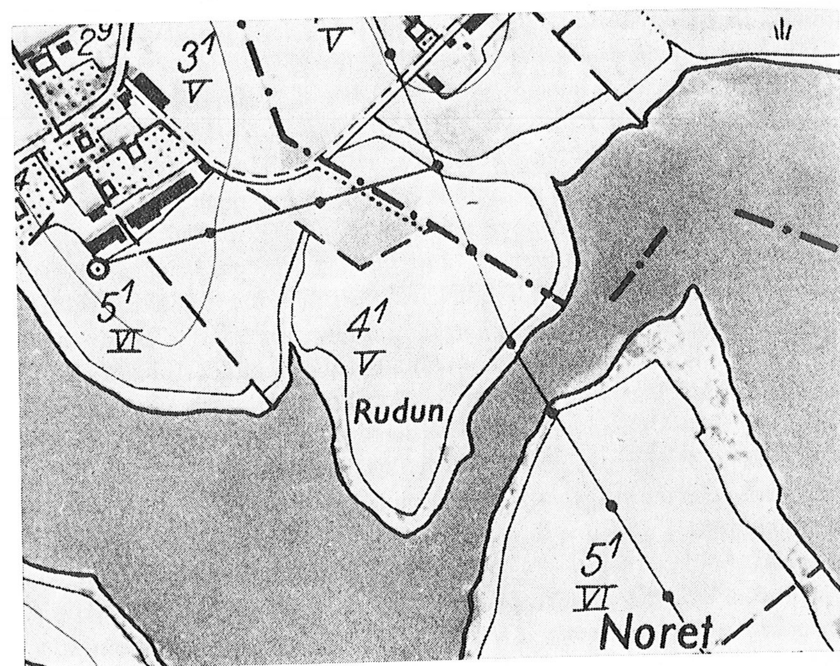

Bild 7. *Rudun* i Björk, By sn, Dalarna (Ek 12 G 5 i).

'sank mark', jfr Västerbotten (avd. A), likaså *Käringrudan* i Nora sn, sannolikt forntida offertjärn. De kan också ha gränsläge, ex. *Gränsrudan* i Väddö sn.[3]

b. *Ruda* som bebyggelsenamn

1. *Rúða* (Olov d. hel. saga, Harald Hårdrådes saga), staden Rouen i Normandie.

Holthausen (Wörterbuch, s. 232) förklarar *Rúða* av vulgärlat. *Rodomo* av gall.-lat. *Rato-magus*. Men det är kontamination av fvn. dat. plur. *Rúðum* och gen. plur. *Rúða*, som upptagits i vulgärlat. *Rodomo* och feng. *Roðema;* jfr msv. *Hwssemo*~*Husama* Hossmo.[4] Rouen har namn av gudastolpen, som var centrum i nordmännens borg.

2. *Rudu*, by i Skärstads sn, Vista hd, J. l.: *i Rwdhom* (1412), *i rudhe* (1455 jb), *i rwdhu* (1470), *i rwdho* (1525), S om Vista kulle, häradets forntida tingsplats (Gst 35).

3. *Rwde tingh* (1485–87), *Rude Soge(n)* (1523), nu Rute sn i Gotl. n. hd (avd. E: 10).

4. *Rudö*, by i Gnosjö sn, Västbo hd, J. l.: *Ruude* (1690), 1 km Ö om kyrkan (Gst 26).

5. *Ruda*, hgd i Brunneby sn, Bobergs hd, Östergötl.: *i rudhu* (1383), *Rudo* (1555), på en udde i Norrbysjön, gräns mot Klockrike sn(Gst 55).

6. *Ruda*, gd i Asby sn, Ydre hd, Östergötl.: *Rudhu* (1411, 1415), *Rwdho* (1500), *Rude* (1546 jb), *Rudha* (1558 jb); *Rydio* (1545 jb), vid basen av en udde i Tången (Gst 36).

7. *Rudö*, *ru̱'dw*, by i By sn, Folkare hd, Dalarna: *Rwdþw* (1353), *rudhu* (1367), *Rudhum* (1548), *Rudö* (Gst 91, 1859, Tk), *Rudu* (Gst 1925, Ek), på näset mellan Rudusjön och Bysjön.

8. *Rude*, by i Attmars sn, Medelpads v. tg: *Rudhu* (1547), *Rudw* (1557); *Rödv* (1543), mellan Lindsjön och Ö. Långsjön (Gst).

9. *Rude*, gd i Hillareds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Ruud* (1604 jb), *Rudu* (1568 jb), *Rudo* (1572 jb); *Rodo* (1574 jb), *Roddo* (1576 jb); *Råda* (1578 jb), tidigare *Rydegierde* (1542 sl), *Rwdegiale* (1546 tl), *Rodagäre* (1550 jb); *Redegården* (1548 sl), med grannen *Karsnäs* vid liten sjö vid gränsen mot Dannicke sn (Ek NV).

10. *Rudö*, by i N. Sandsjö sn, Västra hd, J. l.: *Rudha*~*Rudhe* (1413), *Ruudu* (1689), *raade* (1498 jb), vid Vallsjön, gräns mot Vallsjö sn (Gst 27).

11. *Ruda*, gd under Kullby i Knutby sn, Närdinghundra hd, Uppl., Sthlms l.: *Råda* (Ek), vid gränsen mot Fasterna sn, Sjuhundra hd (Gst 84. Ek V).

Dessa namn har tolkats som »*rudha* (*rodha*) 'nyodling'». Men det är *ruda* 'hörande till gudastolpen', i 2 vid häradets tingsplats med Vista kulle (av *vi* 'helig plats'), i 3 och 4 socknens medelpunkt. 5–7 ligger vid fallosudde, 8–10 vid offersjö, (8) Lindsjön av *lund* (kap. 16 B), 9 med Karsnäs av *karl* 'fallos', 10 vid Vallsjön av *val* 'fallos'. 9–11 ligger vid sockengräns, 11 hör till *Kullby*, vars namn också anger gränsläge.

Bland äldre belägg förekommer dat. plur. loci (2) *Rwdhom*, (7) *Rudhum*, se nedan, yngre (8) *Rödv*, (9) *Rod(d)o* och (9–11) avljudsformen *Råda*. 5, 6 (Östergötl.) och 11 (Uppl.) har fixerat nom. *Ruda*, de övriga oblikformen *Rudu*, försvagat (3, 8, 9) *Rude*, »förbättrat» (4, 7, 10) *Rudö*. (6) *Rydio* beror på sammanblandning i ny tid med *rödja*.

c. *Rudor(na)*

12. *Ruder*, hgd i Kyrkefalla sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Rudh* (1564 tl), *Rudt* (1540 jb), *Rwdith* (1540 Skjb); *Ruudhur* (1573 jb), *Rud(h)er* (1630 jb); *Rodh* (1561 jb), *Rodum* (1583 jb), *Roder* (1680 jb); *Rödum* (1589 jb).

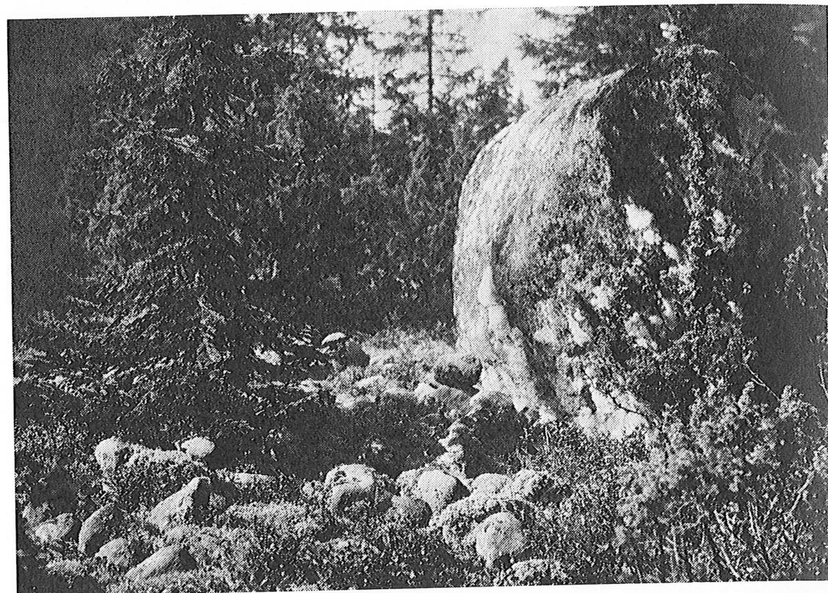

Bild 8. *Rudorna* i Knätte sn, Västergötland (Antikvarisk-topografiska arkivet).

13. *Ruder*, gd i S. Fågelås sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Rudu* (1548 jb), *Ruda* (1573 jb), *Ruder* (1680 jb); *Rodhe* (1589 jb); *Rödem* (1539 jb), *Rödenn* (1540 jb); *Rådenne* (1541 jb).

Lundahl (SOSk 7, s. 65 och 36) härleder 12 av »fsv. *rudh* 'röjning'», 13 av »*ruda* 'uppröjt jordstycke'». Men det är (12) *rud* 'gudastolpe', (13) *ruda* 'hörande till gudastolpen', senare plur. loci *Ruudhur* > *Rudher*, betecknande området vid gudastolpen. 12 ligger 1 km S om kyrkan, 13 på randen av en dal mitt emot *Torp* 'offerhöjden'.

Motsvarande namn får senare best. form plur.:

14. *Rudorna*, by i Knätte sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Rudna* (1580 tl), *Ruderna* (1587 jb); *Rodorna* (1576 tl), *Roderna* (1600 jb).

15. *Rudorne*, två gårdar i Nedre kyrkbyn, Grytnäs sn, Folkare hd, Dalarna: *Rudu Eric* (1859), mitt för näset vid Grytnäsåns SÖ–NÖ-krök.[5]

SOÄ (10, s. 128) tolkar 14 av *rudh* (*rodh*) 'nyodling'. Men det är 'bebyggelsen vid gudastolpen'. Vid byn 14 finns bautasten i en ring av stenar (bild 8), 15 ligger vid ånäset. Gårdsnamnet har sing. form *Rudu*.

E. *Rut*

Liksom *Rod* kunde bli *Rot* (kap. 5), blev *Rud* i vissa fall *Rut* särskilt i Norge och Härjedalen:

1. *Ruten*, fjäll (1513 m) på gränsen mellan Nord- och Sør-Fron i Gudbrandsdalen, Opland fylke (Tk F 30 vest).

2. *Ruten*, fjäll (1040 m) på gränsen mellan Rindal hd, Møre o. Romsdal fylke, och Vinje hd, S. Trøndelag fylke.

3. *Ruten*, fjäll (1104 m) på gränsen mellan Selbu och Tydal snr o. hd, S. Trøndelag fylke (Tk 47 A och B).

4. *Ruten* (Tk) ~ *Stor-Ruten*, fjäll (1210 m) i Røros hd, S. Trøndelag fylke, på gränsen mot Härjedalen vid riksröse 149 *Rute Rös*; jfr 6 och 7 (Tk 43 B).

5. *Ruten*, fjäll (1340 m) i Øverbygden sn, Maalselven hd, Troms fylke, mellan Rinelvdalen, Revelvdalen och Maalelvdalen.[1]

6. *Lill Ruten*, fjäll (1101 m) i Tännäs sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, nära riksröse 149 (Gst 71).

7. *Rutarna* (SOA), *Rutfjällen* (Gst), fjällkedja i Tännäs sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: gen. *Ruts* (1668), utefter gränsen mot Norge (Gst 71).

8. *Rutarna* (Gst), *Rutfjället* (Gst 1: 500 000), berg (867 m) i Linsälls sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, nära gränsen mot Lillhärdal (Gst 77).

9. *Meskogsruten* (1505), råmärke mellan Nätra och Vibyggerå snr, Ångermanl. s. tg.

J. Nordlander, som fäst uppmärksamheten på *Meskogsruten* (NoB 1926, s. 66), framhåller att synemännen 1764 ej förstått ordet och därför ändrat det till *rutan*, men det är *rut*(*en*), rimmande med *knut*(*en*). Nordlander sammanställde det utan realförklaring med isl. *hrútr* 'bock'. Så tolkar även Per Hovda de norska namnen (NoB 1966, s. 122). Han anser det »brukt i namn på kvasse høge tindar». Så är dock ej fallet. Om 3 säges: »Ruten er mere afrundet».[1] Men *Rut* är *Rud* 'gräns' ur gen. (7) *Ruts*. Samma betydelse som i 9, 'råmärke', har *Rut* i de norska fjällnamnen. Till råmärke togs ofta traktens högsta berg. I Härjedalen betecknar *Rut* läge vid gränsen. Det kan också beteckna 'gudastolpe':

10. *Rute*, sn i Gotl. n. hd: *Ruta* (1436), *Rwde tingh* ~ *Ruthething* (1485–87), *Rude Soge(n)* (1523), *Ruth* (1578).

Rwde ~ *Ruthe* är ändelseförsvagad gen., gudastolpens ting, socken.

Kap. 9. *Rud-* i ortnamnsförled

I större utsträckning än som enkelt ord bevaras *rud* i sammansättning. Som förled användes (A) stamformen *Rud-*, (*Ruda-*), (B) *Rut-*, (C) genitiv *Ruds-* samt avledningarna (D) *Run-* och (E) *Rug-*.

A. *Rud-*, (*Ruda-*)

a. Kultplatsnamn

1 a. *Rudsjön*, sjö i Fjällsjö sn, Ångermanl. v. tg: *Rudsiönn* (1560), *Rudsiötresk* (1569), *Rugsiön* (1645 k); (Gst 60 och 61).

b. *Rudsjö*, by vid a: *Rusiön* (1690 jb), *Rudsiön* (1795); *Ryssiö Finn Torp* (1704 lmh); *Rösiö(ö)n* (1641, 1656).

Rudsjön antog Hellquist (Sjönamn, s. 486) syfta på förekomst av fisken *ruda*, likaså Bucht (SOVn 3, s. 19), ehuru rudor ej finns där (!). Men namnet syftar på näset mellan Rudsjön och Ö. Rudsjön. Om *Rugse* avd. E, *Rys-* kap. 10 C och *Rö-* kap. 6 A.

2. *Rudsta, St.* och *L.*, gdr i Nors sn, Grums hd, Värml.: *Rudszta* (1546 jb), *Rwdsta* (1550 jb); *Rodstade* (1503 skl), vid en S–Ö–N-krök av en å före utloppet i Norsälven (Ek).

3 a. *Rustan, røsta*, gd i Ölseruds sn, Näs hd, Värml.: *Rudstan* (1564 tl), *Rwdstade* (1568 jb); *Rodstad* (1600 tl); *Rödhstadh* (1590 tl), vid Vänern.

b. *Rosnäsudden: Rosnääs udden* (1740 k), på hemmanet Rustans ägor.

(2) *Rudsta* och (3) *Rustan* anser SOV (5, s. 24, och 11, s. 71) vara »isl. *ruðstaðr* 'uppröjd plats'; bet. av (3 b) *Rosnäs-* säges vara »okänd». Men förleden är i alla dessa *Rud-*, *Rod-* 'gudastolpe', gen. (3 b) *Ros-*, smsform (3 a) *Rödh-*. Gudastolpen hör i dessa namn till näs. I 2 skriver SOV *Hornnäs* efter ett belägg, *Hornness* (1583 jb), som säges syfta på »en krökning av Norsälven». Men det är *Horness* (1585 jb), *Hornäs* (1600 jb), nu gårdarna *St.* och *L. Hornäs* (Ek), se s. 25. *Rudsta* är bostället vid Hornäs, *Rustan* vid Rosnäs; jfr *Rostad* (kap. 4 Ab).

b. Gränsnamn

4. *Rustensmossen*, mosse i Eda sn, Jösse hd, Värml., av *Rusten*, råmärke mellan Mellby och Stommen.

Förleden i *Rusten* tolkar SOV (6, s. 164) av no. adj. *ru* 'skrovlig'. Men det är *rudsten* 'gränsstenen'.

5. *Rudpuntstjärn* nämnes i ett dombrev 1536 som råmärke mellan Arbrå och Bollnäs snr, Hälsingl.[1]

Dial. *puns* n. 'vattenpuss' Häls. (Rietz, s. 513) har här tavtologiskt förtydligats med *tjärn*, 'gränstjärnen'.

6. *Rudsjön*, sjö i Riala sn, Åkers skg, Uppl., Sthlms l., nära gränsen mot Skederids sn, Sjuhundra hd, och Husby sn, Lyhundra hd (Gst 85).

7. *Rudungen*, sjö i Skederids sn, Sjuhundra hd, Uppl., Sthlms l.: *Rudingen* (1805), vid gränsen mot Lohärads sn, Lyhundra hd (Gst 85).

Förleden i 7 tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 486) av fisken 'ruda' som jämförelsenamn. Men det är *rud* 'gräns' med suffixet *-ingen*, *-ungen*.

8. *Rullingen*, ö i Mälaren till Tynnelsö, Överselö sn, Selebo hd, Södermanl.: *Rullingen* (1687); *Rolingen* (b. 1700-t. k); *Röölingen* (1671 k), utmed gränsen mot Tosterön, Strängnäs sn (Gst 74).

Rullingen är **Rudlangen*, yngre *Ro(d)-*, smsform *Rö(d)-* 'den långa gränsön', ombildat efter namn på *-lingen*, jfr *Röllingen* (s. 79).

9. *Rudsätter*, gd i Sköllersta sn o. hd, Närke: *Rudsätter* (1622 jb), vid gränsen mot Askers sn o. hd (Gst 65).

Rudsätter är identiskt med *Rosättra* (kap. 4 Ab) och *Rödsätter* (kap. 6 B). I dessa namn är *Rud-* 'gräns'. Förleden kan också vara *Ruda-*, gen. plur. loci, betecknande 'trakten vid gränsen'; jfr *Roda* (kap. 3 B):

10. *Ruaknölen*, berg i Lima sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna, vid gränsen mot Värml. (Gst 101).

B. *Rut-*

Ruds- blev *Ruts-* (avd. Ca), vartill nybildas *Rut-*, som förekommer särskilt i Dalarna och Norrland, ex.

a. Kultplatsnamn

1. *Rutnäs*, by i Älvdalens sn o. tg, Dalarna, vid näs i Vansjön (Gst 107).

2. *Rutvik*, by i N. Luleå sn o. tg, Norrbotten: *rutuvik* (1339), *Rutuig* (1539), vid liten sjöutvidgning av Gravabäcken (Gst 37 SV).

Rutvik antar G. Widmark (NoB 1959, s. 141) fått namn av Gravaån, som han tror hetat **Ruta* av fsv. *riuta* 'ryta'. Men äldsta belägg *rutu-* är gen. av *ruta* 'som hör till *rud*', gudastolpen på näset mellan ån och dess utvidgning (vik).

b. Gränsnamn

3. *Rutberg*, berg med fäb. i Orsa sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna, vid gränsen mot Ore (Gst 103).

4. *Rutberget*, berg i Själevads sn, Själevads o. Arnäs tg, Ångermanl., på gränsen mot Mo sn (Gst 69 NO).

5. *Rutfjällen* (Gst) i Tännäs sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Rutarna* (kap. 8 E: 7), utefter norska gränsen (Gst 71).

6. *Rutfjället* (Gst 1 : 500 000), berg i Linsälls sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Rutarna* (Gst), vid gränsen mot Lillhärdal (Gst 77).

7. *Rutsjön*, sjö i Järna sn, Dalarna, genomfluten av Rutsån (kap. 9 C: 1 b); (Gst 89).

8. *Ruttjärn*, tjärn i Tännäs sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, nära riksröse 149 A (Gst 71).

9. *Ruttjärn*, tjärn i Själevads sn vid 4.

10. *Rutvallen*, fäb. i Linsälls sn vid 6 (Gst 77).

11. *Ruta kvarn* i Jungs sn, Skånings hd, Sk. l.: *Rutaqwarnen* (1703 jb), vid Lidan, som är gräns mot Barne hd (Gst 42).

Lundahl (SOSk 10, s. 36) tolkar *Ruta* som svagt fem. till fsv. verbet *ruta* 'rusta, svära, leva i sus och dus' (!), använt om kvarnen i bet. 'den bullrande'. Men kvarnen har — som ofta — namn efter vattendraget. *Ruta* är 'gränsån mellan Barne och Skånings hdr. Lidan benämndes som längre floder olika på olika sträckor. Här har det fsv. namnet *Rut-a* (underförstått *kvarn*) bevarats som namn på kvarnen.

C. *Ruds-*

Som förled vid sammansättning användes även gen. *Ruds-*, som blev (a) i ord med bevarat *d Ruts-*, (b) genom assimilation av *ts* till *ss Russ-*, (c) i ord med *d*-bortfall *Rus-*.

a. *Ruts-*

Undantagsvis bevaras *d* i gen. av *rud*, ex. *rwdessiö* 'gränssjön' i en gränslängd för Kinds hd från 1400-talet,[1] (4) *Rudznääs* Russnäs, (8) *Rwdz gerde* Rusgärde och (11) *Rudzhe* Rustorp, härav *Ruts-*. ex.

1 a. *Rutsberget, St.* och *L.*, berg i Järna sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna, vid gränsen mot Nås sn (Gst 89).

b. *Rutsån*, upprinner på Rutsberget (Gst 89).

c. *Rutsån*, by i Järna sn vid b (Gst 96).

2. *Rutsälven*, älv i Kalls sn, Undersåkers tg, Jämtl., upprinner nära norska gränsen (riksröse 172) till sjön Äcklingen (Gst 58).

b. *Russ-*

3. *Russfjärden*, utvidgning av Strömsvattnet i Ströms sn, Jämtl. n. tg, S om Strömsund (Gst 60).

Russfjärden har namn efter gudastolpen på *Näset* S om Ströms kyrka.

4. *Russnäs*, by i Höreda sn, S. Vedbo hd, J. l.: *Rudznääs* (1667), på ett näs i nu torrlagd sjö (Gst 27).

c. *Rus-*

5. *Rusfjället*, berg i Ströms sn, Jämtl. n. tg, invid 7 (Gst 53).

6. *Rusknölarna*, tre berg i Ströms sn, parallellt med gränsen mot Hotagens sn (Gst 53).

7. *Rusvattnet*, sjö i Ströms sn 3 km Ö om gränsen mot Hotagens sn (Gst 53).

8. *Rusgärde*, by i Grovare sn, Ås hd, Ä. l.: *Rwdz gerde* (1540 Skjb), *Rusgerdhe* (1546 jb); *Rysgherde* (1546 tl), *Riisgaarde* (1542 jb); *Rossgerdhe* (1574 jb); *Rydh* (1646 k), vid gränsen mot Gäsene hd (Ek).

9. *Rustorp*, hgd i V. Hargs sn, Vifolka hd, Östergötl., vid ett näs, bildat av två bäckar vid gränsen mot Ulrika sn (Ek S).

10. *Rustorp*, gd i Järstorps sn, Tveta hd, nu Jönköping: *Rustorp* (1706); *Rostörp* (1546), *Rosstorp* (1664 k); *Röstorp* (1514), 2 km Ö om Dumme mosse, som är gräns mellan Smål. och Västergötl. (Gst 35).

11. *Rustorp*, by i Gärdhems sn, Väne hd, Ä. l.: *Rwstorp* (1546 tl), *Rudzhe* (1573 jb); *Röstorp* (1654 k), vid gränsen mot V. Tunhems och Väne-Åsaka snr (Ek).

Förleden i *Rusgärde* förklarar SOÄ (8, s. 192) av *rudh, rydh* 'röjning' men i *Rustorp* (12, s. 24) av fsv. mansnamnet *Roar*. Denna olikhet beror därpå, att man utgått från nuvarande betydelse av *gärde* och *torp*, 'röjningsgärdet' och 'Roars torp'. Men de har den ursprungliga bet. 'kringgärdad offeråker' resp. 'upphöjd offerplats i utmark'. Rusgärde är granne till Råglanda (kap. 18 D), komministerbostället vid kyrkan. *Rustorp* är offerplatsen vid sockengränsen. Endast så förklaras beläggvarianterna: (8) *Rys-* < **Ryds-* (kap. 10 C) och (8, 10) *Ros-*, *Ross-* < *Rods-* (kap. 4 B) med smsformen (10, 11) *Rös-* < *Röds* (kap. 7 A).

I enstaka fall förekommer *Rus* med elliptiskt bortfall av huvudordet:

12. *Rusen* (Ek), *ru̯'sa*, del av bäck i Brastads sn, Stångenäs hd, Bohuslän (Ek 55 NO).

Rusa förklarar Janzén (NoB 1935, s. 28) av verbet *rusa* och *ā* 'å'. Men *Rusa* har akut accent, motsvarande rspr. *Rusen*, och är best. form fem. av *Ruds* 'gudastolpens' (å). Så kallas den del av ån, som går genom egendomen *Lund* 'offerlunden', där gudastolpen tydligen stått.

13. *Rus*, by i Långareds sn, Kullings hd, Ä. l.: *Rus* (1567 tl, 1603 jb), *Russo* (1620 jb); *Näs* (1610 jb), på N-sidan av sjön Anten (Ek).

Rus sammanställer SOÄ (5, s. 24) med sv. och no. dial. *rus* 'hop (av sten eller spillning). I sv. dial. betyder det 'liten hög av spillning efter boskap' (Rietz, s. 544). Men så har en svensk by aldrig kallats. *Rus* är gen. av fsv. *rud* 'gudastolpe' med elliptiskt bortfall av *by*. Gudastolpen har stått på det näs, efter vilket byn även kallats *Näs*. *Russo* har dubbel genitivändelse.

D. *Run(n)*-

Liksom *Rod* hade tillhörighetsavledningen *Ron-* (kap. 4 C), hade *Rud* förledsformen *Run(n)-*, som förekommer i hela Sverige. Framför konsonant förkortas förledens vokal, *Runn-*. Men man skriver ofta *Run-*, även där det uttalas *Runn-*. Därför sammanförs här *Run-* och *Runn-*.

a. Gudastolpenamn

Run- står som förled till några namn på gudastolpar:

1. I den s. k. Sveglängden över gränsmärkena mellan Norge och Svealand 1273 säges gränsen gå *or Rosange*, sjön Rosången i Överhogdal (s. 38), *ok i Runastein, or steininum ok i Hoadalen*. Denna sten har i vår tid påträffats mellan Över- och Ytterhogdal. Ahnlund påpekar, att den ej har runor men älvkvarnsgropar. Han tror, att namnet syftar på dessa och hänvisar till att fvn. *rúnar* betyder 'trolldomsteikn'.[1]

2. I ett dombrev av häradshövding Jöns Pedersson vid ting i Mora 1550 rörande gränsen mellan Morkarla och Vika settungar säges: »Först böriade de j Klubbeledt, der ligg(er) enn *Rune steen* östh(a)n Mora kyr(kia) j Öst(er)hool, der är ände rådth.»[2] Den flyttades senare till Mora kyrka, där man fann den vid ombyggnad av södra kyrkogårdsporten 1754, varvid stenen »åter insattes öfwer nya porten». Hülphers, som omtalar detta (Dagbok, s. 183), tillägger: »Runorna äro ännu läslige.» Kröningssvärd (Dipl. Dalek., s. III) omtalar stenen som en fårad sandsten. Lindén skriver: »Förmodligen har den på sin tidigare plats haft magisk betydelse.»[2]

Runsten är i båda dessa fall *rud* med tillhörighetssuffixet *-n*, 'hörande till gudastenen' (om råmärket); lika med *Röde sten* (kap. 6 A). Dylika stenar har givit namn åt en socken och flera gårdar:

3. *Runsten*, sn o. hd på Öl.: *Runasteen* (1283–), *Runostene* (1404), *Runosten* (1406), *rwnassten* (1447), *Runasten* (1466), *Runsten* (1634); *Ronasten* (1299), *i ronaste(n)s sokn* (1390).

Om Runstens sn skrev Rhezelius 1634, att det »sägz än at Sochnen, Kyrkian och Härede haf(ue)r sitt urminnes Namp(n)» av en runsten i socknen. Och detta upprepas av Otto von Friesen (NoB 1914, s. 16 f.). A. Noreen ansåg ej detta troligt. Han härledde i stället namnet av *runn*, *ronn* n. 'lopp, flöde' eller av *runi* m. 'fargalt'.[3] Det förra togs upp och utfördes närmare av Lindroth (NoB 1920, s. 43), som berättar om en underjordisk bäck, som brutit fram vid grävning på 1600-talet (!). Han var dock tveksam om betydelsen av *sten*. Det är 'gudastenen', som var medelpunkt för socken och härad.

4. *Runsten*, gd i Grödinge sn, Svartlösa hd, Södermanl., Sthlms l.

5. *Runsten*, hgd i Grimeton sn, Himle hd, Hall., vid gränsen mot Hunestads sn (Ek Rolfstorp).

6. *Runsten*, gdr och 'hus' i Nebbelunde sn, Fuglse hd, Maribo amt, Laaland: *Rune steens hoy* (1627), *Rondsteens Marck* ~ *Rundsteens Marck* (1681). »Ved skellet mot Tirsted S.»[4]

Runsten i Grödinge härledde v. Friesen (a. st.) också från en nu försvunnen runsten. Gården har ett egendomligt läge, som en ö i Västerhaninge sn. Namnet kan därför icke beteckna gränssten mellan socknarna. Sannolikt har där varit en för Grödinge och Västerhaninge gemensam kultplats med gudasten. I Grimeton finns ett gravfält med »domarring» och bautastenar. Av en sådan har gården fått namn. För det danska *Runsten* framförde Wimmer som en »Mulighed» adj. *rund*.[4] Namnet har eljest sammanställts med en runsten, som enligt ett meddelande 1627 fanns i Tirsteds kyrkogårdsmur, dit den skulle ha flyttats från Rune steens hoy. Härtill ansluter sig K. B. Jensen.[4] Det är liksom 1 och 2 en gudasten, markerande gräns. Liksom i Mora har den flyttats från sin ursprungliga plats till kyrkogårdsmuren, ett vittnesbörd om att den betraktats som helig.

7. *Runnvålen*, *rùn̲-*, *rɞ'n̲vaŋ*, by i St. Kils sn, Kils hd, Värml.: *Runduala* (1600 tl), *Runnewåll* (1600 jb), *Runnewall* (1620 tl); *Rönerwål* (1594 jb), 1100 m S om kyrkan (Ek).

Runnvålen tolkar SOV (8, s. 21) av 'rönn' i dess dialektala form *runn*. Men *Runn-* är 'gudastolpe-', »förbättrat» *Rund*, alternativt *Rön-*, och *vål* är icke »svedjefall» utan 'stolpe'. Det är samma namn som *Runwalen* Rönnvalln (s. 69).

b. Kultplatsnamn

Run- 'gudastolpe-' är förled i åtskilliga namn på kultplatser.

8. *Runemo*, *rɞ'n̲mo*, by i Alfta sn, Bollnäs tg, Hälsingl.: *Rodhmoo* (1270); *Rönemo* (1726), del av Östra Kyrkbyn (Gst 109).

9. *Rungarn*, *rŭŋga̲'ŋ*, hgd i Bladåkers sn, Närdinghundra hd, Uppl., Sthlms l.: *in rungarnum* (1344), *Rungarn* (1559), *till Rungarne* (1559, 1564, 1586 etc.), *Rungarna* (1562, 1599), *Runegarn* ~ *Runnegarn* (1567), *Rumgarn* (1602), *Rundgarn* (1635), vid ett näs i sjön Giningen (Gst 92).

10. *Runnäs*, by i S. Råda sn, Visnums hd, Värml.: *Runnäss* (1576 jb), *Rudhnäs* (1600 tl), *Rugnäs* (1621 tl), på ett näs på Rådahalvön i Skagern.

Förleden i *Runemo* tolkade Broman »af Rönträen, som å thenna Mo växa; eller af *Rone*, *Rune*, *Röne*, *Runii* terra fabulorum».[5] För *Rungarn*

har Lindroth föreslagit fvn. *run* 'stenbank mellan två vatten' eller fvn. *runne* 'buske'.[6] *Runnäs* förklarar SOV (12, s. 19) av trädnamnet *rönn* eller *rud* 'röjning'. Men det är *Run(n)e-* 'hörande till gudastolpen', alternativt (10) *Rudh-*, *Rug-* (avd. E) och (8) *Rodh-*, *Röne-*. Språktolkningen bekräftas vid realanalys. *Runemo* betecknar icke blott byn utan särskilt åkermarken på det näs i Norrsjön, vid vars bas byn ligger. Rungarn ligger vid basen av ett näs, som bildades av sjön Giningens östra, nu torrlagda långsmala vik och dess västra långsmala vik med Norrgarn.

11. *Runö*, ö i Djurö sn, Värmdö skg, Uppl., Sthlms l.: *Runön* ~ *Rundön* (1670 k), 1,2 km SÖ om kyrkan med två näs på östra sidan, njurlikt omfattande en vik (Gst 70).

12. *Runö*, ö i Djurö sn, Värmdö skg, Uppl., Sthlms l.: *Runøø* (1714 k), *Runön* (o. 1730 k), 6,3 km SSÖ om kyrkan med två näs (Gst 70).

13 a. *Runnö*, ö i Döderhults sn, Stranda hd, Kalmar l.: *Runö* (1634, 1734 k), *Rundön* (1644); *Rånö* (1700-t. k), 5 km Ö om Påskallavik (Gst 22).

b. *Runnö*, *N.* och *S.*, byar på a: *Rannö* (1596); *Runöö* (1634), vid två näs på öns V-sida.

14. *Runö*, gd i Österåkers sn, Åkers skg, Uppl., Sthlms l.: *Runø* (1299), *Rwna* (1390), *Rune* (1395); *Rynø*, *rønø* (1383), mitt för en ö i Åkers kanal. Dessa heter i dialekt *rŭnø*, i några fall (11, 13) »förbättrat» *Rundön*, av *Run-* 'hörande till gudastolpen'. Samma betydelse har Estlands *Runö* efter uddarna på västra sidan, där öns första bebyggelse var.

15. *Runby*, *rŭnby*, hgd i Eds sn, Sollentuna hd, Uppl., Sthlms l.: *rünbü* (1000-t.), *Runby* (1269, 1285 etc.), *Rumby* (1278, 1283, 1301 etc.); *Romby* (1276, 1457, 1466); *Rundby* (Ek), på ett näs vid Edsån (Ek).

Förleden i *Runby* ansåg v. Friesen (NoB 1930, s. 92 f.) vara »folketymologisk omtydning» av *rönn* eller fvn. *hraun* 'bergig mark'. Men det är *Run-* 'gudastolpe-' med smsformen *rün-*; jfr (14) *Ryn*, *røn*, (15) *Rom-* (*n* > *m* framför *b*). Om *by* se s. 47. Runby ligger vid Edsån, som är gräns mellan Sollentuna och Vallentuna hdr. Men namnet kommer av 'gudaåkern' på näset. I Runby hage finns en märklig »runsten», »en stor klumpsten, som aldrig varit rest». Flatan är genom bränning avflagrad,[7] tydligen en offersten, varav gården fått namn.

16. *Runsala*, *rŭnsala*, förr gd, nu by i Lerbäcks sn, Kumla hd, Närke: *Rudenssäll* (1554 jb), *Runsella* (1556 jb), *runsæla* (1556), mellan kyrkan och Solberga (Ek).

Äldsta belägget bevarar *-d* framför *-in*, *Rudens-*. Slutleden har äldst smsform *säll*, *sæla* av *sal* 'offerplats' (se kap. 16 B).

17. *Runtorp*, *rŭntarp*, by i Mortorps sn, S. Möre hd, Kalmar l.: *Runatorp* (1596), vid Hagbyåns SV–Ö-krök (Gst 17).

18. *Runtuna*, sn i Rönö hd, Södermanl.: *in røntunum* (1320, 1348, 1354), *røntuna sokn* (1378, 1379, 1381, 1382), *Røntuna* (1409, 1413, 1462), *rentunum* (1296); *rontu(na)* (1462); *Runtuna* (1529, 1551, 1560); (Gst 56).

(18) *Run-* förklarar v. Friesen (a. st.) lika som i *Runby* av *rönn* eller *hraun*, Ejder av det senare.[8] Men det är 'gudastolpe-', alternativt *ron-* och *røn-*, delabialiserat *ren-*. Ordet *tuna* antar Sahlgren har betecknat 'befäst plats' och översätter det med 'borg'.[9] Men det har en mer primitiv betydelse liksom i ffries., mlty. och mnederl., där *tun* betyder 'flechtzaun', här 'inhägnad vid större kult- och tingsplatser' (kap. 16 B). Vid Runtuna finns Södermanlands största gravhög och en runsten. Om kultplatsen vittnar även bynamnet *Rosmossen* (kap. 4 Ba) och om *tuna*-platsens administrativa betydelse grannbyarna *Kongberga* och *Kungsbacka*.

19. *Runsäter*, *rŭnsæ'tər*, gd i Kjula sn, Ö. Rekarne hd, Södermanl. (Ek, kb), granne till Bälgstena (ä. Gst 74).

20. *Runnsäter*, gd i Järbo sn, Valbo hd, Dalsl.: *Runnesätter* (1685 jb), *Runnesäter* (1725 jb), *Runsäter* (1774 kb), *Rynesatt(er)* (1615 tl); *Ronne(s)-sätter* (1629 jb); *Rönösäter* (1334), *Rönssettr(er)* (1540 jb); *Reneseter* (1565 tl), vid kyrkan (Ek).

21. *Runsätra*, *rŭnsæ'tra*, f., tp nu lägenhet i Västerhaninge sn, Sotholms hd, Södermanl., Sthlms l., vid gränsen mot Grödinge (Ek NV).

Run- förklarade SOÄ (18, s. 57) och Sahlgren (NoB 1924, s. 64) av *rönn*, Hedblom (a. a., s. 215) av *hraun*. Men det är *Run-* 'gudastolpe-' med smsform *Ryne-* (kap. 10 D), yngre (20) *Ronne-*, *Rön(ö)-*. *Runsäter* är liksom *Rösäter* 'rastställe vid gudastolpen'. Om gudastolpen vid (19) Runsäter vittnar *Bälgstena* (Gst), *Belstena* (kb), smsform av *ball* 'testikel' (kap. 15 A), med fyra bautastenar. Vid 20 finns sex gravhögar. (21) Runsätra hör till (4) Runsten.

c. Gränsnamn

I det föregående har påpekats, att några gudastolpenamn betecknat platser med gränsläge, ex. (5, 6) *Runsten*, (15) *Runby*. De har dock upptagits bland kultplatsnamnen därför, att dessa platser varit offerplatser, se särskilt 15. Det finns också några namn, där *Run-* direkt anger gränsmärken, gränsvatten eller bebyggelse vid gräns:

22. I en längd över gränsmärken mellan Norge och Västergötland–Värmland 1554 omtalas *Runa hallenn y dust kiernitt*. Den kallas på senare kartor *Runn Hällan i Duste Kiärn; Dunste Kiern med Runna Häll* (1670-t.), *Rönnehall i Duster Kiärnet* ~ *Runnehall* (m. 1700-t.) och vid gränsreglering 1751: *Cronhald eller Ronhald wid Dus el. Tyskänet*, nu

riksröse 79 sv. *Dustjärnsröset*, no. *Kronhalds Rös*. Befolkningen förstod namnet och ersatte därför *Runa* etc. 'gudastolpe' med *Ron-*, *Rönne-*. Men gränskommissionen förstod det ej. Den skrev: »Detta Märke *Kronhall* kallas af endehl Finnar på denna orten som icke rätteligen kunna utsäija det Norska och Svenska Språket också *Ronhall*.» Kommissionen ansåg *Kronhall* vara »märckets rätta och egenteliga namn och betyder så mycket som ett gränsse märcke mellan Cronorne på en hall eller klippa» (NoB 1919, s. 151). Ett typiskt exempel på officiell »förbättring» av oförstådda namn. Om *hall*, *häll* som råmärke se s. 113.

Dylika råmärken har givit namn åt närbelägen bebyggelse:

23. *Runhällen, Stora*, *rủn̲hę̄'l̲ęn*, gd i Enåkers sn, Simtuna hd, Uppl., Västmanl. l., på gränsen mot V. Lövsta sn (Gst 83).

24. *Runhällen, Lilla* eller *Runnebo* (jb), gd i Nora sn, Våla hd, Uppl., Västmanl. l., på gränsen mot Enåkers sn, Simtuna hd (Gst 91).

O. von Friesen (NoB 1914, s. 16 f.) trodde, att Runhällen fått namn av »två runristningar på Noraheden vid stora landsvägen mellan V. Löfsta och Nora kyrkor ej fullt en mil norr om den förra». Dessa gårdar ligger dock alltför långt från de nämnda runstenarna för att ha kunnat få namn efter dem. Men de ligger på sockengränsen och har uppkallats efter gränshällar.

Runn- utgör förled i åtskilliga namn på vatten, som utgör gräns eller ligger vid gräns, ex.

25. *Runnsjön*, sjö i Skedvi sn, Finspångaläns hd, Östergötl.: *Runsjön* (Ek 1876), vid gränsen mot Södermanl. (Gst 65).

26 a. *Runnsjön* (Gst), sjö i Östmarks sn, Fryksdals hd, Värml.: *Runsiön* (m. 1600-t. k); *Rudsiö* (1670-t. k), *Rudsiön* (sl. 1600-t. k), *Rundsjön* ~ *Runn* (1895), gräns mot Fryksände sn (Ek).

b. *Runnsjön* (Gst), hemman i Östmarks sn vid a: *Rumssiön* (1649 jb), *Rundsiön* (1657 k), *Runsjön* (1825 jb).

27. *Runn*, sjö i Falu doms., Dalarna: *Runden* (1620-t. k), *Runsjön* (1648 k), *Ronn* (1663 k), *Runn* ~ *Rund* (1757), enligt Hülphers »urgammal skilnad» mellan St. Kopparbergs och Vika snr, Falu n. tg, och Torsångs sn, Falu s. tg (Gst 97).

28 a. *Runntjärn*, *rɘn̲-*, tjärn i Töcksmarks sn, Nordmarks hd, Värml., på gränsen mot Norge.

b. *Runnetjärnsröset*, riksröset nr 31.

29. *Runnevattn* (Gst), *Runs vatten* (Ek), sjö i Torps sn, Orusts ö. hd, Bohuslän: *Rønsby vand* (1594), *Rumsiön* (o. 1700 k), *Runns Vattn* (1778), vid gränsen mot Myckleby sn, utmynnar i *Rundens Kilen* (Gst), en vik av Havstensfjord (Gst 41).

30 a. *Runviken* (Ek, Gst), sjö på gränsen mellan Huddunge sn, Våla hd, Uppl., Västmanl. l., och V. Lövsta sn, Simtuna hd, 2 km Ö om 23 (Gst 83).

b. *Runnviken* (kb), by i Huddunge sn: *Rönewijk* (1345), *Rönviken* (beskr. Ek. Jb), vid a.

31. *Runnviken*, sjö i Rönö hd, Södermanl.: *Röönwijken* (1625 k), gräns mellan Ludgo, Bogsta, Runtuna och Spelviks snr (Ek).

Folketymologiskt tolkas dessa sjönamn av adj. *rund*. SOV (2, s. 65 och 47) anmärker, att detta på grund av sjöns form icke kan gälla 26. Hellquist (Sjönamn, s. 490) sammanställde (27) *Runn* med fsv. *runne* 'buske' — likaså Janzén (OGB 9, s. 86) *Runnevattn* — men *Runnviken* med fvn. *hraun*. Men *Run-* betecknar i alla dessa sjönamn 'gräns'. Jämte *Run-* förekommer (26) *Rud-*, (27) *Ronn-*, (29) *Røns-* och (30, 31) *Rön(e)-*. Folketymologiskt har *Run-* »förbättrats» till (26, 29) *Rum-* och (26, 27, 29) *Rund-* (se nedan).

32 a. *Runeån* (Gst konc.), *Runån* (Gst), å i Helgums sn, Ångermanl. v. tg, utefter gränsen mot Jämtl. (Gst 68 SV).

b. *Runåberg*, by i Helgums sn: *Runneåberget* (1775 jb), vid a.

33. *Runsa*, hgd i Eds sn, Sollentuna hd, Uppl., Sthlms l.: *in Runusum* (1313), *jn runnusum* (1324), *Runssa* (1609), *Runsiö* (1617), vid Oxundasjöns avloppså.

Bucht (SOVn 3, s. 25) tror, att *Run-* möjligen kommer av en ljudhärmande rot fsv. *runa* 'viska, mumla', syftande på »vattnets sorlande»! *Runsa* sammanställde Lindroth med fsv. *run* 'stenbank mellan två vatten'[6] och jag tidigare med no. *run* f. l. n. 'smal og stille grund strøm mellem to vand'.[10] Men *Run-* är här 'gräns'. *Runån* är 'gränsån' och *Runsa* 'gränsåns os', Oxundasjöns avlopp, som är gräns mellan Sollentuna och Ärlinghundra hdr.

Run- betecknar också bebyggelse vid höjd och dal med gränsläge.

34. *Runbacken* (Geol. 62), *Rönnbacken* (Ek 9 G 7 a), *run̲-* ~ *rɵn̲-*, tp i Skedevi sn, Finspångaläns hd, Östergötl., vid Tisnaren, som är gräns mot Södermanl.

35. *Runeberg*, *rɵn̲ębɪæ̲'r*, gd i Grimetons sn, Himle hd, Hall., vid Himleån, som är gräns mot Rolfstorps sn (Ek Rolfstorp).

36. *Runneberget*, gd i Erikstads sn, Sundals hd, Dalsl.: *Runeberg* (1634 jb), *Runnebärg* (1660 jb), vid gränsen mot Nordals hd (Ek).

37. *Runndalen*, gd i Tisselskogs sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Rundahlen* (1691, 1725 jb), *Rundalen* (Ek), vid en vik av Råvarpen vid gränsen mot Nordals hd (Ek SÖ).

Dessa namn har icke, såsom *Runhällen*, kunnat associeras med 'runor',

man har därför tillgripit olika »lärda» gissningar: *Runbacken* har tolkats som *Rennarebacken* 'stridslekarbacken' med hänvisning till läget mellan Svea- och Götaland (T. Birgersson SOA). Men det är just detta gränsläge, som givit gården namn. 36 och 37 tolkar SOÄ (16, s. 55 och 19, s. 132) av *rönn*. Sahlgren (NoB 1924, s. 64) anmärker: »Mångtydigt namn» och jämför med »fsv. *runne* 'buske'». Men *Run-* betecknar i alla dessa namn 'gränsläge'. *Run(n)berg(et)* och *Runndalen* är identiska med *Rönneberget* och *Rönndalen* (kap. 7 B).

Bland namnen på *Run-* finns flera belägg med hyperkorrekt *-d*, *Rund* (7, 11, 13, 15, 26, 27, 29). I några fall har denna form fixerats, ex.

38 a. *Rundbulten* (Ek), *Rundsj.* (Gst), sjö i Kattnäs sn, Daga hd, Södermanl.: *Rumbultten* (1560, 1596); (Gst 67).

b. *Rundbotorp* (Ek), prästgd i Kattnäs sn: *j Rumby* (1382).

Rundsjön tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 490) av adj. *rund*, medan Pellijeff utgår från skrivningarna *Rumbultten* och *Rumby*, som han tror vara subst. *rum* 'öppen plats'; *-bulten* tolkar han som **bo(a)hulten* — bättre **buhulten*. *Hult* översätter han med 'lövskogsdunge'[11] i st. f. 'offerlund' (kap. 16 B). *Rum-* och *Rund-* är »förbättringar» av *Run-* 'hörande till gudastolpen', sannolikt den bautasten, som finns vid prästgården och givit gård och sjö namn, ä. *Runby*, nu *Rundbotorp*, resp. *Runnsjön* eller *Runnbulten* efter det hult, där stenen stod.

39 a. *Rundvalen* (1923 Sv. Turistf. k), fjäll i Åre sn, Undersåkers tg, Jämtl., parallellt med Rekån och norska gränsen, nu Finnvallklumpen (Gst 65 NVSV).

b. *Rundhögen*, mindre fjäll söder om a.

c. *Storrundhaugen*, norskt namn på gränsfjället mitt emot a.

Run- avser här riksgränsen. Slutleden *valen* i gränsnamn kan vara *val* 'gudastolpe' (kap. 15 A) eller *varðr* m. 'vål'.[12]

E. *Rug-*

Bland namn på *Rods-* och *Rog-* finns några belägg med *Rug-* (kap. 4 B, D). Likaså finns bland namn på *Rud-* (avd. A): (1) *Rugsiön* (1645) Rudsjön. I några namn har *Rug-* fixerats, ex.

1 a. *(St.) Ruggen*, sjö i Österåkers sn, Åkers skg, Uppl., Sthlms l., med fallosnäs (Gst 76. Ek 11 J 1 a).

b. *Ruggsätra*, by vid näs i a: *Ryesetter* (1559 db).

Ruggen tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 486) av no. verbet *rugga* 'vagga, gunga' eller msv. adj. *ruggotter* 'skrovlig, rynkig', avseende beskaffenheten av sjöns omgivning. Men det är adj. *rudugher* 'försedd med fallosnäs'. I Österåker finns samma ord som marknamn:

2. *L(ill) Ruggen*, terräng, f. d. sjö, gräns mellan Åsätra, Dammbro och Mora gdr (Ek 11 J 0 a).

3. *Ruggkalven*, äga i 1 b på gränsen mot Dammbro (Ek 11 J 1 a).

Ruggkalven är nog »förbättring» av *Ruggkallen* 'gränsmärket', jfr *Rokalven* s. 32.

4. *Ruggebo*, gd i Tvärreds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Ruggebo* (1648 lh, 1685 jb); *Ryggebo* (1805 jb, Ek); *Roggebo* (1648 tl), vid basen av ett näs, Haganäs, i Asunden (Ek NO).

5. *Ruggesbo*, gd i Ovanåkers sn, Bollnäs tg, Hälsingl., vid basen av dubbelnäs i Mörtsjön (Gst 109).

Förleden i *Ruggebo* förklarar SOÄ (7, s. 236) »kanske» av ä. nsv. *rugg*, biform till *ragg*, Janzén åter (NoB 1954, s. 35) som personnamn eller sv. dial. *rugga* f. 'hop, hög (av ved, bräder o. d.)'. Men det är adj. *rudhuga* 'hörande till gudastolpen', alternativt *Rygge-* (kap. 10 E). Slutleden *bo* är 'kultåkern', som varit belägen på Haganäs i Asunden 'sjön som hör till asen' (kap. 15 E). Förleden i *Haganäs* betecknar kultplatsinhägnad (kap. 16 B). Samma betydelse har 5, vars förled *Rugges-* har *-s* i analogi med substantivisk förled, jfr 7 och 8.

6. *Ruggetorp*, gd i Fagerhults sn, Handbörds hd, Kalmar l. (Gst 21).

7. *Ruggestorp*, gd i Hällestads sn, Finspångaläns hd, Östergötl., vid näs i liten sjö (Gst 55. Ek NÖ).

8. *Ruggstorp* ~ *Rugstorp*, by i Ryssby sn, N. Möre hd, Kalmar l., vid socknens norra gräns (Gst 22).

6–8 betecknar 'gudastolpeofferhöjd', i 8 vid gräns.

Kap. 10. *Ryd-* i ortnamnsförled

Liksom tillhörighet till *rod* kunde uttryckas med förlederna *Röd-*, *Röds-*, *Rön-* och *Rög-* (kap. 6 och 7), så bildades till *rud* förlederna (A) *Ryd-*, (B) *Ryds-*, (C) *Ryn-* och (D) *Ryg-*.

A. *Ry(d)-*

a. *Ry(d)-*. Kultplatsnamn

1. *Rybacken*, majstångsplats i Syrholns by, Floda sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna, 200 m Ö om kyrkan.

Rybacken kan ej, som ibland sker, förklaras av *ria*, ty det heter *tøstugu* 'torkstuga'. Rybacken är byns samlingsplats med skvallerbänk och majstångens gudastolperelikt.

2 a. *Rysjön*, sjö i Österunda sn, Torstuna hd, Uppl., Västmanl. l., med utdikad vik (*Salvik* kap. 16 B) i Nysätra sn, Lagunda hd (Gst 83).

b. *Rysjö*, by i Österunda vid a.

3. *Rynäs*, gd i Gåsinge sn, Daga hd, Södermanl.: *næss* (1473, 1547), vid basen av ett näs i Avlasjön (Gst 66).

Avlasjön o. d. sjönamn har Brevner sammanställt med subst. *avel*, som han tror »kanske syfta på givande fiske».[1] Ståhle antar, att det är sv. dial. *ave* 'vik förbunden med ett större vatten genom ett smalt sund, vattensamling intill en sjö eller å'.[2] Men *avel, avla* har här betydelsen 'conceptio, concipere', åsyftande kultceremonier vid dessa sjöar.

4. *Rysta*, gd i Odensvi sn, Åkerbo hd, Västmanl.: *rydhsta* (1381), *rytzsta* (1399), *rista* (1459, 1535), vid Kölstaån 2 km S om kyrkan (Gst 73).

5 a. *Rystad*, sn i Åkerbo hd, Östergötl.: *Rystatha* (1280), *ryzstadum* (1318), *Rydstadhom* (1334), *ritstadhum* (1345), *ristadh* (1468); *Rudhstadhum*, *Rudzstadhum* (1353 avskr.); *Riudstadha* (1385).

b. *Rystad*, prästgd o. kyrkby i a: *j rydzsta(dho)m*, *j rydzstadha* (1405); *rysta* (1492), vid basen av en udde i Boren (Gst 45).

Förleden i (4) Rysta tolkar Linde som *rydh* f. 'röjning',[3] men Sahlgren[4] och Ejder anser den ej tolkad.[5] *Ryd-* är smsform av *rud* 'gudastolpe', som ingår i (5) *Rudhstadhum*. *Riud-* är »förbättrad» skrivning av *Ryd* (kap. 13 B). *Rystad* är identiskt med *Rösta* (kap. 6 A) 'till gudastolpen hörande boställe'. I 5 har detta blivit prästgård. 4 ligger 2 km från kyrkan och är granne till Bällsta (av *ball* kap. 15 A). Jfr 12–15 *Rista*.

6. *Rydsäter*, gd i Ryckelösa by, Rystads sn, Åkerbo hd, Östergötl.: *Rydsätter* (1878 jb), 2 km S om kyrkan nära gränsen mot Vårdsbergs sn, Bankekinds hd (Gst 43).

Rydsäter, granne till Fröstad, är identiskt med *Rudsätter* (s. 87) och 16–19 *Risäter*.

b. *Ri(d)-*. Kultplatsnamn

Bland namnen på *Ry-* förekommer även delabialiserad form (4, 5) *rista(dh)*. I andra namn har *Ri-* fixerats, ex.

7. *Ridön*, ö i Mälaren i Ytterenhörna sn, Selebo hd, Södermanl. (Gst 74).

8. *Ridön*, ö i Mälaren i Västerås–Barkarö sn, Västerås: *Riidhø* (1333), *Rydö* (1408); (Gst 74).

Ridön sammanställde Brate (NoB 1914, s. 86) med fvn. *hrið* f. 'Anfall

af Uveir, Storm' i tro att vindförhållandena varit orsaken till namngivningen. Men dessa har aldrig varit geografiskt särskiljande och därför ej heller namngivande. *Ri(d)-* är i dessa namn delabialiserat *Ryd-* 'gudastolpe-', i 7 syftande på öns form, i 8 på näs.

9 a. *Risten*, *St.*, ö i Gräsö sn, Frösåkers hd, Uppl., Sthlms l. (Ek NÖ).

b. by vid basen av udde på a: *Risten* (1635).

10 a. *Risten*, *L.*, ö i Gräsö sn (Ek NÖ) och b. by på a.

Risten av **Rydsten* är identiskt med *Rödsten* (kap. 6 A), syftande på önäs.

11. *Riala*, sn i Åkers skg, Uppl., Sthlms l.: *Ryal* (1386, 1414, 1497 avskr.), *Ryald* (1423), *Ryala* (1400, 1558), *Ryalom* (1408 avskr.), *Ryel(l)* (1407, 1576), *ryell*~*rygel* (1493); *rialum* (1298), *rial* (1328 avskr., 1343 avskr.), *Riall* (1386), *Riala sokn* (1370), *Rials sokn* (1413).

Namnet *Riala* är »icke tolkat».[5] *Ry-*, delabialiserat *Ri-*, är smsform av *rud* 'gudastolpe' och *ala*, alternativt smsform *-el*, motsvarande got. *alhs* 'tempel', här 'fruktbarhetskultplats' (kap. 16 B).

12. *Rista*, by i Gagnefs sn, Nedansiljans tg, Dalarna: *rista* (1537), *Rijdsta* (1539, 1548 jb), *resta* (1557), vid basen av ett näs, bildat av Västerdalälvens Ö–N-krök (Gst 96).

13. *Rista*, by i Undersåkers sn, Jämtl. v. tg: *Rydzstada* (D 18), *i rysthu(m)* (1495), *Rystand* (1564), *j Rista* (1530, 1536–38), *po Ristan* (1548), *i Riistan* (1549), vid basen av det näs som bildas av Indalsälvens NÖ–V–NÖ-krök ovanför Ristafallet (Gst 66 NV).

14. *Rista*, *rèsta*, gd i Överlännäs sn, Ångermanl. m. tg: *Rijssthe* (1535 ghj), *Riista* (1542 jb), *Rijdstad* (1557 tl), *Restad* (1558 tl); (Gst 69 SV).

Man har ej förstått, att *Rista* är identiskt med *Rystad* utan sökt tolka vart för sig med hänvisning till miljön. *Rista* i Gagnef tolkar Lindén av *rida* och *sta* 'båtplats' som »stranden där man från älven landsteg för att sedan rida upp över näset mot Nordbäck etc.». Och han tillägger: »Förmodligen hade man hästhåll ordnat här under medeltiden.»[6] *Rista* i Jämtland tolkar Peter Olsson av *ris* 'en med småbuskar och ris bevuxen mark' och *sta* 'bebott ställe',[7] Valter Jansson åter av fvn. *rista* 'skåra, öppning, gap' och *vin* 'äng'. *Rista* i Ångermanland anser Bucht (SOVn 2, s. 78) vara »oklart». Men *Ri-* är delabialiserat *Ryd-*. *Rista* är således 'det till gudastolpen hörande bostället'. I Gagnef heter grannbyn *Hovänge*. I Överlännäs är Rista prästboställe. Men *Ri-* kan också beteckna 'gräns':

15. *Rista*, *rèsta*, förr utjord, nu marknamn i Sunnersta by, Boteå sn, Ångermanl. m. tg: *Rijsta* (1542 jb), *Rydhstadh* (1546 jb), *Resta* (1779 k), vid gränsen mot Följa (Gst 69 SV).

(15) *Rista* anser Bucht (SOVn 2, s. 10) möjligen vara subst. *rista*, *resta* '(mindre) jordstycke som (nyligen) plöjts el. som med vissa mellanrum brukar plöjas (med ristplog); vall'. Tydligen är han påverkad av att *Rista* nu är marknamn. Men *Ryd-* betecknar här bygränsen och *stadh* 'jordäga'.

16. *Risäter* (Gst), *Risätter* (Ek), gd i Häradshammars sn, Östkinds hd, Östergötl.: *ytrærisæt(e)r* (1384), vid gränsen mot Jonsbergs sn (Gst 56. Ek).

17. *Risäter*, by o. prästgd i N. Ulleruds sn, Kils hd, Värml.: *Risäter* ~ (y.) *rissäthir* (1268), *Riisätter* (1540 jb), *Rysätter* (1590 jb), mitt emot kyrkan (Ek S).

18. *Risäter*, by i N. Råda sn, Älvdals hd, Värml : *Rysäther* (1665 db), *Ryssätter* (1668 jb), *Rysätter* (1668 jb), 2 km S om kyrkan (Gst 80. Ek).

19. *Risätra*, by i Lima sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna: *Rytzsætrom* ~ *Ritzsætrom* (1485), *Rijssetther* (1541 jb), S om Ytternäs, yttre delen av Ö. Ärnäs (Gst 102).

Förleden i dessa namn har SOV (14, s. 41 och 8, s. 45) och Folke Hedblom (aa, s. 194 f.) tolkat som 'småskog'. SOV skriver t. o. m. (18) *Rissäter*, fast dialekten har *ri-* och äldsta belägg *Ry-*. Alternativt har förleden genitiv-*s* i (19) *Rytz-*, (18) *Rys-*, delabialiserat (19) *Ritz-*, (17) *ris-*, varigenom förleden folketymologiskt sammanställts med subst. *ris*.

Slutleden *säter* har tolkats som 'fäbod'. Men alla dessa platser ligger centralt i urgammal jordbruksbygd. *Rydsäter* och *Risäter* har samma betydelse som *Rosäter* (kap. 4 A) och *Rösäter* (kap. 6A), dvs. 'rastställetvid gudastolpen'. 16 ligger nära sockengräns vid *Horsjön* (jfr *Hornäs*, s. 25) och är granne till *Onsätter*. 17 på Ullerön vid sjön Lusten är nu komministergård. I (18) N. Råda har gudastolpen efterträtts av kyrkan. (19) *Risätra* har fått namn av gudastolpen vid *Ärnäs*, som även givit namn åt *Rostberg* (kap. 4 Bc).

B. *Ryds-*

Bland namnen med förleden *Ryd-* (avd. A) finns åtskilliga (4, 5, 13, 14) med genitiv-*s* genom kontamination av smsformen *Ryd-* och gen. *Ruds*. *Ryds-* har i andra fall fixerats och blivit (a, b) med kvarstående *d* *Ryds-* > *Ryts-* > *Ryss-*, delabiliserat *Riss-*, (c, d) med *d*-bortfall *Rys-*, delabialiserat *Ris-*.

a. *Ryss-*. Kultplatsnamn

1. *Ryssjön*, sjö i Svärdsjö sn, Falu n. tg, Dalarna, njurlikt omfattande Ryssjöklack (Gst 104).

2. *Ryssby*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *ryzby* (1306), *Rytz-* ~ *ryztby* (1327 avskr.), *rydzby* (1399), *Risby* (1451); *Rödzby*, *redzby* (1500), kyrkan mitt för Ljungabäckens S–Ö–S-krök före utloppet i Ryssbysjön (Ek 5 D 1 j).

3. *Ryssby*, sn i N. Möre hd, Kalmar l.: *Rusby* (1532); *ryzby* (1336), *Rydzby* (1399); *Rødzby* (1466); *Ryby* (1551), kyrkan vid basen av Ryssbyåns S–Ö–S-krök (Gst 17).

4. *Ryssby*, by i Barkeryds sn, Tveta hd, J. l.: *Rösby* (1381 reg.), *røsby* (1391, 1454), *Rödzby* (1466); *Rosby* (1502), vid basen av ett näs i Ryssbysjön (Gst 35).

5. *Ryssby*, by i Torpa sn, Vedens hd, Ä. l.: *Russby* (1545 jb), *Rusbydt* (1546 tl), *Rudzbygårdh* (1574 jb), *Rudzbygd* (1582 jb); *Rysby* (1580 jb), *Ryssby* (1600 jb); *Roddaby* (1587 jb); *Rösbygd* (1556 tl), mitt för ett näs bildat av Viskans S–N-krök (Ek).

Förleden i dessa namn tolkas folketymologiskt »efter ryssarna», så redan i Antikvitetsrannsakan 1667 om (2) *Ryssby*. Ejder tolkar 2 och 3 av *rydh* 'röjning',[1] likaså tolkas 5 av SOÄ (11, s. 103). Men det är *Ryds-* 'gudastolpens', kontamination av smsformen (3) *Ry-* och gen. (3, 5) *Ruds-*, delabialiserat (2) *Ris-*, yngre (4) *Ros-*, (5) *Rodda-*, smsform (2–5) *Röds-*, delabialiserat (2) *redz-*. Efterleden *-by* har tolkats som 'gård'.[1] I 5 är den enligt SOÄ »urspr. ordet *bygd*, sedermera utbytt mot *by*». Men äldsta belägg har *-by*, som äldst betecknade 'gudastolpeåkern', så därvarande bebyggelse, i 5 förtydligande uttryckt med *gårdh* och *bygd*.

6. *Ryssnäs*, by i Torpa sn, Vedens hd, Ä. l.: *Rydznäs* (1561), *Rydzness* (1574 jb), *Ryssnes* (1545 jb), *Riisnäs* (1583 jb); *Rössanäs* (1646 lh), vid basen av ett näs i Bolingen (Ek).

7. *Ryssvi*, gd i Kungs-Husby sn, Trögds hd, Upps. l.: *riswy* (1486), *Ryswi* (1543 jb), *Risue* (1544 jb), *Ryseui* (1547 jb), *Risswy* (1548 jb), *Risswy* ~ *Rysseuick* (1549 jb), 1 km V om kyrkan (Gst 74).

Ryssnäs tolkar SOÄ (11, s. 103) av *rydh* 'röjning'. *Ryssvi* tror Sahlgren (NoB 1923, s. 122) vara ett oäkta *vi*-namn, där *Ryss* är 'ris' och *vi* msv. *viþer* 'skog'. Men det är gammalt *vi*, 'gudastolpens helgedom', liksom 6 är 'gudastolpens näs'.

b. *Ryss-*. Gränsnamn

8. *Ryssberget*, bergsträcka (2 mil) mellan Blekinge och Skåne: *Riissbier* (1570).

9. *Ryssjön*, sjö i Taxinge sn, Selebo hd, Södermanl., och Turinge sn, Öknebo hd, Södermanl., Sthlms l. (Gst 75).

10. *Ryssviken*, Mälarfjärd N om Varpsundet: *Ryssviken* (1785), gräns mellan Häggeby och Övergrans snr, Håbo hd, Upps. l. (Gst 84).

11. *Ryssviken* (1798), nu igenväxt vik av Lindöfjärden, Lösings hd, Östergötl.: *Rörsviken* (1853 k, Gst 56), *Rösviken* (1853 k), *Rossviken* (Ek 8 G 9 e), gräns mellan Norrköping och Lösings hd.

12. *Ryssån* (1554 gränslista), å i Lane-Ryrs sn, Lane hd, Bohuslän: *Risaån* (1557 grl), *Rijsaan* (1580 grl), *Ryssåhn* (1650 grl), nu Bäveån, gräns mellan Lane-Ryrs och Väne-Ryrs snr.[2]

Förleden i 8 har tolkats av *'ris'*,[1] i 11 av *'ryssja'*, medan dess ö-belägg tolkats av *rör* eller *rö* 'vass'.[3] Men det är *Ryds-* > *Ryss-* av *rud* 'gräns', yngre *rod*, varav (11) *Ross-*, smsform *Rös-*, synonym *Rör-*; gränsen fastställd på ting 1493.[3]

Genom elliptiskt bortfall av *by* uppkommer det enkla namnet:

13 a. *Ryssa*, by i Sollerö sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna: *rydssa* (1440), *Ryssa* (1539 jb), vid gränsen mot Mora sn (Gst 103).

b. *Ryssholmen*, holme i Siljan: *rydssaholm* (1440), gränsmärke mellan Mora och Sollerö snr.

c. *Ryssån*, å i Mora sn med slutloppet (2 km) i Sollerö sn.

d. *Ryssnäset: Ryssnäs* (1848 revb.), mellan sockengränsen och åutloppet.

c. *Ris-*. Kultplatsnamn

14. *Riseberga*, hgd i Edsbergs sn o. hd, Närke: *rijsæbærgh* (1180-t., 1202, 1212), *Rysabiærh* (1279), *Rysbergh* (1326); *Risiberga* (1167–1233), *Risabierghum* (1268), *Risæbærghum* (1304).

15. *Reseberga*, by i Häradshammars sn, Östkinds hd, Östergötl.: *risaberghæ* (1330), *Risabergha* (1385), *i Risabærghum* (1402), *Rysbergha* (1414); (Ek).

16. *Risberg*, gd i N. Råda sn, Älvdals hd, Värml.: *Rydzb(erg)* (1554 tl), *Rysberg* (o. 1700), *Risszeb(er)g* (1535 ml), *Risberg* (1586 jb), vid Rådasjön (Gst 80).

Förleden i dessa namn har tolkats som *ris* 'småskog'. (15) *Rese-* förklarar Sahlgren (NoB 1930, s. 63) som »en övergång av *i* till *e* beroende på förkortning av långt *i*», s. k. ordlängdsbalans. Men de äldre beläggen visar, att det är *Ryds-*, delabialiserat *Ris-*, med dubbel genitivändelse *Risa-*, betecknande gudastolpen på det närbelägna offerberget. Vid (14) Riseberga finns stenkummel och stensättningar. Här var Riseberga kloster.

17. *Risnäs*, by i Vists sn, Hanekinds hd, Östergötl.: *Rysænes* (1286), *Risness* (1303), *Rysanæs* (1352), *Riisnææs* ~ *Røsnææs* (1403), *Resznes* (1555 jb), *Rysnäs* (1662 jb), på näset mitt för Vists prästgd (Gst 45).

18. *Risevid*, gd i Vagnhärads sn, Hölebo hd, Södermanl.: *Ryssewy* (1551 jb), *Rysseuy* (1554, 1555, 1556 jb), *Rysseuii* (1555 jb), 1,5 km N om kyrkan (Gst 67).

Risevid anför Sahlgren (NoB 1923, s. 122) som exempel på oäkta *vi*-namn. Men det är ett typiskt *vi*-namn, som i sen tid »förbättrats» till *vid*, jfr (7) *Ryssvi: Rysseuick*.

19. *Risänge*, by i Harbo sn, Våla hd, Uppl., Västmanl. l.: *risængi* ~ *risingi* (o. 1312), *Riisæng* (1357 avskr.), *Riisænge* (1448), *Risinge* (1497), 1,5 km Ö om kyrkan (Gst 91).

20. *Risinge*, sn o. khbost. i Finspångaläns hd, Östergötl., nu Finspång: *Rising(e)* (1401), *Rysinge* (1404, 1412, 1413).

21. *Risinge*, prgd i Knutby sn, Närdinghundra hd, Uppl., Sthlms l.: *j risinge* (1385), *Rissinge* (1733).

22. *Risinge*, hgd i Hökhuvuds sn, Frösåkers hd, Uppl., Sthlms l.: *risingi* (1291), *risinge* (1490), *Ryssinghe* (1535 ghj), *Rysinge* (1555 tl), vid gränsen mot Skäfthammars sn, Olands hd (Ek SV).

23. *Risinge*, gd i Husby sn, Ö. Rekarne hd, Södermanl.: *Rysinge* (1686 jb), vid gränsen mot Gillberga sn, V. Rekarne hd (Ek S).

24. *Risinge*, by i Mörbylånga sn, Algutsrums hd, Öl.: *Risinge* (1391), *Rysinghe* (1408), i S-ändan av Mörbylångaåsen (Gst 17).

Förleden i några av dessa namn tolkade Hellquist som avledning av personnamnet fda. *Risi*, i andra som subst. *ris*.[4] Ståhle översätter *Ris-* med 'småskog' och anser slutleden i (6) *risængi* vara den ursprungliga för de flesta *Risinge*-namn. Han påpekar, att det finns ett vanligt åkernamn *Risingen*, som kan ingå i några av dessa namn. Men sockennamnet och de större platserna (22, 24) anser han vara gamla *inge*-avledningar till *ris* 'småskog'.[5] Men *Ris-* är i alla dessa namn delabialiserad form av *Ryds-*, och slutleden är *ængi*, som i trycksvag ställning blivit *-inge*. *Risinge(n)* är 'gudastolpeängen', identiskt med *Röänget* (kap. 6 A: 7). Med denna tolkning är det förklarligt, att somliga av dessa namn bevarats som åkernamn, medan andra blivit bebyggelsenamn på platser, som ingalunda präglas av 'småskog' utan av forntida odling. Östgötasocknen (20) har fått namn av kultgården. I Knutby är prästgården byggd på ett gravfält; kyrkbacken kallas *Risinge backe* och en närbelägen källa *Risinge källa*. Vid 24 finns »domarring». 22 och 23 ligger vid sockengränsen.

Med elliptiskt bortfall av *ängen* kan *Riset* användas om dylik kultäng:

25. *Riset*, utjord tillhörande Flistads sn, Gullbergs hd, Östergötl. (Ek).

Den ligger invid *Horstäve* egendom (*Hornstäve* Gst jfr *Hornnäs* s. 86) i Vreta klosters sn. Horstäve gränsar i V till N. och S. *Lund* i Flistads sn. I fråga om läget jfr Runsten i Grödinge (kap. 9 D: 4).

d. *Ris-*. Gränsnamn

26. *Risastein*, i 1482 års landskrå råmärke mellan Norge (Härjedalen) och Sverige, identiskt med *Runastein* i 1273 års gränslängd[6] (kap. 9 C).

27. *Riisberg* nämnes i gränslängden 1273 som gränsmärke mellan Norge (Lillhärdals sn, Härjedalen) och Sverige (Hamra kap., Los sn, Hälsingl.).[7]

28. *Risberget*, berg med fäbodställe i Lima sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna: *Rybergh-* (1674 k), *Ryssbergh* (1676 k), vid gränsen mot Värml. och Norge (Gst 101).

29. *Rijsberget* ~ *Rysberget*, »Tuna sockens Kopparbergs Rå»,[8] dvs. råmärket mot St. Kopparbergs sn, Falu n. tg, Dalarna, nu *Gruvriset*.

30. *Risveden*, skog i Ä. l.: *Risuidhær* (o. 1300 VgL IV), *Ridsvedhen* (1587), *Rysweden* (1654 k), gränsskog mellan Ale, Bjärke och Kullings hdr (Gst 33).

Risveden har SOÄ (2, s. 154) förklarat av *ris* 'småskog'. Därom säger Sahlgren (NoB 1930, s. 63): »Det reala underlaget är väl en avbränd skog, som just börjat växa upp.» Men en sådan tillfällig vegetationsform har aldrig använts som häradsgränsnamn. Förleden är smsformen *Ryd-* med gen.-*s* och slutleden *veden* 'gränsskogen'.

31. *Risåsa*, fäbodberg i Floda sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna: *Ryssåssaner* (1542 db), på gränsen mot Gagnefs sn (Gst 89: Höglinda fäb.).

32. *Risåsen*, fäbodberg i Rättviks sn, Nedansiljans tg, Dalarna: *Rysås* (1529), vid gränsen mot Leksands sn (Gst 97).

33. *Risa*, by i Bjurbäcks sn, Vartofta hd, Sk. l.: *i Riso(m)* (1399), *Risze* (1540 jb), *Ryssa* (1564 jb), *Rise* (1561 tl), *Rysza* (1562 tl), *Rysa* (1566 etc.), vid gränsen mot Kölingareds och Sandhems snr, hör i 1564–1725 jb till Sandhem (Gst 34).

34. *Risa*, by i Gunnarsjö sn, Marks hd, Ä. l.: *Rysse* (1540 jb), *Riisse* (1546 jb), *Rissa* (1550 jb), *Ryssa* (1572 jb); *Rossa* (1546 tl), *Rösa* (1654 k), vid gränsen mot Ellekulla sn (Ek SÖ).

35. *Risa*, gd i Åmåls sn, Tössbo hd, Dalsl.: *Rysa* (1600 tl), *Ryssa* (1609–1680 jb), *Rys(s)e* (1619, 1629 jb), *Risa* (1764 kb), vid gränsen mot Värml. (Ek).

36. *Risa*, by i Mora sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna: *Ryssom* (1539 jb), *Ryssa* (1571 Ä. l.), *Resse* (1569 jb), *Rijs* (1676 jb), *Risa* ~ *Rissa* (1843 revb.), vid gränsen mot Orsa sn (Gst 103).

Även dessa namn har tolkats som *ris*. Gentemot SOÄ (17, s. 74) »gammal pl. av ordet *ris* i dess gamla bet. 'buskskog'» hävdar Janzén (NoB 1942, s. 72), att *Risa* är »dat. sing. fsv. *i rise*», som genom »riksspråkliga uppsnyggningar» fått formen *Risa*. Han har ej förstått, att av ortnamnen användes olika kasusformer under olika tider, msv. äldst dat. plur. (33) *Risom*, senare gen. plur. *Risa* (underförstått *gård* och *by*), ä. nsv. dat. sing. *Rise* och y. nsv. nom. sing. (36) *Rijs*. Skriften har slutligen fixerat gen. plur. *Risa*. Dessutom förekommer yngre (34) *Rossa* och smsformen *Rösa*.

Namnen med *Ryss-* och *Ris-* har således samma ursprung, fsv. *Ryds-*, som med bevarat *d* blev *Ryts-* > *Ryss*, vid *d*-bortfall *Rys-*, delabialiserat *Riss-* resp. *Ris-*. *D*-bortfall skedde redan i fsv. tid och former utan *d* infördes i msv. skrift, särskilt *Ris-*, kanske genom sammanblandning med subst. *ris*. Ofta bevarades dock *d* i skrift och kunde i vissa fall därifrån återinföras i tal. De delabialiserade formerna speglar dialektgeografiska förhållanden. Att av 22 namn med *Ris-* 17 är från Svealand och Östergötland, är därför, att delabialiseringen bevarats längre i sveamål än i götamål.

C. *Ryn(n)-*

Bland namnen på *Run-* (kap. 9 D) finns enstaka belägg med *y:* (14) *Rynø*, (15) *Rünbü*. O. v. Friesen (NoB 1930, s. 93) trodde, att *rün* uttalats *rön*. Men *ü* är *y* liksom i *bü*. Tillhörighetsavledningen *Ryn-* förekommer dels (a) som stam i namn på *-inge*, betecknande bebyggelse vid kultplats, dels i delabialiserad form *Rin(n)-* som förled i sammansatta namn, (b) kultplatsnamn, främst sjönamn, och (c) gränsnamn.

a. *Ryn(n)-*. Kultplatsnamn

Ryninge förekommer särskilt i Örebro län som namn på bebyggelse vid gudastolpe.

1. *Rynninge*, by i Fellingsbro sn o. hd, Västmanl., Örebro l.: *Rynynghæ* (1385), på näs, bildat av Oppbogaströmmen och dess tillflöde Sverkestaån (Gst 73).

2. *Rynninge*, hgd i St. Mellösa sn, Askers hd, Närke: *Jn Ryningi* (1331), *Ryninge* (1412), 3 km N om kyrkan (Gst 65).

3. *Rynninge*, by, förr prästgd, i Längbro sn, Örebro hd, nu Örebro: *in Ruuinge* (1170-t.), *rynynghe* (1345), *Ryninge* (1440), *Rynninge* (1553), mellan Lillån och Hjälmaren (Ek).

4. *Rynninge*, gd i Viby sn, Grimstens hd, Närke: *Rydingen* (1594 jb), *Rydinge* (1621 jb), *Ridinge* (1640 jb); *Rödingen* (1582 lh); *Rydningen* (1615 jb), *Ryningh* (1650–1680 jb), *Ryninge* (1660–1687 jb), *Rynningen* (1686–1755 jb).

5. *Ryninge*, by i Kölaby sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Ryninge* (1540 Skjb),

Rynninge (1567 jb); *Röninge* (1616 jb); *Runninge* (1767 jb), 1,5 km NÖ om kyrkan vid liten sjö (Ek N).

Dessa namn har förklarats som patronynnica till mansnamn[1] utom 4, som Sahlgren (NoB 1927, s. 34) förklarat av subst. *röjning*. Men de är alla *inge*-avledningar, dels till *rud* 'gudastolpe': (3) *Ruuinge* med *d*-bortfall och hiatus-*w*, smsformerna *Ryd-:* (4) *Rydinge*, delabialiserat *Ridinge*, och *röd-: Rödingen*, dels till *Rydn-* med tavtologiskt tillhörighetssuffix: (4) *Rydningen* > *Ryninge* med vokalförkortning framför två konsonanter *Rynninge* eller (5) *Röninge*.

Stamordet betecknar gudastolpe vid (1, 3) näs och (5) offersjö, 2 har grannarna *Stången* 'gudastolpen' och *Hult* 'offerlund'. Vid 5 finns ett stort röse, *Björkrör* (kap. 16 B), med flera mindre stenar (SOÄ 10, s. 134).

b. *Rin(n)-*. Kultplatsnamn

Den delabialiserade formen *Rin(n)* förekommer huvudsakligen i sjönamn särskilt i Värmland:

6 a. *Rinnen*, *rȋ̱n*, *rì̱ən*, sjö i Boda och Brunskogs snr, Jösse hd: *Rinnen* (1641, 1701 k), *Riin* (1795 k), *Rennen* (1673 db), med två fallosliknande öar, Långön och c. (Ek SÖ).

b. *Rinstakan*, *Rennestad* (Ek), *Rennsta* (Gst, kb), *réṉsta*, gd i Boda sn: *Rinner'stadh* (1588 jb), *Rimnestakan* (1589 jb), *Rynnestakan* (1600 jb), *Ringstadh* (1600 tl), *Rinsta* (1641 lh, 1689 kb); *Runstadh* (1610 jb), *Runstann* (1621 jb); *Reenstann* (1623 jb), *Renstan* (1624, 1680), *Renstakan* (1629 jb), vid a (Ek SÖ).

c. *Renstallön*, ö i a i Boda sn.

7 a. *Rinnen, Östra*, sjö i Karlanda sn, Nordmarks hd: *Rinen* (1656), med fallosnäs, Näbben i sjöns S-del (Ek NÖ).

b. *Rinnen*, gd i Karlanda sn mitt för näset.

c. *Rinnälven*, å från a mot N.

8 a. *Rinnen, Västra*, sjö i Järnskogs och Karlanda snr, Nordmarks hd: *Rinnen* (1656), *Rinnan* (1666 db), *Rin* (1793 k), med två fallosnäs i S-delen, tillhörande Karlanda sn (Ek NV).

b. *Rinnan*, å efter sammanflödet av avlopp från a och 7 c: *Rinna* (1656), fortsättes av Järnskogsälven.

9. *Rinnen*, by i Mangskogs sn, Jösse hd: *Rinnen* (b. 1700-t. lh), *Rian* ~ *Rien* (1770-t. lh), *Riin* (b. 1800-t. lh), *Rien* (Gst), del av Grytterud vid ett näs, bildat av en älvs utlopp i sjön Mangen (Gst 79).

10. *Rinnen*, gd i Eda sn, Jösse hd: *Rinna* (Gst), *Bränna* (Ek NV), del av Häljeboda, gränsar mot Norge (Gst 79).

Sjönamnet *Rinnen* förklarade Hellquist (Sjönamn, s. 494) av verbet *rinna* i tro, att namnet ursprungligen gällt de i förbindelse med sjöarna stående åarna, medan Kallstenius (NoB 1940, s. 22) ansåg, att Rinnen fått namn av strömdrag i sjön. Häremot anmärkte Per Olov Granér (NoB 1941, s. 9), att sjön ej har något strömdrag att tala om. Han sammanställde *Rinnen* med no. dial. *Rind(e)* 'Jordryg, Bjergryg, især om opadgaaende Forhøining mellem to Bækkeløb i en Bjergside', vilket ord han ansåg ha överförts på avloppsån och från denna på sjön. De andra sjönamnen antog han »förmodligen ha ... liknande härledning». Till denna förklaring anslöt sig SOV i fråga om 6 och 9, men älvnamnet 8 b sammanställdes med verbet *rinna*. Det norska *Rind* finns dock ej i Sverige, och dylika bergryggar finns ej på någon av dessa platser. Däremot visar samtliga belägg, att dessa namn är *n*-avledning av *rud* 'gudastolpe': (6 b) *Run-*, smsformen *Rynne-*, delabialiserat (6–10) *Rinn-*. *Rinnen* har elliptisk uteslutning av *sjö* eller *gård*. (6 a–c) *Ren(n)-* är dialektal form.[2] Förleden syftar i 6 a på två fallosöar, varav den ena, *Renstallön*, bevarar namn på gudastall (kap. 15 D). 7 a, 8 a och 9 syftar på fallosnäs. Sjöarna 6 och 8 är gränssjöar, men gränsen har tydligen dragits efter fallosöarna resp. näsen. Däremot betecknar gårdnamnet (10) *Rinnen* läge vid riksgränsen.

Enstaka liknande namn finns även i andra landskap:

11 a. *Rinnasjön*, sjö i Rinna sn, Göstrings hd, Östergötl., med fallosliknande ö vid b (Gst 44).

b. *Rinna*, by vid a: *i rinna* (1399), *i Rinno* (1441), *i Rinnom* (1441), *j rindhe* (1463).

c. *Rinna*, sn i Göstrings hd: *Rynna* (1477, 1543), *ryne sokn*, *rynna sokn* (sl. medelt.); *rinna s.* (1382, 1405), *i Rinnom* (1399), *j rinde s.* (1441).

12. *Rinna*, gd i Förlanda sn, Fjäre hd, Hall.: *Reen(n)e* (1612 jb), *Rinde* (1613 jb), *Rine* (1628 jb), vid Kråktjärn 1 km S om gränsen mot Tostareds sn (Gst 25).

13. *Rinna*, by i Bollebygds sn o. hd, Ä. l.: *Ryndha* (1546 tl), *Rynda* (1556 ml), *Rynna* (1573, 1576 jb), *Ryna* (1650 jb); *Ryda* (1548 jb); *Rinda* (1547, 1550 jb, 1680 tl), *Rinna* (1578 jb), vid Sörån, som där gör S–NV–S-krök (Ek).

14. *Rinnane*, gd i Töftedals sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Ryndana* (1550 tl), *Rynnen(n)e* (1557 jb); *Riindennä* (1556 sl), *Rinnen* (1574 tl), *Rinnanne* (1619 jb), mellan N. och S. Tjärnet (Ek SV).

15. *Rinnån*, *rìṉa*, å i Junsele sn, Ångermanl. v. tg, utfaller i Betarsjön vid V-basen av Betarsjönäset (Gst 61).

SOÄ (4, s. 5, och 19, s. 154) tolkar 13 och 14 av no. *rinde* (se ovan) och tillägger: »Gården ligger på en sådan.» Men förklaringen måste gälla alla liknande namn. Såväl språk- som realanalys visar, att dessa namn kommer av *rud* 'gudastolpe', (13) *Ryda* av smsformen, dess delabialiserade form i (9) *Rian*, övriga är *n*-avledning.

Av dessa platser har 11 namn av fallosö, 13 och 15 av näs samt 12 och 14 av offertjärnar. Om gudastolpen vittnar också namnen (12) *Kråktjärn* och *Ulsvik* (kap. 15 A och E) och (15) Betarsjönäset: *Betalasiötresk* (1569), *Betahl-Siön* (1703) av *bauta* 'coire' (s. 9) och *al* (kap. 16 B). *Rinnen*, *Rinnsjön* är således identiskt med *Rönnsjön* (kap. 7 B) och *Runnsjön* (s. 94).

c. *Rinn-*. Gränsnamn

16. *Rinnestenen*, råmärke mellan Kåkinds och Vadsbo hdr, Sk. l., nämnd i avskrifter av dombok 1505: *Rinne steenen*, även: »*Runnesteen*, somblige kalla *Rinnestenen*»;[3] jfr *Runnehall* (s. 93).

D. *Rygg-*

Liksom genom kontamination av *Rodugher* > *Rog-* och *Röd-* bildades *Rödg-* > *Rögd* (kap. 7 C), så bildades av *Rugg-* och *Ryd-* kontaminationsformen *Rygg-*. Den förekommer som alternativform till namn på *Rugg-* (kap. 9 E) och har fixerats i sjönamn i Dalarna och Hälsingland.

1 a. *Ryggen*, sjö i Vika sn, Falu n. tg, och St. Skedvi sn, Hedemora tg, Dalarna: *ryggen* ∼ *ryggesiön* (1492), *Ryggesjön* (1757 Hülphers), med Bodanäset i S (Gst 97).

b. *Ryggen*, gd i St. Skedvi sn på Bodanäset (1757 Hülphers) i a.

2 a. *Ryggesjön*, sjö i Alfta och Ovanåkers snr, Bollnäs tg: *Rygesiön* (1600-t. k), *Ryggesjön* (1688 k), *Ryggsjön* (1689 k), *Ryggen* (1790–91 k), med fallosnäs på S-sidan (Gst 109).

b. *Rygge*, gd i Alfta sn: *Rugge* (Rosenberg), vid basen av näs i a.

Sjön Ryggen antar Ståhl (NoB 1960, s. 100) fått namn av en »åsrygg på sjöns sydsida» eller möjligen av »grundförhållandena i själva sjön». Han jämför med namnet *Ryggen* på åsar i Halland och bådar i Bohuslän samt jämförelsenamn som *Getryggen* o. d. Men sjöar har ej någon 'rygg', ej heller kan formen jämföras därmed. Men (2 b) *Rygg-*, alternativt *Rugg-*, är *ug*-avledning av *rud* 'gudastolpe' och betyder 'sjön med fallosnäset'. Förleden i namnet *Bodanäset* är nog en »förbättring» av *Bo-* i den ursprungliga bet. 'coire', i Vernersk växling med *fu* (s. 8); jfr msv. *bo* 'hafva (köns)umgänge' (Söderwall I, s. 130), därav sv. dial. *boa* 'coire (om fåglar)' Ångermanl. och *bo* 'älta' Östergötl. o. d. (Rietz, s. 43).

Kap. 11. Namn på *-rud* och *-ryd*

Namnen på *-rud*, *-ryd*, *-röd* och *-red* är så många, att de kunde bli föremål för en särskild avhandling. De måste dock ses i samband med det föregående. Av varje grupp medtas här endast ett begränsat antal namn, representativa för slutledernas form och förledernas betydelse. I detta kapitel behandlas namnen på *-rud* och *-ryd*, som har sitt centrum i Värmland resp. Småland.

A. Namn på *-rud* i Värmland

a. Kultplatsnamn. Socknar

1. *Frykerud*, sn i Kils hd: *Frikuhærad* (VgL), *Frykahæridh* (1389); *frykarudhe soghn* (1436), *Frikerudh S.* (1540 jb); *frigaridz sogn* (1400-t.), *Fryckarydz s.* (1546 tl); *frikerod S.* (1624 db); *Friger(e)t* (1503 skl).

2. *Högerud*, sn o. by i Gillbergs hd: *Hundervdh* (1540 jb), *Hudherud* (1542 jb); *Huradh* (1554 tl). *Hurödh* (1646 k), *Huredh* (1660 tl); *Högerud* (1770-t. lh).

3. *Långserud*, sn i Gillbergs hd: *Longsrud s.* (1531); *Lånxrydh* (1540 Skjb), vid sjön Lången.

4. *Sillerud*, sn i Nordmarks hd: *Sillarudz s.* (1383, 1461); *Sillaridtz s.* (1528); *Sillere(d)* (1503 skl). Gamla kyrkan låg på en udde i Ö. Silen.

5. *Ullerud, Nedre*, sn i Kils hd: *vtreullærø* (1315), *vllarö* (1326, 1334), *yllarö* (1437), *Yttreullerön S*, (1540 jb); *Nidhra Vllerue sokn* (1456); *Yttre Vllerudh Sn* (1600 jb); *Ned(er) Wluer(e)t* (1503 skl).

6. *Ullerud, Övre*, sn i Kils hd: *Öffra Wllarö* (1440), *Öffre Vllerö* (1540 Skjb); *Öffre Vllerudh S.* (1600 jb); *Ower Wller(e)t* (1503 skl).

7. *Ölserud*, sn i Näs hd: *Öluäsrwdh* (1354), *Ölvisruudh* (1391); *Ylvisrödh* (1397); *Ollesr(e)t* (1503 skl).

SOV tolkar *-rud* som 'röjning'. Men detta stämmer ej med vare sig språkformerna eller platsernas läge. Däremot stämmer båda med fsv. *rud* 'gudastolpe', smsform *-ryd*, delabialiserat (1, 3, 4) *-rid*, msv. (1) *rod*, smsform (5, 6) *-röd*, delabialiserat (2, 4) *-red* och (1, 5–7) *-ret*, det senare väl återgivande talspråkets reducerade slutledsvokal. Dessutom förekommer avljudsformen (1, 2) *-rad*.

Att *-rud* betecknar kultplats, styrkes därav, att det i ett par fall växlar med andra kultplatsord. Frykeruds äldsta belägg *Frikuhærad*, *Frykahæridh* är *hær-*, smsform av *har* 'offerplats' (kap. 16 B) och *-rad*, *-rid* 'gudastolpe'. Ullerud hette äldst *ullarø* 'Ulls ö', sedan *Vllerue* av *vä* 'helgedom' efter Ulls kultplats på ön mellan sjön Lusten och Klar-

älven, slutligen *Ullerud* efter de i Värmland vanligaste gudastolpenamnen. Ordet *vä*, *vi* utgör andra ledet i *Öluæs-* ~ *Ölvisrudh*. E. Noreen (NoB 1922, s. 92) ansåg, att även *Långserud* och *Sillerud* ursprungligen haft slutleden *härad* liksom *Frykerud*. Han såg väl, att tolkningen 'röjning' ej kunde vara riktig och antog därför samma ursprung som *Frykerud*. Tolkningen 'gudastolpe' bekräftas av gravhögar, kummel o. d.

Förleden har SOV i anslutning till *rud* 'röjning' tolkat som mansnamn, *Ölver*, eller som nutida ord, (1) adj. *frisk* och (2) subst. *hud*. Men namnen är ju från en tid med helt annat språk och helt andra kulturförhållanden än vår tids. Då slutleden är 'gudastolpe', är det logiskt, att förleden närmare beskriver denna genom att ange fruktbarhetsgudens namn (1, 5, 6, kap. 15 E), eller symbol (2, kap. 15 C), kultplatsens art (7, kap. 16 B) eller dess läge (3, 4 på uddar). I dessa socknar har kyrkan övertagit gudastolpens ställning som kultcentrum.

b. Kultplatsnamn. Byar och gårdar

8. *Askerud*, by i Sunne sn, Fryksdals hd: *Askerudh* (1540 jb).

9. *Björud*, by i By sn, Näs hd: *Biörudh* (1572 jb); *Biörryd* (1556 tl); *Biörodz-* (1625 db).

10. *Björud*, by i Eskilsäters sn, Näs hd: *Biörud* (1568 jb); *Biörrodh* (1622 db).

11. *Grytterud*, by i Mangskogs sn, Jösse hd: *Gryte(ru)dh* (1540 jb); *Grytaryd* (1546 tl); *Gryterödh* (1641 lh), *Gryter(e)t* (1503 skl), vid basen av näs i Mangen.

12. *Gummerud*, gd i Väse sn o. hd: *Gunnerudh* (1540 jb), *Gumerudh* (1572 jb).

13. *Gumnerud*, by i Eskilsäters sn, Näs hd: *Gudmunderud* (1568 jb), *Gummerudh* (1610 jb), *Gunnerudh* (1660 jb); *Gwdmundaröd* (1556 tl), nu Rosenborg.

14. *Gunnerud*, by i Ö. Emterviks sn, Fryksdals hd: *Gunnervdh* (1540 jb), vid en udde i Skacksjön, granne till Prästbol.

15. *Gunnerud*, bruksegendom i Alsters sn, Väse hd: *Gumerud* (1581 tl), *Gumnerudh* (1582 jb), *Gummunerudh* (1590 jb).

16. *Hyllerud*, by i Visnums sn o. hd: *Hylle(ru)dh* (1540 jb), *Hillerudh* (1542, 1543 jb); *Hyllarodh* (1572 tl); *Hellerådh* (1623 db), vid basen av Lövnäs i Stormossen.

17. *Håverud*, by i Tveta sn, Näs hd: *Haua(r)vd* (1556 tl), *Haffuerud(h)* (1568 jb); *Håfuellrudh* (1610 jb); *Håffverödh* (1564 tl), granne till prästgården.

18. *Håvilsrud*, by i Eda sn, Jösse hd: *Hoffgardz-* ~ *Hoffgarswig* ~ *Hoffwersr(e)t* (1503 skl).

19. *Högerud*, by i Silbodals sn, Nordmarks hd: *Hugerudh* (1540, 1567 jb); *Högåridh* (1540 tl), *Högrydh* (1554 tl), granne till prästgården.

20. *Krakerud*, by i Nyeds sn o. hd: *Krakarudh* (1580 tl).

21. *Kråkerud*, gd i By sn, Näs hd: *Krokarud* (1568 jb); *Kråkerud* (1581 jb); *Kråkeryd* (1564 tl); *Krakerodh* (1629 tl), granne till Väsby.

22. *Kårud*, hgd i Millesviks sn, Näs hd: *Corudh* (1542, 1543 jb), *Kårrud* (1590 tl); *Kåryd* (1546 tl); *-röd* (1556 tl).

23. *Killingerud*, by i Vitsands sn, Fryksdals hd: *Killingerud* (1606 jb), *Kellingherud* (1621 tl), vid basen av ett näs bildat av ån från Aspsjön till Övre Brocken; på andra sidan ån ligger kyrkan.

24. *Käringerud*, by i Ny sn, Jösse hd: *Killingerud* (1550, 1569 jb), *Käringerudh* (1600 tl).

25. *Rållesrud*, by i By sn, Näs hd: *Rållessrudh* (1576 jb); *Rollesrodh* (1540 jb); *Rollesr(e)t* (1503 skl). Inom Rållesrud ligger *Rasten*.

26. *Skeverud*, by i Gillberga sn, Gillbergs hd: *Skefverudh* (1600 jb); *Skäffwerydh* (1588, 1589 jb).

27. *Tonerud*, by i Sunne sn, Fryksdals hd: *Törnerudh* (1564 jb); *Törnnery* (1581 jb), *Torneryd* (1576 jb).

28. *Torgilsrud*, by i Köla sn, Jösse hd: *Torgersr(u)dh* (1540 jb); *Torgudsrudh* (1542 jb), *Torgusrud* (1585 tl); *Tergutzr(e)t* (1503 skl).

29. *Valserud*, by i Nyeds sn o. hd: *Wålsrudh* (1581 jb), *Walserud* (1612 jb).

30. *Vännerud*, gd i Älgå sn, Jösse hd: *Wämundarud* (1569 jb).

31. *Åserud*, by i Visnums-Kils sn, Visnums hd: *Aserudh* (1585 jb); *Åsaryd* (1590 tl).

Slutleden *-rud* omväxlar med smsformen *-ryd* (9, 11, 19, 21, 22, 26, 27). Under senare hälften av 1500-talet och första hälften av 1600-talet förekommer den yngre formen *rod* (9, 10, 16, 21, 25) jämte smsformen *-röd* (11, 13, 17, 22) och avljudsformen *-råd* (16). Senare har *-rud* återinsatts, sannolikt genom inflytande från appellativet *rud* se mom. d.

Förleden anger i de flesta av dessa namn gudasymboler och gudar (kap. 15) eller (11, 17–19, 22, 26, 30) vid gudastolpen förekommande kultakt och kultplatsens art (kap. 16). Den kan också ange gudastolpens geografiska läge, mest vid vatten med kultnamn (kap. 15 A och 16 B), ex.

32. *Björserud*, by i Sunne sn, Fryksdals hd: *Björsrudh* (1600 jb); *Biörssryd* (1581 jb), vid sjön Björken.

33. *Borserud*, by i Nyeds sn o. hd: *Borserud* (1540 jb), *Borsrudh* (1556 tl); *Borsiö(ö)* (1551, 1568 jb), vid Borsjön.

34. *Krokserud*, by i Värmskogs sn, Gillbergs hd: *Krogsrvd* (1540 jb); *Krogsrydh* (1567 tl); *-rodh* (1645 jb), vid den nu torrlagda Kroksjön med fallosnäs (Ek NÖ).

35. *Visterud*, gd i Ö. Emterviks sn, Fryksdals hd: *Wistarud* (1576 tl), *Visterudh* (1585 tl); *Wisteryd* (1589 jb), vid en ås utlopp i Visten.

36. *Ålkärrsrud*, by i Ö. Emterviks sn, Fryksdals hd: *Alkersrudh* (1600 tl), *Alnekiersrudh* (1606 jb), *Ålekiärssrudh* (1610 jb), vid en offermosse, *Ålkärr*, varifrån å till Visten.

Förleden kan också ange läge vid känd byggnad:

37. *Lofterud, Yttre*, by i Långseruds sn, Gillbergs hd: *Loffthervdh* (1540 jb), *Loffthanvd* (1546 tl); *Låfftarid* (1540 Skjb), vid gränsen mot Svanskogs sn (Ek SV).

38. *Lofterud, Övre*, by i Långseruds sn, Gillbergs hd: *Loffterudh* (1611 jb), vid St. Bör, som är gräns mot Nordmarks hd (Ek).

Lofterud tolkar SOV (4, s. 6 och 33) av mansnamnet *Lopte*. Men det är *lopt* eller *lopthus* 'försvarsloft'.[1] Slutleden är äldst *harud, herud* liksom i *Frykerud*. Namnet betecknar gudastolpen vid försvarsloft, som i dessa fall varit belägna vid härads- och sockengräns.

Förleden kan också ange gudastolpens läge i förhållande till socknens centrum eller annan rod, ex.

39. *Sunnersrud*, by i Svanskogs sn, Gillbergs hd: *Synesrwd* (1560 jb), *Sönnesrwd* (1564 jb); *Sundzrodh* (1586 tl), i socknens sydspets vid gränsen mot Dalsl. (Ek).

40. *Överrud*, by i Borgviks sn, Grums hd: *Ower(r)ut* (1503 skl); *Öuerödh* (1540 jb), vid norra gränsen mot Gillbergs hd (Ek).

41. *Norserud*, gd i Ny sn, Jösse hd: *Norsrudh* (1542 jb); *Norsryd* (1581 jb); *Nord(es)rödh* (1540 jb); *Norsedh* (1585 tl); *Norsundh* (1621 jb), på N-näset vid sundet mellan Nysockensjön och Bergsjön.

42. *Upperud*, by i Nyeds sn o. hd: *Upperud* (1581–1877 jb), på vars mark kyrkan ligger, 1,5 km Ö om (20) Krakerud.

Sunnesrud och *Överrud* förklarar SOV (4, s. 37, och 5, s. 4) av mansnamnen *Søndulfr* och *Øvidh*, men 39 är 'södra roden' och 40 'övre roden', det senare i förhållande till (20) Krakerud. Äldsta belägg av 41, *Nord-*, anger rodens läge i förhållande till Rud (kap. 8 C: 9) på sundets S-sida. Genom association med *nor* har namnet ändrats till *Norsrudh*, tavtologiskt *Norsedh* och *Norsund*. *Upperud* var socknens övre rod.

c. Gränsnamn

Några av dessa platser (28, 38–40) ligger vid gräns, där kultplatser ofta låg. Det finns också namn, vilkas förled anger gränsläge.

43. *Grytterud*, by i Svanskogs sn, Gillbergs hd: *Grötterudh* (1564 jb), *Grytterud* (1572 jb), vid gränsen mot Långseruds sn (Ek SV).

Gryt tolkar SOV (4, s. 33) som 'stengryt' utan påvisande av realförhållandet bakom »stengrytsröjningen». Denna betydelse har dock *gryt* först i y. nsv. tid.[2] I nr 11 betecknar det 'offerröse', här 'gränsröse'.

44. *Hallerud*, by i Kila sn, Näs hd: *Hala(ru)d* (1556 tl), *Hallerudh* (1568 jb), *Hålerudh* (1585 jb), *Hällerud* (1715 jb), nära gränsen mot Gillberga sn (Ek N).

Hall tolkar SOV (11, s. 42) som mansnamnet *Halle* eller subst. *hall* 'berghäll'. Men *hall* är fsv. term för 'gränssten'. En stor sten i prästgården vid Skatelövs kyrka, *Skatehall*, är gränssten mellan Allbo och Kinnevalds härader, Kronobergs län. Bland Kinds härads medeltida råmärken är *wissle hall*,[3] och i gränsförteckningen Norge–Fryksdal 1554 kallas ett råmärke vid nuvarande riksröse 79 *en hall* som ligger i dustakiern. Denna betydelse har *hall* i ortnamn, ex. *Hall* i Östertälje sn, Svartlösa hd, Södermanl., Sthlms l., ligger vid Hallstafjärden, som är gräns mot Öknebo hd, Södermanl. l. *Halla*, sn i Jönåkers hd, Södermanl., är häradets gränssn mot Oppunda hd. *Halla*, sn i Gotl. n. tg, gränsar mot Dalhems, Ganthems, Sjonhems, Viklau, Björke och Roma snr. *Halleberg* är gränsberget mellan Väne och Åse hdr, Västergötl.

d. Yngre hemmansnamn

Från gudastolpen överfördes ordet *rud* till den mark, varpå den var placerad. Så fick *rud* på medeltiden bet. 'hemman', och förleden kunde vara *Kyrko-* eller ett kristet personnamn, angivande gårdens ägare, ex.

45. *Kisterud*, *kèstrə*, by i V. Emterviks sn, Fryksdals hd: *Kirstinarud* (1540 tl), *Kırstinervdh* (1540 jb).

46. *Knutserud*, by i Ö. Emterviks sn, Fryksdals hd: *Knuderud* (1568 jb), *Knut(t)zrud(h)* (1572, 1725 jb).

47. *Kyrkerud*, gd i By sn, Näs hd: *Kyrckiorwdh* (1568 jb); *Kyrkerodh* (1629 tl), f. d. komministerboställe.

48. *Kyrkerud*, gd i Silbodals sn, Nordmarks hd: *Kirckerudh* (1540 jb), granne till prästgården.

47 har grannarna *Salem* 'offerplatsen' (kap. 16 B) och *Vihagen* 'helgedomsinhägnaden', vilket visar, att där varit hednisk kultplats, vars jord övertagits av kyrkan. Enligt en tradition skall det ha funnits en kyrka vid 48 (SOV 9, s. 40). Sannolikare har gården namn av prästgården.

I ny tid kunde *rud* omväxla med *bo*, *by*, *bol* och *torp*, ex.

49. *Gunnerud*, by i Eskilsäters sn, Näs hd: *Gunnerud* (1542 jb); *Gunnerodh* (1619 db); *Gwnder(e)* (1503 skl); *Gunnersbo* (1543 jb).

50. *Stubberud*, by i Bro sn, Näs hd: *Stubbetorp* (1683 jb), *Stubberudstorp* (1686 jb), *Stubberud*~*Stubbetorp* (1751 kb).

51. *Tällerud*, gd i Alsters sn, Väse hd: *Tällerud* (1581 jb); *Tellebol* (1600 jb), *Tälleböll* (1590 jb), granne till prästgården.

52. *Elofsrud*, by i V. Ämterviks sn, Fryksdals hd: *Eliffsrudh* (1600 tl), *Elloffsrud* (1605 jb); *Elofz torp* (1606 jb).

53. *Smedserud*, by i Fryksände sn, Fryksdals hd: *Smisby* (1600 tl), *Smedzbynn* (1601 jb); *Smidzrudh* (1606 jb).

54. *Stenserud*, by i Gräsmarks sn, Fryksdals hd: *Stenzboll* (1621 tl); *Stensrudh* (1634 jb); *Stens Röödh* (1645 k).

Av dessa förekommer ordet *stubberud* som appellativ i en närkisk jordebok från 1559. Sahlgren (NoB 1962, s. 220) har översatt det med 'röjning med efter de fällda träden kvarstående stubbar'. Men *stubberud* är identiskt med avljudsformen *stabberud* (s. 162), dvs. 'kort gudastolpe', så marken vid denna. Msv. *stubbakarl* är **stubba(ruds)karl*, dvs. nybyggare å allmänning' (vid gränsen). Även 51 är 'gudastolpe' och 49 'rod vid offerplats' (kap. 15 A resp. E). I 52–54 är förleden personbetecknande. Slutleden har i dessa sekulariserad betydelse.

I sydvästra Värmland, Gillbergs hd, har *-ərə*<*-arud* använts fram till vår tid som beteckning för någons gård, ex. *Henrikerud*, *hínrıkərə* i Glava sn och *Sundellerud*, *sùndælərə*, i Svanskogs sn.[4]

B. Namn på *-rud* i Dalsland

a. Kultplatsnamn

1. *Asmunderud*, kyrkoutjord>hmn, nu borta, i Lerdals sn, Valbo hd: *Assmwndarwdtt* (1557 jb); *Assmunderödth* (1582 jb).

2. *Björserud*, kyrkohmn>gd i Sundals-Ryrs sn, Sundals hd: *Biörisrud* (1540 jb), *Biornerudt* (1550 tl), *Biörnsrud* (1570 jb); *Biörisröd* (1567 jb).

3. *Björsrud*, kyrkoutjd>gd i Färgelanda sn, Valbo hd: *Biörissrudh* (1546 jb), *Biörssrwd* (1560 jb); *Biörnswnd* (1540 Skjb).

4. *Bollerud*, kyrkoutjd>by i Sundals-Ryrs sn, Sundals hd: *Bollerud* (1546 jb), *Ballerudh* (1578 jb); *Bollaridh* (1540 Skjb), *Bollerödh* (1609 jb).

5. *Gärdsrud*, by i Holms sn, Nordals hd: *Gerdzruth* (1541 jb); *Gerdzrydh* (1578 jb); *Giärdisröd* (1580 jb).

6. *Hakerud*, by i Frändefors sn, Sundals hd: *Hagerudh* (1546 ml), *Hakarwdtt* (1557 jb), *Håkerud* (1567, 1580 jb), *Håckerudh* (1582 jb).

7. *Hjärterud*, tp i Skålleruds sn, Nordals hd: *Hjerterud* (1692 jb), vid *Hjorthuvud: Hiartähowodh* (Vg L IV).

8. *Hunnerud*, by i Gunnarsnäs sn, Nordals hd: *Honnerudh* (1660 jb), *Hunnerudh* (1708 kb); *Honnerödh* (1640 jb).

9. *Härserud*, by i Laxarby sn, Vedbo hd: *Harssrudh* (1625 jb), *Härsrud* (1658 k), *Härserud* (1796 lh).

10. *Ingerud*, by i Nössemarks sn, Tössbo hd: *Jngerudh* (1695 jb).

11. *Yngerud*, binamn på gården Hängesten i Ödskölts sn, Vedbo hd, med bautasten.

12. *Kalserud, St.*, gd i Ödeborgs sn, Valbo hd: *Kaslerudh* (1546 jb), *Kalsrud* (1560 jb); *Kalffsrydh* (1540 Skjb), *Kalzrydh* (1565 tl); *Kalsrodh* (1579 tl); *Karlssrödh* (1609 jb).

13. *Kalsrud*, by i Frändefors sn, Sundals hd: *Kadalsrud* (1376), *Karsrud* (1540 jb), *Kårsrud* (1567 jb); *Kalsrüd* (1550 tl).

14. *Kråkserud*, by i Högsäters sn, Valbo hd: *Kroxrud* (1540 jb); *Kroxrüd* (1550 tl); *Kroxröd* (1579 tl); *Kraxrudh* (1590 jb); *Kraxrödh* (1609 jb), *Kråxredh* (1563 tl).

15. *Källingerud*, by i Grinstads sn, Sundals hd: *Kellinger(u)d* (1564 jb), *Kiellingerud* (1580 jb), *Killingerud* (1600 jb); *Kiellingrödh* (1565 tl).

16. *Linderud*, by i Holms sn, Nordals hd: *Linnerud* (1653 jb); *Linderöd* (1600 tl).

17. *Låckungerud*, by i Holms sn, Nordals hd: *Lockwnderwdh* (1567 tl); *Låkungerödh* (1586 tl).

18. *Stabberud*, by i Torps sn, Valbo hd: *Stabberudh* (1621 jb); *Stabberödh* (1615 tl), med forntida röse.

19. *Torrud*, kyrkoutjord i Sundals-Ryrs sn, Sundals hd: *Torud* (1546 jb), *Torrud* (1574 jb); *Kårwdtt* (1557 jb).

20. *Torrud*, by i Valbo-Ryrs sn, Valbo hd: *Torud* (1540 jb); *Torydh* (1567 tl); *Toröd* (1563 tl).

21. *Ulerud*, by i Ånimskogs sn, Tössbo hd: *Wllerudh* (1597 jb), *Vlerudh* (1600 tl); *Olerödh* (1590 tl).

22. *Ulvsrud*, by i Tisselskogs sn, Vedbo hd: *Ulssrudh* (1653 jb); *Ulfzry* (m. 1600-t. k).

23. *Ållerud*, kyrkotp i Bolstads sn, Sundals hd: *Ållerud* (1564 jb), *Alerudh* (1612 jb), *Ollerudh* (1574 jb); *Elerydh* (1570 jb); *Wlerödh* (1567 jb).

Förleden betecknar i de flesta av dessa namn gudasymboler och gudar (kap. 15), i några (7, 15, 22) kultakt och kultplatsens art (kap. 16). Den kan också ange den plats, där gudastolpen stått, ex. vid skyddsloft:

24. *Lofterud*, by i Vårviks sn, Vedbo hd: *Lofterud(h)* (1546 sl, 1627 jb), vid basen av Kråkenäs 'gudastolpenäset' (kap. 15 A) i V. Silen.

Jämte *-rud* förekommer *-ryd* (4, 5, 12–14, 20, 22, 23), på 1500-talet även enstaka *-rod* (12) och i de flesta fall *-röd*. Senare ersattes dessa varianter av *rud*. Flera av dessa gudastolpegårdar har blivit kyrkohemman.

b. Nyare hemmansnamn

I ny tid användes *rud* liksom i Värmland i bet. 'hemman'. Förleden kan vara ett kristet personnamn, ex.

25. *Markuserud*, by i Färgelanda sn, Valbo hd: *Marcuszarud* (1550 tl); *Markuserodh* (1579 tl); *Marcusarödh* (1574 tl).

26. *Stenserud*, by i Råggärds sn, Valbo hd: *Rud* (1560 jb); *Rodh* (1579 tl); *Röödh* (1563 tl); *Stensrud* (1693 tl).

I 26 har *Rud*, *Rodh*, *Röödh* uppfattats som 'hemman' och fått ägarens namn som förled. I sådana nyare namn kan *rud* växla med *bo*, *bol* och *torp*, ex.

27. *Kyrkerud*, gd i Tydje sn, Tössbo hd: *Kyrketorp* (1557 jb); *Kyrckerud* (1629 tl); *Kyrkerodh* (1600 tl), hör till kyrkohemmanet i Tösse sn.

28. *Smedserud*, gd i Bolstads sn, Sundals hd: *Smisboll* (1546 jb), *-bo* (1564 jb); *Smidzrudh* (1629 jb).

C. Namn på *-ryd* i Småland

I östra Götaland har motsvarande namn slutleden *-ryd*, som i Småland förekommer i många sockennamn och bynamn.

a. Kultplatsnamn

1. *Almundsryd*, sn i Kinnevalds hd, Kro. l.: *Allmuntzred* (1431), *Allmssrødh* (1445 avskr.); *Allmundsryd* (1770).

2. *Askeryd*, sn i N. Vedbo hd, J. l.: *Askeryt* (1282), *Askaryth* (1337).

3. *Barkeryd*, sn i Tveta hd, J. l.: *biærkruth* (1344); *bierkrydhum* (1307), *berkarydha* (1345).

4. *Bälaryd*, sn i N. Vedbo hd, J. l.: *Balarydh* (1292–1312), *Bælaryth* (1337).

5. *Fliseryd*, sn i Handbörds hd, Kalmar l.: *flisurydh* (1311).

6. *Frinnaryd*, sn i N. Vedbo hd, J. l.: *frinnarydhum* (1292–1312).

7. *Fröryd*, från 1927 *Fröderyd*, sn i V. Härad, J. l.: *Frearyd* (1309), *frørid* (1300–10), *frøsryd* (1321), *frøaryth* (1337), *frøsryþ*~*frøiaryþ* (1347).

8. *Gällaryd*, sn i Östbo hd, J. l.: *Giellaryd* (1416).

9. *Haurida*, sn i N. Vedbo hd, J. l.: *hagrydh* (1292–1312), *hagharidsokn* (1455), *Haurida* (1857); *hagarødsokn* (1455).

10. *Hinneryd*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *Hyndorydh* (1350, 1405), *Hyndæryt* (1371), *Hynderyd* (1389), vid Hinneån.

11. *Hjälmseryd*, sn i V. Härad, J. l.: *hialmsryd* (1312, 1341), *hiælmsrydh* (1343); *hialmered* (1300–10), med »stoore stenkumbla ... strax wijdh Kyrckan» (1667).

12. *Källeryd*, sn i Mo hd, J. l.: *Keldorydh* (1411); *Kelleröö* (1690).

13. *Lekaryd*, sn i Allbo hd, Kro. l.: *lekarydh* (1333).

14. *Lekeryd*, sn i Tveta hd, J. l.: *lekarydh* (1359, 1423), *lekrydha* (1369, 1396), *lekridha* (1502); *lækarodh* (1423).

15. *Linneryd*, sn i Konga hd, Kro. l.: *lynderuth* (1310); *lindirydh* (1304), *lyndarydh* (1341), *Linderydh* (1462 jb); *lindrot sokn* (1453); *lynderødz kyrkio* (1424).

16. *Mulseryd*, sn i Mo hd, J. l.: *Multzserid* (1530), *Mulsarydh* (1540 Skjb), vid Mulserydssjön.

17. *Odensjö*, sn och by i Sunnerbo hd, Kro. l.: *Odensrydh s.* (1418), *Onssrüdtt* (1538 jb); *Odins redha s.* (1389), *Othensjö* (1463). Byn vid en mosse.

18. *Stockaryd*, sn i V. Härad, J. l.: *stukkaruth* (1233–47); *stocca ryd* (1282), gränsar mot Västergötl.

19. *Traryd*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *Tranvrydh s.* (1404).

20. *Tutaryd*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *Tutarydh* (1406). Kyrkan mellan Stor- och Lillsjön.

21. *Vireda*, sn i N. Vedbo hd, J. l.: *wirydh* (1323), *wiryth* (1337).

22. *Älgaryd*, förr sn i Mo hd, J. l., nu by i Bottnaryds sn: *Elgaryd* (1376), *Elgarid* (1540 jb), gränsar mot Västergötl.

23. *Algutsryd*, by i Bankeryds sn, Tveta hd, J. l.: *Algwdryd*~*Algwdsrød* (1498 jb).

24. *Aplaryd*, by i Jäts sn, Kinnevalds hd, Kro. l.: *Apellryd* (1643), *Applaridh* (1644), vid gränsen mot Kalvsviks sn.

25. *Applaryd*, by i Hälleberga sn, Kinnevalds hd, Kro. l.: *appelryd* (1473 jb), *appollaryd*~*appella(re)d*~*appællarød* (1488–90 jb), vid gränsen mot S. Möre hd.

26. *Asaryd*, by i Asa sn, Norrvidinge hd, Kro. l.: *Åsarydh i Åsa sochn* (1450 jb), *Åserydh* (1555), på landtungan mellan Feresjön och Skären.

27. *Bjärkaryd*, by i Hylletofta sn, Västra hd, J. l.: *biærcarydh* (1371), *byærkaridhe* (1390).

28. *Björnaryd*, gd i Lommaryds sn, N. Vedbo hd, J. l.: *biærnarydht* (1292–1312).

29. *Björnaryd*, by i Bolmsö sn, Västbo hd, J. l.: *biærnarydh* (1392).

30. *Björnaryd*, by i Reftele sn, Västbo hd, J. l.: *Biørnerydh* (1410).

31. *Ekeryd*, by i Bankeryds sn, Tveta hd, J. l.: *Ekerydh* (1456, 1460).

32. *Ekeryd*, by i Byarums sn, Östbo hd, J. l.: *Ekeridh* (1408), *ekerydh* (1439), *ekeryd* (1453), vid gränsen mot Tveta hd.

33. *Ekeryd*, by i Torpa sn, Sunnerbo hd, Kro. l.: *Ekerüdtt* (1538 jb).

34. *Gunneryd*, gd och by i Ölmestads sn, Vista hd, J. l.: *Gudmu(n)-dheryd* (1485), *gudmu(n)drydh* (1494), *Gunnarrydt* (1543).

35. *Hjälmaryd*, by i Ljungby, Sunnerbo hd, Kro. l.: *Hielmarydhe* (1390), *Hiælmeryth* (1403), *hielmarødh* (1430).

36. *Hjälmseryd*, by i Bringetofta sn, Västra hd, J. l.: *Hiælmryd* ~ *Hielmsryd* (1410).

37. *Hultseryd*, by i Lekeryds sn, Tveta hd, J. l.: *Hultzerydh* (1697), 1 km SÖ om Visjön.

38. *Hågeryd*, by i Öjaby sn, Kinnevalds hd, Kro. l.: *Hogeryd* (1498 jb); *Hågaryd* (1770), vid edet mellan Helgasjön och Lillsjön (Gst 20).

39. *Häljaryd*, by i Rogberga sn, Tveta hd, J. l.: *Hielgarydh* (1465), *Helgaryd* (1667), vid gränsen mot Öggetorps sn.

40. *Hästeryd*, hgd i Frinnaryds sn, N. Vedbo hd, J. l.: *hæstryþ* (1356), *Hestrydh* (1419).

41. *Ingeryd*, by i Ölmestads sn, Vista hd, J. l.: *ingarydh* (1412), *Ingæryd* (1498 jb).

42. *Kråkeryd*, by i Långaryds sn, Västbo hd, J. l.: *Kraakaridh* (1496), *Krakeryd* (1498).

43. *Ormaryd*, by i Solberga sn, S. Vedbo hd, J. l.: *Ormaryd* (1409).

44. *Stockaryd*, ä. *Stockeryd* (Gst), by i Bottnaryds sn, Mo hd, J. l., vid gränsen mot Västergötl.

45. *Tingsryd*, köping i Tingsås sn, Konga hd, Kro. l.: *Tinxrydh* (1505).

46. *Tornaryd*, by i Bankeryds sn, Tveta hd, J. l.: *tornaryth* (1386).

47. *Torseryd*, by i Odensjö sn, Sunnerbo hd, J. l.: *Torsseriidtt* (1539 jb), vid Torserydssjön.

48a. *Traneryd*, hgd i Säby sn, N. Vedbo hd, J. l.: *tranuryd* (1282).

48b. *Tvetaryd*, by i V. Torsås sn, Kro. l.: *thwetaryd* (1388); (Gst 15).

49. *Tälleryd*, by i Vena sn, Sevede hd, Kalmar l.: *þellarydhu(m)* (1364), *tællerit* (1444), *thællarydh* (1448), vid gränsen mot Tuna sn, Tunaläns hd.

50. *Ulvsryd*, by i Tingsås sn, Konga hd, Kro. l.: *Vluæruth* (1231); *Vlffrydh* (1478 jb); *wlsrødh* (1424), med komministerboställe.

51. *Ålaryd*, by i Åkers sn, Östra hd, J. l.: *Ålarydh* (1686).

52. *Ållaryd*, by i Jäts sn, Kinnevalds hd, Kro. l.: *Ollerydh* (1486 jb), *ælleryd* (1498 jb), vid gränsen mot Tävelsås sn.

53. *Älgaryd*, by i Tolgs sn, Norrvidinge hd, Kro. l.: *Ælghiaryd* (1412); *Älieredh* (1529 avskr.).

54. *Äpplaryd*, by i Säby sn, N. Vedbo hd, J. l., nu Tranås: *Aplaridh* ~ *æplaridh* (1439), *æplarydh* (1475).

55. *Äpplaryd*, gd i Hultsjö sn, Västra hd, J. l.: *Applarydh* (1689), vid sjön Övringen och gränsen mot Kro. l.

56. *Äskeryd*, by i Adelövs sn, N. Vedbo hd, J. l.: *eskiryth* (1261).

Liksom i namnen på *-rud* (avd. A och B) betecknar förleden i dessa namn främst gudasymboler och gudar (kap. 15). Några namn med adjektivisk förled beskriver gudastolpens utseende:

57. *Bredaryd*, sn i Västbo hd, J. l.: *Breþa rydh* (1306).

58. *Långaryd*, sn i Västbo hd, J. l.: *langerud* (1495); *longaridh* (1496), *longary* (1668); *Longerodt* (1547); *langarødz sokn* (1471), *Longeredh* (1474).

59. *Vittaryd*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *Hwitaridh* (1399).

I några namn (1, 3, 6, 9, 12–15, 27, 37–39, 45, 51, 52) betecknar förleden vid gudastolpen förekommande kultakter och kultplatser (kap. 16). Till dessa hör även offersjöar, ex.

60. *Agunnaryd*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *agundarydh* (1341), *Agwnde-ryth* (1400). Kyrkan ligger vid Agunnarydssjön, förr sannolikt **Agunnen*.

61. *N. Unnaryd*, sn i Mo hd, J. l.: *Unnarydh* (1346), vid en mosse, förr sjö med namnet **Unnen*.

62. *Allgunnaryd*, by i Hultsjö sn, Västra hd, J. l.: *algu(n)narudh* (1432); *algunnarydh* (1465), vid sjön Allgunen, gräns mellan J. l. och Kro. l.

Förleden kan också ange annat geografiskt läge, ex.

63. *Färgaryd*, sn i Västbo hd, J. l.: *færgærydh* (1311), vid sjön Färgen.

64. *Landeryd*, stationssamh. i Långaryds sn, Västbo hd, Kro. l.: *Lan-derydh* (1471), vid Österåns strand.

65. *Sjöaryd*, by i Markaryds sn, Sunnerbo hd, Kro. l.: *Siöarid* (1599 jb).

66. *Ängaryd*, gd i Säby sn, N. Vedbo hd, J. l.: *Ängiarudh* (1418), *Änge-rudh* (1519); *ængxaridh* (1369), *Ängiarydh* (1381).

Dessa namns *-ryd* härledde Sahlgren av *riuþ*, som han sammanställde med forntyska namn som *Tunriuda*.[1] Norrby framhöll, att *ryd*-namnen hade dubbelt ursprung, dels fsv. *ruþ* n. 'röjning', dels *riuþ* > *ryþ*.[2] Och samma uppfattning har Hellquist (Ordbok, s. 666). Bland de nämnda *ryd*-namnen finns dock ej något äldre *riuþ*, däremot *rud:* (3) *biærkruth*, (15) *lyndæruth*, (18) *stukkaruth*, (50) *Vluæruth*, (58) *Langerud*, (62) *algu(n)-narudh* och (66) *Ängiarudh*. Därtill är *ryd* regelrätt smsform. Senare (1400- och 1500-t.) förekommer *-rod:* 14, 15, 58, med sms-form *-röd:* 1, 12, 15, 23, 25, 35, 58, delabialiserat *-red:* 1, 11, 17, 25, 51, 53, 58, härav (21) *Vireda* (gen. plur. loci). (17) *Odensjö* är **Odensrö*, associerat med *sjö*. Eljest fixerades *-ryd*, som så blev lika *-ryd* av *-riuþ* (kap. 14 B).

b. Gränsnamn

Som exempel på gränsbetecknande förled kan tas några sockennamn:

67. *Bottnaryd*, sn i Mo hd, J. l.: *Bothnærudh* (1348), *Bothnarud* (1393); *Bothnarydh* (1346), *Bonnæridz* (1489), gränsar mot Västergötl.

68. *Gryteryd*, sn i Västbo hd, J. l.: *Gryterydh* (1307), gränsar mot Hall.

69. *Hallaryd*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *Hallaryd* (1406), *Hallarid* (b. 1500-t.); *Hallaröö Sochn* (1603), gränsar mot Skåne.

70. *Hornaryd*, sn i Uppvidinge hd, Kro. l.: *Hørnerydh* (1329), *Hornarydh* (1429), gränsar mot Norrvidinge hd och J. l.

71. *Markaryd*, sn i Sunnerbo hd, Kro. l.: *Madhkarydh* (1350), *Markaryd* (1381), gränsar mot Skåne.

Liksom bland gudastolpenamnen (a) finns bland gränsnamnen äldre *-rud* och *-röd*, eljest *-ryd-*, smsform av *rud* 'gudastolpe, gräns'. Förleden i *Gryteryd* och *Hallaryd* betecknar gränsmärke, se s. 113, i de andra gränsområden. *Bottna-* betecknar socknens läge i häradets skogiga bottenområde, jfr *Bottenhavet* i förhållande till Östersjön. *Hornaryd* ligger i häradets 'hörn', och *mark* betecknar 'gränsskog mot annat landskap'.

c. Nyare hemman

Sedan man glömt den ursprungliga betydelsen, uppfattades *ryd* liksom *rud* i Värmland och Dalsland som 'hemman'. Det kunde få kyrklig förled och som slutled omväxla med *torp*, ex.

72. *Prästeryd*, gd i Bottnaryds sn, Mo hd, J. l.: *prestryð* (1309), *Prestered* (1770), kyrkohmn nära gränsen mot Västergötl.

73. *Ingaryd*, gd i Rogberga sn, Tveta hd, J. l.: *Ingaryd* (1479), *Ingerydh* (1500), *Ingaryd*~*Ingatorp* (1770).

D. Namn på *-ryd* i Smålands grannlandskap

Namn på *-ryd* förekommer också i Smålands grannlandskap, (a) Östergötland (särskilt Lysings och Ydre hdr), (b) Skåne (särskilt Göinge och Villands hdr), (c) Blekinge och (d) Västergötland (särskilt Vartofta hd).

a. Östergötland

1. *Aleryd, St.* och *L.*, byar i St. Åby sn, Lysings hd, vid gränsen mot Småland.

2. *Björnseryd*, by i St. Åby sn, Lysings hd: *Biörnsrydh* (1596).

3. *Hjälmseryd*, prästbost. i Sunds sn, Ydre hd: *Hyelmssrydh* (1447), *Hielmsry* (1641).

4. *Kråkeryd*, by i Ödeshögs sn, Lysings hd: *Kråkery* (1596).

5. *Linderyd*, gd i Sunds sn, Ydre hd: *Lindarijdh* (1464); *Lindarödh* (1558 jb), vid udde och ö i Ö. Lägern.

6. *Stockseryd*, by i Ödeshögs sn, Lysings hd: *Stockerydh* (1596 jb).

7. *Sunneryd*, by i Ödeshögs sn, Lysings hd, 2 km S om 4.

Förleden i 2–4 och 6 anger gudasymboler (kap. 15), i 1 och 5 kultplats (kap. 16 B) och i 7 gudastolpens läge i socknen.

b. Skåne

8. *Asperyd*, tp i Genarps sn, Bara hd, M. l.

9. *Björkeryd* (Gst), gd i Vånga sn, Villands hd, Kri. l.: *Björkeröd* (jb).

10. *Ekaryd*, tp i Ignaberga sn, V. Göinge hd, Kri. l.

11. *Hjortaryd*, tp i Knisslinge sn, Ö. Göinge hd, Kri. l.

12. *Hjortaryd*, gd i Oderljunga sn, N. Åsbo hd, Kri. l.

13. *Linneryd*, tp i Ö. Broby sn, Ö. Göinge hd, Kri. l.

14. *Äsperyd*, by i Vånga sn, Villands hd, Kri. l.: *Esperit* (1584), *Espery(e)* (1624 prästrel.).

c. Blekinge

15. *Hällaryd*, sn i Bräkne hd: *Helgherydh* (1400-t.), *Helgerydt* (1479), *Helierydtt*~*Helleryd* (1569); *Hellyroz S.* (1509).

16. *Hjälmseryd*, by i Jämjö sn, Östra hd: *Hielmrydt*~*Hielmsrydt* (1624 prästrel.).

17. *Hjälmseryd*, by i Ronneby sn, Medelstads hd: *Helzmrydh* (1471), *Hielmssery* (1658 jb), *Hiällmssry* (1680 jb).

18. *Horsaryd*, by i Jämjö sn, Östra hd: *Horsserydt* (1624 prästrel.).

19. *Hästaryd*, by i Mörrums sn, Listers hd: *Hestery* (1624 prästrel.).

20. *Möljeryd*, *mo'ljəry*, by i Ronneby sn, Medelstads hd: *Mollery* (1583–84 jb), *Möllerye* (1591–92 jb), *Möllgieryd* (1680 jb), 1 km från Mollsjön: *Mölliesiön* (1684 k), *Molgesiön* (o. 1700 k), på gränsen mellan Ronneby och Medelstads hd.

21. *Törneryd*, by i Åryds sn, Bräkne hd: *Tørnerydh* (b. 1500-t.), *Törnery* (1569 kb), *Tiørnery* (1624 prästrel.).

22. *Vieryd*, by i Ronneby sn, Medelstads hd: *Wedery* (1759).

Förleden anger i namnen i Skåne och Blekinge liksom i Småland gudasymbol eller gud (kap. 15), i några (9, 13, 15 och 22) kultplats. Slutleden är alternativt (15) *-roz* med smsform (9) *-röd* men i regel *-ryd*, smsform av *rud* 'gudastolpe'.

d. Västergötland

23. *Härryda*, sn i Sävedals hd, Göteborgs o. Bohus l.: *Herryda* ~ *Herridha k.* (1540 Skjb), *Härryd(t)* (1567, 1573 jb); *Herrödha* (1583 jb).

Härryda tolkar OGB (1, s. 15) av ett ånamn **Hæra* 'den gråa ån' och *ryd* 'röjning'. Men *Här-* är smsform av *har* 'offerplats' och *-ryda* gen. plur. loci av smsform av *rud* 'gudastolpe'. I sockennamnet anger *-ryda* området kring gudastolpen, jfr avd. C (21) *Vireda*, medan bynamn i regel fått namn av stolpen.

24. *Balteryd*, by i Kyrkefalla sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Baltarud* (1554 tl); *Baltarydh* (1561 jb); *Baltrodh* (1583 jb).

25. *Björryd*, by i Ljushults sn, Kinds hd, Ä. l.: *Biöörid* (1546 jb), *Biörydh* (1546 tl).

26. *Grimseryd*, by i N. Fågelås sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Grimszryd* (1542 jb), *Grimserydh* ~ *-rudh* (1641); *Grymsred* (1539 jb).

27. *Hjälmaryd*, by i Alingsås sn, Kullings hd, Ä. l.: *Hielmerydh* ~ *-redh* (1480-t. jb); *Hielmeröd* (1547 jb).

28. *Kråkeryd*, by i Fröjereds sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Kråkery* (1663).

29. *Kråkeryd*, by i Habo sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Krakorydh* (1399).

30. *Kråkeryd*, by i Härja sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Krågeryd* (1542 jb).

31. *Låckryd*, by i Sexdrega sn, Kinds hd, Ä. l.: *Locrydhi* (1312), *Låkarid* (1540 Skjb), *Lockaryd* (1550 jb).

32. *Äskeryd* (dial.), *Eskilsryd* (SOÄ), gd under Brämhult i Ås sn, Åse hd, Sk. l.

Förleden anger i de flesta av dessa namn gudasymbol, i några fall (31, 32) gud (kap. 15) och (23) kultplats (kap. 16). Den kan också ange gudastolpens läge vid vattendrag (33) eller gräns (34–36):

33. *Åryd*, by i Fivlereds sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Aryd* (1375, 1552 jb), *Aaridh* (1447, 1488 jb); *Årrö* (1600 jb), *Årred* (1548 jb. Gst 1: 500 000).

Å- syftar på Ätran och *ryd* på en bautasten, *Käringsten*, vid Åryds Storegård.

34. *Kyrkeryd*, by i Habo sn, Vartofta hd, Ä. l.: *Kirkiorydh* (1399); *Kyrchiored* (1609 jb), vid gränsen mot Gustav Adolfs sn.

35. *Kyrkeryd*, by i Kölingareds sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Kyrkerydh* (1663 jb), vid gränsen mot Sandhems sn, Vartofta hd, Sk. l.

36. *Öxeryd*, by i Lerums sn, Vättle hd, Ä. l.: *Oxarydh* (1569 jb), *yxery* (1578 tl), *Ögessiöryd* (1634 tl), vid Öxsjön: *Lille Öxen* (1656 k), gräns mot Härryda sn.

På medeltiden användes *Kyrko-* som förled till gränsnamn på samma sätt som i forntiden hedniska kultord för att ange gränsen som »helig»;

jfr *Kyrkberget* med råröse mellan Lima, Malungs och Venjans snr, Dalarna. Om gudastolpeordet *Öx-* som gränsord se kap. 15 A.

Dessa namn har liksom föregående grupper äldst *-rud* (24, 26) med smsformen *-ryd*, yngre *-rod* (24), smsform *-röd* (23, 27, 33), delabialiserat *-red* (26, 27, 33, 34). Att *-ryd* fixerades, beror på dialektgeografiskt samband med Småland.

Kap. 12. Namn på *-röd* och *-red*

Namnen på *-röd* har sitt centrum i Danmark med (A) Skåne och (B) Halland, där *-röd* sedan ersattes av *-red*, liksom i (C) södra Västergötland. I (D) Bohuslän ersattes det medeltida *-rud* i början av ny tid av *-röd*.

A. Namn på *-röd* i Skåne

Motsvarande namn ändas i Skåne i regel på *-röd*, såväl socken- som by- och gårdnamn samt några marknamn.

a. Kultplatsnamn

1. *Eljaröd*, sn i Albo hd, Kri. l.: *Eliæryth* (1304), *Æliaryd* (1336); *Ellærød S.* (1491).

2. *Huaröd*, sn i Gärds hd, Kri. l.: *Hwerødh* (1488).

3. *Högseröd*, sn o. by i Frosta hd, M. l.: *Högzriid* (1349 avskr.); *högxredh* (1496), *Høgerød* (1552), *Høysrødt Sognn* (1570-t.), *Høxerød S.* (1633).

4. *Kågeröd*, sn i Luggude hd, M. l.: *kagryt* (1330), *Kaaryth* (1387).

5. *Linderöd*, sn i Gärds hd, Kri. l.: *Lynderyth* (1332, 1333, 1398 avskr., 1400–33), *Linderid* (1584); *Lünderödtt* (1390 avskr.), *linderyd* ~ *Lynderöd* ~ *Linderöd* (1570-t.), *Linderød* (1624 prästrel.).

6. *Matteröd*, sn i V. Göinge hd, Kri. l.: *mathelrydh* (1466); *Matterö* (1471 avskr.), *Matterødt* (1570-t.).

7. *Askeröd, St.* och *L.*, gd och by i Vanstads sn, Färs hd, M. l.: *Askerydt* (1499), *Askeryd* (1502); *Askerødh* (1491), *Askerød* (1624 prästrel.).

8. *Björkeröd*, by i Stehags sn, Onsjö hd, M. l.: *byrkæryth* (1283 avskr.), *Byrkeryth* (1471); *Birckerød* (1624 prästrel.).

9. *Björkeröd*, by i Brunnby sn, Luggude hd, M. l.: *Kircherydh* (1495); *Byrckerodh* (1490); *Brickerödh* (1559), *Bricered* (1684).

10. *Björkeröd*, *bàʀʃşaʀad*, by i Tolånga sn, Färs hd, M. l.: *Birckeryd* (1624 prästrel.); *Birckerødz* (1510 avskr.), *Bircherød* (1633).

11. *Björkeröd*, gd o. by i Vanstads sn, Färs hd, M. l.: *Birckerød* (1624 prästrel.).

12. *Bolleröd*, by i Högseröds sn, Frosta hd, M. l.: *Bolrid By* (1643).

13. *Ekeröd*, by i Varums sn, V. Göinge hd, Kri. l.: *Egeryd* (1569).

14. *Ekeröd*, by i Hörs sn, Frosta hd, M. l.: *Egeryd* (1522 avskr.), *Eggeryt* (1574); *Ekerödt* (1517 avskr.).

15. *Ekeröd*, by i S:t Olovs sn, Albo hd, Kri. l.: *Eggerødt(t)* (1610), *Egered* (1651).

16. *Ekeröd*, by i S. Rörums sn, Frosta hd, M. l.: *Egerydt* (1499), *Egerydt* ~ *Egerödh* (1606), *Egherødh* (1489).

17. *Ekeröd*, by i Billinge sn, Onsjö hd, M. l.: *Egerödt* (1624 prästrel.), *egered* (1684).

18. *Faxeröd*, by i Hjärnarps sn, Bjäre hd, Kri. l.: *Ffalserydt* (1499 avskr.); *faxered* (o. 1590), *Faxerød* (1624 prästrel.).

19. *Gylleröd*, gd under Krapperup i Brunnby sn, Luggede hd, nu Mölle: *Gölred* (1651 jb), *Giölleröd* (1712), *Gyllaröd* (1765 jb), vid basen av det näs, på vilket Mölle ligger.

20. *Heljaröd*, by i Farhults sn, Luggude hd, M. l.: *Helliarits Leje* (1580), *Helligarvidts Leje* (1588); *Hellyrødh* (1491), *Helenderødt* (1496 avskr.), *hellerødtt* (1570-t.), *Hellerødt* (1631), *Hellered* (1625).

21. *Hjälmaröd*, by i Vitaby sn, Albo hd, Kri. l.: *Hialmaryth* (1313), *Hyelmaryd* (1455); *Hielmerødh* (1491).

22. *Hjortaröd*, *L.* o. *St.*, byar i Asks sn, Onsjö hd, M. l.: *Hiortherød* (1572).

23. *Horseröd*, by i Djurröds sn, Gärds hd, Kri. l.: *horsserydt* (1570–71); *Horsserød* (1624 prästrel.).

24. *Hultseröd*, by i Billinge sn, Onsjö hd, M. l.: *hultzrod* ~ *Hultrødt* (1624 prästrel.).

25. *Hunseröd*, by i Munka-Ljungby sn, N. Åsbo hd, Kri. l.: *Hundz Rød* (1624 prästrel.).

26. *Killeröd*, by i Grevie sn, Bjäre hd, Kri. l.: *Kælderydt* (1462); *kelderøt* (1459), *Kielleröd*t (1510-t.), *Killeröd* (1570-t.), *Killered* (1624 prästrel.).

27. *Kråkeröd*, åker i Rörums sn, Albo hd, Kri. l.: *Kragerid* (1570-t.).

28. *Linneröd*, by i Vedby sn, N. Åsbo hd, Kri. l.: *Linderød* (1624 prästrel.).

29. *Ludaröd*, by i Eljaröds sn, Albo hd, Kri. l.: *Luderyd* (1502); *Lwderød(h)* (1491), *Lwderødtt* (1552), *Linderødt* (1499).

30. *Matteröd*, by i Vankiva sn, V. Göinge hd, Kri. l.: *Matterödt* (1583).

31. *Olseröd*, by i Maglehems sn, Gärds hd, Kri. l.: *Olaffryd* (1145).

32. *Råröd*, gd i Gumlösa sn, V. Göinge hd, Kri. l.: *Raryt* (1363), vid ett åkernäs N om Almaån, som eljest är gräns mot N. Sandby sn.

33. *Skepperöd*, by i Långaröds sn, Färs hd, M. l.: *Skepperöd* (1570-t.).

34. *Stavröd*, hgd och by i V. Sallerups sn, Harjagers hd, M. l.: *Staffuerydt* (1509 avskr.); *Staffverødtt* (1503 avskr.).

35. *Tibbaröd*, by i Röstånga sn, Onsjö hd, M. l.: *Tibberydtt* (1570-t.); *Tyberødh* (1472), vid gränsen mot (50) Hallaröds sn (Gst 5).

36. *Tjörneröd*, by i Fågeltofta sn, Albo hd, Kri. l.: *Tiønnerudt* (1552); *Tiörnery* (1663); *Tørnærødh* (1491), *Tyrnerødt* (1499).

37. *Tjörneröd*, by i Vanstads sn, Färs hd, M. l.: *Tjørnerød* (1624 prästrel.).

38. *Vieröd*, by i Riseberga sn, N. Åsbo hd, Kri. l.: *Wierid* (1624 prästrel.).

39. *Vieröd*, gd o. by i Högseröds sn, Frosta hd, M. l.: *Wiwæryth* (1351); *Wierød* ~ *Wiirødtt* (1552).

40. *Vieröd*, by under Knutstorp i Kågeröds sn, Luggude hd, M. l.: *Wiwæryth* (1351).

41. *Viröd*, skogsmark i Baldringe sn, Herrestads hd, M. l.

42. *Äsperöd*, by i S. Mellby sn, Albo hd, Kri. l.: *Esperidt* (1547 jb); *Esperødh* (1530), på en udde i Hanöbukten.

43. *Äsperöd* (kb), *Esperöd* (Gst), by i Tranås sn, Ingelstads hd, Kri. l.: *Esperuth* (1367–99); *Esperød* (1620), skjuter som en udde in i Färs hd.

44. *Äsperöd*, *St.* o. *L.*, gdr i Ö. Vemmenslövs sn, Järrestads hd, Kri. l., skjuter som en udde in i Albo hd.

45. *Äsperöd*, stationssamh. i Vanstads sn, Färs hd, M. l., tillhörande byn (11) Björkeröd.

46. *Äsperöd*, by i Väsby sn, Luggude hd, M. l.: *esperyth* (1332 avskr.), *Asperydt* ~ *Æsperydtt* (1492 avskr.).

Med adjektivisk förled:

47. *Bredaröd*, åker i V. Vrams sn, Gärds hd, Kri. l.: *brede rydt* (1570-t.).

48. *Långaröd*, sn i Färs hd, M. l.: *Langeryd* (1145 avskr.); *Langerødt* (1570-t.).

49. *Långaröd*, by i Konga sn, Onsjö hd, M. l.

Slutleden i dessa namn tolkar K. G. Ljunggren av *rydh* 'nyodling i samband med röjning i skogsmark'.[1] Likaså Sahlgren, som identifierar dem med forntyska namn på *-riud*, *-riod* och ansåg dem »härröra ... med säkerhet åtminstone till stor del från kristen tid».[2] Om namn på *-riud*, *-riod* i Sverige se kap. 14 B. De danska och skånska namnen på

-röd har ej detta ursprung. De har äldst *rud*, ex. i Lynge-Kronborg hd: *Asminderød* (*Asmundæruth* o. 1370), *Birkerød* (*Birkæruth* o. 1370), *Horserød* (*Horseruth* 1178), *Ludserød* (*Lusæruth* 1266) och *Ullerød* (*Vlfruth* o. 1173), och i Skåne: (36) *Tiønnerudtt* och (43) *Esperuth*. Vanligare på medeltiden är smsformen *-ryd*, se ovan. Dessa *-rud*, *-ryd* har samma betydelse som i Värmland etc. och Småland etc. (kap. 11), dvs. 'gudastolpe'. På 1400-talet började *rud* att ersättas av *rod:* (9) *Byrckerodh*, (24) *hultzrod*, och *ryd* av *röd*, som så småningom fixerades. I ny tid förekommer även avljudsformen *-råd*, ex. *Snaaffveraadt* (1537) Snogeröd i Gudmundstorps sn, Frosta hd, M. l.

Denna tolkning bekräftas av *röd*-orternas läge. Ljunggren och Sahlgren säger, att namn på *-röd* endast finns i skogstrakter,[1,2] Ejder, att de härrör från genomsnittligt yngre bebyggelser, som »oftast är mindre».[3] En riktigare geografisk iakttagelse gjorde Lindroth, som påpekat det egendomliga, att det finns mycket få *röd*-namn i de norra delarna av Göingebygden, där man hade väntat röjningar i skogsmarken, däremot många vid Linderödsåsens sydöstra sluttning, där odlingen måste vara mycket gammal. Han anser detta tyda på att denna namnbildning ej varit levande, då odlingen kom upp i de fjärmare skogstrakterna. Han anmärker också att det ej finns några kristna namn i dessa förleder.[4] Fast Lindroth ej förstod namnens ursprung, bekräftar hans påpekande tolkningen av dessa namn som minnen av forntida fruktbarhetskult.

Förleden i de skånska namnen har Nils Palmborg tolkat utifrån liknande ord i nutida språk som namn på växter och djur, åker, vatten o. d., som han trodde, att »nyodlaren begagnade sig av, när han skulle namnge sin nyodling, sin röjning».[5] Rena folketymologien således och därtill en felaktig syn på namnens uppkomst. De har aldrig »givits», såsom man i vår tid ger namn åt en ny gård. De är befolkningens appellativa benämning på platsen, angivande dess mest karaktäristiska drag. Förleden i de skånska *röd*-namnen är liksom i ovannämnda danska namn till stor del av kultisk innebörd. De flesta betecknar gudasymboler och gudar (kap. 15), några (1, 3–5, 8–11, 20, 24, 26, 28, 37–40) kultplatsens art (kap. 16).

b. Gränsnamn

50. *Hallaröd*, sn i Onsjö hd, M. l.: *Hallaryd* (1406), *halleryth* (1434), gränsar mot Frosta och N. Åsbo hdr, Kri. l.

51. *Bonaröd*, by i Brössarps sn, Albo hd, Kri. l.: *bondnerydt* (1532); *Bunderödt* ~ *Bon(n)erödt(t)* (1610), *Bunnerödt* (1620 jb), i socknens norra del vid gränsen mot Maglehems sn.

52. *Gryteröd*, by i Stenestads sn, S. Åsbo hd, Kri. l.: *Grederödt* (1584 jb); *Gryderöd* (1596 jb), vid gränsen mot M. l.

53. *Rugeröd*, gd i Andrarums sn, Albo hd, Kri. l.: *Rugerydh* (1472); *Ruggerødh* (1469), *Ruger(e)d* (1483), *Ruerödh* (1671), vid gränsen mot Brösarps sn (Gst 5).

54. *Ruggeröd*, by i Riseberga sn, N. Åsbo hd, Kri. l., vid Rönneå, som där är gräns mot Färingtofta sn (Gst 5).

55. *Råröd*, by i Bosjöklosters sn, Frosta hd, och gd i Stehags sn, Onsjö hd, M. l.: *Raarød* (1624 prästrel.).

56. *Östaröd*, by i Glimåkra sn, Ö. Göinge hd, Kri. l.: *Østræridh* (1465), *Östaryd* (1831 kb); *Østeredh* (o. 1500).

Om 53–54 se s. 96, de övriga kap. 11. (51) *Bunde-* är da. *bund* 'botten', jfr (67) *Bottnaryd* i Smål.

c. Yngre namn

I ny tid, då man glömt den ursprungliga betydelsen, identifierade man *röd* med egendomsord, *åker*, *gård*, *by*, *torp*, som omväxlar med *röd*, ex.

57. *Balkåkra*, sn i Ljunits hd, M. l.: *Balkagræ* (1400), *Balchare* (1570-t.); *Balckerødt S.* (1587).

58. *Kärröd*, by i Ö. Ljungby sn, N. Åsbo hd, Kri. l.: *Kiærgaard* (1624 prästrel.); *Kierrød* (1767).

59. *Slättaröd*, by i V. Karups sn, Bjäre hd, Kri. l.: *Slettager* (o. 1524, 1611–12, 1674); *Slättaryd* ~ *Slättaröd* ~ *Slättåckra* (1783 jb).

60. *Stubbaröd*, gd i Stenestads sn, S. Åsbo hd, Kri. l.: *Stubberup* (1584); *Stoberöd* (1596), *Stuberödh* (1606).

61. *Vallaröd*, by i Björnekulla sn, S. Åsbo hd, Kri. l.: *Vallager* (1569), *Wallakra* (1661); *Wallaröd* (1754–1874 jb).

62. *Kyrkeröd*, by i S:t Olovs sn, Albo hd, Kri. l.: *Kierckerödtt* (1611); *Kiörkioby* (1663); *Kyrkery* (1713), vid gränsen mot Fågeltofta och Onslunda snr.

Om *Stubbe-* och *Kyrko-* som förled i gränsnamn se s. 114 resp. 122.

B. Namn på *-red* i Halland

a. Kultplatsnamn

1. *Drängsered*, sn i Årstads hd: *Dræn(g)sryth* (1289); *Dreng(s)rödt* (1569).

2. *Fagered*, sn i Faurås hd: *Faghraryth* (1330–34); *Fauröds Sognn* (1569); *Faraas* (1597, 1613). Kyrkan mitt för ett näs i Fageredsån.

3. *Gällared*, sn i Faurås hd: *Giællaryth* (1309); *Gielleródt* (1569), *Gällared* (1660).

4. *Krogsered*, sn i Årstads hd: *Krosarydh* (1498); *Kruxrödhe S.* (1439), *Kroksaröödh* (1477), vid Krogsjön, som har flera näs, av vilka ett är plats för kyrkan.

5. *Stamnared*, sn i Himle hd: *Stamnaryt* (1407 avskr.); *Stauffnerødt Sognn* (1569), *Staffnerød Soghn* (1613 jb), *Staffnered* (1628 jb).

6. *Ullared*, sn i Fauräs hd: *Ullaryth* (1330–34); *Wllerödt Sognn* (1569), *Wlffuerøed* (1624 prästrel.), *Wlleredh s.* (1646 jb).

7. *Alered*, by i Asige sn, Årstads hd: *Alryth* (1260, o. 1300); *Alleröedt* (1603), *Alredh* (1660).

8. *Algusered*, by i Släps sn, Fjäre hd: *Algotzrydh* (1408, 1420); *Algudtzrödt* (1592 jb), *Algussered* (1612 jb), vid basen av Särö halvö.

9. *Bjärnared*, by i Asige sn, Årstads hd: *Biörnerydtt* (1569); *Biörneröd* (1505).

10. *Björkered*, by i Hasslövs sn, Höks hd: *Berckerytt* (1499); *Berckerodht* (1470); *Birkeröds wong* (1569).

11. *Ekered*, by i Hasslövs sn, Höks hd: *Ekyrith* (1336), *Egheryth* (1406); *Egerod* ~ *Egeröd* (1470).

12. *Fagared*, by i Fjärås sn, Fjäre hd: *Faghrarydh* (1403); *Fauródt* (1592 jb), *Faured* (1628 jb).

13. *Freared*, by i Ås sn, Viske hd: *Frerödt* (1592 jb), *Frered* (1632 jb).

14. *Grinnared*, by i Abilds sn, Årstads hd: *Grinderyth* (1431); *Grinnered* (1645).

15. *Havsered*, by i Slättåkra sn, Halmstads hd: *Hagseröd* (1524), *Haffseröö(dh)* ~ *Haffsered* (1646), vid Havsjön.

16. *Hjärtared*, by i Ullareds sn, Fauräs hd: *Hiarteröed* (1600), *Hiertered* (1628).

17. *Horsared*, by i Fagereds sn, Fauräs hd: *Horsseröedtt* (1600), *Hors(s)ered* (1628).

18. *Horsared*, by i Ullareds sn, Fauräs hd: *Horsseröed* (1600), *Horssered* (1632).

19. *Häljared*, by i Gällareds sn, Fauräs hd: *Helleröedtt* (1600 jb), *Helgerö(e)dtt* (1612 ml), *Hellgereedh* (1646 jb).

20. *Kragared*, by i Enslövs sn, Tönnersjö hd: *Kragerydt* (1589 jb); *Krageröd* (1569 jb), *Kråkereedh* (1646 jb).

21. *Krogsered*, by i Fagereds sn, Fauräs hd: *Kroegseröedtt* (1400 jb), *Krogsered* (1628 jb), vid basen av ett näs i Kroksj. (Gst 18).

22. *Lockared*, by i Harplinge sn, Halmstads hd: *Lockeröedt* (1603 ml), *Luckerödt* (1646 jb), *Lockared* (1660 jb).

23. *Rossared*, gd i Fjärås sn, Fjäre hd: *Rossærydh* (1405); *Rossæreedh* (1465), *Rolfsared* (1817–19 Bexell).

24. *Tornared*, by i Asige sn, Årstads hd: *Thornneröedt* (1603 ml), *Tornared* (1660 jb).

25. *Tornared*, by i Gällareds sn, Fauräs hd: *T(h)ornneröed* (1600 jb), *Tornered* (1628 jb).

26. *Tornared*, by i Källsjö sn, Fauräs hd: *Store Torneröditt* (1569), *Tornered* (1628 jb).

27. *Äskered*, by i Steninge sn, Halmstads hd: *Asperöö* (1646 jb), *Eskere(dh)* (1660 jb).

28. *Äskered*, by i Eftra sn, Årstads hd: *Äsker(ö)e* (1603 ml), *Eskerödh* (1691 jb), *Eskered* (1646 jb).

29. *Äspered*, by i Breareds sn, Tönnersjö hd: *i Ästridhe* (1402 avskr.); *Esperöd* (1580 jb), *Espere(dh)* (1646 jb).

30. *Äspered*, by i Enslövs sn, Tönnersjö hd: *Äsperöd* (1209 avskr.), *Esperedh* (1665 jb).

31. *Äspered*, by i Våxtorps sn, Höks hd: *Esberidt* (1603 ml); *Essberödh* (1691 jb), *Espereedh* (1646 jb), *Aspere* (1660 jb).

32. *Öxared*, by i Förlanda sn, Fjäre hd: *yxerydh* (1529); *Oxerödt* (1592), *Øxenrödt* (1612 ml), *Öxered* (1628 jb), vid gränsen mot Västergötl.

Dessa namns slutled har förklarats av urspr. *rydh* 'röjning i skog' (SOH). Men så kan ej de olika beläggformerna förklaras. Liksom i Värmland, Småland och Skåne har dessa namn i Halland äldst *ruth* (se nedan 34), vanligare *ryd* (1–12, 14, 20, 23, 32), delabialiserat (11, 29, 31) *rid*, senare (10, 11) *rod*, smsform *röd* liksom i Skåne, så redan på 1400-talet (4, 11) men i regel först på 1500- och 1600-talen. Dess delabialiserade form *red* är vanlig även i Skåne men har där ej införts i skrift. I Halland förekommer *red* undantagsvis på 1400-talet (23) men blir allmänt först i 1600-talets jordeböcker. Denna tolkning bekräftas av förlederna, som i de flesta fall anger gudasymbol eller gud (kap. 15), i några (2, 7, 8, 10, 12, 19) kultakt eller kultplats (kap. 16). Den kan också beskriva gudastolpens utseende eller dess geografiska läge:

33. *Bredared*, sn i Tönnersjö hd: *Bredarydh sokn* (1402); *Bredarod* (1505); *Brederöd* (1565), *Bredaredh* (1646 jb).

34. *Knäred*, sn o. by i Höks hd: *Knarruth* (1304 Ribe aarbog), *Kneruö* (1268–1523); *Knärydha soken* (1410), *Knarrit* (m. 1300-t.); *Knerodh(t)* (1470); *Knärödtt* (1569), *Knareet* (1639).

Första leden har förklarats som *knarr* 'farkost',[1] men detta är sakligt orimligt. Äldsta belägget *Knar-* är gen. *kniar* (av *kni*), där diftongen reducerats »genom utstötande av det konsonantiska elementet».[2] Sahlgren (SOH 1, s. 28) förklarar det av en krök på Krokån öster om byn. Joel Wangö (NoB 1966, s. 45) menar, att det varit en krök på Laga-

stigen. Men *knä* betecknar ej 'krök i sidled' utan i höjdled, 'brant backkrön', så i dalmålsområdet: *Hanaknä* (NoB 1936, s. 114). Då kyrkan, gudastolpens efterträdare, stått just på ett brant backkrön, är det sannolikt, att *Knäred* betyder 'gudastolpen på backkrönet'.

b. Gränsnamn

35. *Kinnared*, se kap. 14 B s. 146.

c. Yngre hemmansnamn

Namntypen kvarlevde under medeltiden med slutledsbet. 'hemman', och förleden kunde vara kristet namn:

36. *Jonsryth* (1300), nu *Jonsjö*, by i Veddige sn, Vista hd, av **Jonsröd*. I ny tid har *röd*, *red* alternerat med *gärde:*

37. *Sandsered*, by i Drängsereds sn, Årstads hd: *Sassgierde* (1589 jb); *Sanndzeröed* (1603 ml), *Sansered* (1660 jb), vid Sandsjön.

C. Namn på *-red* i Västergötland

a. Kultplatsnamn

1. *Fröjered*, sn i Vartofta hd, Sk. l.: *Frygerudt* (1539 jb); *Fröryd* (1368), *Fröyarydh* (1393); *Fröiered* (1526), *Frögieredz S.* (1609 jb).

2. *Grimmared*, sn i Marks hd, Ä. l.: *Grimarydha soken* (1435), *Grümaridh* (1545 tl); *Grimeredh* (1546 jb), gränsar mot Halland.

3. *Gullared*, sn i Redvägs hd, Ä. l.: *Gwllaryd(h)* (1540 Skjb), *Gullerid* (1542 jb); *Guleröd* (1602 jb), *Gulleredt* (1548 jb).

4. *Hillared*, sn i Kinds hd, Ä. l.: *Hillarudha s.* (1408); *Hillaridh s.* (1416), *Hillerydz s.* (1484); *Hyllared* (1547 jb).

5. *Äspered*, sn i Ås hd, Ä. l.: *Esperuth* (1409); *Esperid* (1540 Skjb); *Espered* (1542 jb).

6. *Aplared*, gd i Ljushults sn, Kinds hd, Ä. l.: *Apellarut* (1542 sl), *Appellarud* (1546 tl); *Apelerydh* (1546 reg.); *Apiillarod* (1557 sl); *Apelaredh* (1590 jb); *Aplarå* (1612 tl), *Apillaråd* (1617 tl).

7. *Balsered*, by i Åsbräcka sn, Flundre hd, Ä. l.: *Ballersrwd* (1546 tl); *Ballssö* (1546, 1547 kyrkolandbolängd), *Ballerssredh* (1650 jb).

8. *Björkered*, by i Hillareds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Birkeridh* (1540 Skjb), *Berkeridh* (1554 jb), *Biörk(e)erid* (1551 jb).

9. *Björred*, by i Bergums sn, Vättle hd, Ä. l.: *Byörryd* (1545 ml), *Biörrydh* (1546 tl), *Biörrydt* (1550 jb); *Biöredh* (1624 jb), granne till kyrkoherdebostället (Ek).

10. *Ekered*, by i Dalstorps sn, Kinds hd, Ä. l.: *Ekerid* (1461), *Eliarid* (1547 tl), *Ekeryd* (1576 jb); *Ekered* (1547 jb).

11. *Ekered*, by i Brunns sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Eckeritt* (1560 jb), *Ekieryd* (1561 jb); *Eckerödt* (1588 jb), *-re* (1601 jb).

12. *Ersered*, gd i Nykyrka sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Arisrydh* (1397), *Ärisrydh* (1452), *Ärrilszrid* (1541), *Ärydsrydh* (1546 tl).

13. *Eskilsred*, by i Seglora sn, Marks hd, Ä. l.: *Esgersrwdh* (1397); *Eskerydh* (1540 Skjb), *Äsgisrydh* (1572 jb), *Äskisriid* (1578 jb); *Ekissrydh* (1597 jb), *Ekeryd* (1603 jb).

14. *Fagrared*, by i Hössna sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Faggrarydh* (1542 jb), *Fagrarid* (1581 jb); *Fagrared* (1608 jb), vid gränsen mot Kinds hd.

15. *Fröjered*, by i Bjurbäcks sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Fröioryþ* (1351), *Fryarid* ~ *Fröger(e)dh* (1488–90), *Frögeredh* (1609 jb).

16. *Gälared*, by i Hillareds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Gälaridh* (1416), *Gelleryd* (1546 tl); *Gellared* (1578 tl).

17. *Helgared*, by i Toarps sn, Ås hd, Ä. l.: *Helgherud* (1586 jb); *Helgarid* (1546 tl); *Helgherö* (1600 jb), *Helgered* (1542 jb).

18. *Helgered*, by i Bergums sn, Vättle hd, Ä. l.: *Helgaryd* (1545 ml, 1546 tl), *Helgaridt* (1550 jb); *-rödtt* (1565 jb), *Helgeredh* (1605 jb), mitt emot kyrkan på andra sidan Lerjeån (Ek).

19. *Hillared*, by i Hössna sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Hillomad* (1550 jb); *Hillerid* (1566 tl); *Hillared* (1590 jb).

20. *Hinnared*, gd i Hillareds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Hinnare* (1630 tl), *Hynnaredh* (1675 jb), vid utloppet av en å i Såken.

21. *Hjälmared*, by i Alingsås sn, Kullings hd, Ä. l.: *Hielmärydh* ~ *Hielmered* (1480-t. jb), *Hyelmeröd* (1546 jb).

22. *Hjärtared*, by i Dalstorps sn, Kinds hd, Ä. l.: *Hiärtharydh* (1466); *Hiertareedt* (1590 jb).

23. *Låckered*, ä. *la\`kəru*, y. *-rə*, hmn i Vassända sn, Väne hd: *Lockerudt* (1576 jb); *Låckarid* (1540 Skjb); *Låkerödh* (1566 jb), mitt för ett näs i Vassbotten.

24. *Salgutsred*, by i Kinna sn, Marks hd, Ä. l.: *Salgwsridh* (1540 Skjb), *-rydh* (1582 jb); *Salegudzred* ~ *Salgudzred* ~ *Selgudzred* ~ *Salugudzffred* (1540 jb), *-rödh* (1597 jb).

25. *Skeppared*, *ʃe\`parə*, by i Skephults sn, Marks hd, Ä. l.: *Skiiparådtt* ~ *-redt* (1546 jb).

26. *Torsered*, by i Hillareds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Torsrydt* (1542 skl), *Torid* (1547 tl), *Torsrid* (1568 jb); *Torsredh* (1564 tl), vid en liten sjö.

27. *Örsered*, by i Kölaby sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Örsryth* (1482), *Wlsrydh* (1540 Skjb), *Örsrydh* (1542 jb), *Örseridt* (1545 jb); *Örssredh* (1548 jb), *-rö* (1600 jb), vid Storemosse, där gräns går mot Humla sn.

28. *Öxnered*, stationssamh. i Vassända sn, Väne hd, nu Vänersborg; *Öxnarid* (1546 tl); *Öxnerödh* (1566 jb); *Oxnneryr* (1587 jb), vid Öxnereds-sjön vid gränsen mot Väne-Ryrs sn.

Dessa namns slutled förklarar Lundahl (SOÄ 1, s. 68) av fsv. *riudh* > *ryd*, som i trycksvag ställning utvecklats så, att 1) *-rȳdh* > *-rўdh* > *-rödh*, när namnet använts i attributiv ställning och därför varit svagt betonat: 2) *-rȳdh* > *-rĭdh* > *-redh* före paus, där sista leden varit starkast betonad. En konstruktion utan hänsyn till äldre former. Många har *rudh* (1, 4–7, 13, 17, 23), som endast kan vara *rūd* 'gudastolpe'. Däremot förekommer ej något *-riudh*. Dessa namns *-ryd*, delabialiserat *-rid* (1–19, 21–23, 25–28) kan endast vara smsform av *rud* 'gudastolpe'. Dessutom förekommer *-ro* (6) och dess smsform *-röd* (3, 11, 17, 18, 21, 23, 27), varav (7) *Ballssö;* jfr (B 36) *Jonsjö*. Delabialiserat *-röd* blev *-red*, som i enstaka fall förekommer i slutet av 1400-talet (15, 21), de flesta från 1500-talet och början av 1600-talet. Dessutom förekommer avljudsformen (6) *-rå(d)* och synonymet (28) *-ryr*.

Förleden betecknar i de flesta av dessa namn gudasymbol eller gud (kap. 15). Hit hör även namn med adjektivisk förled:

29. *Bredared*, sn i Vedens hd, Ä. l.: *Bredaryd* (1506), *-rid* (1540 Skjb); *Brederöd* (1545 jb); *Bredered* (1582 jb).

30. *Tvärred*, sn i Kinds hd, Ä. l.: *Thwerruth s.* (1359); *Thvärryd* (1308); *Thwärödh* (1488–90), *Twerredz s.* (1496).

31. *Vitared*, by i Härja sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Hwitherid* (1542 jb), *Hwitteryd* (1549 jb); *Huitaredh* (1570 tl).

SOÄ (7: 1, s. 249) tror, att förleden i *Tvärred* är lägebeskrivande, »möjligen syftande på att Tvärred bebyggts ... på tvären mot ... byn Rude». Men socknen har namn efter byn Tvärred, som liksom Rude ligger vid Åsunden. Förleden är räkneordet *två*, i VgL mask. *twær*, fem. *twer*, syftande på de två uddarna på näset mellan Åsunden och Yttre Åsunden, vid vars bas Tvärred ligger. Vid byn finns kummel.

Förleden anger också i några namn (8, 12, 14, 17, 18, 24) kultakt eller kultplats (kap. 16). Den kan också ange gudastolpens geografiska läge:

32. *Angered*, sn i Vättle hd, Ä. l.: *Awngaryd* (1415), *Agunnarid* (1423), *Aungarid* (1499), *Angarid* (1533), *Angaryd(h)* (1540 Skjb, 1546 tl), *Ångaridh* (1587 jb); *Ångero* (1590 jb), vid Lerjeåns V–S–V-krök före utloppet i Götaälv.

Aunga-, *Anga-*, *Ånga-* är gen. av subst. *ange* ~ *angr* m. till adj. fvn. *ongr*, *øngr*, *aungr* 'trång', som bl. a. betecknar 'åkrök', jfr fvn. *ǫngull* m. 'metkrok', byn *Ånge* i Lena sn, Bälinge hd, Upps. l., vid en krök av Fyrisån. Angered ligger vid basen av Lerjeåns V–S–V-krök.

33. *Hulared*, sn i Kinds hd, Ä. l.: *Holaryd* (1454), *Hwlarid* (1540 Skjb); *Hwelleröd s.* (1546 jb), *Hullared* (1557 jb).

34. *Liared*, sn i Redvägs hd, Ä. l.: *Liarydh* (1392); *Lyeröd* (1484), *Lieret* ~ *-red* (1548 jb).

35. *Uvered*, sn i Kållands hd, Sk. l.: *Ofruth* (1330–34), *Wffrudz S.* (1576 jb); *Vffrydh* (1540 Skjb); *Wfueredh S.* (1611 jb), med byn *Offrud* (1298), gränsar mot Viste, Barne och Skånings hdr.

Hulared betecknar gudastolpens, nu kyrkans, läge vid det hål mellan kringliggande höjder, där (39) Gryteredssjön ligger. *Liared* är gudastolpen i liden mellan (40) Strängseredssjön (293 m) och Jogen (250 m). *Uvered* tolkar SOSk (8, s. 78) av mlty. *över* 'strand, höjd', nhty. *Ufer*. Men det är adv. *of*, *up* 'högt belägen' efter byns läge på och vid en höjd vid Assåns inflöde i Lidan.

36. *Borred*, by i Kölaby sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Bårudh* (1620 tl); *Borryd* (1540 Skjb, 1542 jb); *Borred* (1542 jb).

Förleden förklarar SOÄ (10, s. 134) av mansnamn. Men det är subst. *bor* 'landväg mellan vatten'. Byn ligger strax S om Kölaby kyrka vid Ätran, som där gör stora krökar, som förbigicks genom landväg från Kölaby till Humla. På sidorna om denna väg finns fornminnen, bl. a. två bautastenar.

b. Gränsnamn

37. *Kållered*, sn i Askims hd, Gbgs o. Boh. l.: *Kollarudh* (1427); *Kollarid* (1421), *Kwllarydz-* ~ *Kållaryd* (1540 Skjb); *Kålleröd* (1573), *Kolleredh* (1600), gränsar mot Halland.

Kållered förklarar OGB (3, s. 100) av mansnamnet *Kolle* 'den som är utan hår' eller subst. *kulle* (*kolle*). Men namnet måste sammanställas med andra namn med förleden *Kol-*, *Kul-*, som hittills tolkats av subst. *kol*. Förleden i *Kolbäck* och *Kolmården* översätter Lidén (NoB 1917, s. 117 f.) med 'svart (som kol)'. *Kolbäck* syftar enligt Ejder »på något mörkfärgat, kanske åns vatten».[1] *Kolmården: Culmard* (1303), är enligt Sahlgren (NoB 1928, s. 122) »den brända skogen». *Kulskog: Kuluscoghær* VgL, förklarar SOÄ (1, s. 64) av ett subst. **kola* 'kolmila'. Lidén

tror, att det betyder 'kolbränning'. Idel folketymologiska gissningar! *Kol-* är msv. *kulder, kolder* m. 'topp, huvud', som använts som benämning på 'röse'. I denna betydelse har ordet bevarats i Dalarna, ex. *Kullern* m. best. form, gränsröse mellan Tibble och Ullvi byar och *Kullren* mellan Yttermo och Mjälgens byar i Leksands sn, *Kullersteen* på Hedemoraheden och *kulleholmen* i sjön Noren, gamla råmärken mellan St. Tuna och Hedemora snr.[2] Även i Västergötland finns dylika råmärkesnamn. *Kulskogen* är gränsskogen mellan Bjärke och Väne hdr. Bland Kinds härads gränsmärken nämnes *kwllebirk* i en gränslista från 1400-talet.[3] Så förklaras flera ortnamn. *Kolmården* är 'gränsskogen' mellan Södermanland och Östergötland och *Kolbäck* 'gränsbäcken' mellan Kolbäcks och Säby snr. Byn *Kullsbjörken* i Leksand ligger vid gränsen mot Rättvik och *Kullsveden* i Säters sn vid gränsen mot Säter. *Kållered* är Askims hds gränssocken mot Halland.

38. *Kölingared*, sn i Redvägs hd, Ä. l.: *Kylwngarydh* (1360), *Kyllingerid* ~ *-red* (1480-t. jb), gränsar mot Sk. l.

Förleden i *Kölingared* har Sahlgren uppfattat som inbyggarnamn och tolkat sockennamnet som »nybygget grundat av folk från Kölaby».[4] Och detta har sedan upprepats av andra. Det utgår från den gamla uppfattningen av *inge*-namnen som inbyggarnamn. Men socknen har icke uppkallats efter inbyggarna. De har uppkallats efter socknen. Förleden i *Kölingared* är bildad på samma sätt som sjönamnet *Kölingen* på gränsen mellan Odensala och Vassunda snr i Uppland. *Köl-* är smsform av *kol* 'gräns' och *inge* tillhörighetssuffix, 'sjön som hör till gränsen'. *Kölingared* har fått namn av råmärket vid Redvägs hds gräns mot Vartofta hd.

39. *Grytered*, by i Hulareds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Grittaridh* (1540 Skjb), *Grytheröd* (C 40), *Gröttered* (1696 jb), gränsar mot Nittorps sn (Ek NÖ).

40. *Strängsered*, sn i Redvägs hd, Ä. l.: *Strängærydh* (1335), *Strengsridh* (1542 jb); *Strengzred* (1548 jb); *Strengzrö* (1600 jb), *Strengssiö* (1616 tl). Kyrkan ligger vid Strängseredssjön.

Strängsered tolkar SOÄ (10, s. 209) utan kommentarer av »ordet *sträng* i dess västgötska betydelse 'rågång, gränslinje'». Men detta behöver preciseras. SOÄ anmärker: »Mellan *s* och *r* har med tiden inskjutits ett *e*-ljud.» Detta är dock ej »inskjutet». Socknen har fått namn av Strängseredssjön, fsv. **Strengse-*, på gränsen mot Sjögareds sn. Därför skrevs sockennamnet också *Strengssiö* 'gränssjön'.

41. *Valared*, by i Hössna sn, Redvägs hd, Ä. l.: *Valaryd* ~ *-ridh* (1542 jb); *Valerödh* (1606 jb), *Valeredh* (1616 jb); *Vålared* (1685 sjb), vid gränsen mot Gullereds sn.

Förleden tolkar SOÄ (10, s. 114) av mansnamnet *Vali*, men det är *val* ~ *väl* 'fallos' (kap. 15 A), alternativt *Alaridh* (1584 jb), *Ålarid* (1585 jb) av *al* ~ *äl* 'fruktbarhetkultplats' (kap. 16 B).

D. Namn på *-röd* i Bohuslän

Motsvarande namn i Bohuslän ändas under medeltiden på *-rud*, som från mitten av 1500-talet ersattes av *-röd*.

a. Kultplatsnamn

1. *Asmunderöd*, gd i Torps sn, Orusts ö. hd: *j Asmu(n)da rudi* (1388 RB); *Asmunderö(e)dh* (1659–80), vid gränsen mot Myckleby sn.

2. *Björneröd*, samh. i Skee sn, Vätte hd: *Biørnerud* (1594); *Biörnerod* (1650); *Biörneröd* (1544), vid Idefjorden.

3. *Gunneröd*, gd i Myckleby sn, Orusts ö. hd: *j Gun(n)a rudi* (1388 RB); *Gunderödt* (1586), vid gränsen mot Långelanda sn.

4. *Häröd*, gd i Myckleby sn, Orusts ö. hd: *Herridt* (o. 1528); *Herröd(t)* (1544–86), *Härö(e)dh* (1659–1719).

5. *Kalseröd*, by i Myckleby sn, Orusts ö. hd: *j Karls rudi* ~ *Kalls rudhi* (1388 RB), *Karlzrud(h)* (1431); *Kolsröt* (1568).

6. *Krokeröd*, gd i Myckleby sn, Orusts ö. hd: *Krogerud* (o. 1528), *Krokerud* (1534); *Krog(g)erö* (1568).

7. *Ulseröd*, gd i Mo sn, Bullarens hd: *Vlfrud* ~ *Vlfsrudh* (1444), *Wllsrud* (1544 jr); *Wlffsröidt*, *Wlffuerödt* (1581 jr), vid Bullaresjön snett emot Mo kyrka (Gst 51).

8. *Ulseröd*, gd i Naverstads sn, Bullarens hd: *Wlffsrödt* (1581), *Wls-* (1586), vid N. Bullaresjön (Gst 51).

9. *Åseröd*, gd i Mo sn, Bullarens hd: *j Aaso rudi* (1391 RB); *Aaseröd* (1650 jr), vid Bullaresjön snett emot Mo kyrka (Gst 51).

Slutleden har tolkats som 'röjning'. Men det är *rud* 'gudastolpe' med smsform (4) *ridt*, yngre (2) *rod*, smsform *röd*, som fixeras på 1500-talet. Förleden betecknar gudasymbol (kap. 15) eller (4) kultplats (kap. 16 B).

b. Gränsnamn

10. *Hålleröd*, gd i Forshälla sn, Inlands Fräkne hd: *Halleröd* (1825), *Hålleröd* (1881), vid gränsen mot Ljungs sn (Ek).

11. *Kollungeröd*, by i Långelanda sn, Orusts ö. hd: *j Kolonga rudi* (1388 RB), *Kollungerudt* (1544); *Kollungeröt* (1568), *Kellingerödt* (1573), vid gränsen mot Myckleby sn.

12. *Kolbengtsröd*, gd i Ljungs sn, Inlands Fräkne hd: *Kolbæins rudi* (1388 RB), vid Kolbengtsrödssjön, som är gräns mot Forshälla sn.

Slutleden är i dessa *-rud* 'råmärke', på 1500-talet ersatt av de södra landskapens *röd*. Om *Håll-* se s. 113. *Kolonga-* är identiskt med *Kölinga-*, avd. Cb: 38. I belägget *Kellingerödt* har förleden associerats med *karl* 'fallos' på grund av byns läge på ett näs av Kollungerödssjön. Förleden *Kolbæins-* betyder 'gränsben', jfr VmL.: *Ben oc sten ma ra* (råmärke) *kalla* (Byggn.b. 18). Denna form har sedan uppfattats som personnamn.

c. Mno. *rud* 'hemman'

Efter kristendomens seger kvarlevde ordet *rud* som beteckning för jord, där gudastolpe rests, härav bet. 'hemman'. I olikhet med förhållandet i Sverige kunde dessa *rud*-namn ha personnamn som förled, ex.

13. *Anfasteröd*, gd i Ljungs sn, Inlands Fräkne hd: *j Anfasta rudi* (1388 RB); *Anfaströdt* (1573).

14. *Angrimseröd*, gd i Långelanda sn, Orusts ö. hd: *Angrims rudi* (1388 RB); *Angrims rödt* (1604 jb).

15. *Brandseröd*, gd i Ljungs sn, Inlands Fräkne hd: *j Branz rudi* (1388 RB); *Bransröt* (1568 jr), vid en utdikad sjö.

16. *Halvorsröd*, gd i Naverstads sn, Bullarens hd: *j Haluardz rudi* (1388 RB); *Halfworssröd* (1686 jr); (Gst 51).

17. *Mårtensröd*, gd i Naverstads sn, Bullarens hd: *j Martæins rudi* (1391 RB); *Mortensröed* (1650 jr); (Gst 51).

18. *Beläteröd*, gd i Myckleby sn, Orusts ö. hd: *Bærglyots rudi* (1388 RB), *Bellerud* (o. 1528); *Belleröt* (1568 jr).

Att det fornnord. personnamnet *Bergliot* > *Belle* »förbättrades» till *Beläte-*, sammanhänger väl därmed, att ordet *rod* användes om vissa bilder, beläten, se s. 21.

d. Nyboh. *-röd* 'nybygge, torp'

Medan de medeltida namnen förekom huvudsakligen i södra Bohuslän, fortlevde namntypen i ny tid särskilt i norra Bohuslän, där *röd* var produktivt ända in på 1800-talet. Genom betydelseförskjutningen kunde *röd* i ny tid omväxla med *hemman, torp* o. d. (OGB 18, s. XX).

19. *Busseröd* ~ *Bussehemmanet* under Åseröd i Mo sn, Bullarens hd.

20. *Mosseröd* ~ *Mossehemmanet* under Edsäm och

21. *Pileröd* ~ *Pilstorp* under Ejde i Naverstads sn, Bullarens hd.

22. *Prästeröd*, by i Lommelanda sn, Vätte hd: *Prestþorpe* (1391 RB), *Prästeröd* (1697), f. d. kyrkojord nära gamla kyrkans plats (Gst 61).

Sammanfattning

Växlingen *-rud*, *-ryd* och *-röd* beror ej, som Sahlgren m. fl. antagit, på en växling mellan olika fsv. ord, *rydh*, *riudh* och *riodh*. Den beror inte heller, som Lundahl antagit (s. 132), på olika accent i olika ställningar. Den beror på att olika utvecklingsstadier av samma ord fixerats i olika delar av landet. De utgår alla från fsv. *rud* 'gudastolpe' med smsformen *-ryd*, msv. *rod* med smsformen *-röd*. Det sätt, varpå de olika formerna fördelats, avspeglar den språkhistoriska utvecklingen.

1. Stamformen *-rud* förekom sporadiskt i Skåne, Småland och Halland ännu under 1300-talet, i Bohuslän under hela medeltiden, i Västergötland ännu under 1500-talet. I Värmland och Dalsland bevaras *-rud* liksom i angränsande del av Norge.

2. Dess smsform *-ryd* förekom samtidigt alternativt i samma områden och fixerades i Östergötland, Småland, norra Skåne, Blekinge och östra Västergötland. Den undanträngdes eljest av (1) *-rud* resp. (4) *-röd*.

3. Den yngre stamformen *-rod* förekom sporadiskt i Skåne, Halland och Småland under 1400-talet, i Västergötland, Dalsland, Värmland och Bohuslän under senare hälften av 1500-talet och förra hälften av 1600-talet men utträngdes sedan av nuvarande former.

4. Den yngre smsformen *-röd*, som fixerats i Skåne, förekommer sporadiskt i alla områden. Den är belagd i Småland på 1300-talet, i Halland och södra Västergötland på 1400-talet och i Bohuslän i senare hälften av 1500-talet och förekommer sporadiskt även norr därom.

Lokaliseringen av dessa namnformer, *-rud* i nordväst, *-ryd* i Götalands östra delar och *-röd* i söder, överensstämmer med huvudregeln för språk- och kulturhistorisk utveckling, att yngre språk- och kulturformer trängt från söder mot norr. Några namnformer sammanhänger med särskilda kulturhistoriska förhållanden.

1. Bevarandet av stamformen *-rud* i nordväst (Värmland etc.) beror liksom av avljudsformen *-råd* i Norrland (kap. 19) därpå, att man associerade namnet med den ursprungliga betydelsen 'gudastolpe' längst i norr och väster. Jfr majstång och bröllopskrycka i dalmålsområdet.

2. I öster och söder, där man tidigt glömde den forntida gudastolpen, fixerades de språkligt men ej idémässigt levande smsformerna *-ryd* och *-röd*.

3. I Bohuslän fixerades på medeltiden *-rud* liksom i de norska grannlandskapen. Men på 1500-talet ersattes det av *-röd* liksom i Halland, beroende på ökad kontakt med Danmark.

4. I Halland ersattes *-röd* på 1600-talet av den delabialiserade dialektformen *-red*, som kom från Västergötland, beroende på ökade förbindelser efter Hallands införlivande med Sverige.

Kap. 13. *Röd* och *Ryd*. *Röda* och *Ryda*

A. *Röd*

Röd- och *-röd*, som hittills tolkats som färgadjektivet (kap. 6) resp. subst. 'röjning' (kap. 12), är smsform av *rod* 'gudastolpe'. *Röd* förekommer också som enkelt namn, huvudsakligen i Bohuslän.

a. Kultplatsnamn

1. *Röd*, by i Torslanda sn, V. Hisings hd: *j Rudi* (1388 RB), *Rud(th)* (o. 1528); *Röd* (1568 jr); *Radh* (1519), 600 m V om en udde.

2. *Röd*, gd på Hönön i Öckerö sn, V. Hisings hd: *Rud* (o. 1528), *Rudt* (1544 jr); *Rödt* (1581 jr), vid basen av ett dubbelnäs vid Röds sund.

3. *Röd*, by i Forshälla sn, Inlands Fräkne hd: *j Rudi* (1388 RB), *Rud* (o. 1528), *Rudt* (1544); *Röd* (1568 jr), vid basen av två näs.

4. *Röd*, by i Stenkyrka sn, Tjörns hd: *j Rudi* (1354 avskr.), vid basen av två näs i Hakefjorden (Geol. Ac 4).

5. *Röd*, två gdr i Långelanda sn, Orusts ö. hd: *af Rudi* (1388 RB), *Rud* (o. 1528); *Röd* (1568–1881 jr), vid basen av två näs i Hallsefjärden.

6. *Röd, S.*, gd på Hamburgsön i Kville sn. o. hd: *j Rudi* (1388 RB), *Rudtt* (1558); *Ro* (1648); *Rö(i)dt* (1581, 1586), *Röd* (1645), vid basen av öns SV-udde.

7. *Röd*, gd på Otterön i Tanums sn o. hd: *Rööd* (1700-t.), *Röön* (1909 postförteckn.); (Gst 51).

8. *Röd*, by i Naverstads sn, Bullarens hd: *Rud* (1544 jr); *Röidt* (1581 jr), *Rödt* (1586 jr), vid basen av ett näs i S. Bullaresjön. mitt emot Tingvall, häradets tingsplats.

9. *Röd*, by i Skee sn, Vätte hd: *j Rudi* (1391 RB), *Rud* (1544 jr); *Roedh* (1659); *Rö(i)dt* (1581 jr), vid basen av ett näs i Strömsvattnet.

10. *Röd*, gd i Backa sn, V. Hisings hd: *Rud* (1568 jr), *Rudt* ~ *Rödt* (1586 jr), *Röödh* (1659 jr), vid kyrkan.

11. *Röd(et)*, *rŭt*, by i Hjärtums sn, Inlands Torpe hd: *j Rudinu* (1388 RB), *Rudt* (o. 1528); *Roodh* (1665); *Röd* (1568 jr), 1 km NV om kyrkan.

Dessa namn förklarar OGB av »*röd* (*rud*) röjning», ehuru Lindroth fastställt, att de i södra Bohuslän »finns på marker, som numera sakna skog».[1] Det visar, att dessa namns äldre form *Rud* ej kan betyda 'röjning'. De har nu spetsigt *ö*, som ej kan komma av kort *u*.[1] Det är *Rud* 'gudastolpe', som i ny tid ersattes av *Röd*; jfr kap. 12 D. Samtidigt som *Rud* ersattes av *Röd*, förekommer *Rodh* (6, 9, 11, 15). Detta talar för att *Röd* är dess smsform i sms som *Rödbyn* o. d. med elliptiskt bortfall

av slutleden. Samma former uppträder samtidigt i Norge, Värmland och Dalsland, ehuru de där på 1600-talet åter utbyttes mot den äldre stamformen *Rud*. Alternativt förekommer även (1) *Radh*. Bet. 'gudastolpe' bekräftas av läget, 1–9 vid näs, 10–11 vid kyrkan. Vid 7 är gudastolpen, *Röstenen*, med äldre runor ännu kvar.

b. Gränsnamn

12. *Röd*, by i Grinneröds sn, Inlands Fräkne hd: *j ruði* (1317); *j Riodre* (1388 RB); *Röidt* (1581 jr), *Röd* (1777 jr), vid gränsen mot Ljungs sn.

13. *Röd, Ö.*, by i Harestads sn, Inlands s. hd: *j Rudi* (1388 RB), *Rud* (o. 1528); *Röd* (1568–1881 jr), vid Nordre älv, som är gräns mot V. Hisings hd.

14. *Röd*, by i Tossene sn, Sotenäs hd: *i Rudi* (1354 avskr.), vid Åbyfjorden, som är gräns mot Stångenäs hd.

15. *Röd, N.*, by i Kville sn o. hd: *j Rudi* (1388 RB), *Rudtt* (1558); *Ro* (1648); *Rö(i)dt* (1581, 1586), *Röd* (1645), vid gränsen mot Tanums sn.

16. *Röane*, by i Navestads sn, Bullarens hd: *Röen* (1650 jr); *Röanne* (1697 jr); *Rörane* (1661 gränslängd), vid norska gränsen.

Bebyggelsen vid gränsen uttrycktes i ny tid med *Röd*, i 16 i best. form sing. eller best. form plur. loci, som fixerats; om *Rörane* se kap. 14 C.

c. *Röd* i övriga Sverige

17. *Röd*, by i Malmbäcks sn, Västra hd, J. l., vid en mosse 4 km NV om kyrkan (Gst 27).

18. *Röd*, by i Sandsjö sn, Västra hd, J. l.: *Röödh* (1689), *Röö* (1690), med stort stenrör vid vägen (Gst 27).

19. *Rö*, by i Högsjö sn, Ångermanl. s. tg: *Röödh* (1555, 1569 jb), *Rödh* (1557, 1558 tl), *Röö* (1559–1585 tl), vid gränsen mot Säbrå och Hemsö snr (Gst 75 SV).

20. *Rö*, by i Junsele sn, Ångermanl. v. tg: *Rö* (1825 jb), vid Röån: *Röälfven* (1751), vid gränsen mot Ramsele sn (Gst 61).

Även dessa har tolkats som 'röjning'. Nordlander tolkar 20 som *ryd* 'avsvedjad plats',[2] Bucht åter (SOVn 3, s. 34) av adj. *röd:* »Möjl. har nära ån ... förekommit rödaktig (järnhaltig) jord», eller av »fisknamnet *rö* 'röding'». 19 tolkar Bucht (SOVn 1, s. 26) av *rjóðr* 'öppet trädlöst ställe i skog'. Men detta har ej funnits i Ångermanland, som endast haft *riudh* (kap. 14 B). *Rö(d)* har nog samma ursprung som i Bohuslän, dvs. för-

leden *Röd-* med elliptiskt bortfall av *byn, ån* o. d. Gudastolpen har i 17 stått vid offermosse, i 19 vid udde i Betarsjön och i 20 vid ån, de två senare sockengräns. 18 har namn efter det bevarade stenröset.

B. *Ryd*

Om *Ryd-* och *-ryd* se kap. 10 A och 11 C. *Ryd*, förekommer även som enkelt namn, huvudsakligen i Småland, Skåne, Halland och närmaste delar av Västergötland.

1. *Ryd*, by i Villstads sn, Västbo hd, J. l.: *Rydh* (1466), vid *Rasta mossen* (Gst 19).

2. *Ryd*, gd i samma sn på näset mellan Rasta mossen och *Risa mossen*.

3. *Ryd*, gd i Hjälmseryds sn, Västra hd, J. l., vid Svinsjön med *Ryö*.

4. *Ryd*, by i samma sn vid Västersjön (Gst 20).

5. *Ryd*, nu *Sandsjöryd*, by i Sandsjö sn, Västra hd, J. l.: *rwd(h)* (1421); *Ryydh* (1689), vid Uppsjön med *Horsnäs* (Gst 27).

6. *Ryd*, by i Almundseryds sn, Kinnevalds hd, Kro. l., vid basen av ett näs i Hönshyltefjord (Gst 15).

7. *Ry*, by i Bredareds sn, Tönnersjö hd, Hall.: *Ryd* (1580 jb), *Ry* (1756 jb), vid Fylleån, jvst. *Ryaberg* (Gst 14).

8. *Ryd*, by i Rävinge sn, Halmstads hd, Hall.: *Ruth* (1344); *Ryth* (1447), *Rydhe gårdh* (1485 jb), *Ryd* (1501), *Ry(ee)* (1646–91 jb), på berget 125 (Gst 13).

9. *Ryd*, gd under Katrineberg i Revesjö sn, Kinds hd, Ä. l.: *Ruudh* (1670 jb); *Rydh* (1540 Skjb), *Ry* (1551 jb), vid Kyrkesjön (Ek NV).

10. *Ryd*, by i Älvsereds sn, Kinds hd, Ä. l.: *Rudh* (1578 tl); *Ryy* (1542 sl), *Ryd* (1546 tl), *Rid* (1557 sl), nära kyrkan (Gst 18).

11. *Ryd*, gd i St. Lundby sn, Vättle hd, Ä. l.: *Rudh* (1632 jb); *Rydh* (1545 ml, 1546 tl), *Ridh* (1584 jb), vid basen av ett näs i Mjörn (Ek).

12. *Ryd*, by i Toarps sn, Ås hd, Ä. l.: *Rud* (1567 jb), *Rwd* (1564 tl); *Rodh* (1560 sl); *Ryd* (1591 jb); *Ryr* (1554 tl), vid gränsen mot Brämhults sn (Gst 33).

13. *Ry*, by i Nora sn, Ångermanl. s. tg: *Rij* (1535 ghj), *Ryd* (1542 jb), *Rydh* (1543 jb), *Ry* (1544 jb), *Riidh* (1545 jb); *Riudh* (1549 jb), *Riwdh* (1550, 1555 jb), vid basen av en udde i Utviksfjärden (Gst 75 NV).

Namnet *Ryd* tolkas av »ordet *rydh* 'röjning i skog'», som härledes ur fsv. *riudh* (SOÄ 1, s. 68. SOVn 1, s. 36). SOH (1, s. 80 och 136) förklarar hithörande namn dels av *rydh* 'röjning i skog', dels av sv. dial. *ry* 'skoglös backe, hed, utmark'. Äldre belägg (5, 8–12) visar emellertid, att *Ryd* kommer av *rudh*, som är identiskt med *Rud* i Norge och sydvästra Sverige. Hur skall då *Ryd* förklaras? Hald anser, att *Ryd* uppkommit ur dat. sing. av *rud*.[1] Men då dat. sing. ej har *i*-omljud i msv. och *Ryd* är belagt först på 1400-talet, är Halds antagande omöjligt. *Ryd* förklaras enklast liksom *Röd* i Bohuslän som smsform med elliptiskt bortfall av *by* l.d. Av 13 förekommer även yngre *Riudh*, som är »förbättrad skrivning» av äldre *Rydh*. Då *Ryd* kunde komma av *Rud* eller *Riudh* (kap. 14 B), är det förklarligt, att de kunde sammanblandas. Läget visar, att dessa *Ryd* är 'gudastolpe', i 2, 5, 6, 7, 11, 13 vid näs, i 1, 3, 4, 9 vid offersjö, i 8 vid berg och i 10 vid kyrkan. Vid 9 finns Jättekullen och Jättestenarna, stensättningar, och vid 10 runstenar, därav »en särdeles stor och prydlig».

Röd och *Ryd* bekräftar den i slutet av kap. 12 gjorda dialektgeografiska översikten. Den yngre smsformen *Röd* har från söder trängt västerut till Bohuslän och sporadiskt norrut (Smål., Norrl.), medan den äldre, *Ryd*, fixerats i samma område, som har *-ryd* (kap. 11 C, D).

C. *Röda*

Till *rod* bildades med tillhörighetssuffixet *-ion* svaga fem. *röda* (s. 17). Därav bildas ortnamn, betecknande 'äga eller bebyggelse vid gudastolpe'. Denna namntyp bevaras bäst i Norrland och Skåne, ex.

1. *Rödde*, äga i kyrkbyn Hov i Alsens sn, Jämtl. v. tg.

2. *Röde*, *rø̜`ŭ*, by i Alsens sn, Jämtl. v. tg: *Roedhene* (1347), *rødhene* (1446, 1447); *Rode* (1520); *Rö(ö)de* (1564, 1565, 1566); *raudhe* (1496, 1525), *Råude* (1567, 1568), *Rååde* (1565), *Rådha* (1566), vid basen av näset mellan Nälden, Faxälven och Alsensjön (Gst 66).

3. *Röde*, by i Alnö sn, Sköns tg, Medelpad: *Rödhe* ~ *Rödene* (1520), *rödhe* ~ *rodh* (1543 jb), 1,5 km N om kyrkan (Gst 79).

4. *Röde*, by i Gnarps sn, N. Hälsingl. tg: *Rödhe* (1542 jb), invid kyrkan (Gst 84).

2 och 3 hette äldst *Rödene* < **rød-vini* 'gudastolpeängen' (kap. 6 A). På 1500-talet ersattes detta av stamordet (2) *Rode*, (3) *rodh* och avljudsformen (2) *Rååde* jämte *Rödhe*, som fixerades. I Alsen har det folkliga ägonamnet kort vokal, det officiella bynamnet lång (s. 8). Rödde var den till Hov hörande gudastolpeåkern, Röde bebyggelsen vid basen av det näs, vars gudastolpe givit namn även åt byn *Valne* och *Faxälven* (kap. 15 A och B). Om roden vid 4 erinrar även namnet *Rotberget* (kap. 5 B).

Till denna namngrupp hör även det uppländska sockennamnet:

5. *Rö*, sn i Sjuhundra hd, Uppl., Sthlms l.: *parrochia Rauthu* ~ *Röhu* (1257, avskr. o. 1540), *ecclesia rødho* (1331), *Røda sokn* (1411, 1418), *Rødha sokn* (1412, 1413, 1441), *rødhe sokn* (1426), *Rødhe sokn* (1438, 1447); *Rodhu* (1331); (Gst 85).

Rö har förklarats av fvn. *rjóðr* n. 'öppet trädlöst ställe i skog'.[1] Men *rjóðr* har ej funnits i fsv., det hette *riudher* (kap. 14 C). Sahlgren tolkar *Rö* som 'den röda ån',[2] men där finns ej någon röd å. Namnets äldsta belägg *Rauthu* ~ *Röhu* är skrivningar för *Røthu; au* var runornas tecken för *ø;* jfr att Rodal i Aure sn och hd, Møre o. Romsdal fylke, Norge (NG 13, s. 432): *Roðudal* (1332), skrevs *Raududall* (1336). Gen. *rødho* blev genom ändelseförsvagning *rødhe* (sokn), genom synkope *Rö*. Kyrkan ligger vid basen av en udde i Rösjön. Om kultplats vittnar även namnen på grannbyarna *Härsby* (*Hersabyn* 1257) och *Väsby*.

Några sådana namn finns även i Skåne:

6. *Rödde, St.*, by i Everlövs sn, Torna hd, M. l.: *Raadie* (1540), närmaste by (2 km) SV om kyrkan (Gst 2).

7. *Rödde L.*, by i Everlövs sn, Torna hd, M. l.: *Lillerødevogn* (1548), vid gränsen mot Blentorps sn (Gst 2).

8. *Röe*, by i Nävlinge sn, V. Göinge hd, Kri. l.: *Rödhe* ~ *Röydde* ~ *Rye* (1548 jb), på gränsen till Vinslövs sn (Gst 5).

9. *Röe*, by i Vankiva sn, V. Göinge hd, Kri. l.: *Rye* (1583 jb), vid gränsen mot Ballingslövs sn (Gst 9).

För *Röe* i Göinge antog Lindroth grundbetydelsen 'röjning' eller möjligen sv. dial. *ry* n. 'tjock lövskog'. Han anmärkte dock, att dessa namn ej förekommer i sent befolkade bygder, varför de måste vara mycket gamla.[3] Men de är ej »röjningar» utan gammal odling, som fått namn efter gudastolpen, i 6 nära kyrkan, i 7–9 vid sockengränsen. Slutleden i 7 *vogn* är *vång*, som i Skåne betecknar byns inhägnade ägor i motsats till utmarken. Ursprungsbetydelsen är den inhägnade kultåkern, därav får gotiska *waggs* bet. 'paradis'. Jämte *Rödhe* fanns (8, 9) *Rye* och (6) *Raadie*. Av intresse är, att gudastolpens by i Everlöv kallats *Store Rödde* men gränsråets by *Lille Rödde*, jfr *St.* och *L. Ro* (kap. 3 A).

En tredje grupp finns i sydvästra Sverige (Bohuslän och Västergötl.):

10. *Röe*, hgd i Bro sn, Stångenäs hd, Bohuslän: *i Rodo* (1395), *Raadhe* (1477), *Radhe* (1500), vid basen av näset mellan Brofjorden och Åbyfjorden (Gst 41).

Stamformen *Rodo* och *Raadhe* har i ny tid ersatts av *Röe* i analogi med *Röd* (avd. A). Det närbelägna berget behåller avljudsformen *Radhaberg*, där ting hölls 1479. Gården var på medeltiden stormansgård.

I Västergötland har *Röda* i ny tid folketymologiskt ändrats till *Rödån* eller ersatts av avljudsformen *Råda:*

11. *Rödån*, *rø̜'ə*, by i Brandstorps sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Rødha* (1413), *Rödo* (1570, 1571 tl), *Röe* (1583 tl); *Rödå* (1627 jb), *Rödåhn* (1725 jb); *Rådåå* (1680, 1685 jb).

SOSk (13, s. 42) tolkar namnet som 'den röda ån'. Lundahl skriver: »I källor såväl vid bäckens övre lopp som vid Rödsjön är vattnet enligt uppgift i orten järnhaltigt och rostfärgat.» Han hänvisar till ett diplom 1413, som handlar om *ana i Rødha*. Men där kallas ju ån endast *ana*. *Rødha* är byns namn, bevarat i dial. *rø̜'ə*, som betyder 'bebyggelsen vid roden' på ett näs i Vättern. Dess namn i genitiv ingår även i *Rödebäcken* och *Rödesjön*. På 1600-talet, då oblikändelsen *-o* ej längre levde, associerade man *-o* med 'å' och skrev *Rödå*. Man förstod dock betydelsen av *Röd-* och moderniserade det till *Rådåå*. På 1700-talet återställdes *Röd-*, som fixerats tillika med den »förbättrade» slutleden *ån*.

12. *Röde* (1537), nu Råda, säteri i Råda sn, Askims hd, Gbgs o. Bohus l.

13. *Röda* (1550), nu Rådde, hgd i Länghems sn, Kinds hd, Ä. l.

Om gudastolpens plats i 12 och 13 se kap. 17 B.

D. *Ryda*

Liksom *Röda* till *rod* bildades till *rud* fem. *Ryda*, varav sporadiska rester bevarats som ortnamn, ex.

a. Kultplatsnamn

1. *Ryda*, kungsgd i Nysätra sn, Lagunda hd, Upps. l.: *i Rydhe* (1492), vid basen av det näs, som bildas av Skattmansöån och Örsundaån (Tk 11 H NV).

2. *Ryda*, *ry̜'ə*, by i Oppeby sn, Kinda hd, Östergötl., vid basen av ett näs (Långnäs) i Åsunden (Gst 36).

3. *Rya*, by i Hörja sn, V. Göinge hd, Kri. l.: *Rye* (1517), 1 km N om Angelholmssj., som njurlikt omsluter ett näs (Gst 9).

4. *Rya*, sn i N. Åsbo hd, Kri. l.: *Rythæ* (1346), *Rye* (1570-t.), med byn *Rye* (1541), vid ett näs, bildat av Pinneåns dubbelkrök (Ek 34. Gst 5).

5. *Ryda* ~ *Rya* (Ek. Gst), by i Nittorps sn, Kinds hd, Ä. l.: *Ryda* (1546 tl), *Rye* (1546 kll), *Askarid* (1583), på näs i en mosse (Ek NÖ).

6. *Rya*, by i Kinnarumma sn, Marks hd, Ä. l.: *Rwdtt* (1546 tl); *Rydhe* (1540 jb), *Rya* (1572 jb), på ett näs vid Viskans S–Ö-krök (Ek NÖ).

b. Gränsnamn

7. *Rya*, by i V. Vrams sn, Gärds hd, Kri. l.: *in rythæ* (1346), *Rye* (1624 prästrel.), vid gränsen mot Träne och Vä snr (Ek 67).

8. *Rya*, by i Kvistofta sn, Luggude hd, M. l.: *Rydha* (1410), vid gränsen mot Rausen (Ek Kvistofta).

9. *Rya*, by i Krogsereds sn, Årstads hd, Hall.: *Rye* (1580–1613 jb), *Rya* (1645–1777 jb), vid gränsen mot Okome sn (Gst 18).

I ett par fall har bebyggelsen benämnts med gudastolpens namn (6) *Rwdtt*, (5) *Askarid* 'åsgudaroden' (kap. 15 E), eljest med fem. obl. form **Rydho>rythæ, Rydhe, Ryde, Rye*, senare med nom. *Ry(d)a*.

Kap. 14. Verbet *rjóða* 'rödja'

A. Fvn. *rjóða* och *ryðja*

Då *rud* 'gudastolpe' tidigare tolkats som 'röjning', måste några ord sägas om verbet *rjóða*.

Msv. verbet *ryþia, rudde, ruth* betyder enligt Schlyter (Ordbok, s. 518) 'rödja (jord till odling l. för anläggning av väg)'. Söderwall (Ordbok II, s. 270) tillägger: 'el. bebyggande'. Det fanns emellertid ännu en kategori, som icke upptagits i lexika, nämligen 'rödja rågata'. I Upplandslagen (Viþærbo Balk 17: 3) säges viss jord vara *raum rudder* 'utmärkt med rågata och nedsatta råmärken'. Ihre härledde *rydhia* ur *ra*.[1] Det är inte riktigt, men det vittnar nog om att man ännu på 1700-talet associerade *rydhia* med *ra*. I ny tid användes eljest om 'gränsuthuggning' verbet *fälla* och subst. *fall*.[2]

I fvn. fanns icke blott det svaga verbet *ryðja* 'rödja' utan även de starka verben *hrjóða* 'rödja, tömma' och *rjóða* 'rödfärga, rödja'. Förhållandet dem emellan har diskuterats. Wessén ansåg, att ursprunget var *hrjóða* 'andringen, gewaltsam auftreten', som påverkats av *rjóða* 'rotmachen' och därigenom fått bet. 'roden, ausrotten'.[3] Detta betvivlar de Vries (Wörterbuch, s. 449). På grund av de västgermanska verben fhty. *riutan* 'ausreuten, roden', mhty. *rieten* 'ausrotten' och avljudsformen mlty. *rūden* 'roden', nederl. *uitrœien* 'ausrotten' anser han dessa verbs betydelse 'hugga ner, rödja bort' vara den primära. Även fvn. *rjóða* betydde icke blott 'rödfärga' utan även 'hugga ner (skog och folk)'. Från denna grundbetydelse utgår såväl sanskrit *raoiðya-* 'urbar zu machen', dvs. 'rödja för odling', som feng. *reodan* 'döda' och fvn. 'rödfärga'. Betydelseutvecklingen har varit: 'hugga ner (folk)', 'döda', och

(skog) > 'rödfärga'. Fvn. *hrjóða* har hyperkorrekt *h*-tillägg, beroende på fvn. *h*-bortfall framför *r*.[4] Den ursprungliga betydelsen 'hugga ner (skog)' bevaras också i subst. fvn. *rjóðr* n. 'aabent træløst Sted i Skoven', isl. *rjóður* n., no. *rjod* n. 'aabning i skov' och verbet fvn. *rjóðurfella* 'fælde Skov saaledes at der opstaar store Aabninger'.

Då verbet *rydhia* särskilt användes om 'rödja rågata', fick subst. *rjóðr* bet. 'råröjning', varav 'råmärke'. I denna betydelse förekommer *rjóðr* i den större gränslistan Norge–Götaland 1273. Uppräkningen av andra sträckans råmärken börjar: Nu hæfuer *i Riodreno* enn i Auro. Kalén översätter: »Nu börjar det i Ryr och Aura.» Han tror, att *Riodreno* är Väne-Ryr, fast han finner det egendomligt, »att sockennamnet användes som gränsmärkesnamn».[5] Men *Riodreno* är dat. sing. best. form av appellativet *riodr*, som i Örsjön icke kan vara 'odlingsröjning' utan 'gränsmärke' av 'gränsröjning'. 'Nu börjar (gränsmärkesuppräkningen) åter vid råmärket i Örsjön' (där första råsträckan slutade).

I östnordiskt språk motsvarades detta ord av *riudh*. Bland allmänningsvatten uppräknas i VgL IV *uandryudæuatn*, i vissa handskrifter (HLN) *Wandriþa-vatn* (**riuþa>*ryþa>riþa*), *Wandry-Watn* (1686 lh), nu *Vanderydsvattnet* i Lagmansereds sn, Bjärke hd, Ä. l. Enligt SOÄ (3, s. 63) är sjöns namn »givet efter gården». Men gården har fått namn efter sjön, som är vattengräns mellan Ale, Bjärke och Flundre härader och därför kallats *uandryudæ* (gen. plur. loci) *uatn* 'Vattengränssjön'. Söderwalls ordbok (Supplement, s. 658) upptar »**rydh* f.? och n. 'röjning, röjd mark' i ortnamn». Något sådant fsv. substantiv har dock ej funnits. Det är det i VgL förekommande *riud* 'gränsmärke', som kvarlever i sv. dial. *ryd* m.o.f. 'uppRödjat fält, avsvedjad plats' Smål., Blekinge och *ry* n. 'kal backe utan skog eller större buskar' Skåne (Rietz, s. 541), 'skoglös backe, hed, utmark' Hall. SOH anför *ryd* och *ry* som särskilda ord (1 s. 80 och 136), men Ejder (Skånes ortnamn 1, s. 99) anser, att »*-ry* torde återspegla ett ä. *rydh* 'röjning'». Bet. 'skoglös backe, utmark' återger ju bilden av röjd gränsmark och visar, att *riud* ej avsett 'odlingsröjning' utan 'gränsröjning'. Denna betydelse har också *Riudh > Ryd* som ortnamn.

B. Fsv. *Riudh*

a. Msv. *Riudh > Ryd* i sockennamn

Msv. *Riudh* blev *Ryd*, som förekommer som sockennamn i Uppland, Östergötland och Västergötland.

1. *Västra Ryd*, sn i Bro hd, Upps. l.: *Riudh* (1299), *riudh* (1302–19,

1328, båda avskr. 1344); *rydh* (1314), *Riidh* (1530), gränsar mot Håbo hd, Upps. l., och mot Skarven, som är gräns mot Ärlinghundra och Sollentuna hdr, Sthlms l.

2. *Östra Ryd*, sn i Danderyds skg, Uppl., Sthlms l.: *riudh* (1302–19, avskr. 1344), *riwdh* (1331, avskr. 1344), *Riwdh* (1454); *ryd* (1308), *de Ridhum* (1298), gränsar mot Vallentuna hd, Åkers skg, Värmdö skg, Vaxholm och Lidingö.

3. *Västra Ryd*, sn i Ydre hd, Östergötl.: *i ryudz sokn* (1386); *Ryth* (1337), *rydh* (1378), gränsar mot N. och S. Vedbo hdr, J. l.

4. *Östra Ryd*, sn i Skärkinds hd, Östergötl.: *riuþbo* (1361); *rydh* (1297), gränsar mot Bankekinds, Björkekinds och Hammarkinds hdr.

5. *Ryd*, sn i Kåkinds hd, Sk. l., nu Skövde: *Riudh* (1381), *Ryudz sokn* (1400, 1423); *Rydh* (1514), med hgdn *Ryd: Rydh* (1344), gränsar mot Vadsbo hd.

6. *Ryda*, sn i Barne hd, Sk. l.: *Ryodha sokn* (1414); *Riwdz sokn* (1437), med kyrkbyn *Rywdh* (1417); *Rydhä kirckäby* (1497), samt gårdarna *Rylanda* vid norra och *Rydaholm* vid östra gränsen mot Viste hd.

Dessa namn har schablonmässigt tolkats som 'röjning'.[1] Men *Riudh* har här samma betydelse som i VgL, dvs. 'gräns'. Det betecknar både i VgL och i dessa sockennamn gräns mot andra härader. Tydligen har *riudh* ursprungligen betecknat de kalhuggningar, som gjordes vid häradsgränsen.

Det finns också, huvudsakligen i Småland, några sockennamn med *-ryd* av *-riudh:*

7. *Bankeryd*, sn i Tveta hd, J. l.: *Bancharyud* (1315), *bankarydha* (1389); *bankerodz sokn* (1498); *bankerødh* (1466), gränsar mot Västergötl.

8. *S. Unnaryd*, sn i Västbo hd, J. l.: *vndariuth* (1300), *Wndarydh* (1337), vid sjön Unnen, gränssjö mellan J. l. och Kro. l.

9. *Öreryd*, sn i Mo hd, J. l.: *Ørariwdhum* (1262), *øryde* (1445), gränsar mot Västergötl.

10. *Kinnared*, sn i Halmstads hd, Hall.: *Kynnariuth* (1298); *Kinnärydz S.* (1432); *Kinderöed Sogen* (1605 jb), gränsar mot Smål.

Även i dessa namn betecknar *riudh* 'större gräns', här mot landskap och län. Förleden betecknar det för gränssocknarna mest karaktäristiska naturdraget, *bank* 'backe', *ör* 'grus- och sandmark' samt sjön *Unnen* (kap. 16 A). *Kinn-* tolkar SOH (1, s. 126) av no. *kinn* f. 'bergsida, sluttning', syftande på åssluttningen S om kyrkan. En dylik sluttning har dock i Sverige aldrig kallats *kinn*. I svenska namn är *kinn*, som Ingemar Olsson påvisat på Gotland,[2] en metafor för avgränsade partier omkring

ett »huvud», land eller vatten. Det kan vara två, ex. *Austra Kinnen* och *Västra Kinnen* vid Bjärge på Fårö, strandpartier omkring en vik. Det kan också vara blott en, ex. *Talls Kinn* i Hellvi sn, en strandgrusvall utanför Talludd. Vid en kind får ordet bet. 'gräns'. Så är fallet i t. ex. *Kindsjön* i Ale hd, Ä. l., på gränsen mellan Kilanda och Östads snr samt *Kinneved*, sn i Frökinds hd, Sk. l., i hörnet mellan Vilske, Vartofta och Redvägs hdr. På samma sätt är *Kinnared* Hallands gränssocken mot Småland. Sammanblandning med *ryd* av *rud* förklarar, att *Bankeryd* (*Bancharyud* 1315) på 1400-talet fick formerna *-rod* och *-rød*, och att *Kinnared* (*Kynnariuth* 1298) på 1600-talet fick formen *-röd*, varav *-red*.

b. Msv. *Riudh* > *Ryd* i by- och gårdnamn

Liksom socknar kunde byar och gårdar vid häradsgräns kallas *Riudh* > *Ryd* särskilt i Småland, Skåne, Halland och Västergötland, ex.

11. *Ryd*, hgd i S:t Lars sn, Linköping: *i Ryuþe* (1351), *in rydhe* (1325), vid gränsen mot Kärna sn, Hanekinds hd(Gst 45).

12. *Ryd*, gd i Fröderyds sn, Västra hd, J. l.: *Ryd* (1376), vid gränsen mot Lannaskede sn, Östra hd.

13. *Ryd*, by i Hinneryds sn, Sunnerbo hd, Kro. l.: *Rydd* (1554 avskr.), vid gränsen mot Hall.

14. *Ry* ~ *Ryet*, by i Hjärnarps sn, Bjäre hd, Kri. l.: *Store Ryed* (o. 1524), *paa Ryitt* (o. 1570), vid gränsen mot Tostarps sn, N. Åsbo hd.

15. *Ry*, by i Lövestads sn, Färs hd, M. l.: *Ryd* (1459), vid gränsen mot Albo hd.

16. *Ry*, gd i Kinnareds sn, Halmstads hd: *Rye* (1603 ml), vid Västerån, som är gräns mot Småland (Gst 19).

17. *Ryd*, by i Starrkärrs sn, Ale hd, Ä. l.: *Rydit* (1540 Skjb), vid gränsen mot Vättle hd (Ek).

18. *Ryd*, nu *Mollaryd*, by i Molla sn, Gäsene hd, Ä. l.: *Rydh* (1540 Skjb), vid gränsen mot Vedens hd (Ek).

19. *Ryd*, by i Skogsbygdens sn, Kullings hd, Ä. l.: *Rydt* (1546 jb), *Ryd* (1547 jb), vid gränsen mot Gäsene hd (Ek).

20. *Ryd*, byar i S. Fågelås sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Ryd* (1538 jb), *Rydit* (1546 tl), närmast gränsen mot Vartofta hd (Gst 44).

21. *Ryd*, by i Larvs sn, Laske hd, Sk. l.: *Rydh* (1494), vid gränsen mot Vilske hd (Ek).

Bland dessa har endast ett namn, 11, *Ryuþe*, men alla ligger vid häradsgräns, och det talar för att de utgår från *Riudh*. Att detta har så

mycket större frekvens i sockennamn beror därpå, att de är äldre och har flera belägg.

Vid sidan av byarna *Ryd* vid häradsgräns (11–21) finns byar *Ryd* med läge vid sockengräns, ex. i Småland: I Mulseryds sn, Mo hd (1352) och Moheda sn, Allbo hd (1408); i Skåne: S. Sandby sn, Torna hd (1570) och Skabersjö sn, Bara hd, och i Halland: Slättåkra sn, Halmstads hd, och Abilds sn, Årstads hd (1600-t.). Om dessa namn utgått från *Riud* eller *Rud* kan ej sägas.

C. Fsv. *Riudher*, fno. *Riodr*

I södra svensk-norska gränsområdet, huvudsakligen Dalsland och Bohuslän, levde tillhörighetssuffixet *-r* under medeltiden i ortnamnen (a) i Sverige *Riudher* och (b) i Norge *Riodr*.

a. Msv. *Riudher* > *Ryr*

1. *Sundals-Ryr*, sn i Sundals hd, Dalsl.: *Ryers kirke* (1531), *Ryr* (1540 Skjb), *Ryder* (1586 tl), gränsar mot Valbo och Nordals hdr.

2. *Valbo-Ryr*, sn i Valbo hd, Dalsl.: *Rydha sokn* (1449), *Ryrs kyrka* (1540 Skjb), *Rüdher s.* (1563 tl), *Ry* (1711 k), gränsar mot Sörbygdens, Tunge och Lane hdr, Bohuslän.

3. *Väne-Ryr*, sn i Väne hd, Ä. l.: *Swdherrydher* (1486), *Ryr* (1540 Skjb), gränsar mot Lane hd i Bohuslän.

4. *Lane-Ryr*, sn i Lane hd, Bohuslän: *Riodra s.* (1388 RB), *Maggarioder* (1399), *til Riodre* (1457); *Nordhæ Rydher* (1486), *Ryer* (1594), gränsar mot Dalsl. och Västergötl.

Dessa namn har förklarats av *-rydher*, motsvarande isl.-fno. *rjóðr* 'öppet ställe i skogen' efter *Ryr*-gårdar i dessa socknar.[1] Men i t. ex. Lane hd återfinnes *Ryr* endast som namn på socknen. Prästgården kallas i 1 *Ryrs stom* och i 3 *Stommen y Ryr*. Detta visar, att socknens, ej gårdens namn är det primära. Liksom socknarna *Ryd(a)* har dessa fått namn av läget vid resp. härads gräns, i 2–4 tillika riksgräns. De gårdar *Ryr*, som finns vid kyrkan i några av dessa socknar, har fått namn av socknen. Att kyrkbyn i Valbo-Ryr i 1546 jb kallas *Råån* är ej fel utan ett synonymt uttryck för gränsläget.

Ryr är även namn på några vid häradsgräns belägna byar och gårdar i Dalsland och närmast Västergötland liggande del av Bohuslän, ex.

5. *Ryr*, gd i Skålleruds sn, Nordals hd, Dalsl.: *Ryer* (1550 jb), *Ryr* (1550 tl), vid gränsen mot Tössbo hd (Ek).

6. *Ryr*, by i Lycke sn, Inlands s. hd, Bohuslän: *j Rudi* (1388 RB), *Rudh* (1485), *Rudt* ~ *Røren* (o. 1528), *Rir* ~ *Rød* (1568), *Rür* ~ *Rödtt* (1578), vid gränsen mot Inlands n. hd.

7. *Ryr*, gd i Romelanda sn, Inlands s. hd, Bohuslän: *j Riodre* (1388 RB), *Østreryodhe* (1485); *Rür* (1568), *Rir* (1573), närmast V om Götaälv, som var riksgräns.

Riudher kom redan på medeltiden att sammanblandas med *rud* 'gudastolpe' och blev på så sätt namn även på några bebyggelser vid gudastolpe, ex.

8. *Ryr*, gd i Resteröds sn, Inlands Fräkne hd, Bohuslän: *Ryer* (1526); *Röer* (o. 1528), 1 km Ö om kyrkan.

9. *Ryrane*, by i Rännelanda sn, Valbo hd, Dalsl.: *Rüren* (1540 jb), *Ryrenn* (1541 jb), *Rüranna* (1550 tl).

Dessa platsers läge visar, att *Ryr* här ej är 'röjning, gräns'. Vid 9 finns ett röse, och tre gravhögar, som sannolikt givit byn namnet *Rud* > *Ryr(ane)*.

b. Mno. *riodr* > *Rör*

I Bohuslän har motsvarande namn formen *Riodr*, varav på 1500-talet *Rör*, som liksom *Ryr* betecknar häradets gränssocken:

10. *Röra*, sn i Orusts v. hd: *Riodra* (1388 RB); *Röre* (o. 1528), gränsar mot Lane och Orusts ö. hdr.

Genom sammanblandning med *rud* kom *Riodr* att användas även om bebyggelse vid gudastolpe:

11. *Rör*, gd i Naverstads sn, Bullarens hd: *j Riodre* (1388 RB); *Rör* (1650 jr); *R(h)yer* (1581 jr), vid N. Bullaresjön.

12. *Röra*, by i Långelanda sn, Orusts ö. hd: *j Ryodrom* (1388 RB); *Röre* (1544 jr); *Roren* (o. 1528), 600 m N om kyrkan.

13. *Rörane*, gd i Naverstads sn, Bullarens hd: *j Riodrom* (1391 RB), *Rörenn* (1586 jr); *Rorenne* (1665 jr); *Röranne* (1686 jb), vid S. Bullaresjön.

Best. form. plur. i 9 och 13 liksom i *Röane* (kap. 13 A: 16) och *Rådane* (kap. 17 C) är från ny tid, motsvarande msv. dat. plur. loci, ex. 13.

Några socken- och gårdnamn på *-röd* huvudsakligen i Inlands Fräkne hd, hade på medeltiden alternativt *-riodr*:

14. *Halgersröd*, gd i Forshälla sn: *a Halgæirs riodre* (1331), *i Halgiers riodre* (1388 RB); *hallgerssrudt* (1544); *halgersröt* (1568), vid gränsen mot Resteröd (Ek).

15. *Grinneröd*, sn i Inlands Fräkne hd: *aff Grindarudi* (1354), *Gryndærud* (o. 1528); *Gryndariodærs k(i)rkia* (1388 RB); *Grinderödt* (1581).

16. *Resteröd*, sn i Inlands Fräkne hd: *Rista riodræ k.* (1388 RB), *Rysterødz s.* ~ *Rysteredt* ~ *Røsterodtz s.* (1526), *Røsterødtz S.* (1573); *Risterud* (1597).

17. *Speķeröd*, sn i Inlands Nordre hd: *Spikkarioders k.* (1388 RB); *Spikerudsokn* (1485); *Spegerød s.* ~ *Spegeredtz s.* (1500).

18. *Hälgeröd*, gd i Forshälla sn: *i Hælgha rudhi* ~ *Hælgha riodh(i)r* (1388 RB); *hellerudt* (1544); *Helleródt* (1573), 500 m Ö om gränsen mot Resteröds sn.

19. *Gusseröd*, gd i Ljungs sn: *j Gautz riodre* (1388 RB); *Gudtzrödh* (1573 jr), vid en sjö.

20. *Torkelsröd*, gd i Forshälla sn: *þorkiæls riodre* (1388 RB); *Torekilssrödt* (1581), vid Storemossen.

Gårdnamnet (14) *Halgersröd* skrevs äldst (1331) *riodr*, som där betecknar 'sockengräns' liksom förleden *Halgæirs* 'gränsspjutet'. De övriga har *riodr* endast i RB, som sammanblandade *rud* och *riodr*, liksom vissa lagar i Sverige på 1300-talet sammanblandade *ruda* med *rydja* (kap. 8 D). Eljest har de (15–18) *rud*, (16) *rod*, som på 1500-talet ersattes av smsformen *-röd*. Dess betydelse 'gudastolpe' stämmer med förlederna (15, 17) 'fallos' (kap. 15 A), (16) 'gudastolpebostad' (kap. 4 A), 'helig' (kap. 16 B) och (19, 20) 'gudanamn' (kap. 15 E). Dessa namn är av samma typ som namnen på äldre *-rud*, nu *-röd* (kap. 12 D).

D. Fvn. *Rauð-*

Flera ortnamn, sammansatta med *Rauð-*, förekommer i isländska sagor, ex. i Fornmannasögur *Rauðafjall*, *Rauðasund*, i Landnámabók *Rauðamyrr*, *Rauðavatn*. Fritzner (Ordbog III, s. 40), anser, att *Rauðafjall* ursprungligen betecknat »et nøgent Fjeld, som forgyldes af Solens Straaler ved dens Opgang», Cleasby-Vigfusson (a. a., s. 484), att *Rauðamýrr* o. d. syftar på »the reddish colour of bogs and moorlands, which was supposed to be a sign that there was iron in the soil». Inget av dessa fjäll eller vatten är dock rött. *Rauða-* är gen. av *rauð* 'gräns'. *Rauðafjall* är 'gränsfjället' mellan Voss och Sogn och *Rauðasund* 'gränssundet' mellan Aust- och Vest-Agder osv.

Sådana namn förekommer också i Sverige, särskilt i namn på råmärken på gränsen mellan Norge och Sverige, ex.

1. Gränsen mellan Norge och Nössemarks sn, Vedbo hd, Dalsl., går enligt den större längden 1273 »*i Raudsbek, or Raudsbek ok i Raudsnes*».[1] Enligt SOÄ (19, s. 260), är *Raudsbek* en bäck, som rinner ut i en vik av

St. Le. Dess namn antas ha varit »*Raud*, dvs. röd», vilket antas ingå även i *Raudsnes*, ett näs i St. Le, vars namn bevaras i torpnamnet *Rösnäset*. Assar Janzén åter (NoB 1942, s. 74) anser, att *Rauðs-* är genitiv av personnamnet *Rauðr*.

2. Gränsen mellan Jämtland, Norge, och »Hälsingland», Sverige, gick enligt andra längden 1273 *a Finmark or Raudabergi*. Modin och Hamnström tolkade *Raudabergi* som *Råberget* vid Rörströmssjön,[2] enligt Bucht (SOVn 3, s. 49) »trol. med rätta». Herzbergs Glossarium til Norges gamle Love (s. 821) översätter det med »høi-fjeldet», Ahnlund med »öde fjället».[3] De har förstått, att ordet har appellativ karaktär, men naturligtvis åsyftar det som första namn i gränslängden ett visst berg.

3. Enligt tredje norrlandslängden är *Rauda sio* gränsmärke närmast före Hotings sjö. Det tolkas som *Rörströmssjön* (Gst) i Tåsjö sn, Ångermanl. v. tg. Modin tror, att sjön fått namn av myrmalm i sjön och berget av »bergväggens röda fläckar (utsipprande järnoxidul)».[2] Alternativt antar Flemström av »någon rödbrun färgton hos bergets vegetation». Bucht (a. st.) tror, att sjön fått namn av berget.

Mångfalden av tolkningar visar, hur famlande ortnamnsforskningen är, då den ej utgår från riktig språktolkning. Förleden i dessa namn är subst. *raud* i den sekundära bet. 'gräns'. *Raudsbek* är 'gränsbäcken' från Röstjärn (Ek) på gränsen till St. Le och *Raudsnes* 'gränsnäset' i St. Le. *Rödberget* finns på flera ställen i Norrland, ex. Gst 29, 30, 37, 57, 65, 69, som namn på 'gränsberg'. Det kan icke vara identiskt med Råberget i Tåsjö utan avser det berg »a Finmark», dvs. Lappmarken, varifrån gränsdragningen utgick. Och *Rauda sio* är 'gränssjön' mellan Tåsjö och Dorotea, ännu 1482 kallad *Raudsio*, nu *Raurejaure* (Gst). På 1500-talet sammanblandade man *Raud* 'gräns' med *Rod-* 'gudastolpe, gräns', så i bynamnet *Rodstrvm* (1543 jb), smsform *Röd(h)ström* (1559–1609 jb), senare med avljudsform *Råström* (1818 lh) och nu med synonymet *rör Rörström* (Gst).

På samma sätt skrevs i Dalsland gränssjön mellan Aaremark, Norge, och Nössemark *Røyduvatn* (1273), nu no. *Rødvandet*, sv. *Rövatn* (1600-t. k), även *Råwatnet* (1797 lh) och i Bohuslän *Raudamyri* (1273) i Lane-Ryrs sn, även *Rörmyran* (1881 k).

Raud- (av *rjuda*) och *Röd-* (av *rod*) sammanföll i Sverige icke blott till betydelsen 'gräns' utan även till formen. Det är möjligt, att några av de i kap. 6 B anförda ex. på *Röd-* 'gräns' utgått från *Raud-*. Men då sådana belägg saknas, har de upptagits bland namn på *Röd-* av *rod*.

E. Fvn. *ruð*

Subst. *ruð* 'röjning' var, som ovan (s. 75) framhållits, nomen actionis. Det finns också exempel på nomen acti: fvn. *roð* n. 'fiskskinn', no. *rod* n. 'ds., äppleskal', egentl. 'det bortrensade'. Men något nomen loci *ruð* finns ej. Motsvarande nomen loci var fvn. *ruðstaðr* m. 'Rydningssted' och särskilt nordanfjälls *ruðningr* m., i no. *rudbol* 'rydningsbruk'. I msv., där det starka verbet dött, fanns *rudning* f. och *ruzl* f., vanligare, i anslutning till infinitiven, *rydning* och *ryzl*. Och dessa ord har också givit upphov till ortnamn. Dessutom finns ett svagt substantiv i anslutning till inf. *ryþia* f. med sms. *Rofna-*, *Rugh-* och *Skoghryþia* först i MELL, KrLL i st. f. svealagarnas *ruþa* (kap. 8 Ab).

Medan *rjudher* 'gräns' och *rud* 'gudastolpe' ibland kunde sammanblandas på medeltiden och *Raudh* 'gräns' och *Röd-* < *rod* 'gudastolpe' då sammanföll, har *rud* 'gudastolpe' av forskningen i ny tid sammanblandats med *ruð* 'gudastolpe' 'röjning'.

IV. *Språkliga minnen av forntida fruktbarhetskult*

Kap. 15. *Gudasymboler och gudar*

Dessa namn utgör en hittills förbisedd källa till kännedom om nordisk hedendom. Mängden av rodnamn visar, vilken stor roll gudastolparna spelat. De kunde vara av olika slag. Den arabiske författaren Ibn Fadlan berättar om de gudastolpar, som varjagerna på 820-talet reste vid Volgas strand, »en hög, upprest trästolpe med ett ansikte som ser ut som ett människoansikte. Runt omkring är små figurer och bakom dessa höga trästolpar, som är nedsatta i marken.» Framför den stora figuren offrade man.

Denna symbol för tron på vissa personliga gudar ersattes av den kristna trons symboler. Men man fortsatte att på vissa platser traditionellt resa gudastolpar med ansikte. Från en bondgård i Sætesdalen i Norge omtalas, att man ännu på 1800-talet i huset hade en stock med mansansikte, kallad *Faxe*, framför vilken man offrade.[1] I Dalarna har funnits majstänger med människoansikte. En sådan har funnits i Hulån, Järna sn, med manshuvud och bål, på vilken stod målat: »Jag är Johannes döparen», en kristnad fruktbarhetsgud. I Falun dansade man på Valborgsmässoaftonen kring Maja på Gettorget, en majstång med kvinnoansikte. Majstången överhuvudtaget är en gudabild med utsträckta armar, på vilka man offrade blommor och grönt för god växtlighet. Gudastolpar med mansansikte har också funnits som råmärken (kap. 1 B). En typ av gudabilder har kvarlevat som Rolandssäule i Tyskland och spöpålar i Sverige av typen Koppar-Matte på Stortorget i Stockholm.

Varjagernas små gudabilder motsvaras av lapparnas gudastall, som bevarats in i ny tid. De har en gång funnits i hela Norden. På 800-talet bevarades de som historiska relikter. De trästolpar, som enligt Ibn Fadlan stod bakom de övriga, var minnen från de äldsta jordbrukarnas dyrkan av fruktbarhetsgudens sexualsymboler.

Dessa stadier av forntida religiös symbolism avspeglas i ortnamn: (A) Vissa namn går tillbaka på ord för de manliga sexualorganen, som bevarats i ålderdomliga dialekter, eller på andra uttryck för fallos, som använts redan i äldsta fruktbarhetskulttid. (B) Vissa djur och växter

har dyrkats som symboler för fruktbarhetsguden. (C) Vissa namn på kvinnliga sexualorgan har avbildats som symboler för jordgudinnans befruktande. (D) Dyrkan av personliga gudar framträder i små gudabilder liksom i lapparnas gudastall. (E) 'Den rådande' fruktbarhetsguden kallades även *as, ås* eller *gud*. Senare erhöll denne personliga namn, *Ull, Frö* o. d.

A. *Manliga sexualsymboler*

Den vanligaste symbolen för fruktbarhetsguden var fallos, manslemmen, som hade många namn. Denna namnrikedom kan jämföras med den förkärlek för kenningar, olika omskrivningar för samma sak, som kännetecknar forntidspoesin. Dessa ord kan också vara noaord för sexualia, då dessa var tabuerade. Några forntida fallosord har kvarlevat dialektalt med den ursprungliga betydelsen.

Sjönamn på *Skepp-* tolkas av ordet 'skepp', ex. *Skepen* i Smål.: *Skipesiöö* (1554), *Skeppen* (1793), och *Skeppsjön* i Skyllbergs sn, Kumla hd, Närke (Hellquist, Sjönamn, s. 536). På samma sätt tolkar Ståhle (a.a., s. 536) bynamnet *Skepplinge* i Lunda sn, Jönåkers hd, Södermanl.: *skiplinge* (1386), *skeplinghe* (1496). Svårare var det att tolka sockennamn på detta sätt. SOÄ (2, s. 92) tolkade *Skepplanda* i Ale hd som 'skeppsstranden' vid Grönån men *Skepphult* (9: 1, s. 146), som ej ligger vid vatten, som 'hultet där man tar skeppsvirke'. Så tolkar även Ejder (SU 26, sp. 221) *Skeppsås* i Östergötl. Man har också tillgripit nödfallsutvägen mansnamn. Sålunda tolkar Sahlgren *Skepparslöv* i Skåne och *Skepperstad* i Smål. av **Skipar* 'sjöman'[2] och *Skeppsta* i Närke (NoB 1927, s. 76) av mansnamnet *Skef*. Men sockennamnet *Skepptuna* i Uppl. tolkar han av ett subst. **skäfte* till *skaft*, som skulle ha betytt 'höjdutsprång'.[3] Så brokig har dock namngivningen aldrig varit.

Det finns emellertid ett centralt kultord, som förbisetts, fvn. *skǫp* n., sv. dial. *skap* 'manslem', vartill *skep, skäp* är regelrätt smsform. Det är detta ord, som ingår i de nämnda namnen. I enstaka fall skrevs redan på medeltiden *Skip-* i analogi med *skip* 'skepp' eller genom *i*-omljud efter *k*,[4] ex. *skiplinge* av diminutivformen *skepil* 'den lilla gudastolpen'. Sjön *Skepen* har fått namn av sina långsmala form och *Skeppsjön* av sydliga fallosnäs. Liksom andra ord för 'gudastolpe' betecknar *Skepp-* också 'gräns'. *Skepen* är gränssjö mellan Konga hd, Kro. l., och Medelstads hd, Blekinge, och *Skeppsjön* ligger nära Närkes gräns mot Östergötland. Sockennamnen anger gudastolpens kultplats, *hult, löv* och *tuna*, eller därtill hörande 'egendom', *stad*, eller 'odlat område', *landa*. Så

förklaras även (33) *Skepperöd* i Skåne och (25) *Skeppared* i Västergötl., där *Skepp-* förtydligar *-röd, -red*.

Ordet *val* ingår i många ortnamn, sjönamn som *Valsjön* i Valbo sn, Gästrikl., *Valen* i Adelövs sn, N. Vedbo hd, J. l., *Valingen* i Hyltinge sn, Villåttinge hd, Södermanl., och *Valloxen* i Knivsta och Östuna snr, Uppl., Sthlms l.: *Walwxa Säby* (1383), häradsnamnet *Vallentuna*, Uppl., Sthlms l.: *Walandahunderi* (1281), och sockennamn, *Valbo* i Gästrikl.: *walabo* (1314), och *Vallby* i Järrestads hd, Kri. l.: *walby* (1145), m. fl. För sjönamnens tolkning framför Hellquist (Sjönamn, s. 684) flera förslag, bl. a. fvn. *vǫlr* m. 'käpp' som jämförelsenamn. Sockennamnet *Valbo* tolkar K. G. Ljunggren (SU 30, sp. 851) av mansnamnet *Vale*, Hedblom åter av sv. dial. *val* 'samling av ris och kvistar'.[5] Uppslaget fvn. *vǫlr* m. 'käpp' är riktigt, men betydelsen är en annan. Msv. och sv. dial. *val* 'käpp', nsv. *val* '80 st (på en käpp)', got. *walus* 'käpp' och angsax. *walu* 'märken på kroppen efter käpp' går tillbaka på bet. 'fallos', som är bevarad i angsax. *weal* 'penis' och fvn. *vǫlsi* m. 'hingsts avelslem'. J. de Vries (Wörterbuch, s. 673) anser, att detta ursprungligen betytt 'vals' liksom isl. *völstur* 'cylinder', no. *vols* 'vals'. Men denna betydelse är sekundär. Realanalys visar, att *Val* i ortnamn har bet. 'gudastolpe'.

Sjöarna *Valsjön* i Valbo och *Valloxen* har namn av utpräglade fallosnäs, i Valloxen kallat Björnudden (avd. B), *Valen* och *Valingen* av sjöarnas långsmala form. Socknarna *Valbo* och *Vallby* har namn av kultåkern, där 'valen' stått. I Valbo var byn *Vall* prästgård under medeltiden. 'Valen' spelade där så stor roll, att den sattes fast i kyrkmuren och satt kvar där ända till slutet av 1800-talet. Kvinnor brukade vid bröllopet kyssa denna sten, *Valbo papp*.[6] Namnformen *Vall-* tolkar Ejder (SU 30, sp. 910 och 930) av *vall* 'slätt', men det är fsv. *val* 'fallos' med kort vokal bevarad i första smsled.[7] I flera av dessa namn betecknar *val* liksom andra gudastolpenamn 'gräns', så i *Valingen* på gränsen mot Daga hd och *Valloxen*, där gränsen går mellan Ärlinghundra och Långhundra hdr. *Val-* förtydigar bet. av slutleden i (29) *Valserud* i Värml., (39) *Vallaröd* i Skåne och (41) *Valared* i Västergötl. (26) *Rållesrud* i Värml. förklarar SOV (11, s. 22) av mansnamnet *Rollef*, men det är *Rodwals* med *d*-bortfall, $o+w>o$ och synkope av *a*. *Rållesrud* är således tre ord för samma sak. En del av byn kallas *Rasten* 'gudastenen'.

(27 a) *Valared* i Västergötl. har alternativt formen *Wålare(d)* (1685 sjb) med ordet *vål*, som förekommer i många namn, ex. *Valir* (1296) Östervåla i Uppl., Västmanl. l., och *Vala* (1399), Västervåla i Västmanl., som tolkas som 'bråte' (Hellquist, Ordbok, s. 1151). Men *vål* 'rishög' o. d.

är sekundär betydelse av fsv. *wardher* 'vårdkase'. Sockennamnet *Våla* är vokalförlängt avljudsstadium av *val* 'gudastolpe' liksom sv. dial. *våla* '10 fiskar på stång', shetl. *vol* 'stång' (jfr *bot* 'båt'). Så förklaras det ovannämnda *Wålared* Valared, som också kallats *Alaridh* (1585 jb) 'fruktbarhetskultplatsens gudastolpe' (kap. 16 B).

I ortnamn bevaras många eljest döda forntida fallosord. Ett sådant är fvn. *drangr* m. 'uppstående spetsig sten', fær. *drangur* m. 'smal og høi klippe nær land', no. *drange* m. 'bergtange som stikker ut i sjøen', fslav. *drągu* 'stång, slagbom'. Ursprungsbetydelsen har antagits vara 'påk', enligt de Vries (Wörterbuch, s. 82) 'påle för flätad inhägnad'. Men bet. 'uppstående spetsig sten' erinrar om 'fallos' och bet. 'bergtange som stikker ut i sjøen' om näset som fruktbarhetsgudens rod. Man har haft svårt att förklara vokalen i fvn. *drengr* m. 'modig ung man, ung man>tjänare' (I. Lindqvist i NoB 1939, s. 27). Det är en *ja*-avledning av *drangr*, betecknande 'tillhörighet till *drangr*', dvs. 'den som har fallos'. Förleden i (1) *Drängsered* i Hall. är tavtologiskt förtydligande.

Ordet *Ek* är förled i många ortnamn, bebyggelsenamn som *Ekeby* och sjönamn som *Eklången*. *Ek*- har förklarats som trädnamnet och *Eke*- som 'ekbestånd, ekdunge' (SU 8, sp. 164 f.). Mot Sahlgrens tolkning av *Ekoln* som 'sjön på vars stränder ekar växer'[8] vände sig Lundahl (NoB 1955, s. 145), som antog, att *Ek*- var identiskt med no. adj. *eikjenn* 'trätlysten, bråkig (t. ex. om kreatur)'. *Ekoln* skulle vara 'den oroliga sjön' (!). Han nödgades därför anta, att bebyggelsenamn som *Ekla* i Södermanl. hade annat ursprung. Så är också fallet, ej blott med *Ekla* utan med alla dessa namn. *Ek*(*e*)- är identiskt med stammen i grek. *akis* 'spets', lat. *acies* 'spets, egg', fhty. *ecka* 'egg' (ty. *Ecke* 'hörn') av ieur. *ak*, *ek* 'fallos'>'spets'. I fvn. skaldespråk (þula) är *Ekkil* namn på en sjökonung. Sigfússon (Modern Philology 1934, s. 128) tolkar det som 'änkling', de Vries (Wörterbuch, s. 99) som 'den rasande' av fvn. *ekki* m. 'smärta'. Men det är 'den fallosförsedde', jfr *róði* 'sjökonung' (kap. 2 A). Förleden kan ha stamform *Ek*- 'gudastolpe-' eller *ia*-stam *Eke*- 'som hör till gudastolpen'. *Ekeby* 'gudastolpeåkern' har givit upphov till sex sockennamn (i Olands hd, Upps. l., Sköllersta hd, Närke, två i Östergötl., nu Boxholm och Ekebyborna, en i Gotlands n. hd, och en i Luggude hd, M. l.), där kyrkan övertagit gudastolpens roll som socknens medelpunkt. Vanlig är också slutleden *-eke*, som tolkats som 'ekdunge' men är smsform av *ek* 'gudastolpe'. Därom vittnar även förlederna, som är gudanamn som Ull, Frö och Oden: *Ulvsike* i Skuttunge sn, Uppl. (*Oluiseeke* 1391), *Fröseke* i Älghults sn, Kalmar l., *Onsike* i Skogs-

Tibble sn, Uppl. (*Odhenseke* 1409), (avd. E); eller kultplatsnamn som *al*, *har* och *skede* (kap. 16 B): *Alsike* sn i Uppl. (*alseke* 1288), *Harkie* i Kärrbo sn, Västmanl. (*Hareke* 1318), *Skedicka* i Börstils och Hökhuvuds snr, Uppl. (*skedekom* 1490). Tavtologiskt förtydligande är förleden i (31–33) *Ekeryd* i Smål., (10) *Ekaryd* och (13–17) *Ekeröd* i Skåne, (11) *Ekered* i Hall. och (10, 11) *Ekered* i Västergötl.

I sjönamn anger *Ek*- sjön som gräns. I Södermanland är *Eklången* 'den långa gränssjön' mellan Ö. Rekarne och Åkers hdr och *Eknaren* 'gränsnorsjön' för Spelviks, Runtuna, Ludgo och Lids snr, Rönö hd. Suffixet *-il*, *-ul* anger 'tillhörighet till'. *Ekoln* är sjön, som 'utgör gräns' mellan Attundaland och Tiundaland. *Ekolsund* är icke 'Ekolns sund'[8] utan sundet i den mälarvik, som utgör gräns mellan Håbo och Trögds hdr. *Eckeln*, vik av Sommen, är gräns mellan Östergötland och Småland. Detta suffix användes även i bebyggelsenamn: *Ekilla*, by i Husby-Ärlinghundra sn, nu Märsta, vid gränsen mot Odensala sn, Uppl., Sthlms l., och *Ekla*, by i Bogsta sn, Rönö hd, Södermanl., vid gränsen mot Tystberga sn.

Eke- kan få analogiskt gen.-*s* i *Ekshärad*, sn i Älvdals tg, Värml.: *Ekysherrede* (1503), på medeltiden namn på Älvdals hd: *Ekeshærad* (Ä.VgL). Förleden tolkar SOV (14, s. 1) som 'ekdunge', E. Noreen (No B 1922, s. 90) som ett sjönamn, bildat av trädnamnet. Men det är 'gudastolpe, gräns', syftande på häradets läge mellan Norge och Dalarna.

Samma betydelse har avljudsformen *uk*, ex. *Ukna*, sn i N. Tjusts hd, Kalmar l., av *uk* 'gudastolpe' med tillhörighetssuffixet *n*. Samma namn med bet. 'gräns' är *Uknö*, by i Björskogs sn, Åkerbo hd, Västmanl.: *de vknø* (1466), *j ochnom* (1475), granne till Eknö hgd: *in eknum* (1347), *i Ekna* (1349). *Eknö*, *Uknö* är »förbättrad» dat. sing. **ekine*, **ukine* gd, by. Alternativt förekommer det yngre *Ok-*: *ochnom* (se nedan).

Till *uk* bildas diminutivformen msv. *ykil*, delabialiserat *ikil* m. 'istapp', dalmål *ickel* m. 'pigg, spets'. Förleden i *Ickån*, som utfaller i *Ickviken* i Rättvik, tolkar Lindén av **ekk* 'spetsigt föremål'.[9] Men det är smsformen *Yk*-, delabialiserat *Ick*-, som här betecknar gränsen mellan Rättvik och Mora: *ytko stock* (1442), »förbättrad» skrivning av *ycko* Ickåns.

Ok-<*uk* är förled i *Oklången*, sjö på gränsen mellan Kungsäters och Karl Gustavs snr, Marks hd, Ä. l.: *Ocklången* (1709), avljudsform *Åklången* (1654). Förleden förklarar SOÄ (9: 2, s. 206) som subst. *oke* 'sammanhållande tvärslå', Götlind (NoB 1921, s. 145), som gen. av fem. *vaka* 'den långa sjön med vaken'. Men *Ok*- av *uk* är 'gudastolpe'. I *Oklången* betecknar det 'gräns' likaså i sjönamnet *Okar* (1663), *Okern*

(sl. 1600-t.), nu Tegelviken, gräns mellan Sundby och Jäders snr, Ö. Rekarne hd, Södermanl.

Härtill hör smsformen *Ök-*, som ingår i häradsnamnet *Ökenbo*, hd i Södermanl., Sthlms l.: *økenbo hundare* (1327), sockennamnet *Ökna* i Östra hd, J. l.: *Øknæ* (1362), och bebyggelsenamnet *Ökna* i Råby-Rekarne sn, V. Rekarne hd, *Ökna* i Floda sn, Oppunda hd, *Ökna* i Sättersta sn, Rönö hd, och *Ökna* i Åkers sn, Åkerbo hd, alla Södermanl. Sahlgren (NoB 1927, s. 46) förklarar det som plur. av *öken* i bet. 'ödemark, ödeskog'. Men dessa platser är ej 'öknar' utan gammal kulturbygd, några stora gods. Det är **ökina* gd, alternativt *ychnø* (1282) < **ukine* 'den till gudastolpen hörande gården'.

Åtskilliga substantiv, som nu har annan betydelse, som *grind, hjälm* och *krok, stav* och *tilja*, har tidigare betecknat 'fallos'. Sannolikt har de i forntiden använts bildligt om fruktbarhetsgudens symbol.

Ordet *grind* ingår i åtskilliga ortnamn, både naturnamn som sjönamnen *Grindsjön*, gränssjö mellan Svartlösa och Sotholms hdr, Södertörn, och *Grindeln* i Frödinge sn, Sevede hd, Kalmar l., och bebyggelsenamn som *Grind*, gd i Ytterenhörna sn, Selebo hd, Södermanl.: *grin* (1480), *Grind*, by i Kville sn o. hd, Bohuslän: *Grind* (1317, 1391), och *Grinda*, gd i Bälinge sn, Rönö hd, Södermanl.: *in grindom* (1344), *Grinda*, gd i Odensvi sn, Åkerbo hd, Västmanl.: *grind* (1461), *Grinda*, by i Torstuna sn o. hd, Västmanl.: *ii grindom* (1370). Hellquist (Sjönamn, s. 187) och Lindroth[10] utgår från ett antaget ord **grind* i avljudsförhållande till ty. *grand* med bet. 'sand'. Man har också utgått från *grind* i bet. 'spjälstängsel, fäfålla' (NG, Indledn., s. 52). Svårigheten att tolka namnen beror därpå, att man ej klarlagt ursprungsbetydelsen hos subst. *grind*. Olika hypoteser har framlagts utan övertygande resultat.[11] De ursprungligaste betydelserna har fhty. *grintil* 'regel, stång', mnederl. *Grindel* 'bärstång', lit. *grindis* 'tilja', fslav. *gręda* 'bjälke'. Tamm (Etym. ordb.) antar, att den ursprungliga bet. varit 'stång'. Men dylika ord har betecknat 'fallos'. Därur har utvecklats bet. (angsax. *grindel*) 'regel, inhägnad' > (no. *grind*) 'gärdsgårdsled' > (sv.) 'grind'. I ortnamn har *grind* den ursprungliga betydelsen. Bebyggelsenamnen *Grind, Grinda* betecknar 'gudastolpeplats'. *Grinda* by på *Grindöön* (1714 k) i Värmdö sn o. skg, Sthlms l., ligger vid basen av *Kårnäsudden*, »förbättrad» form av *Kå-* 'coire' (kap. 16 A). Vid *Grinda* gd i Bälinge och *Grinda* gd i Odensvi finns ättehögar. *Grind* i Kville ligger vid gränsen mot Tunge hd och *Grinda* i Torstuna vid gränsen mot Österunda. Denna betydelse bestyrkes också av sammansatta ortnamn som *Hedmyragrinna* (1654 k), råmärke mellan

Bollnäs och Hanebo snr, Hälsingl.[12] *Gullagrind*, tingsplats för Tjurbo hd, Västmanl.: *Gullagrindh* (1300-t.), på Ynglinge gärde, där gränsen mellan Kumla och Sala snr skjuter som en kil av Kumla in i Sala sn, var länge föremål för tvist mellan socknarna.[13] Där har aldrig varit någon 'grind' utan tingsplatsens gudastolpe, efter vilken även byn *Ynglinge* fått namn. Om *Gulla-* och *Yng-* se avd. E. Det ingår också som förled i sammansatta ortnamn med kultisk slutled, ex. *Grindtorp* (6 st.) och *Grindstorp*. Så förklaras också (14) *Grinnared* i Hall. och (11) *Grinneröd* i Bohuslän med *Grinnsjön: Grinsiøen* (1594), vid vilken den gudastolpe stått, efter vilken socknen fått namn.

Ordet *hjälm* i ortnamn har tolkats som 'krigarhjälm', en betydelse som finns i samtliga germanska språk, eller 'skyddstak över hö och halm', en betydelse som finns i nordiska språk, eller som mansnamn.[14] Varken 'hjälm' eller 'höskydd' kan dock ha använts om bebyggelse. Men denna ordstam har också andra betydelser. Jämte fvn. *hjalmr* m., fhty., fsax. *helm* finns fvn. *hjǫlm* f. 'styre, roder', no. *helm, hjelm* m. 'lampstång (i vägg)', *helma* f. 'plogås', fhty. *helmo*, nhty. *helm* 'roderpinne', mlty. *helmexse*, mnederl. *helmaex* 'yxa med långt skaft'. Denna grupp har tolkats av ieur. *(s)kel*, 'klyva'.[15] Men dessa saker är ej »kluvna», det är olika slag av 'stång'. Till samma stam hör lit. *kelmas* 'stubbe', fpreuss. *kalmus* 'stock', betydelser som i regel sammanhänger med 'fallos'. Så förklaras även att fi. *helma*, estn. *hôlm* har bet. 'unterteil eines kleides, schürze', eg. 'skydd för penis', jfr sv. 'förskinn'. Den första gruppen, 'krigarhjälm', har förklarats ur sanskr. *śarman* 'skärm'.[15] Marstrander ställde den samman med lat. *culmen* 'spets, topp'. Han trodde, att ursprungsbetydelsen var 'etwas emporragendes'.[15] Men det är nog 'fallos', varav 'spets, topp' och germ. avljudsformen *helm* 'mannens topp, hjälmen'. Så förklaras även fvn. *hilmir* m. 'furste', som tolkats som 'der das gefolge mit helmen ausstattet'[15] — orealistiskt! Fursten är folkets fallosbärare, jfr *róði* 'sjökonung'. Bet. 'skyddstak' är väl utvecklad ur 'stång som bär upp taket' eller ur 'skyddshjälm'.

Den ursprungliga betydelsen 'fallos' har *hjälm* i ortnamnen (35) *Hjälmaryd* och (11, 36) *Hjälmseryd* i Smål., (3) *Hjälmseryd* i Östergötl., (16, 17) *Hjälmseryd* i Blekinge, (27) *Hjälmaryd* i Västergötl., (21) *Hjälmaröd* i Skåne och (21) *Hjälmared* i Västergötl. Vid (11) Hjälmseryd i Smål. fanns enligt antikvitetsrannsakan 1667 »stoore stenkumbla ... strax wijdt Kyrckan». Vid (3) Hjälmseryd i Östergötl. finns järnåldersgravfält. I Brösarps sn, Albo hd, Kri. l., fanns en äga, som i 1825 jb kallas *Hjelmaröd* eller *Rugestens lykke*. *Hjelmaröd* var där identiskt med den

inhägnade odling, där det funnits en *rugesten* < **rudosten* 'gudastolpe' med *d*-bortfall och hiatusinskott.

Kråk ingår i en mängd ortnamn, ex. *Kråk*, hgd i Mölltorps sn, Vadsbo hd, Sk. l., *Kråkberg*, by i Mora sn, Dalarna, *Kråkemåla*, by i Misterhults sn, Kalmar l., *Kråkenäs*, hgd i Gårdsby sn, Norrvidinge hd, Kro. l., *Kråkshult*, sn i Östra hd, J. l., *Kråksten*, by i Näshulta sn, Ö. Rekarne hd, Södermanl. Förleden tolkas av fågelnamnet eller av ett mansnamn.[11] Men det är vokalförlängt stadium av stammen i fvn. *kraki* m. 'stong med ein krake el. hake på, påle', sv. dial. *krak* 'hässjestolpe', *krake* m. 'stör för sädestorkning', ursprungligen 'fallos, gudastolpe', jfr *gubbe* 'hässjestolpe'. Båda avljudsformerna bildar ortnamn med den ursprungliga betydelsen. Så förklaras (21) *Kråkerud* i Värml., (14) *Kråkserud* i Dalsl., (42) *Kråkeryd* i Smål., (4) *Kråkeryd* i Östergötl., (28–30) *Kråkeryd* i Västergötl. och (27) *Kråkeröd* i Skåne samt *Krakerud* i Värml. och (20) *Kragared* i Hall.

Avljudsformen *krok* ingår i en mängd namn på sjöar som *Kroken*, *Kroksjön* och *Krokvattnet*, åar som *Krokån*, socknar som *Krokek* i Lösings hd, Östergötl., och *Krokstad* i Sörbygdens hd, Bohuslän, herrgårdar som *Krokshult* i Tuna sn, Tunaläns hd, Kalmar l., byar som *Krokfors* i Vårviks sn, Vedbo hd, Dalsl., *Kroknäs* i Ramsjö sn, Ljusdals tg, Hälsingl., och *Krokom* i Rödöns sn, Jämtl. Vattennamnen anser Hellquist (Sjönamn, s. 308) »naturligtvis» vara bildade efter krokiga åar. Likaså tolkas *Krokom* (NoB 1936, s. 260) efter läget vid en krök av Indalsälven. *Krokek* anses ha fått namn efter »en krokig ek som tjänstgjort som råmärke mellan Östergötland och Södermanland»,[16] *Krokstad* åter efter ett mansnamn.[10] Men *krok* är avljudsform till *krak* med samma betydelse, 'gudastolpe, gräns'. Till dess äldre form **kruk* bildas subst. *krycka* f. 'bröllopsträd' (fallossymbol) och 'krycka'. *Kroksjön* o. d. har namn av utpräglade fallosnäs, *Krokom* av läget vid ett älvnäs och *Kroknäs* vid ett näs i sjön Hennan. *Krokek* är tavtologiskt namn på gudastolpen-råmärket (*ek* se ovan), *Krokshult* offerhöjd med gudastolpe och *Krokstad* till gudastolpen hörande egendom; järnåldersgravar vid kyrkan. *Krok* är en äldre form, som i början av ny tid ersattes av *kråk*. Sålunda skrivs *Kråksmåla* sn i Handbörds hd, Kalmar l., äldst *krogsmala* (1465). Alternativt kallas (21) *Kråkerud* i Värml.: *Krokerud* (1568), och (14) *Kråkserud* i Dalsl.: *Kroxrud* (1540). *Krok* 'gudastolpe' har fixerats i (34) *Krokserud* i Värml. vid den nu torrlagda Kroksjön, (4) *Krogsereds* sn och (19) *Krogsereds* by, båda i Hall., vid olika *Krogsjön*, likaså i (7) *Krokeröd* i Bohuslän.

I (55) *Råröd* i Skåne betecknar *Rå-* byns gränsläge. Detta kan också uttryckas med adj. **rudug:* (53) *Rugeröd* och (54) *Ruggeröd* i Skåne. Men i (32) *Råröd* i Gumlösa sn, Skåne, betecknar förleden 'gudastolpe'. Byn ligger vid Almaån, som är gräns mellan N. Sandby och Gumlösa snr utom vid Råröd, som skjuter likt en falloskil in i N. Sandby på N-sidan av ån. Namnet betecknar detta åkernäs.

Ordet *stav* betecknade väl äldst en trästav såsom fruktbarhetsgudens sexualsymbol, men användes om gudastolpar både av sten och trä. I gränslängden 1273 mellan Norge och Götaland användes *stav* om s. k. ändmärke. Sålunda slutar den kortare längden i *Stafnenn vidr Læ nordr*. I den större längden slutar tredje sträckan i *Stæfnu lundana* och den åttonde i *Stafnin*. *Stav* med tillhörighets-*n* var ändmärket, medelpunkten i en 'lund'. I ett dombrev från 1484 nämnes *Stafue rör* som första »skogsmercke» mellan Rångedala och Varnhems snr; jfr *rå och rör* 'röse'. In i ny tid har *stav* i Södermanland använts om större råmärke.[17]

Stav användes även om bautastenar, som kallats *stavstenar*. I ortnamn betecknar *stav* 'gudastolpe', ex. sockennamnet *Stavnäs* i Gillbergs hd, Värml.: *Stauanæs* (1353), *Stav*, gd i Bro sn, Näs hd, Värml. Så förklaras (34) *Stavröd* i Skåne och (5) *Stamnared* i Hall., där *stav* tavtologiskt förtydligar *röd*, *red*.

Ordet *stock* användes i forntiden både om gudastolpe vid kultplats och om råmärke, se Envall, Namnet Stockholm i Samfundet S:t Eriks årsbok 1962. Som förled i rodnamn är det tavtologiskt, ex. (18) *Stockaryd* och (44) *Stockaryd* i Smål. och (6) *Stockseryd* i Östergötl.

Täll-, som förekommer i en mängd namn, brukar tolkas som 'tallskog'. Men det förekommer också i namn, där detta är omöjligt, ex. *Tällvattnet*, sjö i Björna sn, Ångermanl., *Tälläng*, by i Ökna sn, Kro. l. Det går tillbaka på germ. *þel-*, som ingår i fvn. *þilja* f., no. och sv. *tilja*, sv. dial. *täln* f. 'golvplanka' samt fvn. *þilja*, shetl. *tilji*, *tilli*, da. dial. *tillie* 'bottenbräda i båt'. I SdmL och VästmL förekommer frasen *þiala* eller *þiæla syn* f., som Ihre översatte med 'råmärkessyn' men Schlyter (Ordbok, s. 752) med 'syn som hålles om vintern, medan tjälen är i jorden'. Det första är rätt, ty förleden i sammansättningar med *syn* anger aldrig tiden för synen utan föremålet därför, *broasyn*, *garþasyn* 'gärdsgårdssyn', *nätasyn* 'vargnätssyn' o. d. Till detta *þial*, *þiæl* bildas med tillhörighetssuffixet *-r* *tialdra*, *tiældra* f. 'råmärke' VgL, MELL, KrLL, sv. dial. *tjällra* ds. med *ti-* för *þi-*, som är vanligt bl. a. i huvudhandskriften av MELL.[18] Jan de Vries påpekar (Wörterbuch, s. 608), att *þel* och *þilja* hör samman med *þǫll* m. 'tall'; tiljorna gjordes av tall. Men betydelse-

11 – 684329

sammanhanget är nog djupare. I fvn. skaldespråk brukas *þella* f. som kenning för 'kvinna'. Tydligen har *þǫll* m. varit manlig symbol, som den ännu kan vara vid s. k. kryckeståt i Dalarna. Denna gudastolpe, använd som 'råmärke', *tialdra*, sjönk ned till 'golvplanka' (*täln*) och 'båtplanka' (da. *tillie*).

I ortnamn har *þælle-* den ursprungliga betydelsen 'gudastolpe', ex. *Tällberg* i Leksands sn, Dalarna, nu Digerberget, valborgsmässberg, nedanför vilket majstången nu reses i vägskälet. *Tällby* i Malungs sn, Dalarna, är 'gudastolpebyn' vid basen av en NÖ-udde i Västerdalälven. *Tällvattnet* är gränssjö mot Västerbotten och *Tälläng* gränsby mot Alseda sn. *Tällberg*, by i Åls sn, Dalarna, gränsar mot Bjursås sn och *Tälleby* i Garde sn, Gotl., mot Lau sn. Så förklaras (52) *Tällerud* i Värml., som SOV (13, s. 8) tolkar av *tälle* 'tallskog'. Men *Tälle-* betecknar där 'gudastolpe-' och i (49) *Tälleryd* i Smål. råmärke vid häradsgränsen.

Några ord är icke blott som de föregående allmänna sexualsymboler, utan de betecknar även gudastolpens utseende. Dit hör *flisa, spik, stabbe* och *tvet*.

Ordet *flisa*, som nu betyder 'smalt trästycke' eller 'stenskärva', har tidigare använts om bautastenar, ex. *Tings flisa* i Köpinge sn, Öland, och om mindre råstenar, s. k. visare, mellan större.[17] I ortnamn betecknar det en smal gudastolpe. Så förklaras (5) *Fliseryd* i Smål.

Sockennamnet (12) *Spekeröd* i Bohuslän sammanställde Lindroth med fvn. adj. *spik-* 'torr, mager' eller subst. *spik* 'späck'.[10] Men det är fvn. *spík* f. 'flisa', no. även 'lyssticka' och 'smal lie', feng. *spic* 'spetsigt landstycke', mlty., mnederl. *spiker* 'lång, smal järnspik'; lat. *spica* 'ax', lett. *spikis* 'bajonett'. Den gemensamma betydelsen för dessa ord är 'långt, smalt föremål' > 'gudastolpe'. Denna betydelse har förleden i *Spekeröd*.

Stabben, som nu betyder 'vedkubbe' o. d., har ursprungligen varit en fruktbarhetssymbol. I Norge användes stabben ännu på 1800-talet i Sætesdalen som offerbord framför en gudabild.[1] I Västerdalarna spelade stabben en roll vid bröllopet, i det att brudparet skulle stå på stabben, medan man dansade omkring den. Så förklaras (18) *Stabberud* i Dalsl. och med avljud (50) *Stubberud* i Värml. och (60) *Stubbaröd* i Skåne.

Tvet ingår i ortnamn som *Tveta* hd i J. l.: *Jn thwetum* (1177), socknarna *Tveta* i Öknebo hd, Södermanl.: *in thuetum* (1291), *Tveta* i Aspelands hd, Kalmar l.: *thweta* (1337), *Tveta* i Näs hd, Värml.: *Twethe soke(n)* (1503), nu Säffle stad. De tolkas (SOV 11, s. 61. SU 29, sp. 1265 f.) som 'uthuggning i skog, röjning'. Men häradet och dessa socknar kan ej vara 'röjningar'. De är gammal jordbruksbygd med stensättningar o. d. i Öknebo,

och i Värmland är det ursprungligen prästgårdens namn. Detta talar för bet. 'gudastolpe'. Det gör även da. *twede* 'näs, halvö', sv. dial. *tvetar* 'trästumpar, stockar' och avljudsformen fvn. *þwiti* m. 'i marken nedslagen sten'. Samma betydelse har *tvet* haft. Från Söraby sn, Norrvidinge hd, Kro. l., omtalas 1667, att »Een Reesesten finnes och i Tweeta gerde». Verbet angsax. *þwitan* 'skära', no. *tveita* 'hugga, klyva' tyder på att *tvet* ursprungligen varit en huggen och skuren gudastolpe (bild 2). Sedan har ordet använts om gudastolpe i allmänhet, även av sten. Så förklaras (48 b) *Tvetaryd* i Smål. Bet. 'röjning' hos no. *tvet*, eng. *thwaite* är sekundär; jfr *rud* 'gudastolpe' > 'nyodling'.

Gudastolpens utseende kunde uttryckas med adjektivisk förled: (57) *Bredaryd* i Smål., (47) *Bredaröd* i Skåne, (33) *Bredared* i Hall. och (29) *Bredared* i Västergötl. samt (58) *Långaryd* i Smål. och (48, 49) *Långaröd* i Skåne. De har tolkats som den 'breda' resp. 'långa röjningen'. Men det är den 'breda' resp. 'långa gudastolpen'; jfr *Bredarör*, bronsåldersgrav vid Kivik och *Långe Jan*, fyrtorn på Öland. Vid (58) Långaryd finns bautastenar o. a. fornminnen. Det skånska *Långaröd* är belagt från 1145. Men *Långerud* i Östmarks sn, Fryksdals hd, Värml., belagt först i 1650 jb, är nog 'det långa hemmanet', som sträcker sig från Röjdån till riksgränsen 13 km.

(59) *Vittaryd* i Smål. och (31) *Vitared* i Västergötl. är sammansatta med adj. *vit*. Lundahl (SOSk 13, s. 125) anser *Vitared* vara förkortning av **Vitakärrsryd* av »ett växtnamn, 'vitmossa' e. d.». *Hvitstein*, gårdnamn i trakterna kring Oslofjorden och *Kvitstein* i Hordaland har förklarats av ett fjäll eller en stenart av vitaktig färg (NG 5, s. 313, och 11, s. 304). Samma namn finns också i Sverige. *Vite sten* heter en gammal gränssten mellan Sverige och Danmark, nu Vissefjärda sn, Kalmar l., och Fridlevstads sn, Blekinge. Dylika gudastolpar har givit namn åt byarna *Vitsten* i Långemåla sn, Handbörds hd, Kalmar l., och *Vitsten* i Solberga sn, Inlands n. hd, Bohuslän. Vitt har tydligen varit en symbolisk färg, som givits vissa kultstenar liksom *svart* i *Svartån* o. d. Dylika vitmålade gudastolpar har givit namn åt *Vittaryd* och *Vitared*.

Det grekiska ordet *phállos* 'penis', firl. *ball* 'lem' hade i germanska språk fått betydelsen 'testikel', så fhty. *balla, ballo*, angsax. *bealloc*, fvn. *bǫllr*, no. *balle*, sv. dial. *ball, boll*. Detta ord ingår i svenska sjönamn som *Ballsjön, Balltjärn* m. fl. Hellquist (Sjönamn, s. 41) och Ståhle (a.a., s. 419) antar, att de är jämförelsenamn, »en liten rund sjö». Men flera bland dessa är icke runda, ex. *Ballsen* i Leksands och Järna snr, Dalarna, *Bollen* i Rådmansö sn, Uppl. Det visar, att dessa namn icke kan vara

jämförelsenamn. *Ball-*, *Boll-* anger dessa sjöar som fruktbarhetskult-sjöar. Ballen var liksom roden en symbol för fruktbarhetsguden, medan sjön var fruktbarhetsgudinnans cunnus. På flera ställen i vårt land har man funnit runda klot, symboler för fruktbarhetsgudens testikel. På Ingelstadshögen i Ö. Torsås sn, Konga hd, Kro. l., finns både bautasten och rundsten, penis och testikel (bild 9). Så har troligen också varit fallet på rodnamnsorterna (4) *Bollerud* i Dalsl. och (12) *Bolleröd* i Skåne.

Vid sidan av *Ball-* fanns kortstavigt *Bal-*, fhty., mlty. och mnederl. *bal*, som också ingår i svenska ortnamn som *Balungen*, sjö i Envikens sn, Dalarna. Så förklaras (24) *Balteryd* i Västergötl. av adj. **baluta-* 'försedd med bal' och (7) *Balsered* — med dubbel genitivändelse — i Västergötl. med gravhögar.

Härtill hör smsformen *Bäl-*, ex. *Bälinge* sn i *Bälings* hd, Upps. l.: *bælinge* (1281), *belling* (1316), *Bälinge* sn i Rönö hd, Södermanl.: *bælingh* (1275–92), *balings sokn* (1384), *Bälinge* sn i Kullings hd, Ä. l.: *Bælinge sokn* (1488), *bellinghe sokn* (1489). Sahlgren förklarar det första ur subst. *bal* '(eld)bål',[19] Ståhl (SU 5, sp. 566 f.) de andra ur fvn. *bali* 'höjd'. Men det är 'den till gudaballen hörande socknen'. Så förklaras även (4) *Bälaryd* i Småland.

B. *Djur och växter*

Förleden i åtskilliga rodnamn ser ut att vara djurnamn och har också uppfattats så. Men en ort benämndes alltid med dess mest framträdande konstanta drag, och dit kunde ej djuren räknas med få undantag, t. ex. bävern, som byggde bo och därför kunde ge namn åt vatten och av sådana naturnamn bildade bebyggelsenamn.

En särställning i folkmedvetandet intog djur, som betraktades som heliga. Tidigare har danska forskare framkastat tanken, att djurnamn som förled i *inge*-namn skulle kunna vara uttryck för totemism. Gentemot detta har Kristian Hald framhållit, att spår av totemism ej finns bland germanerna.[1] Gudastolpen är dock släkt med indianernas totempålar. Det var i första hand dels husdjurens beskällare, hingst och tjur, dels hanar av de största vilda djuren, björn, hjort och älg.

Häst i ortnamn har tolkats på olika sätt. Om *Hästberg* i St. Tuna säger Sahlstedt: »det synes i aflägsen åsyn likna en Hest».[2] På liknande sätt tolkas ännu fjällnamn i Norge av Per Hovda (NoB 1966, s. 122). Vanligast tolkas *Hästberg(et)* som »betesmark för hästar» (Ståhl i NoB 1960, s. 99). Sjönamn på *Häst-* anser Hellquist (Sjönamn, s. 255) utan närmare förklaring vara bildade av djurnamnet. Helt annorlunda tolkas *Hästen*

Bild 9. Gudastolpe och gudasten på Ingelstadshögen i Ö. Torsås sn, Smål. (ATA).

i några skånska ägonamn. Efter Verner Ekenvall och Mårten Sjöbeck identifierade K. G. Ljunggren (NoB 1962, s. 165) dem med naturnamnet *hester*, som ansetts betyda 'småskog av fruktbärande träd, bok, ek, äpple o. d.' Hans exempel ur Lunds stifts landebok 1569 ger dock en helt annan bild. *Lille hestis agir* och *Den store hestis ager* i Hököpinge by o. sn, Oxie hd, *hestens agerenn* i Igelösa by o. sn, Torna hd, *Hestens*

agerenn i Odarslövs by o. sn, Torna hd, och *hestens ager* i Ö. Herrestads by o. sn, Ingelstads hd, är icke några 'träddungar' utan gamla åkerjordar. Även om Ljunggrens uppslag är oriktigt, pekar hans exempel på den rätta tolkningen. Slutleden i *Hestens ager, Hest(en)bjerg, Hest(e)høj* och *Hestesnaben* är av samma slag som i namnen på *Rod-, Röd-*. På samma sätt förhåller det sig i Danmark, ex. *Hestensbjerg* i Onsbjerg sn, Samsø, *Hestenhøj*, gravhög i Allinge, Bornholm, och *Hesterodde* på ön Mors i Limfjorden, Jylland. Åker, udde, berg och gravhög är de vanligaste platserna för forntida fruktbarhetskult. Detta talar för att hästen i dessa namn är en symbol för fruktbarhetsguden.

Om hästen som nordisk fruktbarhetssymbol finns många vittnesbörd i både bild och skrift. Redan på Bohusläns hällristningar förekommer hästen i samband med kultscener med män med starkt förstorad fallos. Senare gjordes hästbilder av trä, som placerades på fruktbarhetskultplatser. Enligt Lunds stifts Landebok 1569 fanns i V. Karups sn, Bjäre hd, en åker och en hage, som kallades *Trähästen*. På en karta 1765 är *Trähästen* namn på en backe på Grytby fälad, Borlunda sn, Frosta hd. Dylika hästbilder fanns också i hemmen, och rester därav har bevarats till vår tid. Stiliserade hästhuvuden förekommer icke blott på selbågar utan även särskilt i Uppland på portliders- och portalstolpar.[3] Och den röda dalahästen är nog en avgudabild, som bevarats som leksak. I Egils saga skildras hur Egil på en udde vid Härdla satte en stång med ett hästhuvud, en s. k. nidstång, riktad mot konung Erik och hans drottning. Hästen var dock främst fruktbarhetsgudens symbol. I Olov den heliges saga (Flateyarbók) skildras, hur hästens avelslem, *vǫlsi*, användes som fruktbarhetsfetisch, ett bruk som bevarats in i vår tid.

Men de flesta och bästa uppgifterna om hästen som kultdjur ger ortnamnen. I några namn är slutleden ett kultord. I Östraby by o. sn, Färs hd, kallas en åker *hesten wiig* (1569). Ljunggren (a. a., s. 167) tror, att slutleden varit *with* 'skog' eller *vide*. Men det är »förbättrad» skrivning av *vi* 'helgedom'. Åkern utgjorde 'hästens heliga plats'. I Visby sn finns en gård, *Hästnäs*, vars namn 1300 skrevs *Hesni* det är **Hestvini* 'Hästkultängen'. Om hästens samband med fruktbarhetskulten talar också namnen (40) *Hästeryd* i Smål. och (19) *Hästaryd* i Blekinge, som betecknat gudastolpar med hästhuvuden.

I fråga om många *Häst*-namn visar slutleden och platsernas läge, att de varit fruktbarhetskultplatser. *Hästnäs* by i Götlunda sn, Närke, ligger på ett fallosnäs i Hjälmaren och *Hästenäset* i Torpa sn, Medelpad, på ett näs i sjön Leringen. I många fall bestyrkes denna tolkning av

närbelägna namn. Byn *Hästberg* i Leksand ligger vid *Lockberget* (<*Lodhkunu-*, avd. E) och *Hästbergs* herrgård i Falun vid foten av *Jungfruberget*. I andra fall vittnar fornminnen om kultplats. Vid byn *Hästbo* i Torsåkers sn, Gästrikl., finns fem stora gravhögar och vid byn *Häste* i Rödöns sn, Jämtl., en gravhög, på båda ställena från 500-talet.

Liksom andra gudastolpeord (avd. A), kan *Häst-* också beteckna gräns. I Lunds stifts Landebok 1569 nämnes en allmänning i Hörby sn, Frosta hd, M. l., *Ramshäst*, som gräns mellan tre byar, i Palteboken 1515 nämnd som »marcheschied» (NoB 1962, s. 167). Råmärket nr 13 mellan Nätra och Vibyggerå snr i Ångermanland heter *Hästen, Dägersjö-hästen* (1505). *Häst* har således här använts som namn på råmärke, varigenom *Häst* kommit att betyda 'gräns'. Denna betydelse har det i vattennamn, ex. *Hästsjön* på gränsen mellan N. Solberga sn, Ydre hd, Östergötl., och Bankeryds sn, Tveta hd, J. l., *Hästhultssjön* i Kulltorps sn vid gränsen mot Gnosjö sn, Västbo hd, J. l., och *Hästefjorden* på gränsen mellan Frändefors sn, Sundals hd, Dalsl., och Lane-Ryrs sn, Bohuslän. Byn *Hästån* i Nianfors sn, Hälsingl., ligger vid en å, där Undersviks, Delsbo och Enångers socknar möts. Sjön *Hästen* i By sn, Dalarna, och *Hästberget* ligger 2 km V om gränsen mot Gästrikland, *Hästberget* i Dalby sn, Älvdals hd, Värml., vid gränsen mot Lima sn, Dalarna, *Hästberget* i Malungs sn, Dalarna, vid gränsen mot Rämens sn, Värml., *Hästberget* på gränsen mellan Floda och Leksands snr och *Hästfjället* i Åre sn, Jämtl., vid gränsen mot Kalls sn. Dessa berg ligger långt från jordbruksbygden och har aldrig varit 'betesplats för hästar'. Men de ligger invid socken- och landskapsgränser. På samma sätt ligger dalabyarna *Tuna Hästberg* vid sjön *Hästsveden* och *Grangärde Hästberg* på varsin sida om socken- och landskapstredingsgränsen.

Då ordet *häst* av några forskare sammanställts med ordet *hester*, som tolkats som någon slags träddunge, ger den föregående framställningen anledning till att ompröva detta ords ursprung. Språk- och betydelselikhet talar för att *hester* är ordet *häst* med tillhörighetssuffixet *-r*. Enligt Sten Selander finns vid skånska ostkusten »en liten, omotiverat sparad boklund» vid namn *Hästen*, som han trodde kunna vara »en kvarleva av en gammal offerlund». Häri har han nog rätt. I södra Götaland var det så vanligt att i fruktbarhetsgudens offerlundar resa gudastolpar med hästhuvud, att man kallade dessa lundar *hester*. Och detta ord har som andra namn på hedniska offerlundar, ex. *hult* och *lund*, kvarlevat som naturord, sedan kristendomen gjort slut på de hedniska offren.

Hästen som fruktbarhetssymbol har också uttryckts med orden *hors*,

ross och *faxe*. Fvn. *hors* n. betyder 'sto', msv. *hors* dels 'häst', dels 'sto', fvn. *hross* n., sv. dial. *russ* Bohuslän, Gotl. 'häst'. I msv. finns också ett svagt fem. *hyrsa* VgL, sv. dial. *hórsa* Västergötl., Östergötl., Jämtl., *ryssa*, *russa* Dalsl. Detta visar att *hors*, *hross* från början betecknat 'hingst' liksom fi. *orhi*, *orih*, *oris*, la. *orries*, osset. *urs*, *vurs;* jfr find. *vṛṣṇi* 'manlig'.[4] Så förklaras (18) *Horsaryd* i Blekinge, (23) *Horseröd* i Skåne, (17, 18) *Horsared* och (23) *Rossared* i Halland.

Fvn. *faxi* m. betyder 'häst'. *Skinfaxi* och *Rimfaxi* hette de mytologiska hästar, som drog dagens och nattens vagnar. I Norge har också hemmets gudastolpe kallats *Faxe*. Det är fruktbarhetsguden med fallosstocken som kropp och hästsymbolens namn. Så förklaras (18) *Faxeröd* i Skåne.

Oxen var också fruktbarhetsgudens representant, avbildad som sådan redan på bronsålderns hällristningar (bild 10). Liksom *hästen* var *oxen* både kultplatscentrum och råmärke. Riksröset 42 *Oxen* på gränsen mellan Norge och Värmland kallas 1554 *Wxan i wxakiernitt*, då »en stor oformlig Sten». (NoB 1919, s. 141.) Äldre *u*, yngre *o* har även sjönamnet *Valloxen* i Uppl. (avd. A: *Val*). Hellquist (Sjönamn, s. 459) tror, att sjön fått namn av »något i sjöns form». Men det är 'gränssjön' för Långhundra och Ärlinghundra hdr, jfr *Oxsjön* i Vemdalens sn, Härjedalen, vid gränsen mot Jämtland. *Ox-* är också förled i bergnamn. Per Hovda i Norge (NoB 1966, s. 123) förklarar dem som jämförelsenamn. Men det är gränsberg. *Oksen* (av **Oksefjeld*) i S. Trøndelag fylke ligger på gränsen mellan Rissa och Stjørna och *Okstinderne* i Nordland fylke på gränsen mot Sverige. På samma sätt ligger i Dalarna *Oxberg* i Mora sn på gränsen mot Älvdalen och *Oxberg* i Åls sn vid gränsen mot St. Kopparbergs sn. En annan gissning gör Ejder (SU 22, sp. 130) vid förklaring av *Oxelösund: øxløø* (1438), som han tror vara fel för *oxløø* »ö uppkallad efter förekomsten av oxelträd». Men *øx-* är smsform av *ox-* (se nedan), och *lo* är 'offerplats vid vatten', jfr *Oslo*. Här är således ett exempel på *Ox* 'gudastolpe' vid offerplats vid vatten.

Till *Ux* hör smsformen *Yxe-* i *Yxhult* i Södermanl., Närke och Östergötl., tolkat som »skogen där man hämtar yxskaft».[5a] Men det är 'gudastolpelunden'. *Yxberget* vid sjön *Yxen* i Leksands sn, Dalarna, är 'gudastolpeberget', gammalt vårdkaseberg. Så förklaras bynamnet *Yxered* i Hjorteds sn, S. Tjusts hd, Kalmar l.: *Yxerud* (1818 k), vid basen av ett näs bildat av två åars utlopp i Hagsjön (Gst 37). Gränsläge har sjöarna *Yxern*, gränssjö mellan Locknevi, Hjorteds och Frödinge snr, Kalmar l.: *Yxaren* (1750), *Yxnern* (1818 k), och *Yxningen* mellan Hammarkinds hd, Östergötl., och N. Tjusts hd, Kalmar l., samt *Yxsjön* och *Yxberget* i

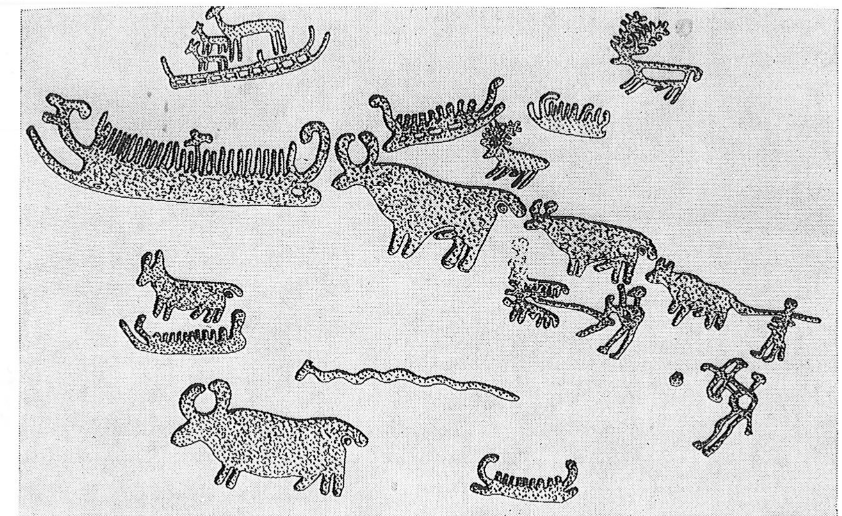

Bild 10. Hjortar, oxar och orm på Aspeberget i Tanums sn, Bohuslän (ATA).

Siljansnäs sn, Dalarna, vid gränsen mot Leksand. Hellquist (Sjönamn, s. 759) tolkar utan förklaring sjönamnen av 'oxe'. Men det är 'gränssjön' liksom 'gränsberget'.

Den yngre smsformen har fixerats i sockennamnet *Öxabäck* i Marks hd, Ä. l.: *Yxabech* (1540), som SOÄ (9: 2, s. 220) tolkar av 'oxe'. Men socknen har fått namn efter 'gudastolpen vid bäcken'. Gränsläge har *Öxsjön* i (36) *Öxeryds* by i Västergötl. med variantformerna *yxe-* och *Oxa-* på gränsen mot Härryda sn. Så förklaras även (32) *Öxared* i Hall. vid gränsen mot Västergötl. och (28) *Öxnered* i Västergötl. i Vassända sn vid gränsen mot Väne-Ryrs sn, nu Vänersborg.

Som symbol för fruktbarhetsguden användes även ordet *tjur*. Dess förekomst i ortnamn har tolkats som 'rikedom på tjurar'. Så tolkade Lindroth ön *Tjörn* i Bohuslän: *þjorn* (1100-t.).[5b] Den naturromantiska skolan sammanställde det med angsax. *þéor* 'böld', som man antog betecknat 'höjd' (NoB 1951, s. 31). Men det är fno. *þjór* med tillhörighetssuffixet *-n*. Den fsv. formen ingår i häradsnamnet *Tjurbo* i Västmanl.: *þyurbo hundare* (1361), med tingslagstermen *bo* (Sahlgren i NoB 1920, s. 58). Så förklaras även sockennamnet (57 a) *Tjureda* i Småland.

Björn ingår i många ortnamn. Naturnamn som *Björnberget* och *Björnsjön* har förklarats som plats där »björnar påträffats eller uppehållit sig i

deras omedelbara närhet» (Hellquist, Sjönamn, s. 60). Bebyggelsenamn förklaras ofta av mansnamnet *Björn*, ex. *Björbo* (SOÄ 13, s. 40), *Björneröd* (OGB 20, s. 6). Lundahl (NoB 1946, s. 4) åter tror, att namnen *Björbo* och *Björbol* kan beteckna 'björnide'. Eljest tror han, att sådana namn kan vara givna av grannar i nedsättande karaktäriserande syfte. En mera realistisk syn på dessa namn har Sahlgren, som antar, att sådana namn kan ha »en rent magisk avsikt» ... »*Björnome* och ... no. *Bjarneheimr* föra tanken på skyddsmagi.»[6] Här tangeras det rätta.

Björnen, det största nordiska vilddjuret, var en gudomlig symbol, som spelat stor roll i folktro och seder, i vissa fall bevarade till vår tid. Han finns avbildad på bronsplåtar från folkvandringstiden, funna vid *Björnhovda* på Öland (bild 11). *Björnhövda* heter också en by i Vätö sn, Bro o. Vätö sklg, Uppl., Sthlms l.: *biörhofda* (1635), på en udde i Bagghusfjärden. 1,5 km SV därom ligger *Rosätra* gd, vars namn visar, att *Björn* här är identiskt med *rod* (kap. 4 A). Tydligen har här varit en fruktbarhetskultplats, vars gudastolpe haft ett björnhuvud. Om *Björn* som fallosgud talar *Björneke*, by i Herrgårda sn, Uppvidinge hd, Kro. l. (avd. A). Namn på fruktbarhetskultplatser är slutled i t. ex. *Björnhult*, by i Härlunda sn, Albo hd, Kro. l., *Björnlunda*, sn i Daga hd, Södermanl., *Björnsnäs*, hgd i Kvillinge sn, Bråbo hd, Östergötl., och *Björnö*, ö i Frötuna sn, Frötuna o. Länna skg, Uppl., Sthlms l. Namntyperna *Björnbo*, *Björnbol* och de norska *Björnestad* betecknar boställen vid björnkultplats och *Björsäter* härbärge därstädes. Så förklaras även namnen på kultplatserna i (9, 10) *Björud* i Värml., (2) *Björserud* och (3) *Björsrud* i Dalsl., båda kyrkohemman, (28–30) *Björnaryd* i Smål., (2) *Björnseryd* i Östergötl., (9) *Björryd* i Västergötl., (9) *Bjärnared* i Hall., (9) *Björred* i Västergötl., granne till prästgården, och (9) *Björneröd* i Bohuslän. Denna tolkning bestyrkes av fornfynd. Vid (2) Björserud finns två nedfallna bautastenar m. m. (SOÄ 16, s. 142).

Björn förekommer också i råmärkesnamn. I den större gränslistan Norge–Götaland 1273 nämns tre råmärken på *Björn: Biarnaas, Biærnstæin* och *Bjarnsundit*. Av dessa lever endast det sista, *Björnsundet* i sjön Långvattnet i Rännelanda sn, Valbo hd, Dalsl. Många liknande namn har bevarats. Länge trodde jag, att *Björn* åtminstone i naturnamn betecknade djuret, men vid närmare granskning fann jag, att dessa namn betecknade gräns. Några exempel från Dalarna: *Björnberget* i Bjursås vid gränsen mot Enviken, *Björnberget* och *Björnbergshällan* i Leksand vid gränsen mot Floda, *Björnberget* i Järna vid gränsen mot Nås, *Björnsjön* på gränsen mellan Grytnäs och Garpenberg, *Björnån*

Bild 11. Bronsplåt från Björnhovda, Torslunda sn, Öland (ATA).

i Särna från Ransjön i Älvdalen vid sockengränsen, *Björnån* i Orsa finnmark, Hamra kapellag, vid gränsen mot Ytterhogdal samt byarna *Björnberget* i Ludvika sn vid gränsen mot Västmanl. och *Björnås* i Envikens sn vid gränsen mot Hälsingl. och i Gävleborgs län: *Björnmyren*, där Alfta, Järvsö, Undersviks och Arbrå socknar möts, *Björnsjön* i Järvsö sn vid gränsen mot Färila och byn *Björnmossen* i Ockelbo sn vid gränsen mot Dalarna. Däremot har *björn* aldrig använts för att beteckna förekomsten av björn vid berg och sjö o. d.

Hjort ingår i åtskilliga ortnamn, som i regel förklarats som djurnamnet. Hellquist (Sjönamn, s. 221) tolkade sjönamnet *Hjorten* (fyra sjöar i Kalmar l. och en i Ydre hd, Östergötl.) som sjön, som »erinrar om ett hjorthorn» och *Hjortsjön* som 'sjön vid vars stränder hjortar pläga uppehålla sig'. På samma sätt tolkade Lundahl bebyggelsenamnet *Hjortsberga* som 'berg där hjortar brukar hålla till',[7] Sahlgren åter (NoB

1927, s. 50) av *Hjort* som mansnamn. Men sjö och berg har aldrig uppkallats efter hjortar. Däremot har hjorten haft kultisk betydelse. Ulf Erik Hagberg har vid beskrivning av en hjort på ett silverbeslag från Skede mosse på Öland framhållit, att hjorten finns på forntida prydnader i sådant sammanhang, att den måste haft mytologisk betydelse.[8] Så är fallet redan på bronsåldern. Hjorten finns på hällristningar, t. ex. på Aspeberget i Tanums sn i Bohuslän (bild 10).

Hjort förekommer också i ortnamn med kultisk slutled och sådan miljö, som är karaktäristisk för fruktbarhetskultplats, så i naturnamn som *Hjortabalsen*, äng i Tofteryds sn, Östra hd, J. l., och *Hjortabalsen*, åkerlycka i Torsö sn, Vadsbo hd, Sk. l. Friberg förklarar det som platsen där hjortarna trampat (värml. dial. *balse* 'trampa ned') på sin väg till betesplatserna.[9] Men det är ängen etc., som helgats av fruktbarhetsgudens *ball* (avd. A). *Hjortemossen* i Gösslunda sn, Kållands hd, Sk. l., tolkar Friberg möjligen av 'hjortron'.[9] Men det är 'fruktbarhetsgudens mosse', dvs. 'offermossen'. *Hjortens udde* i Grimstads sn, Sundals hd, Dalsl., har fallosform.

Denna betydelse framträder tydligt i namnen på några fornminnen. *Hjorterör* är ett gravröse i Strö sn, Kållands hd, Sk. l., och *Hjortahammar* ett bautastensfält i Förkärla sn, Blekinge (bild 12). *Hammar(e)* betyder i sv. dial. 'stenig skogsbacke' Uppl., Närke, Norrl. (Rietz, s. 240). Men denna betydelse är sekundär. Grundbet. antar Hellquist (Ordbok, s. 222) och Torp (Ordbok, s. 196) vara 'sten', därur 'stenverktyg'. Men det är tvärtom. Sanskr. *áçman* betyder 'hammare, städ', grek. *ákmōn* 'städ', fslav. *kamy* 'stenvapen, hammare, städ', fhty. *hamar*, angsax. *hamor* 'hammare'. I fvn. betyder det 'stenyxa' men också 'fjellhammer', fær., orkn. 'hervorragender fels', sv. dial. 'klippa helst vid sjö l. ström' Jämtl. I no. dial. även 'tvertræ over rimerne i en slæde', i sv. dial. 'sidoslå på stege'. Här som i så många fall har de nordiska språken bevarat den äldsta betydelsen. 'Stenyxa, klippa och träslå' visar på fallosursprung. I länder med järn utvecklades därur 'hammare' och 'städ'. I svenska ortnamn som *Hjortahammar* betecknar det 'samling av bautastenar'; därur 'samling av stenblock, stenig backe'.

Den ursprungliga betydelsen framträder även i åtskilliga bebyggelsenamn som *Hjortsberga*, sn i Allbo hd, Kro. l., *Hjortsberga*, sn i Medelstads hd, Blekinge, båda med gravfält, stensättningar och bautastenar, och *Hjortsberga*, by i Kumla sn, Närke, med *Lekebackens* domarring och gravfält samt *Hjortnäs*, by i Leksands sn, Dalarna (*hiortanes* 1459), med forngravar. Samma betydelse har förleden i namnen *Hjärtnäs*, by i

Bild 12. *Hjortahammar* i Förkärla sn, Blekinge (ATA).

Hjärtlanda sn, Västra hd, J. l. (*hiartanes* 1287), *Hjärtanäs*, gd i Korsberga sn, Östra hd, J. l. (*Hiærtanæs* 1398), *Hjärtnäs*, by i Lekaryds sn, Allbo hd, Kro. l. (*Hiærtanæs* 1335), och *Hjärtnäs*, gd i Ramsjö sn, V. Hälsingl. tg. I dessa namn är förleden genitiv av *hjort* (fvn. *hjartar*), och *näs* symboliserar fruktbarhetsgudens fallos. Så förklaras även (11, 12) *Hjortaryd* och (22) *Hjortaröd* i Skåne samt (7) *Hjärterud* i Dalsl., (16) *Hjärtared* i Hall. och (22) *Hjärtared* i Västergötl.

Hjort har även använts i råmärkesnamn. Bland de i VgL uppräknade är *hiarttæhouoð* och *Hiarttursnæs mosæ*. Några sjönamn med *Hjärt* har varit föremål för diskussion. *Hjärtsjön* i Blekinge och *Hjärtasjön* i Smål. förklarar Hellquist (Sjönamn, s. 288) av 'hjärta', men *Hjerten* (1810 Hermelin k), nu *Järten* i Hällestads sn, Finspångaläns hd, Östergötl., av fvn. *geirr* 'spjut', i båda fallen syftande på sjöarnas form. Sahlgren påpekade, att de innehöll gen. av *hjort*.[10] Brevner instämde i fråga om *Hjärt(a)sjön* men icke ifråga om *Hjerten*, som han ansåg innehålla mansnamnet *Jærne* på grund av ett belägg *jærnatorpe* (1436) *Gerttorp* vid Järten.[11] Här har Sahlgren rätt; *jærna* är adj. *Hiertena* med synkope av *e* och *t*-bortfall i trekonsonantism, men *Hjort* är 'fruktbarhetsguden'. I fråga om *Hjärtasjön* på gränsen mellan Lerbäcks och Svennevads snr, Närke, framför Brevner ett annat förslag. Sjön och de båda gårdarna *V.* och *Ö. Hjärta* (*Hiertta* 1549) skulle ha fått namn av Storön, som kallats *Hjärta* därför att den var sjöns medelpunkt. Han jämför med *Hiertta i holmsiön* (1554), råmärke mellan Sverige och Norge i Köla sn, Jösse hd, Värml., och med *Värmskogs hjärta*, en ö i Värmeln, Värmskogs sn, Gillbergs hd, ett tidigt exempel på folketymologi. Sedan man glömt ur-

sprungsbet. av gen. *Hjarta(r)* 'hjortens', associerade man den med subst. *hjärta*. Men det är 'Hjortens ö', en forntida fruktbarhetskultö, i Närke och i Köla använd som råmärke. Sannolikt har även *hjärtstenen* i ett femstensröse och *hjärtstocken* i en kolmila samma ursprung; det är hjorten-gudastolpen, som där kvarlevat.

Älg ingår som förled i åtskilliga ortnamn, som behandlats särskilt i Norge. O. Rygh (NG 1, s. 113) framhöll, att namn som *Elgetun* (*Ælghiartun* RB) icke kan innehålla djurnamnet: »de Sammensætningsled, hvormed det findes förbundet, passe ikke dertil». Sophus Bugge ansåg, att detta *elgr* hörde samman med got. *alhs* 'tempel',[12] Magnus Olsen åter, att det var det av Tacitus omnämnda germanska gudaparet *Alcis*.[13] Sahlgren (NoB 1950, s. 24 f.) ansåg emellertid, att hypoteserna om detta gudapar »sakna realt underlag». Han tolkade *Elgjartun* som »inhägnad för älgar» och sv. *Älgaryd* som »röjning dit älgar sökte sig för att beta». Men detta saknar verkligen realt underlag. De norska forskarna insåg, att dessa namn hade kultiskt ursprung. Slutleden i de vanligaste namnen *Elgetun* (11 ex.) och *El(ge)nes* (6 ex.) betecknar kultplatser. Även i Sverige är *Älg-* förled i namn med kultisk slutled.

Älgar förekommer på hällristningar i Norrland, ex. Nämforsen, jämte män, skepp, solkors o. d. symboler för fruktbarhetsguden. I Alunda i Uppland har man funnit en liten älghuvudsskulptur från tiden 2000–1500 f. Kr., en prydnad på en stav (bild 13). Älghuvud på stav avbildas vid Nämforsen, Ångermanlands största fruktbarhetskultplats.

Till samma sfär hör ortnamnen på *Älg-*. I Dalarnas och Norrlands skogsområden förekommer det som förled i naturnamn, ex. *Älgberget* i Leksand (519 m) och *Älgberget* i Malung (466 m), traktens högsta med milsvid utsikt. I jordbruksbygderna är *Älg-* förled till ord, som betecknar de där vanligaste fruktbarhetskultplatserna, ex. herrgårdarna *Älghammar* i Gryts sn, Daga hd, Södermanl. (*ælghamar* 1381), *Älghammar* i Åkers sn, Östbo hd, J. l., och byn *Älgebo* i samma sn (*Elghiabodhum* 1411) samt socknen *Älghult* i Uppvidinge hd, Kro. l. (*Elgiahult* 1304). Ejder (SU 32, sp. 575 f.) tolkar *hammar* som 'stenig backe' och *hult* som 'liten skog'. Men de har här den ursprungliga betydelsen, *hammar* 'fallos', *hult* 'offerlund' och *boda* till gudastolpen hörande 'odling'. Älghammar i Gryt ligger på en udde, som norrifrån skjuter ut i Lockvattnet (<*Lodhkunu-*) som fallos i fruktbarhetsgudinnans sköte och Älghammar i Åker ett åkröksnäs, som skjuter in i åkerjorden. Vanligare är *Älganäs*, gd i S. Hestra sn, Västbo hd, J. l., *Älgenäs*, by i S. Unnaryds sn, Västbo hd, J. l., *Älganäs*, by i Hjortsberga sn, Allbo hd, Kro. l., *Älgenäs*, gd i

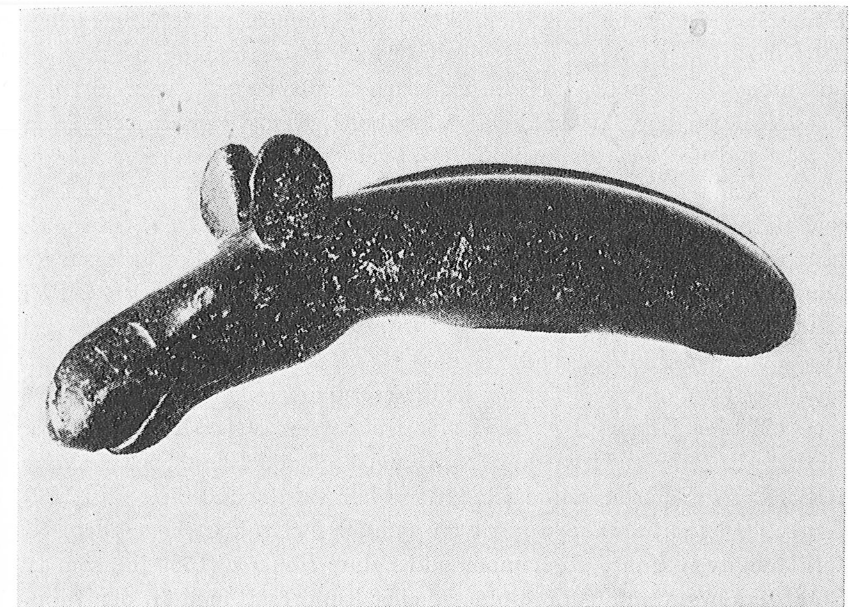

Bild 13. Älghuvud från Alunda sn, Uppland (Sv. folk. gm tiderna I, s. 8 1).

Tingsryds sn, Konga hd, Kro. l., *Älgenäs*, by i Lofta sn, N. Tjusts hd, Kalmar l. (*i ælghianæsi* 1361). Sahlgren fann det påfallande, att hjortens och älgens namn så ofta förekommer i svenska näsnamn. Han trodde, att de talade om forntida jakt på hjort och älg på dessa näs. Men det är orealistiskt. *Hjort* och *Älg* är symboler för fruktbarhetsguden, *hammar* och *näs* för hans fallos. Så förklaras även (22, 53) *Älgaryd* i Smål.

Liksom *Häst*, *Björn* och *Hjort* användes även *Älg* för att markera gräns. *Älgberget*, *Stora* och *Mellersta*, i Säfsnäs sn, Dalarna, ligger på gränsen till Grangärde och *Älgberget* i Gudmundrå och Ytterlännäs snr på gränsen mellan Ångermanl. s. och mell. tg. I Värmland ligger *Älgsjön* på gränsen mellan Älgå sn, Jösse hd, och Glava sn, Gillbergs hd, *Älgsjön* i Lysviks sn, Fryksdals hd, vid gränsen mot Ekshärads sn, Älvdals hd, *Älgsjön* på gränsen mellan Sunnemo sn, Älvdals hd, och Nordmarks sn, Färnebo hd, *Älgsjön* på gränsen mellan Ölme sn o. hd och Lungsunds sn, Färnebo hd. *Älgsjön* i Söderbärke sn, Dalarna, ligger vid gränsen mot Norbergs sn, Västmanl., *Älgsjön* i Uppland på gränsen mellan Films sn, Olands hd, Upps. l., och Frösåkers hd, Sthlms l., och i Ångermanland *Lilla Älgsjön* på gränsen mellan Fjällsjö och Junsele snr, *Stora Älgsjön*

i Junsele vid gränsen mot Fjällsjö sn samt *Älgtjärn* på gränsen mellan Stigsjö och Häggdångers snr. I vissa fall har *Älg-* sammanblandats med adj. *älugher* 'hörande till *al*, fruktbarhetskultplatsen' (kap. 16 B).

Även fåglar har varit gudomliga symboler, främst *tuppen*, som ännu pryder majstångens topp och därifrån även flyttats över till kyrkspiran. Hans namn fsv. *hani* förekommer som förled i åtskilliga ortnamn. Hellquist (NoB 1916, s. 139) förklarar somliga som *Hanakinds* hd i Östergötl. och dess tingsställe *Hanøgha* (1390), nu *Haninge* gd i S:t Lars sn, av mansnamnet *Hane*. Om andra, särskilt höjdnamn som *Hanberga*, gd i Skultuna sn, Norrbo hd, Västmanl.: *Hanæbergh* (1392), och *Hanåsa* gd i Högsby sn, Handbörds hd, Kalmar l.: *Haanås* (1336), undrar han (a. st., s. 143), om de ej ägt »en hedniskt-religiös innebörd». Så är fallet icke blott med dessa utan med alla *Hane*-namn. Ofta har de kultisk slutled, ex. *Hanelund* i Vårdinge sn, Öknebo hd, Södermanl., och *Hanåker* i Husby sn, Dalarna. Samma betydelse har väl även *Hanebo* sn i Hälsingl. Tydligen har hanen varit en symbol för fruktbarhetsguden. Så förklaras även *Hanrö*, försvunnen gd i Falun: *Haneröd* (1569 jb), som av Ståhl förklarats som 'tuppröjningen' eller 'tuppröset' men är 'den tuppkrönta gudastolpen'.

Tranan har också varit kultfågel. Så var fallet bland kelterna. Också i nordisk folktro har tranan spelat stor roll. I Götaland säges hon »bära ljus i säng» vid Vårfrudagen. I Norge är »tranan» en utklädd julfigur (Torp, Ordbok, s. 800). I ortnamn har *Tran-* förklarats på olika sätt; av Hellquist (NoB 1916, s. 149) som »tranans forna häckningsplatser». SOÄ (12, s. 31) förklarar *Tranebo* i Gårdhems sn, Väne hd, av tillnamnet *Trana* och Hesselman (NoB 1930, s. 23) *Transtrand* som 'Trondheimsfararnas strand'. Men *Tran-* har nog liksom *Hane* kultisk innebörd. Särskilt tydligt är detta i namn med kultisk slutled, ex. *Tranhult*, by i Stengårdshults sn, Mo hd, J. l., och *Trantorp*, by i Ösby sn, Marks hd, Ä. l. Så förklaras även (48) *Traneryd* i Smål. Även (19) *Traryd* skrives äldst *Tranvrydh*, se kap. 16 A.

Orm- utgör förled i åtskilliga ortnamn, som Sahlgren förklarat som djurnamnet, ex. i *Ormdalum* (1391) i Bohuslän, »dalen där ormar uppträtt» (NoB 1934, s. 162), eller som mansnamnet *Orm*, ex. *Ormsta*, byar i Almby och Hardemo snr, Närke (NoB 1927, s. 72). Men aldrig har en gård eller by uppkallats efter rikedom på ormar. Däremot finns vittnesbörd om ormkult inte blott från de klassiska medelhavsfolken, greker och romare, utan även från germanerna. Så berättas att langobarderna även efter kristnandet visade ormen gudomlig vördnad. På bronsålderns

Bild 14. Fruktbarhetsgud och orm. Vitlycke, Tanums sn, Bohuslän (ATA).

hällristningar finns ormen med bland andra fruktbarhetssymboler (bild 14). Bland mossfynd från den romerska järnåldern, ex. Skedemosse, finns guldspiraler med ormhuvuden, som slingrat sig omkring kvinnans arm; jfr bilder från den kretensisk-mykenska bronsålderskulturen.[14] I Norge har en träorm suttit över husfaderns plats vid gästabudsbordet (bild 15). Ända fram till vår tid har 'gårdsormen' betraktats som ett heligt djur.

I ortnamn med samma slutled som i gudastolpenamnen har *Orm-* kultisk betydelse, ex. *Ormesberga* sn, Norrvidinge hd, J. l., byarna *Ormanäs* i Munkarps sn, Frosta hd, M. l., och i Bellö sn, S. Vedbo hd, J. l., *Ormastorp* i Ö. Sallerups sn, Frosta hd, M. l., i Färestads sn, Luggude hd, M. l., och i N. Broby sn, S. Åsbo hd, Kri. l. *Ormsta* i Närke är 'till ormkulten hörande egendom'. Så förklaras även (43) *Ormaryd* i Smål.

Då bilder av dessa djur förekommer vid sidan av starkt fallosbetonade män (ex. bild 14), och då djurnamnen finns på samma ställen som gudastolpenamnen, kultplatser och gränser, är det tydligt, att de har samma betydelse som gudastolpenamnen. Sannolikt har de liksom dessa använts som fruktbarhetsgudens sexualsymboler.

Om växter som ortnamnselement gäller detsamma som om djur. Man

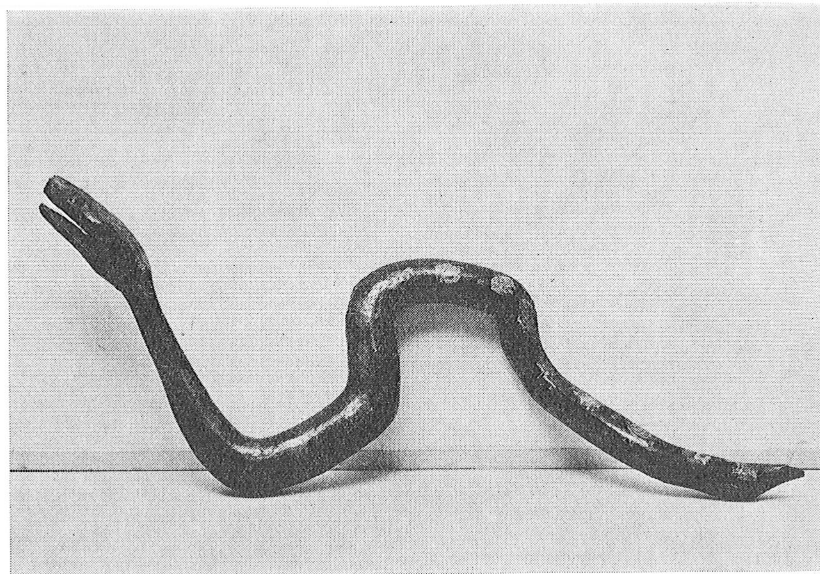

Bild 15. Träorm över husbondens plats. (Sandvigske samlinger, Lillehammer).

har ofta på grund av ortnamnselements likhet med nutida ord uppfattat dem som identiska. I det föregående har påvisats, hur man på grund av bristande språkhistoriska kunskaper uppfattat som nutida trädnamn forntidsord i ortnamn av helt annat ursprung, ex. *rönn* (kap. 7 B), *ek* (avd. A), *ask* och *asp* (avd. E), och i kap. 16 B skall visas, att detta även gäller *al*, *björk* och *vide*. Bebyggelse benämndes i forntiden ej med något så tillfälligt som förekomsten av växter. Men heliga växter utgjorde undantag liksom heliga djur. Till dem räknades *hagtornsbusken*, till vilken man i Skåne ännu på 1800-talet offrat på S:t Hans afton. Man vågade ej fälla hagtornsbuskar och planterade sådana på ättehögar.[15] På Tornhög i St. Beddinge sn växer ännu en hagtornsbuske (Rietz, s. 91). Busknamnets förled *hag-* vittnar också om att den planterats vid offerplatsinhägnader (kap. 16 B). Sin kultiska betydelse har den ej fått av de vita blommorna eller de röda bären utan av taggarna, skydd och fallossymboler. *Torna* hd i Skåne har fått namn av en hagtornsbuske vid häradets centrum sannolikt byn *Torn* i Lunds landsförs. Denna betydelse har förleden i (27) *Tonerud* i Värml., (46) *Tornaryd* i Smål., (21) *Törneryd* i Blekinge, (36, 37) *Tjörneröd* i Skåne (da. *tjørn*) och (24–26) *Tornared* i Halland.

Det finns åtskilliga ortnamn med förleden *Apel-*, *Äpple-*, ex. herrgårdarna *Apelnäs* i Sexdrega sn, Kinds hd, Ä. l., och *Apelsäter* i Lurs sn, Tanums hd, Bohuslän, *Äppelbo*, sn i Dalarna, och *Äpplehult*, by i Adelövs sn, N. Vedbo hd, J. l. De har tolkats av 'apel, äpple'. Men då slutleden är ett kultord, måste förleden stämma därmed. Det finns ett annat ord, fvn. *apli* m. 'tjur, hingst', som även varit mansnamn med variantformen *Afli*. Det betyder 'avlaren', dvs. 'fruktbarhetsguden', och detta är nog ursprungsbetydelsen. Äppelträdet har ej fått namn av sina blommor utan av sin frukt, som erinrat om tjurens, hingstens och mannens testiklar. Konungens symboler, spiran och äpplet, går tillbaka på hans betydelse i fruktbarhetskulten. Så förklaras förleden i (24, 25) *Ap(p)laryd*, (54, 55) *Äpplaryd* i Smål. och (6) *Aplared* i Västergötl.

C. *Kvinnliga sexualsymboler*

Den kvinnliga fruktbarhetsguden hade också sina symboler. De runda urgröpningar, som förekommer i samband med hällristningar och på andra stenar, s. k. älvkvarnar, symboliserar fruktbarhetsgudinnans cunnus. Sådana stenar har ibland hennes namn, ex. *Luckuhäll* (<*Ludhkunu-*, avd. E) i Hulån, Järna sn, Dalarna. Samma symbol utgjorde skeppssättningarna (bild 17), sannolikt även domarringarna med en fallossten i mitten (bild 18). Vissa ställen i naturen uppfattades också som fruktbarhetsgudinnans cunnus, i första hand mossar, tjärnar, små sjöar och vissa åar men också branta klyftor o. d. formationer. Därom påminner åtskilliga ortnamn.

Hit hör namn på *Hun-* och *Hund-*, ex. sjöarna *Hunn* i Skedevi sn, Östergötl., *Hunningen* i Lockevi sn, Kalmar l., *Hunsen* i Svärdsjö sn, Dalarna, *Hunsnässjön* i Eksjö sn, J. l., och *Hunån* i Järna sn, Dalarna. Det har associerats med *hund*, varav skrivningen *Hundsjön* i Svegs sn, Härjedalen, *St. Hundsjön* i Bjuråkers sn, Hälsingl., *Hundsjö*, by i Björna sn och *Hundsjö*, by i Gideå sn, Ångermanl., *Hundsnäs*, by i Envikens sn, Dalarna, m. fl. Det förekommer också i bergnamn som *Hunneberg* i Västergötl.: *Hyndæbiærgh* (VgL) och *Hundeberg* i Lidhults sn, Kro. l. För bergnamnen konstruerade Hellquist (Sjönamn, s. 237) ett **Hund* 'berg' med stöd i ett grekiskt bergnamn. Beträffande sjöarna tror Vestlund (NoB 1936, s. 231), att namnen givits i »förklenande» syfte. Men *hunn* är den nordiska motsvarigheten till lat. *cunnus*, och *hund* är folketymologisk »förbättring» därav. Vestlund anför ett medelpadskt uttryck: *jara hunnfsorka* 'ligga på rygg med uppdragna knän, så att

sängtäcket bildar en upphöjning'. Ett intressant vittnesbörd om att *hunn* 'cunnus' kvarlevat i denna dialektala sammansättning, ehuru man ej förstod ordets ursprung. Ett annat sådant ord finns i Floda sn, Dalarna: *hundklocka* 'en stock, upphängd mellan två trädstammar', en gudasymbol, bevarad som leksak (Forsslund, Med Dalälven II; 9, s. 114).

I södra Sverige är många namn av typen *Hunnahög*, *-kull*, *-berg* knutna till fornlämningar,[1] minnen av fruktbarhetsgudinnans kultplatser. Detta ord är förled i (8) *Hunnerud* i Dalsl. och (25) *Hunseröd* i Skåne, äldst även i sockennamnet (2) *Högerud* i Värml.: *Hundervdh* (1540 jb), med byn Hungvik: *Hunduik* (1540 jb), vid den vik av Glafsfjorden, som varit fruktbarhetsgudinnans offerplats.

I dialekt heter Högerud *hùərə* ~ *hùrə*, motsvarande tiondelängdernas *Huradh* (1554), *Hverödh* (1567), *Huredh* (1600) m. fl. Samma förled har sockennamnet (21) *Huaröd* i Skåne, jfr *Hubbo* sn i Siende hd, Västmanl.: *Hoo* (1368), *Hoa* (1371), och byn *Ho* i Torsåkers sn, Gästrikl., vid en nu försvunnen *Hosjön*. Namnet *Hosjön* finns också i Dalarna. Det ovan nämnda Hundvik heter dialektalt *Hovik*. Fsv. *Hu*, msv. *Ho* har således samma betydelse som *Hun-*, dvs. 'cunnus', varav — bildligt — appellativet *ho*. Förleden i *Hoberget* och *Hoburg* har tolkats som adj. 'hög', men dessa höjder är 'fruktbarhetsgudinnans offerplatser'.

Högerud skrivs också *Hudherud* (1542), som SOV (4, s. 15) tolkar som *hud*, »ehuru anledningen är okänd». Det är »förbättrad» skrivning av *Hu-* liksom *Hund* av *Hun-*, ex. *Hudene* sn i Gäsene hd, Ä. l.: *Hudyni* (1347) 'fruktbarhetsgudinnans kultäng'. *Hudherud* är således synonymt med *Hundervdh*.

Ett annat ord för de kvinnliga könsorganen var *mulla*, identiskt med grek. *mullós* 'genitalia feminæ', som ännu har denna betydelse i Östergötl., medan det i Småland användes om 'varje mindre, urhålkat kärl' (Rietz, s. 447). Det användes även om smärre sjöar som *Mullsjön* i Kåkinds hd och *Mullsjön* i Vartofta hd, Sk. l., *Mullhövden* i Blekinge och *Mulloxen* (1804) i Uppl. Hellquist (Sjönamn, s. 411) ansåg dem innehålla subst. *mull* f. 'jord'. Men det är *mulla* 'cunnus'. Detta ord är förled i (16) *Mulseryd* i Småland vid en liten sjö, Mulserydssjön, vars äldre namn varit *Mulse*, och i (20) *Mollery* (1583), med adjektivisk förled *Möllgieryd* (1680), *Möljeryd* i Blekinge vid Mollsjön, 'fruktbarhetsgudinnans sjö'.

Samma betydelse har (19) *Tutaryd* i Smål. Namnet sammanställer Ejder (SU 29, sp. 1259) med *tut* »ngt utstående, horn o. d. — de bebyggda delarna sticka som smala utsprång ut i väldiga mossmarker — el. med *tuta* och *tjuta*, som skulle syfta på ljud från de sjöar, av vilka nämnda mossmarker äro rester». Bättre har Norrby sammanställt namnet *Tuten* på en by i Rumskulla sn, Ydre hd, Östergötl., med ostfries. *tute* 'rör, ränna, pip', ty. *Zotte* 'Gefässmündung'.[2] I svenska användes det i sms. *fingertuta*. I VgL I förekommer *hortuta* som okvädingsord. Tydligen var *tuta* ursprungligen 'cunnus'. Samma ord är *tutta* 'liten flicka'. Tutaryds kyrka ligger på en höjd mellan Storsjön och Lillsjön, sannolikt kultsjö. Gravfält med bautastenar finns N om kyrkan, dessutom en bautasten, som kallas *Resestenen* (kap. 22).

D. *Gudastall*

De ställ med små gudabilder, som av lapparna använts in i den nya tiden, de s. k. gudastallen, har i forntiden använts i hela Norden. I Olov den heliges saga kallas de *hjallr* m. I mno. användes *hjallr* även om 'ställning för torkning av fisk' och 'ställning för målning under innertak'. Dessutom finns *hjalli* m. 'fjällterrass'. Ä. danska har *hjald* m. 'höloft' och 'hönsstänger' och msv. *hiælle* m. 'hylla l. säng under taket'. I sv. dial. betyder det bl. a. 'träställning för torkning av fisk och nät, d:o för björnskytte, loft, skulle, stänger i taket för förvaring av bröd o. d.' Ordet kommer, såsom Hellquist (Ordbok, s. 251) och Svenska Akademiens Ordbok framhållit, från ieur. *kel* 'höja sig', vartill lat. *celsus* adj. 'hög, reslig, upprätt', lit. *keliu*, *keltu* 'höja', germ. **hell-* med nordisk *a*-brytning *hjall-*.

Det ingår i en mängd ortnamn, ex. *Hjälle skate*, udde i Millesviks sn, Näs hd, Värml., *Hjällen*, by i Sillesviks sn, Nordmarks hd, Värml.: *Hiällen* (1540–1725 jb), *Giäln* (1789 lh), på näset i Ö. Silen; *Hjällnäs*, by i Östads sn, Ale hd, Ä. l.: *Hiellenes(s)* (1564, 1567 jb), på ett näs i Mjörn; *Hjälsta*, sn i Lagunda hd, Upps. l.: *hiælestum* (1298); *Hjälstad*, sn i Vadsbo hd, Sk. l.: *Hiællestadha* (1386); *Hjällö*, säteri i S. Fågelås sn, Kåkinds hd, Sk. l.: *Hiella grænd* (1391), *Hyello grænd* (1447), *Giälle* (1685 jb). Bynamnet *Hjällen* tolkar SOV (9, s. 49) av *hjallr* 'terrass, avsats på berg', medan SOÄ (2, s. 135) tolkar *Hjällnäs* av mansnamnet *Hialle*. Sahlgren (NoB 1920, s. 152) tolkar det av *hjäll* i bet. 'torkställning, skjutställning' men *Hjälsta* och *Hjälstad* av mansnamnen *Hjale* och *Hiælle*.[1] *Hjällö* tolkar Lundahl (SOSk 7, s. 30) som *Hjällebäcken* men anser »den närmare innebörden ... oviss». Senare konstruerade han (NoB 1952, s. 78) »ett fsv. adj. **hialder* med bet. 'ljudande'», således samma betydelse som adj. *gäll* men annan ordstam.

Vid sidan av dessa finns en grupp sjönamn *Gällen, Gällsjön* o. d., som Hellquist (Sjönamn, s. 202) tolkade av adj. *gäll* 'ljudlig, dånande'. Sahlgren (NoB 1920, s. 152) åter anser med rätta, att detta var en yngre skrivform för *hjäll;* jfr att Hjällen skrevs *Giäln* (1789) och Hjällö *Giälle* (1685). För betydelseanalysen anför han de dialektala betydelserna 'lövhässja, ställning för torkning av nät l. för björnskytte' utan att ta ställning till dessa alternativ. Varken sjöar, näs eller byar har dock uppkallats efter sådana tillfälliga anordningar som lövhässjor eller nät- och björnskytteställningar. Det enda av de framförda dialektorden, som skulle kunnat namnge en ort, är 'fjällterrass', men denna betydelse är på dessa platser utesluten. Däremot hör *hjallr* i den äldsta betydelsen 'gudastall' till den ordkategori, kultord, som ofta användes som ortnamn. Och detta bekräftas i dessa fall vid realanalys. Sjöarna är små typiska kultsjöar. Flera platser ligger på näs. *Hjälsta* betecknar den till gudastallet hörande ämbetsgården. Så förklaras (8) *Gällaryd* i Smål., (3) *Gällared* i Hall. och (16) *Gälared* i Västergötl. med dialektal vokalförlängning.

Vid sidan av *hjäll* finns i nordiska och västgermanska språk ett besläktat ord *hill, hylla,* som utom den nuvarande bet. 'hylla' har liknande betydelser som *hjäll:* msv. *hylla* f. 'hylla eller säng uppe under taket', ä. nsv. även 'läktare', sv. dial. 'halvloft i fähus, avsats under taket på förstukvisten' m. m., no. *hylla* 'fast bret til at lægge noget paa', mlty. *hilde* f. 'foderhäck', lty. och holl. *hille, hilde* f. 'foderskulle med golv av lösa stänger över kornas plats', även 'läktare'. Schiller-Lübben (Mitteldeutsch. Wörterb.: *Hille*) har sammanställt detta ord med mlty. *helden,* sv. *hälla* 'luta', utgående från foderhäcken med »schräg ablaufenden Riegeln», och härtill ansluter sig M. Eriksson.[2] Men lutningen är ej något för dessa saker fundamentalt. Bet. 'foderhäck' är utvecklad ur bet. 'foderskulle'. Det fundamentala är det upphöjda läget. *Hille* kommer av germ. *hell,* samma stam som *hjall, hjäll.* **Helliōn* blir med samgerm. *i*-omljud *hilla* f. *Hyll(a)* kommer icke, som Hellquist (Ordbok, s. 251) tror, av avljudsformen **hulþion,* utan det är »förbättrad» form av *hill(a)* i mål med äldre delabialisering av *y* till *i.*

Även denna form förekommer i sjönamn som *Hillen* i Hjälmseryds sn, Västra hd, J. l., *Hillen* i Norrbärke sn, Västerbergslags tg, Dalarna, *Hillingen* i Sala sn, Över Tjurbo hd, Västmanl. Hellquist (Sjönamn, s. 218) utgår från grundbet. 'förhöjning' men antar med hänvisning till eng. *hill* 'kulle', att sjöarna fått namn av närbelägna höjder. På samma sätt förklarar Hedblom sockennamnet *Hille* i Gästrikl.: *Hille* (1319), och bynamnet *Hillen* i Forsa sn, Hälsingl.: *Hilla* (1547 jb), med hänvisning till att motsvarande orter i Norge ofta är belägna på en avsats av en bergvägg.[3] I Norge kan *hilla* betyda 'smal avsats i fjeld'. Men de svenska byarna ligger ej på någon fjällavsats. Den enda betydelse, som kan gälla såväl dessa sjöar som *Hille* sn och byn *Hillen* är 'gudastall'. M. Eriksson, som utförligast behandlat hithörande appellativer, har vilseletts av en felaktig dialektgeografisk och -historisk syn, »att de betydelser hos ett ord, som ha den största geografiska utbredningen, också böra ha den högsta åldern».[2] Det förhåller sig tvärtom så, att den äldsta betydelsen ofta kvarlever i en utkant av ett språkområde, i detta fall Island, medan yngre betydelser segrat i det övriga språkområdet. Den äldre betydelsen bevaras också i ortnamn, som fixerats, medan ursprungsbetydelsen glömts.

Denna tolkning bekräftas vid realanalys. Hille i Gästrikl. är socken, där kyrkan intagit gudastallets plats. Sjön Hillen i Smål. har *Algunnen* (kap. 16) till granne, och vid Hillen i Dalarna ligger byn *Harnäs* 'offerplatsnäset' (kap. 16 B). 'Gudastall' betecknar också förleden i (16) *Hyllerud* i Värml. samt (4, 19) *Hillared* i Västergötl. I socknen (4) *Hillared* ligger byn (16) *Gälared,* båda sannolikt syftande på samma gudastall. Jfr att *Jellerøds* sn i Danmark på 1300-talet skrevs *Hyællærwth* men i 1588 jb *Hilderoth,* och att *Hilderuth-* (1275) Hillerød även skrevs *Jellærød* (1688).[4]

E. *Gudar*

Den mytologiska ortnamnsforskningen har hittills huvudsakligen uppmärksammat gudar med personnamn, Oden, Tor, Frö o. d. Dessa förekommer också, ehuru sparsamt, som förled i rodnamnen. De flesta innehåller icke personliga gudanamn utan appellativa benämningar på fruktbarhetsguden, utom *rud, rod, rad* särskilt *as, ås* och *gud* och sammansättningar med dessa, som gör ett ålderdomligt intryck.

Vanligast som förled i gudanamn på *rud* etc. är *as, ås,* identiskt med got.-lat. *anses* 'halvgudar', fhty. *ansi-,* angsax. *ós.* Det förekommer som förled i personnamn, *asu-,* redan på äldre runinskrifter (Kragehul o. 460, Myklebosta 500-t.). Att de ej uppmärksammats i ortnamnen beror därpå, att ordet *as, ås* i stor utsträckning folketymologiskt tolkats som *ås* 'grusås'. Så har skett t. ex. (SU 2, sp. 472) med sockennamnen *Asa* i Norrvidinge hd, Kro. l., efter hgdn *Asa* på näset vid åutlopp i *Asasjön* och (SU 32, sp. 506) *Ås* i *Åse* hd, Sk. l., efter kungsgdn *Ås.* Men dessa herrgårdar, som givit socken och härad namn, är forntida kultplatser,

uppkallade efter asaguden. Talrika fornminnen och andra ortnamn bestyrker tolkningen av dessa namn. Samma ursprung har sjönamn som *Asunden: Asundi* (VgL IV), gränssjö mellan Kinds och Redvägs hdr, Ä. l., och *Åsunden* i Kinda hd, Östergötl., gränssjö för sju socknar. Dessa sjöars läge vid härads- och sockengräns vittnar om att de varit »heliga». Växlingen *As-: Ås-* beror på fsv. ljudlagar. I första smsled förkortades *a*, ex. *asbo, asgud* o. d., se nedan (Levander, Dalmålet I, s. 57). Därur har *as* lösgjorts. I andra namn har stamordets vokal *ās > ås* segrat. Vid namnens fixering gjorde sig ortnamnsgivningens differentieringsregel gällande. Så förklaras även namnen (25) *Asaryd* i Asa sn, Smål. och (31) *Åserud* i Värml., (9) *Åseröd* i Bohuslän.

Även ordet *gud* ingår som förled i åtskilliga ortnamn, ex. da. *Gudbjerg, Gudenaa*, sv. *Gusjön*, som betecknar forntida offerberg, -å och -sjö. Herrgårdsnamnet *Gursten* i Lofta sn, N. Tjusts hd, Kalmar l.: *Godhasten* (1383), *gudestenn* (1544 jb), betyder icke 'Godes sten' (NoB 1914, s. 15) utan 'Gudastenen', dvs. 'bautasten'. Det visar, att *gud* liksom *as* äldst betecknade fruktbarhetsguden. Så förklaras (19) *Gusseröd* i Bohuslän.

Vanligare än de enkla orden *as* och *gud* är sammansättningen *asgud*. Det förekommer som förled i sockennamnen *Asgutzrume* (1283), *Asgwzrum* (1402) Algutsrum på Öl. och *asgotzthorpe* (1382), *asgutztorp* (1463) Algutstorp i Kullings hd, Ä. l. *Asgut* har tolkats som ett mansnamn.[1] Men det är 'asguden', vars *torp* 'offerhöjd' gav namn åt socknen. Att *Asguds-* på 1400-talet utbyttes mot *Alguds-* (se nedan), berodde sannolikt därpå, att ordet *Asgud* ej längre levde. Ty i tal hade *Asgud-* blivit *Ask* (*sg > sk*, *u*-synkope och *d*-bortfall), och det skedde redan i fsv. tid, så att man i msv. skrev: *aska sokn* (1380) Asks sn i *ascahered* (1293) Aska härad i Östergötl. Folketymologiskt har namnet tolkats (SU 2, sp. 550) av trädnamnet 'ask'. Men socken och härad har icke fått namn av sådan tillfällighet som förekomsten av vissa träd. Däremot har de i stor utsträckning uppkallats efter sin ställning i den forntida kulten, som givit upphov till denna indelning. 'Asagudens offerplats' gav namn åt byn *Ask*, varav socknen och häradet fick namn. Detta bekräftas av talrika fornminnen. Samma ursprung har förleden i (8) *Askerud* i Värml., (2) *Askeryd* i Smål., (7) *Askeröd* i Skåne och *Askarid* (1583) (kap. 13 D:5).

Asgud är förled också i namn på små sjöar, *Askagen* ~ *-aken* och *Åskagen*, som finns på flera ställen i Norden. Hellquist (Sjönamn, s. 42 och 772) tolkade dem som skämtnamn av *ars* 'människans bakdel' och *kaka* eller som jämförelsenamn av sv. dial. *skåk* 'skakel' SOÄ (16, s. 169) av prep. *av* och *skaka* i bet. 'tömma, ösa', således 'avtappning'. Men det

är *asgudaagen; age* motsvarar icke sv. dial. *ave* 'vik' (Hellquist, Sjönamn, s. 20) utan got. *ahva* 'vatten', således 'asagudens offersjö'. Detta är förled i *Affskageryd* (1486), *Askakarid* (1551 jb), *Askåcker* (1588 jb), nu Askåker i Ljungarps sn, Kinds hd, Ä. l., vid den nu s. k. Lillesjö.

Jämte *as* användes den *i*-omljudda smsformen, *æsguþa*, som blev *Äske-*. Man har uppfattat detta som ordet *äske* 'bestånd av ask'. Så tolkar SOÄ (9: 2, s. 192 och 4, s. 58) *Äskebo* och *Äskegärde*. Sahlgren (NoB 1959, s. 38) tar två *Äskebäck* i Smål.: *Æskebek* (1354), som exempel på trädnamn i ånamn. Men vad är ett 'askbo' eller en 'askbäck'? Det är 'asagudens odling' resp. 'bäck', dvs. 'offerbäck'. Så förklaras förleden i (56) *Äskeryd* i Smål. och (27, 28) *Äskered* i Hall.

Det finns en mängd namn på *Asp-*, socknar som *Aspeboda* i Dalarna (*aspabodhum* 1368), *Aspås* i Jämtl. (*Aspasum* 1348) och *Aspö* i Selebo hd, Södermanl., byar som *Aspnäs* i Styrsö sn, Ångermanl. s. tg, gårdar som *Aspåker* i Husby sn, Dalarna (*aspakrum* 1391) och *Aspåker* i Råby sn, Rönö hd, Södermanl. (*Aspaker* 1402). Dessa namn har folketymologiskt tolkats av trädnamnet 'asp' (SU 2, sp. 589. NoB 1959, s. 38. SOVn 1, s. 66). Men det är *Asbu > aspu > Asp-* redan i fsv. tid och därför av medeltida skrivare i regel skrivet *Asp-*. *Bo* har den äldre bet. 'odling' till fsv. *bu* 'odla' (s. 108). *Asbu > Aspu* är således 'gudaåkern', bevarat i *aspu* (1288) Aspö och *Asbo* (1569) Aspeboda, som icke är 'fäbodarna vid Aspsjön'[2] utan 'gudaåkern' med tavtologiskt *bodhum* liksom slutleden i *aspakrum*, medan *aspasum* och *aspenes* betecknar gudaåkerns plats på åsen eller näset. Samma betydelse har förleden i *Asbolandia* (1299) Aspelands hd, Kalmar l., som Sahlgren (NoB 1953, s. 66) tolkat som 'åsboarnas land', ehuru »i nuvarande Aspeland knappast någon ås finnes, som kunnat föranleda namnet». Men det är 'det till gudaåkern hörande landet', häradet. Detta *Asp-* har i flera fall överförts från gudaåkern till närbelägen sjö, ex. *Aspan* i Aspeboda, *Aspen*, gränssjö mellan Åsbo (!) sn, Göstrings hd, och V. Hargs sn, Vifolka hd, Östergötl. Det ingår även i *Aspeberget* i Tanums sn, Bohuslän, med några av bronsålderns ståtligaste hällristningar. Namnet 'gudaåkersberget' bekräftar arkeologernas syn på dessa ristningar som bilder av riter i frukbarhetskulten. Därpå anspelar även namnen (27) *Asperyd* i Skåne med variantformen *Asperöd* (1646) och (28) *Äskered* i Hall., vars växlande förled *Aspe-*, *Eske-* icke är sammanblandning av trädnamnen *asp* och *ask* utan två uttryck för samma sak, 'asåkers- resp. asgudaroden'.

Vanligare är smsformen *äspe-*. I Skåne finns en udde mellan Helgeån och Hanöbukten, som heter *Äspet*. Tydligen var *äspe* appellativ benäm-

ning på gudaåker vid fallosnäs, som skjuter ut i vatten eller in i åkerbygd. Härav sockennamnen *Äspö* i Vemmenhögs hd, M. l.: *Espe* (1388), *Äsp-inge* i Frosta hd, M. l.: *Æspinge* (1289), och *Äsphutt* i Gärds hd, Kri. l.: *Espholt* (1489), samt önamnet *Äspeskär* i Södermanl. skärgård (s. 225). Så förklaras även (14) *Äsperyd* och (43–46) *Äsperöd* i Skåne, (29–31) *Äspered* i Hall. och (5) *Äspered* i Västergötl. 43 ligger på en udde i Hanöbukten, 44 och 45 vid åkrar, som likt näs skjuter in i angränsande härads åkerområde.

As förekommer också sammansatt med subst. *geirr* 'spjut', *as-* eller *æsgeirr* 'gudaspjut', sannolikt ett kultspjut, symbol för fruktbarhetsgudens fallos. Dylika stora spjut avbildas ofta på hällristningar. Detta ord är förled i *Esgersrwdh* (1397), *Askisriid* (1578), nu (13) Eskilsred i Västergötl. Alternativt har detta namn (1603) den synonyma formen *Ekeryd* (avd. A). Sedan man glömt den ursprungliga betydelsen, associerades förleden med mansnamnet *Eskil* (SOÄ 9: 1, s. 122). Samma folketymologiska omvandling har skett med sockennamnet *eskisäter* (1335) Eskilsäter i Värml. (SOV 11, s. 29).

As förekommer även sammansatt med *mund*, *Asmund*, som ingår i många ortnamn, ex. *Asmundtorp*, sn i Rönnebergs hd, M. l.: *Asmundæ-thorp* (1304). Det har förklarats (SU 2, sp. 572) som 'Asmunds nybygge'. Men *Asmund* är det appellativ, varav mansnamnet bildats, *asmunder* m. 'gudagåva', dvs. 'offer'. *Asmundtorp* är 'offerhöjden'. Så förklaras även (1) *Asmunderud* i Dalsl. och (1) *Asmunderöd* i Bohuslän.

Fruktbarhetsguden kallades också *algud* och *salgud*. Förleden i *Alguvi*, by i Kaga sn, Hanekinds hd, Östergötl.: *algudhawi* ~ *algudhui* (1345), tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 22) som »samtliga huvudgudarna» men Sahlgren (NoB 1918, s. 38) som »alstringsgudarna, äringsgudarna». Förleden är *al* 'fruktbarhetskultplats' (kap. 16 B). Sjön Alguten i Odensvi sn, S. Tjusts hd, Kalmar l., tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 23 f.) av *Gautr*, ett binamn på Oden, eller av verbet *gjuta*. Men det är elliptisk form av *algudhsio* 'fruktbarhetsgudens sjö'. *Algud* ersatte på 1400-talet det äldre *Asgud* (se ovan) i sockennamnen Algutsrum på Öl. (*Algutsrum* 1466) och Algutstorp i Kullings hd, Ä. l. (*Algudstorp* 1482), som förklarats av mansnamnet *Algot*.[1] Samma förled har (23) *Algutsryd* i Smål. och (8) *Algusered* i Hall. 'fruktbarhetsplatsgudens rod'. *Salugud* är 'offerplatsguden' (kap. 16 B). Så förklaras (24) *Salgutsred* i Västergötl.

Gudmund ingår som förled i många ortnamn, särskilt i Norrland, ex. byarna *Gudmundsheden* i Transtrands sn, Dalarna, *Gudmundsberg* i Sköns sn och *Gudmundstjärn* i Inlands sn, Medelpad. Folketymologiskt tolkas de av mansnamnet *Gudmund* (SOVn 1, s. 106). Men det är liksom

asmund (se ovan) det appellativ, varav mansnamnet bildats, *gudmundr* m. 'gudagåva, offer'. Som förled i ortnamn blir detta ofta synkoperat: *Gudmunderud* i Värml. > *Gummunerudh* > *Gumnerudh* > *Gumerud* eller *Gunnerud*. Dessa namn har SOV förklarat som Gudmunds, Gunnars och Gunnes 'röjning'. Men det är 'offerroden'. Så förklaras (13) *Gummerud*, (14) *Gumnerud* och (15, 16, 50) *Gunnerud* i Värml., (40) *Gunneryd* i Smål. och (3) *Gunneröd* i Bohuslän.

Förled till *munder* kan också vara *Algud-*. Sjönamnet *Allgunnen* i Smål. förklarar Hellquist (Sjönamn, s. 26) av *Gunnr*, en fornnordisk stridsgudinna. Men det är **Algudhmundarsio* 'fruktbarhetsgudens offersjö', i Valdemar II:s jb *alguthæ(os)*. Härav (60) *Allgunnaryd* i Smål.

Det finns en mängd naturnamn med förleden *Gull*, ex. *Gullspångsälven*, och av naturnamn bildade bebyggelsenamn, ex. *Gullbergs* hd i Östergötl. Det har tolkats som subst. *guld* efter fynd av guldskatter eller sägner om dylika. Andra *Gull*-namn har antagits komma av gul färg på jord eller blommor (gula näckrosor, gullvivor) och bär (hjortron),[3] idel folketymologier, stridande mot ortnamnsgivningens första lag: en plats benämndes efter dess mest typiska konstanta drag. O. Rygh (NG, Indl., s. 39) förklarade *Gull*-namnen som »rosende Navne» och Sahlgren (NoB 1935, s. 61 f.) som noanamn, dvs. man skulle ha använt ordet *guld* i stället för den fruktade gudamakten i naturen. Men det är ej 'guld' utan just ordet *gud*. Det bästa tolkningsuppslaget är E. Noreens (NoB 1921, s. 52), »att *Gull-* kan ha uppstått av äldre *Gudh-*». Han trodde, att det skett där »senare leden i namnet börjar på en labial konsonant, särskilt *b*», ex. fsv. *Vadhby* > nsv. *Vallby* (flera gånger). Thorsten Andersson ställer sig tveksam till Noreens ljudlag, även om i fråga om *Gullberg* sakskäl talar därför.[3] Detta gäller samtliga namn på *Gull-*. *Gullsjön* är liksom *Gusjön* namn på forntida offersjöar. *Gullspångsälven* med *Gullstenen* och *Gullströmmen*, Göta älv, är gränsälvar och som sådana heliga. Detta talar för att *Gull-* är identiskt med *Gud-*. *Gull-* i dessa namn kan dock ej förklaras med Noreens ljudlag. Däremot kan *Gull-* vara en tidigt synkoperad form av sms. *gudhwal* 'gudastolpen' med *dh*-bortfall och synkope av trycksvagt *a*. Liksom *rodhwal* blev *Roll-* (kap. 4 E), blev *gudhwal Gull-*. *Gullberg* är 'gudastolpeberget' och *Gullsjön* 'gudastolpesjön'. *Gullkrok* och *Gullkroken* i Västergötl. har antagits syfta på god jord och (3) *Gullared* i Västergötl. har tolkats som 'Gudhlefs röjning' (SOÄ 10, s. 70). Men det är *gudhwal* 'gudastolpen'.

Gylle, gd o. sn i Skytts hd, M. l.: *Gyyllæ* (o. 1300), med bronsåldershögar. har tolkats av fvn. *gýgr* 'jättekvinna' och fda. **hyllæ*, här med bet. 'höjdsträckning'. *Gylle*, by i St. Tuna sn, Dalarna: *a Gyllo* (1390),

tolkas av[3] *gull*: 'den mark som är gull värd' eller 'den gyllene, glänsande' (bäcken).[4a] Men det är dat. sing. av *gydhwal* resp. *-wala*, *i*-omljudd smsform av *gudhwal* 'gudastolpe'. Så förklaras även (19) *Gylleröd* i Skåne.

Liksom fruktbarhetsguden kallades *ráð* 'den rådande', kunde han kallas *Makten*. Förleden i (6) *Matteröd* i Skåne tolkar Ejder (SU 19, sp. 632) som det tyska kvinnonamnet *Mechtild*. Men det är fvn. *máttr* < **mahtu-*, som i msv. förekommer i sms. *vanmata* m. 'vanmakt'. Andra leden i belägget *Mathelrydh* är nog smsform av *al* (kap. 16 B).

Den stora mängden av namn, vars förled utgöres av *as, ås, gud* och *makt*, gör ett mycket ålderdomligt intryck. Detta namnskick kvarlevde dock in i en tid, då man började att liksom greker och romare namnge gudarna och utarbeta en teologi om dem, bäst bevarad i Snorreeddan.

Av de personliga gudarna är det klart, att man mest finner fruktbarhetsgudarna *Ull* och *Frö*. *Ull*, vars namn förekommer i åtskilliga ortnamn, ex. *Ulltuna, Ullvi, Ulleråker*, är också förled i flera rodnamn, som feltolkats, därför att man utgått från att slutleden var 'röjning'. Förleden har SOÄ (17, s. 104 och 19, s. 133) tolkat som dial. *ul*<fno. *urð* 'klyfta' eller som mansnamnet *Ulv*. Men det är fruktbarhetsguden *Ull*. Förleden kan stå i nom., *Vlfruth* Ullerød i Danmark (kap. 12 A), eller gen. på *-s: Ulss-* (22) Ulvsrud i Dalsl., *wls-* (50) Ulvsryd i Smål., *Wls-* (27) Örsered i Västergötl., eller *-a(r): ullær-*, *Wllar-* (3, 4) Ullerud i Värml., *Wlle-* (21) Ulerud, *Wle-* (23) Ållerud i Dalsl., *Ulla-* (6) Ullared i Hall., eller *-se*, kontamination av *-s* och *-a(r)*: (7, 8) *Ulseröd* i Bohuslän.

Sedan man upphört att dyrka Ull, associerades förleden i dessa namn med andra ord, vanligast mansnamnet *Ulv* eller subst. *ulv* 'varg'. Så i (20) *Ulvsrud* i Dalsl.: *Ulss-* (1653), och (50) *Ulvsryd* i Smål.: *Vluæ-* (1231), *Vlff-* (1478). *Ull-* kunde också ersättas av *Oll-*, *Olle-*, *Olaff-*, ex. *Ollesr(e)t*, (7) Ölserud i Värml., och *Olaffryd*, (31) Olseröd i Skåne, genom association med Helge Olavs då så aktuella namn. Slutligen kunde Ull sammanblandas med *Öl-* 'skyddsplats' (kap. 16 B): *Wls-*, (24) Örsered i Västergötl. Så har nog även skett i (7) Ölserud i Värml., där de äldsta beläggen *Öluäs-* och *Ölvis-* sannolikt är *Ull* och *vi, vä* med smsform *Ylvis-* >*Ölvis-*; jfr *Wlue-*, (5) Ullerud i Värml., och *Wlffue-*, (6) Ullared i Hall.

Ulls efterträdare *Frö* förekommer i åtskilliga rodnamn, som hittills feltolkats. För sockennamnet (1) *Fröjered* i Västergötl. konstruerar Lundahl (SOSk 13, s. 28) ett adjektiv **frö* 'fruktbar' till sv. dial. *frö* 'fröbar, grobar' och antar, att det betyder 'den bördiga röjningen'. Men det är 'Frös gudastolpe': *Fröryd* ~ *Fröyarydh*, gen. av *i*-stam.[4b] Fröbilden från Rällinge och Adam av Bremens skildring av Frö i Uppsalatemplet

framhäver honom som fallosgud. *Fröjered* kan också komma av gudinnenamnet *Fröja*, så i (13) *Fröioryþ*, by i denna socken. Sockennamnet (6) *Föryd* i Smål. tolkas av mansnamnet **Fröe* och har därför 1927 ändrats till *Fröderyd*. Men det är 'fruktbarhetsgudens rod' med förleden i nom. *frø-* eller gen. *frøs-* ~ *frøia-*, delabialiserat *Frea-*. Så förklaras (13) *Freared* i Halland.

Hit hör även (1) *Frykerud* i Värml. De värmländska namnen på *Fryk-* har härletts ur sjönamnet *Fry(c)ken* (1644 k), som även ingår i namnet på Fryksdals hd: *Friskdal* (VgL), *Frixdalin* (1397), och socknen *Fryksände: Frixende* (1540 Skjb), *Fröxenndha s.* (1542 jb). *Fryken* tolkar A. Noreen som 'den kalla', Hellquist (Sjönamn, s. 147 o. 148) som 'den vackra' och SOV (2, s. 53) som 'den rena sjön'. Så romantiskt har dock sjöar aldrig namngivits. Frykerud ansåg SOV (8, s. 2) fått namn av Norsälven, som 1535 kallas *Frikaelff*. Men Fryken och Frikaelff har fått namn av de två fallosnäs, som bildas vid Norsälvens utlopp ur sjön: **Frø-eka* 'Frös fallos' (avd. A) > *Fryka*,[5] delabialiserat *Frika-*. På det ena näset ligger *Rud* och *Rudstorp*, på det andra *Ekebol* 'gudastolpebostaden' och *Väsby*, därav tavtologiskt *Frykerud* 'Frögudastolpen'.

Som fruktbarhetsgud dyrkades även Tor. (19, 20) *Torrud* i Dalsl., (46) *Torseryd* i Smål. och (26) *Torsered* i Västergötl. är ej 'Tords röjning' (SOÄ 7: 1, s. 86, och 16, s. 156) utan 'Tors gudastolpe'. Därom vittnar icke blott *ryd, red* 'gudastolpe' utan även att (19) *Torrud* har alternativformen *Kårwdtt* 'coireroden' (kap. 16 A). Liksom *As* kunde *Tor* förtydligas genom tillägg av *gudh: Torgudsrudh, -gutz-, -gus-:* (28) Torgilsrud i Värml. Den vokalförsvagade andra stavelsen har uppfattats som *gers-*, gen. av *ger* 'spjut', *Torgers*, som »förbättrats» till *Torgils*.

Fruktbarhetsguden kallades också *Inge*. I Snorres Heimskringla står: *Freyr hét Yngvi oðru nafni*, och i Lokasenna kallas han *Ingunar-Freyr*. A. Noreen (NoB 1920, s. 1 f.) har påvisat, att detta *Ing-* är identiskt med grek. *enkos, enkes-* 'lans', vilket tyder på att *Ing* ursprungligen varit en fallosbeteckning. Noreen visar också, att detta *Ing* förekommer i ortnamn som *Ingsjön* i Västergötl. och *Ynglinge*, by i Kumla sn, Västmanl.: *Inglinge* (1399). Det ingår också i sockennamnen *Ö. Ingelstad* (s. 9) och *V. Ingelstad* i Skåne samt i bynamnen (10) *Ingerud* och (11) *Yngerud* i Dalsl., (41) *Ingeryd* och (72) *Ingaryd* i Smål.

I Snorres Edda nämnes *Karl* som ett av Odens binamn. Enligt Olof Rudbeck insidentifierades *Karl* i stjärnbilden Karlavagnen med Tor. I Poetiska Eddan nämnes Karl i Rigsþula som Heimdal-Rigs son och jordbrukets fader. Dessa identifikationer är olika försök att inpassa *Karl*, den gamle fruktbarhetsguden, i den personifierade gudavärlden. I folkmål

användes *kal* om grindregel av trä, vårdkase, stapel av myrjord o. d. fallosliknande föremål. I dalmål kan *karl* beteckna 'penis': *kar ä kar å fitta ä fitta* heter ett ordstäv från Älvdalen. *Karl-* förekommer som förled i åtskilliga gamla ortnamn,. *Karlevi* på Öland (*karlawi* 1346) är ej "Männens helgedom" (No B 1914, s. 125) utan 'fallosgudens' med bautastenar liksom *Karleby* i Västergötl. med talrika fornminnen, äldst kallat *Karlæpitt* (s. 14). Samma betydelse har förleden i (12) *Kalserud* och (13) *Kalsrud* i Dalsl., det senare alternativt *Kårsrud*, kontamination av *Karls-* och *Kå-* (kap. 16 A) samt (5) *Kalseröd* i Bohuslän.

Till *karl* hör avledningen *kärling*, som förekommer i åtskilliga ortnamn, *Käringberget* o. d., som folketymologiskt tolkas av det nuvarande ordet *käring*. Men då *ing* betyder 'hörande till', kan *Käring-* i gamla ortnamn betyda 'hörande till fruktbarhetsguden'. Så synes vara fallet i Åryd i Västergötl. där en bautasten kallas *Käringsten* (SOÄ 10, s. 63). Denna betydelse har nog även förleden i (23) *Killingerud*<*Kelling-* och (24) *Käringerud* i Värml. samt (15) *Källingerud* i Dalsl.

Grim(e) är förled i många ortnamn, ex. *Grimeton*, sn i Hall., *Grimslövs* samh. i Skatelövs sn, Kro. l., *Grimmestorp*, hgd i Härja sn, Vartofta hd, Sk. l., *Grimsåker*, by i Malungs sn, Dalarna. Det har förklarats som mansnamn.[6] Sahlgren (NoB 1916, s. 170) åter föreslår för tolkning av *Grimåsen* i Valbo-Ryrs sn, Valbo hd, Dalsl., subst. msv. *grima* 'gränsmärke'. Denna betydelse är sekundär i förhållande till 'gudastolpen'. Grimstens hd: *Grymestens hæradhe* (1385), har namn efter en bautasten på tingsplatsen.[7] Tydligen var *Grim* ett av fruktbarhetsgudens många namn. Ordets ursprungliga betydelse framgår av adj. fvn. *grimmr* 'vred, grym', och subst. fvn. och da. *grima* 'ansiktsmask', som fasthölls medelst remmar, därav subst. *grimma*. *Grimner* 'den maskerade' var namn på Oden vid dennes besök hos Geirröd. Tydligen framställdes *Grim(e)* med grym mask; jfr primitiva folks kultmasker. Hans namn är förled till samma kultplatsord som fruktbarhetsgudens, *löv, torp, tun, åker* o. d. Så förklaras även (26) *Grimseryd* och (2) *Grimmared* i Västergötl.

Utom dessa olika namn för fruktbarhetsguden förekom i enstaka fall *Oden*, som var en sent inkommen gud: (17) *Odensrydh*, nu Odensjö i Smål.

Fruktbarhetsgudinnan var ju föremålet för hela den mångskiftande gudastolpekulten. Flera platser har fått namn av hennes cunnus (avd. C). Hon omtalas som 'den rådande, råndan'. Hon tänktes som kvinna fram och djur bak och kallades därför 'den ludna (gudinnan, kvinnan)'. Detta namn ingår i några ortnamn, ex. *Luggude* hd, *Ludgo* sn och *Luggavi* by.

Lundgren, Söderwall, A. Noreen m. fl. har tolkat *Luggavi* som 'folkgodens vi', men Sahlgren (NoB 1918, s. 28 f.) påpekar, att personbeteckning aldrig var förled i *vi*-namn. Han ansåg, att *Ludh-* betytt 'det växta' och att *Ludhgudha, Lodhkona* var »det växtas gudinna, äringsgudinnan». *Ludh* är dock inte 'det växta' utan sv. dial. *ludh* n. 'djurhår, vårull', jfr adj. *luden*. Fruktbarhetsgudinnan kallades *Ludha* 'den ludna', vilket namn ingår i (29) *Ludaröd* i Skåne. Hon kallades även *Ludhagudha*, som ingår i *Luggude, Ludgo* och *Luggavi*, eller *Lodhkona*, som ingår i många ortnamn, ex. *Lockberget* i Leksand och *Luckuhäll*, ett flyttblock i Järna sn, Dalarna. Detta namn är förled i (31) *Låckryd* i Västergötl., (22) *Lockared* i Hall. och (23) *Låckered* i Västergötl. Dessa namn har förklarats (ex. SOÄ 2, s. 10) som 'Lockes röjning', enligt Sandström en biform till *Loki*, som enligt Sahlgren (NoB 1914, s. 253) betyder 'den lockige'. Men det är 'Lodhkonans gudastolpe'. (17) *Låckungerud* i Dalsl. har tillhörighetssuffixet *-und*, betecknande 'roden som hör till Lodhkonan', senare ersatt med det yngre suffixet *-ung*. Hon kunde även kallas *Ludhsa* med sexual-*s*>*lussa*,[8] som förekommer dialektalt och ofta sammanblandas med *Lucia*. Denna form är förled i *Lusæruth* Ludserød i Danmark.

Kap. 16. *Kultakter och kultplatser*

A. *Kultakter*

Fruktbarhetskultens kärnpunkt var sexualriter, som symboliserade fruktbarhetsgudinnans befruktande. Åtskilliga ortnamn erinrar härom. Dit hör namn på stammen *fri*, som ingår i got. *frijôn* 'älska', mlty. *vrîen* 'fria, gifta sig', fvn. *frjá* 'älska', motsvarande sanskr. *prīyatē* 'älskar'. Därtill bildas med tillhörighetssuffixet *-ð* angsax. *friðhengest* 'ståtlig hingst', eg. 'beskällarhingst' och fvn. *fríðr* adj. 'vacker, fredlig', vartill med nomen actionisbildande *l*-suffix fvn. *friðill* m. 'älskare', *friðla* f. 'frilla'. Detta ingår i sockennamnen *Frillestad* i Luggude hd, M. l.: *Frillestadh* (1341), och *Frillesås* i Fjäre hd, Hall.: *Frillesos* (1559). Så förklaras även (6) *Frinnaryd* i Smål. Förleden har tolkats som personnamn (SU 10, sp. 641). Men det är *fríð* 'älskad' med tillhörighetssuffixet *-n*, betecknande 'älskogsplatsens gudastolpe'.

Samma betydelse har stammen *Kå*, som ingår i många ortnamn, ex. *Kåsjön, St. o. L.*, sjöar i Partille sn, Sävedals hd, Västergötl., Gbgs o.

Bohus l.: *Kååsiön* (1654), och byn *Kåhög* i samma sn: *Kahøg* (1496); *Kåsjöarna*, små sjöar i Björketorps sn, Bollebygds hd, Ä. l.: *Kååsiö* (1600), med gårdarna *Kåhult: Kååholt ~ Kåhullt* (1609), med *Kåhög; Kåen*, sjö i Fellingsbro sn o. hd, Västmanl., Örebro l., *Kåfalla*, gd vid vattenfall i Kåens avloppså; *Kåtorp*, gd i Ods sn, Gäsene hd, Ä. l. Lidén (NoB 1931, s. 123) tolkar *Kå-* i dessa namn av subst. *kwadha, kodhu* 'kåda'. *Kåtorp* tolkar SOÄ (6, s. 162) av mansnamnet *Kåte*, men sjönamnen sammanställde SOÄ (4, s. 16 och 79) och OGB (1, s. 96) med fvn. *ká* v. 'skipta, uroa', no. *kaa* 'vende, især hø', antagande att *Kå* ursprungligen betytt 'krökning', syftande på sjöarnas halvcirkelform resp. Säveåns krökning. I likhet härmed ansätter de Vries (Wörterbuch, s. 290) den ieur. stammen **geu* 'biegen' och Torp (Ordbok, s. 263) germ. **kawôn* 'hvælve', jfr grek. *gúalon* 'hulning, hvælving'. Hellquist (Sjönamn, s. 320) åter hänvisar i fråga om sjönamnen till fvn. *káð* 'usædeligt Levnet', som han tror ursprungligen betytt 'smuts'. Sjöar och byar har dock aldrig benämnts av vare sig 'kåda' eller 'smuts'. Däremot är sammanställningen med fvn. *ká, káð* riktig, ehuru ursprungsbetydelsen är mer realistisk. Fvn. *ká* 'skipta' avser mannens läge vid coitus, och isl. *ká*, no. *kaa* 'vende' avser kvinnan. Adj. *kábeinn* 'krummbeinig' avser ej 'kaja', som F. Jónsson trott,[1] utan kvinna. Denna betydelse framträder särskilt i tillhörighetsavledningarna *káð* n. 'usædeligt Levnet' och *kátr* adj., sv. *kåt* 'coituslysten' > 'glad'. *Kåsjöarna* är fruktbarhetsgudinnans offersjöar. *Kåhög* är till denna kult hörande 'gravhög' och byn *Kåtorp* liksom danska socknen *Kåstrup* i Hellerslev hd, Tisted amt: *Kaastrop* (1555), dit hörande offerhöjd. Vid *Kåtorp* i Häverö sn, Väddö o. Häverö skg, Uppl., Sthlms l., finns ett gravfält med 25 runda stensättningar, symboler för fruktbarhetsgudinnan. I Bohuslän finns flera *Kåröd*, bl. a. två gårdar i Myckleby sn, Orusts ö. hd, vid basen av två N-uddar. I RB skrives *j Kara rudi*, som tolkats 'Kåres röjning'. Övriga belägg visar, att förleden är *Kā* > *Kå*, och gårdens läge, att namnet betecknar fallosudden. RB-formen är den kyrklige skrivarens »förbättring» av det då »fula» ordet. Samma betydelse har även (22) *Kårud* i Värml., *Kaaryt* (4) Kågeröd i Skåne och *Kadalsrud* (13) Kalsrud i Dalsl. med *Kadals-* > *Kals* 'coiredalens gudastolpe'.

Till stammen *Kå* hör även subst. *kåk* och *kås*, som varit föremål för diskussion, senast av Elmevik.[2] Msv. *kaker* 'skampåle', nsv. *kåk* 'litet dåligt hus' har ansetts vara lån från lty., där *kaak* även betyder 'träslå i plog' Pommern, Schlesw.-Holst. och 'dörregel av trä' Westfalen.[2] Detta ord är gammalt även i Norden, sv. dial. *kåk* 'liten kolmila' Hälsingl.,

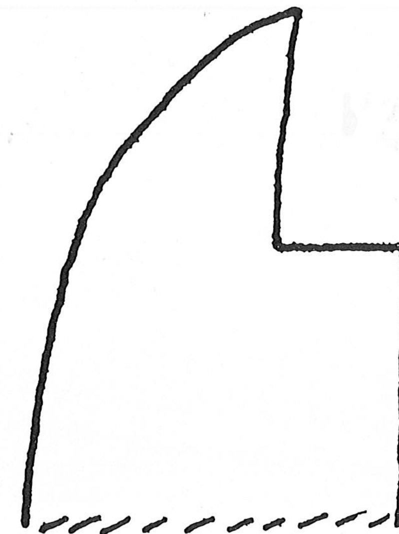

Bild 16. *Kåken*, fårmärke. Ångermanland (Landsmålsarkiver).

Västmanl. Ursprungsbetydelsen är icke 'påle, stör, käpp', utan *kāker* är sammansatt av verbet *ká* 'coire' och ieur. *ek* 'fallos' (kap. 15 A). *Kāk* betyder 'fallos', avljudsform till det ännu levande manslemsordet med *u*-vokal. Sekundärt användes det om skampåle, kolmila (jfr *karl* 'fallos' > 'vårdkase') och fallosliknande fårklipp (bild 16) o. d.

Kakr förekommer som mansnamn på sex svenska runstenar och har där den ursprungliga betydelsen liksom *Karl, Inge* o. d. hövdinganamn från fruktbarhetskultens tid. Senare användes *kåk* pejorativt, ex. *pojkkåk* 'pojke i slyngelåren' Öl., *hästkåk* Nyl.; jfr *krake* 'gudastolpe' (kap. 15 A) > 'svag man, dålig häst'. Också som förled i ortnamn betyder *kåk* 'gudastolpe', ex. med genitiv *-s Kåxtorp*, by i Hornsborga sn, Gudhems hd, Sk. l.: *Kokstorp* (1475) 'gudastolpeofferhöjden'.

Samma betydelse har *kāg* med urgermansk växling *k: g* (A Noreen, Altisl. Gram. § 308 Anm. 3); jfr sv. dial. *kage* m. 'stubbar, trästycken, störar i marken' Jämtl. (Rietz, s. 301) med kortvokalstadium. Så förklaras (4) *Kågeröd* i Skåne, där *Kåge* tavtologiskt förtydligar *röd*.

Subst. *kås* förekommer i sydsvenska och danska dialekter i bet. 'båtlänning' och i Norge i bet. 'dypt seilløp mellem banker' Helgeland, 'dyp og trang elvevik' Østerdal, 'lang smal myr med skog på båe sidene' Sør Trøndelag, 'dalsökk som grev seg inn i ås- eller fjellsida' Rogaland,

Bild 17. Kåseberga i Ingelstads hd, Skåne. (Carl Fredrik Ohlsson, Borrby).

'græsbevokset plads i skogen' Sør Trøndelag. Medan andra forskare ansett dessa två vara samma ord, förklarar Elmevik dem som två. De norska *kås* tolkar han av fvn. *kǫs, kasar* f. 'hop, hög', de sydskandinaviska av *kaksn*, som kan betyda 'fnöske', enligt Elmevik ursprungligen 'hård knöl på träd', och detta tillämpar han utan sakförklaring även på *kås* 'båtlänning'. Han antar även ett tredje ursprung, **ka-as* 'kaj-ås', som han tillämpar på platser utan 'båtlänning'.[3] Ingen av dessa hypoteser är dock riktig.

Kås är liksom *kåk* avlett av *ká* 'coire', med s. k. sexual-*s*,[4] betecknande 'cunnus'. Denna betydelse har förleden i namnet *Kåseberga*, ett fiskläge i Valleberga sn, Ingelstads hd, Kri. l., efter den stora skeppssättningen *Ales stenar* (bild 17), dvs. 'fruktbarhetskultplatsens stenar' (avd. B). Samma ursprung har *Kåsen* i övriga ortnamn. Därur framgick appellativet *kås*, som är bevarat i Norge. I Sverige dog det tidigare, men har kvarlämnat enstaka relikter, enligt Buræus *kås* f. 'vattenpuss' Ångermanl., enligt Rietz (s. 322) 'avlång, trång dal mellan berg eller höjder' S. Möre, Kalmar l. Det återger sådana lokaliteter, som uppfattats som fruktbarhetsgudinnans cunnus: långsmala vatten eller dalsänkor, omgivna av höjder eller skog, men också 'göl i myr' och 'liten grässlätt i skog'. Jfr att cunnusstensättningar är dels avlånga, »skeppssättningar», dels runda, »domarringar» (bild 18). Sedan användes *kås* bildligt om

Bild 18. Smålandsstenar (Sv. folket genom tiderna I, s. 221).

'båtlänning' S. Götal., Danmark och 'trångt prång mellan hus' Södermanl. Så uppkom även bet. 'skål, skopa'; jfr *mulla* 'cunnus' > 'mindre urholkat kärl'.

Kås f. Bohuslän, Västmanl. och *kåsa* f. Södermanl., Närke, Västmanl. kan även betyda 'fnöskesvamp'. Olika försök har gjorts att tolka detta. Det betecknade först den cunnusliknande utväxt på björk, på vilken fnösksvampen växer. Den kallas också *kåsen* f. Dalsl., *kåsna* f. Västmanl. med *n*-suffix, dvs. 'tillhörighet till trädets cunnusutväxt'.

En tredje ordgrupp, som vållat tolkningssvårigheter, är *kåx* 'en wäxt eller swamp på trän' Smål. (Ihre), *kåksa* f. 'bikaka' Madesjö, S. Möre hd, Kalmar l., och *kåksen, kåksna* f. ds. Smål. Medan Stahre sökt förklara dessa som *k*-inskott framför *s*-förbindelse, söker Elmevik förklara sydskand. *kås* som *k*-bortfall framför *sn*[5], typiska exempel på omständliga förklaringar av språkpsykologiskt enkla förhållanden. *Kåks, kåksa* är nära till hands liggande kontamination av *kåk* 'fallos' och *kås* 'cunnus', *kåksen, kåksna* med tillhörighetssuffixet *n*. Bikakans hål har jämförts med runda cunnusbilder. En annan form av dylik sammanblandning har skett i dalmål, där *kåk* m. använts i st. f. *kås* om 'holk (käpp- eller lie-) och mudd, strumpskaft' o. d.; jfr *fingertuta* (kap. 15 C).

Samma betydelse som *kå* har *tid* i verbet no. *tida* 'göra dräktig, ha lust till', sv. dial. *tida* 'leka (om fisk)',[6] msv. *tidhas* 'para sig', sv. dial. *tidas* 'vara brunstig', vartill isl. *tidd* perf. part. o. no. dial. *tidig* adj. 'dräktig, parningslysten, brunstig'. *Tid-* ingår i åtskilliga ortnamn, naturnamn som *Tidö*, ö i Särna sn, Dalarna, *Tidö*, slott i Rytterne sn, Tuhundra hd, Västmanl., *Tiby*, kyrkbyn i Börje sn, Ulleråkers hd, Upps. l. (*Tidhaby* 1319). *Tidö* har förklarats av fiskarnas lek,[6] men det är människornas. Ön ligger i Fuluälven mellan L. Gälgåns och Lillåns tillopp (Gst 81) och Tidö slott vid basen av en udde på halvön Tidön i Mälaren (Gst 73), båda platserna typiska fruktbarhetskultplatser. Därom vittnar i Dalarna *Gälgån* (kap. 15 D), Gst *Gölja*, och i Västmanl. den utanför udden belägna Tidö-*Lindö* (avd. B). Förleden i *Tiby*, trodde Hesselman (NoB 1930, s. 34), syftar på strömdraget i ån, medan von Friesen tolkat det som »byn, där gudstjänster förrättades».[7] Namnet är dock äldre än kyrkan. Det betecknar fruktbarhetskultplatsen, där kyrkan sedan byggdes. Detta ord är förled i (35) *Tibbaröd* i Skåne, som tolkats som kortnamnet *Tibbe* av *Tidhbiorn*.[8] Men det är *tid-bya-röd* 'parningsåkerns rod' vid gränsen mot Hallaröds sn. Samma förled till *torp* 'offerhöjd' har *Tibberup* i Danmark (*Tyberop* 1184).

Samma ursprungsbetydelse har fvn. *þrá* ~ avljudsformen *þreyja*, msv. *þrā* 'tråna, längta efter', särskilt om sexuell trånad, ex. Frö och Gerd: »Long es nǫtt langar'u tvær, hvé of þreyjak þriar?» (Skirnismål 43). Härtill shetl. *tro* f. 'häftig lusta'. Bet. 'coire' har förleden i *Thraby* (1314), *thraboheradhe* (1318), senare *Rabo*(1397) *Råby*, sn i V. Rekarne hd, Södermanl., och (19) *Traryd* i Smål. Att förleden i *Thrabo* på 1300-talct utbyttes mot *Ra-*, var väl därför, att detta ord då var "fult" som sockennamn.

Samma betydelse har fvn. verbet *unna* 'älska' och subst. *unnr* m. 'kärlek' i sms. *Unnardys*, en holme omtalad i Sverresagan, och *unnasta* f. 'frilla'. Härav sjönamnet *Unnen* i Smål., som Hellquist (Sjönamn, s. 677) sammanställde med vn. *unnr* 'bölja'. Men det är 'kärlekssjön' med flera näs. Det ingår som förled i de småländska (61) *Unnaryd* och (60) *Agunnaryd: agunda-* med hyperkorrekt *d*, av *ag* 'vatten' (se s. 185) 'vattenkärleksroden'.

Åtskilliga namn innehåller ordet *lek*, ex. sockennamnen *Leksberg* i Västergötl., *Leksand* i Dalarna och *Lekvattnet* i Värml. *Lek-* i dessa har Elias Wessén (NoB 1921, s. 103) tolkat som platser, där »solguden dyrkats» med »hästlekar». Sahlgren (NoB 1950, s. 10) åter har förklarat dem av fiskars, fåglars eller däggdjurs parningslekar. Han ger exempel på myrar o. d. med namn som *Orrleksmossen*. Men bebyggelse, byar och

socknar, har aldrig uppkallats efter fisk- eller fågellekplatser. Wesséns påvisande av *Lek*-namnens samband med kultplatser är ovedersägligt. Däremot har hästens användning i kulten aldrig kallats *lek*. Leken var människornas kultdans, som spelade en sådan roll i folkets liv, att det var naturligt, att den gav namn åt platsen därför. Sockennamnet (13) *Lekaryd* i Smål. förklarar Ejder (SU 17, sp. 1111) av mansnamnet *Leke* men (14) *Lekeryd* av djurlekar. Men båda sockennamnen betyder 'kultplatsens gudastolpe', i *Leksand* bevarad som majstång.

Hästens roll i fruktbarhetskultens riter utgjordes bl. a. av kappridning, varav en relikt kvarlevat till in på 1800-talet, det s. k. *Staffansskedet*, kappridning på annandag jul, senare ersatt av kappkörning hem från julottan, varvid det sades, att den, som kom först, skulle först få skörden bärgad. Ordet för dessa bruk, fvn. *skeið* n. 'kapplöpning, bana för d:o' ansåg Wessén utgöra förled i de talrika namnen *Skedvi*. Även om diskussionen om dessa namns ursprung ej kan anses avslutad, är det sannolikt, att dessa kultriter spelat så stor roll, att de liksom människornas rituella lekar givit namn åt vissa platser. Namnet (26) *Skeverud* i Värml. tolkade SOV (4, s. 7) som 'Skeves röjning'. Men det är sannolikt 'kappridningshelgedomens gudastolpe'.

Till samma betydelsegrupp hör namn med förleden *Fager-*. Folketymologiskt tolkas förleden i dessa som adj. 'fager, vacker', men forntida namn hade aldrig estetisk utan realistisk innebörd. Adj. *fager* är släkt med adj. *fäjen*, som icke blott betyder 'glad' utan även i sv. dial. *fejer* 'livlig, ivrig' Smål., Blekinge, 'begiven på, lysten efter' Nyl., 'yster (om häst)' Vasa l.; jfr fi.-sv. *fajeda* f. 'cunnus'.[9] Verbet *fagna* betyder icke blott som i fvn. 'glädja, ta emot med glädje' utan i Norge även 'omfamna' och i ä. da. *fæge* 'kela med'.[10] Detta tyder på att *fag-* betytt '(kroppsligt) älska'. Därtill är adj. *fager* tillhörighetsavledning. Granskar man namn på *Fager-*, finner man, att de ofta är namn på en kultplats. Ön *Jungfrun*, vars namn Sahlgren (NoB 1915, s. 147) uppfattat som noaord för 'sjöjungfrun', kallas i Vänern också för *fageröm* (1723). Båda namnen är nog realistiska. *Jungfrun* är, som O. Lundberg påpekat, ellips för *Jungfruön*,[11] dvs. Fruktbarhetskultön, och *Fageröm* är 'coireön'. Samma namn finns på andra ställen, t. ex. *Fagerö* i Pörtö skärgd i Finska viken med flera typiska fallosnäs.[12] *Fagrahed* kallades Österrekarnes tingsplats i Södermanland (NoB 1961, s. 141): *a Faghrahedh thing* (1422), som ej betyder 'den vackra heden' utan 'coire-åsen', den kultplats där tinget hölls. I många ortnamn är *Fager-* sammansatt med ett kultplatsord. Hit hör bl. a. *Fagerhult*, c. 80 st., däribland två socknar, *Fagerhult* i

Handbörds hd, Kalmar l.: *faghrahult* (1337), och *Fagerhult* i N. Åsbo hd, Kro. l.: *Faurolt* (1508), som Ejder (SU 9, sp. 92) tolkat som 'den vackra skogen', Drougge (OGB 18, s. 70) som 'det (för odling) tjänliga hultet'. Men det är 'coireofferplatsen' (se avd. B). Belysande för de gamla *Fagersta*-namnen är *Fagersta* by i Pörtö sn, innanför *Fagerö*, tydligen den till denna kultö hörande boställsjorden. Samma betydelse har förleden i (2) *Fagered* och (12) *Fagared* i Hall. samt (14) *Fagrared* i Västergötl., dvs. 'coiregudastolpen'.

B. *Kultplatser*

Rodnamnens förleder innehåller också namn på kultplatser, där gudastolpar rests. Ett fåtal av dessa ord har bevarat sin ursprungliga betydelse, de flesta har efter kristendomens seger fortlevat med sekulariserad betydelse.

Den mest kända kultplatsbenämningen *vi, vä* har ej kvarlevat som appellativ men som ortnamn, särskilt i sms av typerna *Viby, Väsby* och *Frövi.* Det motsvarar fsax. *wih,* fvn. *vé* 'helig plats, offerplats' och angsax. *wéoh, wig* 'gudabild' till adj. got. *weihs* 'helig'. Så förklaras *wirydh* (57 b) Vireda i Smål., (22) *Vieryd* i Blekinge, (38–40) *Vieröd* och (41) *Viröd* i Skåne, som icke kommer av *vide*[1] utan av gen. *via(r).* (7) *Wede* har hyperkorrekt *d* och tryckförsvagad ändelsevokal och (39, 40) *Wiwæ*-analogiskt *w* i hiatusställning. Samma ord är andra led i (26) *Skeverud* i Värml. Offer vid ett vä kallades *vämunder* 'helgedomsgåva'; jfr *asmunder* och *gudmunder* (kap. 15 E). Detta är förled i bynamnet *Wämundarud,* (30) Vännerud i Värml.

Till *vi* hör också namn med förleden *In-*, ex. i Dalarna: *Insjön* i Åls sn och *Insjön* i Lima sn, och i Västerbottens lappmark *Insjön* i Åsele sn och *Insjön* i Vilhelmina sn. H. Ståhl (NoB 1966, s. 6 f.) säger, att de »är typiska 'insjöar' i riksspråklig mening». Han påpekar också, att de är små sjöar, belägna intill en större, och tror, att detta läge givit dem namn. De kan dock icke sägas ligga »innanför» de större sjöarna, lika mycket »utanför». De är ej heller 'insjöar' framför andra. Men fsv. *In-* är regelrätt *win>yn>in* 'hörande till *vi*',[2] dvs. 'offersjön'. Som sådana nyttjades ofta små sjöar. Om *Insjön* i Ål se nedan.

Samma ord med fsv. *h*-tillskott[2] är *Hin-* i sjönamn som *St. Hinsjön* i Kråksmåla sn, Kalmar l., *Hinsjön* i Ekshärads sn, Värml., *Hinsen* i Östbo hd, Kro. l. (*Inza-* 1200-t.), och *Hinsen* i Sundborns och Svärdsjö snr, Dalarna. Hellquist (Sjönamn, s. 220) tolkade dem utan realförklaring av subst. *hind.* Men det är 'hörande till *vi*'. Detta bekräftas vid realanalys. På fallosudden i Hinsen i Svärdsjö finns forngravar. Flera bland dessa sjöar är »heliga» gränssjöar. Så förklaras (10) *Hinneryd* i Smål., och (18) *Hinnared* i Västergötl., som SOÄ (7: 1, s. 79) tolkar som 'röjningen därborta' med tillägget: »Gården ligger i socknens utkant på andra sidan sjön Såken». Jfr ovan »innanför». Men det är *Win-* > *Hyn-* > *Hin-* ~ *In-* 'den heliga (roden)'. (10) *Hynd-* har hyperkorrekt *-d.*

En av de vanligaste kultplatsbenämningarna är *al,* som ej har kvarlevat som appellativ och därför ofta feltolkats. Det ingår i namn på härader: *Ale* hd i Västergötl., *Albo* hd i Skåne och *Allbo* hd i Smål.; socknar som *Ala* på Gotl., *Norrala* och *Söderala* i Hälsingl., *Alanäs* och *Alsen* i Jämtl.; byar och gårdar som *Ala* i Hall., Uppl. och Medelpad, *Alby* i Uppl. (Sthlms l.), Södermanl. (Sthlms l.) och Medelpad; sjöar som *Alen* på gränsen mellan Målilla och Mörlunda snr, Aspelands hd, Kalmar l., *Alen* i Åtvids sn, Bankekinds hd, Östergötl., även kallad *Alsen* liksom en sjö i Närke på gränsen mellan Kumla och Sundbo hdr och en i Jämtland. Detta *Al-* har tolkats på olika sätt. Av trädnamnet tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 21 o. 31) sjönamnen *Alen* och *Alsen,* Ståhl (SU 1, sp. 445 o. 742) de jämtländska sockennamnen och Sahlgren (NoB 1920, s. 58) *Albo* hd i Skåne. Men samma namn i Småland, *Albohæreth* (1290), sammanställer han (NoB 1935, s. 73) med *Alvesta,* som tolkats (SU 1, sp. 784) av personnamnet *Alver.* I allmänhet har man dock tolkat *Al-* som någon sorts kultplats, motsvarande got. *alhs,* fhty., fsax. *alah,* angsax. *ealh* 'tempel'. Så tolkar Lindroth[3] och Sahlgren[4] *Ale* hd. *Al* hade dock i Norden en mer primitiv betydelse liksom i litaviska, där *alhas* betyder 'helig lund'. Sahlgren säger, att Ale hd »fått namn efter någon offerplats eller *al*». Han går dock ej in på frågan om ordets etymon, men tidigare har han (NoB 1918, s. 38) tolkat *Al-* i det östgötska bynamnet *Alguvi* av verbet *ala* 'föda, alstra'. Och det gäller inte bara detta utan alla dessa namn. *Ala* betyder i sv. dial. 'avla, om lägre djur och föraktligt om människor' (Rietz). *Al* är 'fruktbarhetsgudens kultplats', ex. *Ales stenar* (bild 17), därav 'tempel' (got. m. fl.). Detta ord ingår i en mängd ortnamn. Så förklaras (1) *Aleryd* i Östergötl. och (7) *Alered* i Hall., som tolkats av trädnamnet (SOH 2, s. 188) men är 'fruktbarhetskultplatsen'. Där förrättades offer, som kallades dels 'gudagåva', *asmunder* och *gudmunder* (kap. 15 E), dels 'tempelgåva', *vämunder* och *almunder.* Så förklaras (1) *Almunderyd* i Småland.

Al har smsformen *Äle-*, ex. *Älekulla* sn i Marks hd, Ä. l.: *Ellekolle* (1537), som tolkats (SOÄ 9: 2, s. 155) som 'Alskogskullen' men är 'Offerkullen'. Detta *Äle-* ingår i *Elerydh* (23) Ållerud i Dalsl. och *Ellærød* (1) Eljaröd i Skåne, alternativt *Eliæ-*, *Ælia-* i analogi med *Älghia-* (kap. 15 B). Dylik sammanblandning förekommer ofta. I Ångermanl. s. tg skrevs Älgsjö by i Nordingrå sn äldst *Alssijö* (1535), *Alsiö* (1542–90 jb) ~ *Älziö* (1550), varom skrivits (SOVn 1, s. 53) att »namnets f. led är dunkel». Men det är *Al-*, *Äl-* 'kultplats' vid en sjö med S-näs (Gst 75 NO). Först 1714 skrevs *Älgsiö* i analogi med Älgsjö i Stigsjö (se nedan).

Till *al* bildas tillhörighetsadj. *alugher* ~ *ælugher* 'som hör till offerplatsen'; jfr till *rud Rugg-* (kap. 9 D) ~ *Rygg-* (kap. 10 E). *Algö*, hgd i Överselö sn, Selebo hd, Södermanl.: *Algö* (1303) har tolkats av »gammal gen. av djurnamnet *älg*» (SU 1, sp. 596) och variantbelägget *alø* (1346) som »felläsning» (SOA). Men det är adj. *alugher* resp. stamordet *al*. På samma sätt växlar *al*, smsform *äl-*, *el-* med adj. *älugher* > *älgh(er)* i bynamnet *Älgsjö* i Stigsjö sn, Ångermanl. s. tg: *Ælgsio* (1300-t. HälsL), *Elgz(s)iö* (1546–99 jb); *Alssiöö* (1559 jb), *Älsiö* (1545 jb), *Elsiö* (1543–70 jb). Bucht (SOVn 1, s. 64) förklarar det av »djurn. *älg*». Men det är *ælugh-* ~ *æl-* ~ *al-* 'fruktbarhetskultplatsens sjö' vid gränsen mellan Stigsjö och Nordingrå socknar.

Fsv. *al* motsvaras i fvn. av *áll* med *á* i uddljud[5] eller genom avljud. Denna form har även funnits i Svealand i ortnamnet *Ål*, sn i Dalarna, två byar i Uppl. och två i Västmanl., två egendomar i Uppl. och en i Västmanl. Detta *Ål* har Manne Eriksson (NoB 1936, s. 139 f.) sökt förklara ur fvn. *áll* m. 'dyp Rende i Elv' l. d., som han antog även kunnat betyda 'långsträckt höjd'. Men detta är en konstruktion utan vare sig språk- eller sakstöd. Något appellativ *ål* 'höjd' finnes ej. Ålbyn och Åls kyrka i Dalarna ligger ej heller på någon höjd utan på slätten vid Insjön, som omgives av Helgnäs, Lustholn m. fl. kultplatsnamn. Övriga *Ål*-platser ligger på samma sätt som övriga byar i samma trakt. Ortnamnet *Ål* har samma betydelse som *al*, dvs. 'fruktbarhetskultplats', så i (36) *Ålkärrsrud* i Värml. 'offerkärrsroden', (23) *Ållerud* i Dalsl., (51) *Ålaryd* och (52) *Ållaryd* i Smål. 36 har variantformen *Alkerrsrudh* och dial. *ạl-*, 23 *Alerudh* och 52 smsformen *ælleryd*. Detta visar, att *Ål-* har samma betydelse som *Al-*. Tolkningen bestyrkes i 51 av ett stort gravrör och fem bautastenar på Ålaryds gärde.

I fornnord. språk finns ett ord *alu*, som förekommer i äldre runskrift, på pilskaft från Nydam, Schlesvig (o. 375), och på amuletter från Darum, Danmark, och Elgesem, Norge (o. 600), m. fl. Det översättes av A. Noreen med 'Gedeihen' och av Krause med 'tabu'. Bugge sammanställde det med got. *alhs* 'tempel'.[6] Men detta avvisas av Marstrander och de Vries (Wörterbuch, s. 7). Fransmannen Polomé sammanställer *alu* med hetit. *alwanzahh* 'förtrolla', *alwanzatar* 'trollkarl', grek. *aluo* 'vara utom sig', lett. *aluôt* 'irra hit och dit' och fvn. *ǫl* n. 'öl, berusningsdryck',[7] allt sammanhörande med magi till skydd mot onda andar. Och detta måste vara riktigt. *Alu* på de fornnordiska amuletterna betyder 'skydd', och Eddans *ǫlrúnar* är 'skyddsrunor'. Detta ord ingår i en mängd ortnamn, sjönamn som *Ölen* i Askersunds sn, Närke, *Ölen* på gränsen mellan Lekebergs hd, Närke, och Karlskoga blg, Värml., *Ölsjön* i Husby sn, Södermanl., *Ölsjön* i Ramsbergs sn, Västmanl., och *Ölvattnet* i Ytterhogdals sn, Hälsingl. Hellquist (Sjönamn, s. 797) sammanställde det utan realgrund med fvn. *ylr* m. 'värme'. Det ingår också i skärnamn som *Ölskär* i Tjärnö sn, Vätte hd, Bohuslän, och *Ölhuvudet* i Pörtö skärgård, Finland. *Ölskär* förklaras (OGB 20: 2, s. 141) av »ölfat efter ett förlist fartyg», *Ölhuvudet* som jämförelsenamn av *älg* eller *ödla*,[8] allt typisk folketymologi. Det förekommer också i bebyggelsenamn, ex. *Ölbo*, by i Hedesunda sn, Gästrikl., *Ölsta*, hgd i Färentuna sn, Sthlms l., och *Ölsta*, by i Norrby sn, Västm. l. Det är *alu* 'skydd', angivande dessa sjöar och skär, gårdar och byar som offerplatser för erhållande av skydd. Så förklaras (7) *Ölserud* i Värml. och (27) *Örsered* i Västergötl. SOV tolkar förleden som mansnamnet *Ylver*, *Ölver*. Men (7) *Ölväs-*, *Ölvis-* är *Öl-* 'skydd' och *vä*, *vi* 'helig plats'. (27) *Örs-* är *Öls-* av *Ölsjön*, som alternativt uppfattats som *Ullsjön*.

Större tvekan har rått om tolkning av andra kultplatsnamn. Man har utgått från nutida appellativ i riksspråk och dialekt utan tanke på att dessa tidigare kan ha haft en annan betydelse, och att detta särskilt gäller forntida kultord. Nyligen har Allan Rostvik i avh. Har och Harg (1967) antagit, att *Har* ursprungligen betecknat 'stensamling i allmänhet' (s. 140). Men detta strider mot huvudregeln för all äldre namngivning: bebyggelse uppkallades efter platsens främsta karaktäristikum. Och dit har stenrösen aldrig hört. Fsv. *har* betyder ej 'stenröse' utan 'offerhärd'. Socknar som *Harbo* i Våla hd, Uppl., Västmanl. l., och *Haraker* i Norrbo hd, Västmanl., har uppkallats efter socknens medelpunkt 'offerplatsen', som efterträtts av kyrkan. Detta bekräftas vid realanalys. Vid Harbo kyrka ligger *Viby* hgd med forngravar. Sådana finns också i Haraker, där kyrkan är omgiven av kultplatser som *Fröslunda*, *Skepplinge* och *Ullvesta* (kap. 15). Andra *Har*-platser har liknande fornminnen, ex. *Harabacken* ovanför Skattungbyns kyrka i Orsa. En

del därav kallas *Luddbjar* 'Luddas berg', och gården heter *Lustbacken*. Forngravar har funnits där, och sägner om skromt och troll är knutna till platsen, som också varit plats för traktens valborgsmässeld.

Det dialektala appellativet *har* betecknar ej heller 'stenröse' utan 'grus- och stengrund eller grus- och stenudde i vatten' eller 'stenröse i åker', platser där man offrat för fiskelycka eller god skörd. Offerhärdarna i åkern har förfallit till stenrösen, men offerplatserna i sjön har ofta bevarats som fiskeplatser, där man enligt gammal tradition vid fiske uttalat besvärjelser för fiskelycka. Denna tolkning bekräftas av Rostviks exempel på naturnamn på *Har-*, som ofta har kultord som förled, ex. från Stockholms och Uppsala län: *Rödarn* (kap. 6 A), *Rönnharen* (kap. 7 B), *Rugghären* (kap. 9 E), *Kråkharen* (kap. 15 A), *Kallharen, Käringharan* (kap. 15 E), *Hästharen, Älgharen* (kap. 15 B) och *Alharen* (ovan). Denna tolkning stämmer också med ordets betydelse i andra språk, i Nederland 'eine mit Holz bewachsene Anhöhe' och i Westfalen 'höhe, berg', dvs. 'offerlund' resp. 'offerhöjd'.

Härav bildade smsformen *Här-* förekommer i flera sockennamn, vars slutled är ett kultplatsord: *Härberga* i Östergötl., *N.* och *S. Härene* (<*vini*) i Västergötl., *Härlunda* och *Härlöv* i Smål. Så förklaras även (9) *Härserud* i Dalsl., (23) *Härryda* i Västergötl. och (4) *Häröd* i Bohuslän. *Härryda* tolkar OGB (1, s. 15) som 'den gråa åns röjning', men det är 'bebyggelsen vid offerroden'.

Jämte *har* förekommer *ar;* jfr *hus* ~ *us* 'os'.[9] Ordet är identiskt med lat. *ara* 'offerhärd', hyperkorrekt *har*, ex. *haruspex* 'offerskådare'. Formen *ar* finns i fsv., ex. *þat aRina* på Bystenen i Norge (600-t.) och i dalmål *arrod* 'offerrod' (kap. 2 A). Denna form förekommer också som förled i ortnamn, ex. *Arholma* i Roslagen, *Arlöv* i Skåne och *Arnäs* sn i Ångermanl., och med smsform *Ärnäs* och *Ärsjön* i Älvdalens sn, Dalarna. Så förklaras även (12) *Ersered* i Västergötl.: *Arisrydh* (*is*<*ryds*), *Erse-* (<*Ärryds-*) och *Ärrilszrid* 'offerhärdens rod'.

Till kultplatsorden hör också *sal*, som givit upphov till många ortnamn, som tolkats på olika sätt. Hellquist (Ordbok, s. 686) och A. Noreen (SOÄ 7: 1, s. 147) tolkar dem av »*sal* i dess forna bet. 'mark'» (Vǫluspá). Jan de Vries (Wörterbuch, s. 461) anser *salr* vara 'der eingehegte raum' i avljudsförhållande till *súl* 'pelare'. Sahlgren (NoB 1953, s. 31) utgår från fvn. *sel* 'hus som är uppfört till sommarbostad i utmarken, säterbod', sv. dial. *sel* n. 'fäbod' och tror, att härur utvecklats bet. 'enrummigt hus, rum'. Han utgår från nordiskt dialektmaterial, men detta måste sammanställas med andra germanska språk och med den kulturhistoriska utvecklingen. I gotiskan finns ett verb *saljan*, som betyder 'offra'. Även

om den äldsta gotiska skriften härrör från kristen tid, bevarar den åtskilliga reminiscenser från hednisk tid, och dit hör *saljan* 'offra'. Stammen *sal-* ingår i några latinska ord med ursprung i fruktbarhetskulten: plur. *Salii* två gamla prästkollegier, som i mars uppförde danser med ålderdomliga sånger, verbet *salio* 'dansa', också 'betäcka' (om djur), adj. *salax* 'brunstig' om djur och om fallosguden Priapus. Samma ursprung har de nordiska ortnamnen på *Sal, Sala.* De betecknar ej 'fäbodar' l. d. utan 'offerplats'. *Salunäset* i Rättvik är en forntida kultplats med forngravar. Där utfaller *Salån*, som är gränså mellan Rättvik och Leksand. *Salån* i Grangärde sn, Dalarna, har två källarmar, som förenas vid gränsen mot Floda sn, och *Salån*, senare Fyrisån, har namn efter 'offerplatsen' vid mynningen av nuvarande åns östra sida med två stora gravhögar, runstenar och mängder av fornfynd. *Saluån* i Grundsunda sn, Själevads o. Arnäs tg, Ångermanl., går parallellt med gränsen mot Västerbotten. Liknande offerplatser har givit namn åt socknarna *Sal* och *Saleby* i Västergötl., *Sala* i Västmanl., *Salem* i Södermanl. och tre *Sallerup* i Skåne. Så förklaras även (24) *Salgutsred* i Västergötl., 'offergudens rod'.

Därur har övriga betydelser utvecklats. Ur bet. 'offerplats' utvecklas bet. 'mark', slav. *selo*, fvn. (Eddan) *salr*, liksom lat. *ara* 'offerhärd' > fvn. *ar* 'härd' > sv. dial. *ar*, da. och no. *are* 'mark'. Ur bet. 'huset över offerplatsen', utvecklas fsax. *seli* 'tempel', fhty. *sal*, fvn. *salr* 'hus bestående av ett rum'. Till *sal* 'offerplats' hör tillhörighetsavledningen got. *saliþwa* 'härbärge, nattkvarter' ursprungligen vid offerplatsen, och verbet *saljan* betyder äldst 'finna nattkvarter' där. Samma ursprung har i nordiska språk tillhörighetsavledningen *salia- > fvn. *sel* n. 'hus som är uppfört till sommarbostad i utmarken', no. och sv. dial. *sel* 'säter, fäbod'. *Säl*-namnen i Dalarna bildar två grupper med olika läge och ålder. Bynamnen på *säl*, gen. plur. *sälia*, hör tydligen samman med offerplatser. Byarna *Isala: Isselia* (1539), och *Gråsala: Gråsselia* (1539), i Svärdsjö har varit härbärgen i närheten av offerplatsen vid Svärdsjön. Byarna *Sälen* i Transtrand, *Säljåker* i Yttermalung, *Uppsälje* i Järna, *Sälje* i Floda och *Säl* i Mockfjärd: *nyæsæll* (1384), *nyasælia* (1387), ligger utefter Västerdalälven och är nog forntida härbärgen efter vägen till landskapets centrala offerplats St. Tuna. I övre Dalarnas skogsbygd utanför kulturbygden ligger en grupp av yngre typ, fäbodar som *Lisela, Älgsjösela* o. d. i Malung. Betydelseutvecklingen har således varit: *sal* 'offerplats', vartill *sel* 'hörande till offerplatsen, härbärge' > by och fvn. 'sommarbostad i utmarken' > no. o. sv. 'fäbodar'.

Ortnamn, bildade av appellativer, som ännu finns i riksspråket, ex.

hult, lund, hage, gärde, har i regel tolkats utifrån dessa ords nuvarande betydelse utan tanke på att namnen är från forntiden, då dessa ord hade en annan betydelse, som hörde samman med den förkristna kulturen.

Hult tolkas i allmänhet som det nuvarande ordet, 'skogsdunge'. Men denna betydelse är sekundär. I forntida ortnamn har det samma betydelse som i Gutalagens *troa a hulta ok hauga.* Ordets ursprung syns bäst i grek. *kládos* 'gren', fslav. *klada* 'bjälke', ty. *Holz* 'kägla, trädgren, träbit' > 'ved'. Detta tyder på att ordet äldst betecknat 'fallos'. Därav kommer två andra betydelsegrupper, dels 'fruktbarhetsgudens offerlund', härav ty. *Holz,* eng. *holt,* no. *holt,* sv. *hult* 'trädlund', dels 'fruktbarhetsgudens offerhög', härav fvn. och isl. *holt* 'tør hævet stengrund', shetl. *holt* 'steiniger hügel', no. *holt* 'stenet forhøining, haug', sv. dial. *hult* 'vilhol, kulle i skogen där fäbodkullan gjorde upp eld' Dalarna, 'hög, framspringande backe' Västerbotten. *Hult* är 'offerlund' i (43) *Hultseryd* i Smål. och (24) *Hultseröd* i Skåne.

Samma anakronistiska tolkning har gjorts av ordet *lund.* I gamla ortnamn betyder det alltid 'offerlund'. Därav kommer subst. *linda,* som i nutida dialekt betyder 'åker besådd med gräs'. Hellquist (Ordbok, s. 410) tvekar om *linda* kommer av *land* eller *lund.* Endast det sista stämmer med äldre belägg. Liksom *røda* f. till *rod* (kap. 7 A) så bildas *linda* < *lynda* f. till *lund* och betyder 'hörande till offerlunden', dvs. 'kultåker', ex. *Lyndom* > *Lindom* (1539 jb) Lindor, by i Leksands sn, Dalarna. Så förklaras (16) *Linderud* i Dalsl. med två kummel bevarade, (5) *Linderyd* i Östergötl., (15) *Linneryd* i Smål., (13) *Linneryd,* (5) *Linderöd* och (28) *Linneröd* i Skåne, 5 i medeltiden alltid skrivet *lyndæ-*, som icke innehåller trädnamnet 'lind'[1] utan är 'offerlundens rod'.

Gutalagen varnar också för tron på högar. Ofta sattes på högen en rodsten. Om sådan erinrar förleden i (2, 19) *Högerud* i Värml. och (3) *Högseröd* i Skåne. Vid 19, som är granne till prästgården, finns gravhögar. Om offer vid sådana har berättats ända in i vår tid.

Även vid heliga källor restes gudastolpar. Därom erinrar namnen (12) *Källeryd* i Smål. och (26) *Killeröd* i Skåne (da. *kilde, kelde* 'källa').

Utom dessa lokalt fixerade kultplatser i naturen fanns många större naturområden, berg, sjöar, åar, öar o. d., som betraktades som »heliga» och därför kallades ex. *Helags* och *Heligfjäll, Helgasjön* och *Helgsjön, Helgaån* och *Helgö.* Adj. *helig* kunde också användas om kultföremål som gudastolpen och sekundärt bebyggelse vid denna, ex. (17) *Helgared,* (18) *Helgered* i Västergötl. och *Hälgeröd* i Bohuslän (s. 150). Dialektala former av samma förled har (39) *Häljaryd* (*Hælgharyd*) i Smål., (20) *Heljaröd* (*Helliga-*) i Skåne och (19) *Häljared* (*Hellgereedh*) i Hall. samt (15) *Hällaryd* (*Helgheryd*) i Blekinge med *lgh* > *ll.*[10] Äldsta belägg av 20 *Helliarcts Leje* (< *ryds*) har bytts ut mot *Helligarvidts,* gen. av *vi* 'helgedom'.

Vid de större kultplatserna fanns en inhägnad, som kallades *hag,* med därtill hörande område, *hage. Hag* har som ortnamnselement i allmänhet tolkats som det nuvarande ordet *hage* 'inhägnad betesmark'. Ett annat förslag har framförts av den finske historieprofessorn Voionmaa, som fäst uppmärksamheten på några Hagaplatser i Finland, som varit kungs- och frälsegårdar, varför han tror, att *haga* betecknat 'befästning'. Detta tillämpade Artur Nordén (NoB 1929, s. 117 f.) på några svenska namn: *Haga,* gd i Svinnegarns sn, Uppsala l., *Hagby,* sn i *Hagunda* hd, Uppsala l., och *Hageby,* by i Skrukeby sn, Åkerbo hd, Östergötl. Han påpekar, att då ett stort område »uppkallats efter en 'hägnad', bör detta ... ha varit av ett mera egenartat slag än blott en vanlig markinhägnad». Det gemensamma för dessa och andra *Hag*-platser var dock ej 'befästning' utan 'kultplats'. Vid Haga i Svinnegarn fanns en tingsplats som hette *Thiidahagen* (1419). Detta namn belyser hagens ursprungliga karaktär. *Tida* betyder 'coire' (avd. A) och *hagen* det inhägnade området för fruktbarhetskultens viktigaste akter, samlaget och offret. Hagby sn och Hagunda hd fick namn av kultinhägnaden vid socknens och häradets kultcentrum. Om kultplatsen vid Hagby vittnar även forngravar. Så förklaras de många rodnamnen med förleden *Hag,* ex. socknen (9) *Haurida* (*hagrydh*) i Smål. och byarna (6) *Hakerud* (*Hagerudh*) i Dalsl., och (15) *Havsered* (*Hagseröd*) i Hall. Dessa namn har tolkats som 'Hakes röjning' (SOÄ 17, s. 78) eller 'hagröjningen' (SOÄ 6, s. 32). Men det är 'fruktbarhetsinhägnadens gudastolpe'. Efter kristendomens seger sekulariserades ordet *hage* och kom att beteckna 'inhägnad betesmark'.

Förleden har alternativt *å:* (6) *Håkerud* Hakerud i Dalsl., *Hogaridh* (1540 Skjb) Hagared i Nittorps sn, Kinds hd, Ä. l., och *Håkaröd* (1603 jb) Hakared i Karl Gustavs sn, Marks hd, Ä. l., med hypersvecistiskt *k,* jfr da. *hage* 'haka'. I andra namn har *Håg-* fixerats, ex. (17) *Håverud* i Värml. och (38) *Hågeryd* i Smål. *Håg-* är vokalförlängt avljudsstadium, jfr *krake: kråka* o. d. Rester därav finns i msv. *haagtorn* (Läke- och örteböcker) och shetl. *höga* ~ *hog* 'äng'. Så förklaras namnet *Håga* i Uppsala, som A. Noreen tolkade som en biform till *haugr* efter den kända bronsåldershögen. Därtill anmärkte Sahlgren (NoB 1953, s. 45), att det ej finns någon sådan biform. Han antog ett fsv. *Hahøgher* 'den höga högen'. Men bebyggelse fanns naturligtvis före högen. Och den hade namn efter

sitt främsta karaktäristikum. *Håga* är gen. plur. av *hāgher* 'offerplatsinhägnad', vid vilken högen uppfördes. Liknande högar uppfördes vid andra offerplatser. Vilken hög Hervararsagans *Biorn at Haugi* åsyftar återstår att utreda.

En annan typ av 'inhägnad' var msv. *gardher* med *gærdhe*, det inom denna inhägnad belägna området. Appellativet *gärde* betyder i landskapslagarna 'inhägnad mark, i synn. åker l. äng' (Schlyter, Ordbok, s. 247), likaså i sv. dial. 'inhägnad slåtteräng l. odlad jord' (Rietz, s. 187). Som dialektalt ägonamn användes *Gärdet* endast om vissa åkerområden. I Dalabergslagen (By) är *gärde* 'det äldsta åkerområdet i byn eller gården'. Och detta är nog ordets äldsta betydelse. Inhägnaden hade nog ursprungligen ej blott praktisk utan även kultisk betydelse. Det finns flera fornnordiska kvinnonamn på *-gerðr*, ex. *Hjalmgerðr*, *Ingigerðr*, *Asgerðr*, *Freygerðr* och *Þórgerðr*. Förleden i dessa namn är forntida fallosord, *hjälm*, *inge* (kap. 15) eller fruktbarhetsgudens namn, *ás*, *Frey*, *Þór*. Detta talar för att dessa namn ursprungligen betecknat kvinnor med en viss funktion i fruktbarhetsriten. Om denna talar förleden i t. ex. *Friðgerðr*, feng. *Frithugeard* till fvn. *frjá* 'älska' (avd. A). Jfr Skirnismal, där *Gerðr*, Frös maka, skildras som »göttliche vertreterin des umzäunten ackers».[11] Tydligen var *hag* inhägnad vid större kultplatser, härad, socken, kungs- och stormansgårdar, *gärde* vid mindre platser, by och hemman. Så förklaras (5) *Gärdsrud* i Dalsl., bebyggelsen vid 'fruktbarhetsinhägnadens gudastolpe'.

En annan typ av offentlig inhägnad representerar *tun*. Appellativets betydelsenyanser i olika språk kan sammanfattas i fyra grupper: 1. gärdsgård, inhägnad (fhty. *zūn*, ty. *zaun*, fsax. *tun*, sv. dial. *tun*); 2. inhägnat jordstycke, gårdsplan (fvn. *tún*, no. *tun*); 3. borg (fir. *dúne*, kymr. *din*); 4. stad (angsax. *tún*, eng. *town*). Man anser allmänt, att ordet äldst betecknat 'inhägnad', och att övriga betydelser utvecklats därur (Hellquist, Ordbok, s. 1027). Men frågan är, vilken sorts inhägnad, som äldst kallats *tun*. Sune Lindqvist antog, att *tún* betecknat 'marknadsplats',[12] Sahlgren åter 'befäst plats, borg'.[13] Brate antog på grund av namn som *Frötuna*, att de varit kultplatser och att *tun* var 'helig inhägnad (gård)'.[14] Andra har påpekat *Tuna*-orternas samband med häradsindelningen. Ståhle (NoB 1948. s. 136) framhåller, att *Tuna* varit huvudort i hundaret »och i regel givit namn åt själva hundaret». Inte huvudort, anmärker Pellijeff (NoB 1961, s. 147) men »måhända ... tingsplatser eller kultplatser». *Tuna*-namnen i Svealand visar så tydligt samband med häradsindelningen, att man kan sluta, att dessa platser fått namn av ett *tun*,

en 'inhägnad' på dessa tingsplatser. Tingsplatsen var också kultplats. Kultinhägnaden på hundarets tingsplats kallades emellertid *hag* (*Hagunda*). Men där fanns också en annan inhägnad, för domstolsförhandlingarna, skyddad av tingsfrid. I Gulatingets Norge var denna avspärrad med heliga band, *vébǫnd*, fästade vid stänger, i Svealand av ett stängsel, och det var nog detta, som ursprungligen kallades *tun*. Sedan överfördes ordet i Norden och Tyskland till andra gärdsgårdar, i Norden även till området innanför dessa, i keltiska och anglosaxiska till skyddsmur omkring staden, som var judiciellt centrum, och därifrån till området, staden. De uppsvenska *Tuna*-namnen förmedlar bilden av forntida bondekultur, byggd på fruktbarhetskultens grund, medan namnen hos kelter och anglosaxare återger en kultur med jurisdiktion förlagd till den av skyddsmurar omgivna staden. Det nordiska *tun* har således en äldre innebörd än det keltiska *dun* och det engelska *town*.[15]

Medan kultorden *hag* och *gärde* kunde vara förled till rodnamn, är detta ej fallet med rättstermen *tun*. Därtill kommer att *tun* var ett sveaord, rodnamnen åter götiska. Däremot kunde *tuna* ha ett *Run-* till förled, ex. *Runtuna* (kap. 9 C) 'gudastolpetingsplatsen'. I Götaland kunde tingsplatsens gudastolpe kallas (45) *Tingsryd* i Småland.

Gudastolpe restes ej blott på kult- och tingsplatser utan också på de marknadsplatser, som fanns på skilda håll. De kallades *birk*, *björk* av mlty. *birk*, *berek*, *bierk*, mnederl. *berek*, mda. *bjærk* 'jurisdiktion'. För den handelsplats, som föregick Stockholm, utfärdades särskild lag, den s. k. Bjärköarätten. Ordet kvarlevde längst i Danmark, där *birkeret* i medeltiden gällde för städer, senare för vissa kungliga och kyrkliga gods, som var undantagna från häradet. Det är detta ord, som givit namn åt staden Birka och Björkön i Mälaren och åt många andra platser.[16] Vid handelsplatsen resta gudastolpar har givit namn åt (3) *Barkeryd* och (26) *Bjärkaryd* i Smål., (2) *Björkeryd* och (8–11) *Björkeröd* i Skåne samt (10) *Björkered* i Hall. De har tolkats som 'björkröjningen'.[1] Men det är 'marknadsplatsens rod'. I närheten av Björkeröd på Kullaberg finns forngravar. I närheten är *Rå-* eller *Röbacken*, vars förled ej betyder 'rådjur'[17] utan 'gudastolpe'.

Gudastolpe restes också vid forntidens officiella byggnader. En sådan var *hof* n., som i fvn. betyder 'inhägnat gudahus', i angsax. 'tempel' men i fhty. och fsax. 'inhägnad lantgård, gods', de senare tydligen yngre än de förra. I fsv. finns i ortnamn dels *Hov*, som översatts med 'gudahus', dels *Hofgardher*, 'därtill hörande gård'. Det förra är förled i (17) *Håverud* i Värml., alternativt *Håfvel-* av *hof* och *el*, smsform av *al* (se

ovan). Det senare är förled i (18) *Håvilsrud* i Värml., äldre *Hoffgardz-*, ändelseförsvagat *Hoffwers-*, förbättrat *Håvils*, båda av SOV (6, s. 33, och 9, s. 63) tolkade av mansnamn.

Särskilda försvarsbyggnader kallades äldst *hus*. En form därav var *lopthus*, som anlades såväl vid vissa kultplatser, ex. (24) *Lofterud* i Dalsl., som vid gränser, ex. (37, 38) *Lofterud* i Värml.

V. *Råd* som ortnamnselement

Kap. 17. *Råd* och *Råda*

Avljudsformen *rā(d)* har givit upphov till många ortnamn. Några har fixerat singularformerna (A) *Rå(d)*, m. och (B) *Råda* f., andra pluralformerna (C) *Rådom* och (D) *Rådane*.

A. *Råd*

a. Gränsnamn

1. *Rå*, gd i Tystberga sn, Rönö hd, Södermanl., vid gränsen mot Bälinge sn (Gst 67).

2. *Rå*, by i Fornåsa sn, Bobergs hd, Östergötl.: *Råå* (1300–1316), *raa* (1341), på gränsen mot Ekebyborna sn (Gst 55).

3. *Rå*, förr fiskeläge, nu stadsdel i Hälsingborg: *Raa* (1398), vid Råån, som är gräns mellan Luggude och Rönnebergs hdr (Gst 4).

4. *Rå*, by i Hälsingtuna sn, Forsa tg, Hälsingl.: *Västerrå* (Gst 84 NO). »Namnet är af belägenheten 1726 *Norra-Rå* vid sochnskilnaden ... emot Ilsbo.[1]

5. *Norra Rån*, *nǫ̀ḷrạ̀a*, by i Färgelanda sn, Valbo hd, Dalsl.: *Rånn* (1573 jb), *Råenne* (1582 jb), på gränsen mot Ödeborgs sn (Ek).

6. *Södra Rån*, *rạ́a*, gd i Ödeborgs sn, Valbo hd, Dalsl.: *Rån* (1540 Skjb), *Råenne* (1582 jb); *Roane* (1713 lh), hörde till 1887 till Färgelanda.

Dessa namn har på grund av platsernas läge och namnformens likhet med ordet 'rå(märke), rå(gång)' i allmänhet tolkats rätt.[2] Bland äldre belägg förekommer avljudsformen (6) *Roane*.

b. Kultplatsnamn

7. *Rå*, gd i Hammars sn, Sundbo hd, Närke: *Rudh* (1555); *Rod* (1550), *Rood* (1553); *Radh* (1553), *Rådh* (1597), vid basen av ett dubbelnäs i Vättern (Gst 54).

8. *Råd*, ä. *rạ*, y. *rạ*, gd i Julita sn, Oppunda hd, Södermanl.: *Raad* (1512), mitt för en udde i Öljaren (Gst 65).

9. *Råd*, by i Österåkers sn, Oppunda hd, Södermanl., vid basen av ett näs i en forntida sjö, nu mosse (Gst 65).

10. *Råd*, ä. *rạ*, y. *rạ*, by i Regna sn, Finspångaläns hd, Östergötl., mitt för ett näs i Rådsjön (Gst 65).

11. *Råå*, by i Asarums sn, Bräkne hd, Blekinge: *Råå* (1624 prästrel.), 2,5 km N om kyrkan (Gst 10).

12. *Rå*, nu *Västerrå* och *Österrå*, byar i Resele sn, Ångermanl. m. tg: *Radh* (1535 ghj), *Råå* (1542 jb), *Rådh* (1547 jb); *Vesteråå* (1543 jb); *Österradh* (1535 ghj), *Österåå* (1543 jb), 3 km nedanför kyrkan vid Ångermanälven (Gst 68 NO).

13. *Rå*, by i Ådals-Lidens sn, Ångermanl. v. tg: *Rood* (1558 tl); *raadh* (1535 jb), *råå* (1542–45 jb), *Rådh* (1546–48 jb), *Rå* (1549 jb), 2 km ovanför kyrkan vid Ångermanälven (Gst 68 NO).

14. *Rån*, södra delen av Åby i Hamrånge sn, Gästrikl. ö. tg (Gst 105).

15. *Rån*, by i Sunne sn, Jämtl. v. tg, Ö om kyrkan (Gst 66 SO).

Då dessa byar ej ligger vid gräns, har man för dessa namns tolkning tillgripit olika gissningar. Nordlander sammanställde (12) *Rå* i Resele med »subst. *vrå* med bortfallet *v*»[3] men (5) *Rådom* i Helgum (avd. C) med fvn. *ráð* 'skogs- och sjörå'.[4] Dahlstedt antog, att *Rå* är ångermanl. subst. *rå* 'liten myr, myrslått' o. d.[5] De äldre beläggens *-dh* skulle då vara »omvända skrivningar under inflytande av de sydångermanländska sockennamnen på *-rådh*». Han påpekar t. o. m., att *Rå*-byarna i Resele är belägna invid en däld, genomfluten av en bäck, som faller ut i Ångermanälven. Även Bucht (SOVn 2, s. 43, och 3, s. 56) tolkar dem av norrl. dial. *rå* n. 'sank mark, sumpigt ställe' med tillägg att i byn 13 »funnits sumpiga ställen». Men *Rådom* tolkar han av »*rodh-*, en parallellform till fvn. *ruð* n. 'röjning i skogen'» (SOVn 3, s. 25), liksom Lundahl (SOÄ 1, s. 70) anser *rodh* vara en »biform med *a*-omljud» till *rudh* 'röjning'. Det finns dock ej något fsv. *rodh* 'röjning' och ej heller något *a*-omljud.

Dessa platser är varken 'myr' eller 'röjning' utan gammal jordbruksbygd, som fått namn av sin forntida medelpunkt 'gudastolpen', vars äldre namnformer belyses av 7: *Rudh* > *Rod*, avljudsform *Radh* > *Rådh*. I bet. 'gudastolpe' bevaras *d* i regel, medan det i bet. 'gräns' blir *Ra* liksom i riksspråket. Denna tolkning bekräftas av platsernas läge, 7–10 vid näs, de övriga i närheten av kyrkan, som tydligen byggts, medan den hedniska kultplatsen ännu nyttjades. I Ångermanland har platsen även kallats *vi*, bevarat i *Vignäs* mitt för 12 och *Vigdan*, ån vid 13, perf. part. av *viga* och *a* 'å', 'den helgade ån'.

B. *Råda*

a. Götaland

1. *Råda*, sn i Askims hd, Västergötl., Gbgs o. Bohus l., uppkallad efter Råda säteri: *Rudh* (1496), *Rwda* (1540 Skjb), *Rwdha* (1546 tl); *Rodh* (1567 jb), *Roda* (1540 Skjb, 1566–1585 jb), *Rode* (1530–33, 1565 jb); *Röde* (1537); *Raadhe* (1496), *Råda* (1540 Skjb, 1573–1881 jb), på en udde i Rådasjön (Gst 25).

2. *Råda*, sn i Kållands hd, Sk. l.: *rudhu* (1439); *de, in Rodho* (1406, 1415, 1417, 1436, 1440), *rodha*, *rodho sokn* (1440); *Raadha* (1544 jb), *Råda* (1546 jb); (Gst 53).

3. *Råda*, by i Hålanda sn, Ale hd, Ä. l.: *Roda* (1539 reg., 1634 tl); *Radha* (1584 jb), *Råda* (1564 jb), *Rått* (1585 tl), nära Hjortmossen (Ek).

4. *Råda*, by i Fors sn, Flundre hd, Ä. l.: *Rude* (1538), *Ruda* (1574, 1578 tl); *Rodha* (1412, 1546 tl, 1587 jb, 1634 tl), *Rodda* (1578, 1581 jb); *Radhe* (1412), *Rada* (1571, 1584 jb), *Raada* (1550 jb), *Råda* (1564 jb), *Råde* (1594 jb), på gränsen mot Fuxerna sn (Ek).

5. *Rådde*, hgd i Länghems sn, Kinds hd, Ä. l.: *Rodde* (medelt. sl., 1552 jb), *Roddo* (1568, 1580 jb); *Röda* (1550 jb); *Råda* (1540 Skjb), *Råddo* (1551, 1582 jb), c. 1 km N om kyrkan (Gst 26).

6. *Råda*, by i Konungsunds sn, Björkekinds hd, Östergötl.: *Rudha* (1535 ghj, 1540 jb), *i Rudo* (1539 biskg.), *i Rudu* (1550, 1554 jb), *i Rudem*, *Rudom* (1545 jb), *i Ruddom* (1545 tl); *i Rydom* (1543 jb); *Rodom* (1543 jb), *Rodha* (1578–1621 jb), *Rode* (1635 jb); *Rödhom* (1543 jb); *Råda* (1544–1878 jb, 1621 tl), *Rådu* (1599 tl), mitt för en udde i forntida sjö, jfr grannen Säby (Gst 56).

7. *Råda*, by i Holms sn, Nordals hd, Dalsl.: *Rude* (1567 jb); *Rode* (1550 jb), *Roda* (1551, 1557 jb); *Raadho* (1550 tl), *Råda* (1560 jb); delad i:

a. *Österråda*, nu *Österrud: Österud* (1658 jb); *Österrode* (1543, 1550 jb), *Östrodhe* (1560 tl);

b. *Västerråda*, nu *Västerrud: Vesterrode* (1550 jb), *Vesterodha* (1565 jb); *Westherada* (1560 jb), *Westher Rååde* (1545 jb);

c. *Mellerud: Mellerud* (1750-t.); *Mellom Radho* (1565 tl), *Mellområda* (1567 tl); (Ek).

Råda utgår i dessa namn från Götaland från sv. fem. *Rudha*, *Rodha*, obl. form (2) *rudhu*, (6) *Rudo*, (2, 5) *Rodho*, varav med ändelseförsvagning (4, 7) *Rude*, (1, 6, 7) *Rode*, och avljudsformen *Råda*, gen. (5–7) *Raadho*, *Råddo*, *Rådu*, varav (1, 4, 7) *Radhe*, *Råde*. Dessutom finns några enstaviga belägg: (1) *Rudh*, *Rodh*, (3) *Rått*. I slutet av medeltiden började nom. sing. ersätta andra former, *Ruda*, *Roda*, och från mitten av 1500-talet *Råda*. Endast i ett fall (5) *Rådde*, fixerades oblikformen.

Socknen 1 fick namn av *Råda säteri* vid basen av udden *Labbra*, som OGB (3, s. 116) förklarar som 'Laboratoriet', men det är *labba* f. 'smutsig, osnygg och oordentlig kvinna' (Rietz, s. 386) och *ra* 'gudastolpe',

anspelande på näsets fruktbarhetstraditioner. Socknen 2 fick namn av gudastolpen på *Rodho aass* (1457) med tingsplats, *Rätteplatz* (kap. 21 D), och offerlund, *Lunnelid* (kap. 16 B) med offerkällor. Även i 5 kallades socknen ibland efter herrgården *Rådda* (1621 jb), *Råde* (1660 jb), senare *Länghem*. Byn 3 fick namn av gudastolpen vid offermossen, 4 av läget vid gränsen och 6 av läget mitt för en udde. I 7 vittnar forngravar om kultplats, men socknen fick namn efter kyrkan, som byggdes på granngårdens mark, Holm.

b. Värmland

8. *Råda, Norra*, sn i Älvdals hd, Värml.: *Rudh S.* (1546 jb), *Ruda S.* (1564 jb, 1569 tl), *Rudde sok(en)* (1535 ml), *Rudhe S.* (1540, 1548 jb); *Rodh sochen* (1631 db), *Roda* (1560 jb), *Rode sokn* (1503 skl), *Roudhe* (1543 jb); *Rödha s.* (1544 jb); *Rådha s.* (1546, 1554 tl), *Råa S.* (1629 db). Kyrkan mellan Rådanesjön och Klarälvens SÖ–SV-krök (Ek).

9. *Råda, Södra*, sn i Visnums hd, Värml.: *Rudh S.* (1632 db); *Ry Sochen* (1572 jb); *Rudha sokn, aff Rud(h)om* (1346), *Rwdha* (1540 Skjb), *Rudhe S.* (1540 jb); *Roda* (1550 GVR, 1572 tl); *Rådha S.* (1505), *Råda S.* (1581 tl), *Rådh Sochn* (1662 db), på en udde i Skagern (Gst 64).

10. *Råda*, by i Gillberga sn, Gillbergs hd, Värml.: *Rwd* (C 20), *Rudha* (1545, 1621 jb); *Rodh* (1514), *Rodha* (1540 reg., 1629 tl); *Rådha* (1546 tl), *Råda* (1633 jb), mellan Sandsjön och *Rådasjön* (Ek), *Rådatj.* (Gst 70).

11. *Råda*, by i Ekshärads sn, Älvdals hd, Värml.: *Rudh S.* (1546 jb), *rvdda* (1533), *Rud(h)a* (1546, 1610 jb), *Rud(h)e* (1540, 1545, 1548 jb), *Roudhe* (1543 jb); *Roda* (1621 jb); *Rade* (1503 skl), *Rådha* (1546, 1554 tl), *Råda* (1660 jb), *Rååde* (1572 jb), vid Svinsjön (Ek).

Dessa namn från norra och södra Värmland har äldst dels *Rud(h)* 'gudastolpen', dels *Rud(h)a* och *Rod(h)a* 'trakten omkring gudastolpen' med oblikformerna *Rudhe, Rodhe.* Dessutom förekommer (8, 10) *Rodh*, och (9) *Rådh* med *i*-omljud (9) *Ry* och *Röda*. Alla dessa former ersattes i ny tid av avljudsformen *Råda*. Om utvecklingen i centrala Värmland se avd. C.

Då i ny tid *Rud* fixerades (kap. 8 C), medan de tvåstaviga *Ruda, Roda* etc. ersattes av *Råda*, fick man namntyperna *Rud*:*Råda*. Detta avspeglar sig i utvecklingen av flera ortnamn, ex. grannsocknarna *Rudskoga* och *S. Råda*. *Rudskoga* förklarar SOV (12, s. 2) av msv. *rudskogher* 'odlingsbar skog', Sahlgren av msv. *rudhaskogher* 'skog med röjningar'.[1] Men det är 'den till S. Råda hörande skogen' liksom Rudaskogen till Rud i Mölltorp i Vadsbo hd och i Dalsland Rudskogen till Rud i Frändefors och Rudskogen till Rud i Grinstad. På medeltiden skrevs båda sockennamnen *Rudha* (1346) och *Rudhaskoga* (1336), på 1500-talet *Roda* och *Roskog* (1500 GVR) och på 1600- och 1700-talen *Rååda* (1663 jb) och *Rådhskoga* (o. 1665), *Rådaskog* (1773). Först på 1800-talet fixerades *Råda* och *Rudskoga*. På samma sätt skrevs delar av byn (7) Råda i Holms sn *Östrodhe* (1560), *Westher Rååde* (1565) och *Mellområda* (1567), senare *Mellerud* (1750-t.), *Österrud* och *Västerrud* först i vår tid.

c. Uppland

12. *Råda, Norra* och *Södra*, byar i Söderby-Karls sn, Lyhundra hd, Uppl., Sthlms l.: *i Rudhom* (31/8 1409); *i Rodho(m)* (11/9 1409), *i rode* (1493), *nor* och *sör roda* (1635); *sör röda* (1635); *Rådha* (1638 jb), på norra resp. södra sidan av Rådasjön, som 1635 var gräns mellan Söderby-Karls och Bro snr[2] (Ek).

12 har äldst dat. plur. *Rudhom*, senare dat. sing. *rode*, i ny tid ersatt av gen. plur. *Råda* liksom *Sala, Tuna* o. d.

C. *Rådom*

Ett par av namnen *Råda* hade äldst dat. plur. loci.: (6) *Rudom, Rodom* i Östergötl. (1340-t.), (9) *Rud(h)om* i Värml. (1346), (12) *Rodhom* i Uppl. (1400-t.), som senare ersattes av *Råda*. I mer kasuskonservativa trakter bevarades dativformerna längre och fixerades i centrala Värmland och Ångermanland.

1. *Rådom, rọ̄m*, gd i Fryksände sn, Fryksdals hd, Värml.: *Rudh* (1540, 1542 jb), *Rwdtt* (1550 jb), *Ruda* (1551 jb), *Rwdhum* (1546 tl), *Rudan(n)* (1564, 1600 jb); *Roum* (1621 jb); *Rödha* (1644 k), *Rönom* (1610 jb); *Rådom* (1576 tl), i tal *Rådgården*. Hit hör *Kallnäset* i Fryken (Ek Mell. Ö).

2. *Råum*, by i Ölme sn o. hd, Värml.: *Rudt(t)* (1540, 1550 jb), *Rud(h)a* (1542, 1590 jb), *Rudhe* (1540 jb); *Rodhom* (1557, 1581 tl), *Rooda* (1600 tl); *Rådha* (1572, 1600 jb), *Rådom* (1590 tl), *Råum* (1633 jb); *Rörum* (1610 jb).

3. *Rådom*, by i Sunne sn, Fryksdals hd, Värml.: *Rudh* (1540, 1565 jb), *Ruda* (1546, 1590 jb), *Rudene* (1572 jb); *Rodum* (1610 jb); *Rådene* (1576 jb), *Råum* (1633 jb), vid gränsen mot Ö. Emterviks sn (Ek SÖ).

4 a. *Rådom, N.*, by i Nyeds sn o. hd, Värml.: *Rud(h)e* (1540, 1551 jb), *Rudha* (1542, 1590 jb), *Rudom* (1600 jb); *Rodda* (1556 tl); *Radha* (1546, 1580 tl), *Råde* (1568 jb), *Råda* (1572 jb), *Rådhom* (1601 jb), *Råum* (1626 jb), *Råm* (1716 kb), vid gränsen mot Kils hd (Ek).

b. *Rådom, S.*: *Rodetårp* (1574 jb), *Rodum S.* (1605 jb); *Råum S.* (1795 jb).

5. *Rådom, ra̱\`om*, by i Helgums sn, Ångermanl. v. tg: *Rudu* (1545 jb); *Rodum* (1569 jb); *Rödhum* (1547 jb); *Radijöm* (1535 gh), *Radvm* (1542, 1543 jb), på Ö stranden av Helgumsjön mitt för kyrkan (Gst 68 SO).

Liksom Värmlandsnamnen B 8–11 kallades dessa byar först *Rud* eller *Ruda*. Från 1500-talet finns belägg på *Rudhum, Rodum, Radum*, senare *Rådom*, som fixerades. Det är dat. plur., betecknande bebyggelsen vid gudastolpen, som i 1 och 5 stått vid näs, i 2 vid Römossen 'gudastolpemossen' och i 3 och 4 vid gräns.

D. *Rådane*

Rådane förekommer i ny tid som bynamn huvudsakligen i Dalsland.

1. *Rådane, rṳ̊anə, rɤ̱\`anə*, by i Sundals-Ryrs sn, Sundals hd: *Rudennä* (1546 ml); *Rådanne* (1600 tl, 1614 jb), vid Ske mosse, f. d. sjö med näs.

2. *Rådane*, by i Edsleskogs sn, Tössbo hd: *Rudennä* (1540, 1546 jb), *Rwdanna* (1560, 1564 jb), *Rudom* (1563 tl); *Rodanne* (1615 tl); *Rådanne* (1590 jb), vid näs bildat av åutlopp i Rådanetjärn (Ek N).

3. *Rådane*, byar i Ödeborgs sn, Valbo hd, vid Rådanesjön (Ek S).

a. *N. Rådane, no̱\`ranə: Rudennä* (1540, 1546 jb); *Nolradanne* (1579 tl), *Rådanne* (1590 jb), *Råån(n)e* (1600 jb), på det norra, lilla näset.

b. *Mellom Rådane, ma\`ḻərə*, dvs. *Mellerud: Rudennä* (1540, 1546 jb), *Rudanna* (1552 jb), *Melleruddane* (1582 jb); *Rodana* (1563 tl), *Mellroane* (1711 k); *Mellumradanne* (1579 tl), *Mellområda* (1574 tl), på västra näset.

c. *Kasslerådane*, tal *-rud: Kaslärudh* (1540 jb), *Rudane* (1570 jb); *Kaslerodanne* (1582 jb); *Kalsslerödh* (1563 tl); *Kaslerådanne* (1579 tl), på det södra näset.

4. *Rådane*, ä. *rå̄nə*, by i Grinstads sn, Sundals hd: *Rudh* (1401 jb), *Rudha* (1419), *Rwdom* (1509), *Rudennä* (1540, 1550 jb), *Rudenne* (1543 jb), *Rudana* (1550 tl); *Radene* (1625 jb), *Rådane* (1567 tl), *Rådanne* (1590 jb), *Råda* (1609 tl), vid gränsen mot Jerns sn, Nordals hd (Ek).

5. *Rådane*, by i Älgå sn, Jösse hd, Värml.: *Rud* (1503 skl), *Rudh* (1540, 1542 jb), *Roudh* (1543 jb); *Rudenne* (1569 jb), *Rudane* (1575 jb); *Roenne* (1585 tl), *Roane* (1626 db); *Råanne* (1629 tl), *Rådenne* (1633 jb), på edet mellan Ränken och Sulviken (Ek SV).

Rådane förklarar SOÄ (16, s. 154) och SOV (6, s. 71) som best. form plur. av *rudh, rodh* 'röjning'. Men dessa namn har samma ursprung som *Råda* och *Rådom* i Värml.: (3c–5) *Rudh* och (4) *Rudha, Råda*, dat. plur. (2, 4) *Rudom*. I ny tid får dessa namn best. form, först *Rudenne, -ä* dat. sing., jfr *Råa, Råenne* (avd. A 6), senare *Rudane, Roane, Råanne*, fixerat *Rådane* nom. plur.; jfr *Rudune* kap. 8 C.

Namnet betecknar gudastolpe, 1–3 på näs, 5 på ed och 4 vid gräns. Till 3 hör *Gulliden* (kap. 15 E). 5 har granngården (30) *Vännerud* 'offerplatsroden' (kap. 16 B). (3 c) *Kasslerådane* förklarar SOÄ (18, s. 138) av kvinnonamnet *Katla* men granngården *Kalserud* »av ordet *kalv*, som man antar varit benämning på östligaste delen av Östersjön». Men förleden i båda dessa namn är *Kalse-* 'fallossjön', genom metates *Kasle-*.

Kap. 18. *Råd-* i ortnamnsförled

A. *Råd-* och *Råda-*

a. Gränsnamn

Rå(d)- framför naturord som berg, sjö o. d. betecknar dessa som gränsmärken eller belägna vid gräns, ex.

1. *Rådberget* (1614 db), råmärke mellan Bollnäs och Alfta snr, Hälsingl.[1]

2. *Råberget*, berg i St. Skedvi sn, Hedemora tg, Dalarna, nära gränsen mot Husby sn (Gst 97).

3. *Råkulla*, sten utgörande gränsmärke mellan Hultsjö sn, Västra hd, och Lannaskede sn, Östra hd, J. l.

4. *Råsen*, sjö i Gunnilbo sn, Skinnskattebergs hd, Västmanl., vid gränsen mot Ramnäs sn, Snävringe hd (Gst 82).

Hellquist (Sjönamn, s. 498) tolkar *Råsen* av *rås* 'kärr'. Men där är ej något 'kärr', det är 'gränssjön'. Efter läget vid dylika platser kan gränsbebyggelsen få namn, ex.

5. *Råbäck*, by i Nysunds sn, Edsbergs hd, Närke: *Råbäck* (1633 jb), vid gränsen mot Finnerödja sn, Vadsbo hd, Sk. l. (Geol. 128).

6. *Råberg, robárj*, gd i Lannaskede sn, Östra hd, J. l.: *Råbärgh* (1690), vid gränsen mot Skepperstads sn, Västra hd (Gst 27).

7. *Råskog*, by i Flisby sn, S. Vedbo hd, J. l.: *rogskogh* (C 36), *Rotskogh* (1409), *Roskoug* (1596), vid gränsen mot Askaryds sn, N. Vedbo hd (Gst 35).

Bebyggelse vid gräns kan också anges med *Rå-* framför bebyggelseord, ex.

8. *Råboda, Råboa* (Gst), by i Rörums sn, Albo hd, Kri. l.: *Rodboth* (1320); *Rabo* (1495), *Rååboo* (1514), vid gränsen mot Ö. Vemmerlövs sn, Järrestads hd (Gst 3).

9. *Råby, Stora*, by i Biskopskulla sn, Lagunda hd, Upps. l.: *Raby* (1348); *Roby* (1550 jb), på södra sidan av Örsundaån, som är gräns mot Nysätra sn (Gst 83).

10. *Råby*, gd i Julita sn, Oppunda hd, Södermanl.: *Raby* (1397), *Råby* (1586 jb); *Roby* (1587 jb), vid Ö-stranden av Öljaren, där gränsen går mot Österåkers sn (Gst 65).

11. *Råby*, gd i Grödinge sn, Svartlösa hd, Södermanl., vid gränsen mot Västerhaninge sn, Sotholms hd (Ek).

12. *Råby*, by i Mosjö sn, Örebro hd, Närke: *Raby* (1384), *Råby* (1553), vid gränsen mot Täby sn (Gst 64).

13. *Råby*, by i Folkärna sn, Folkare hd, Dalarna, vid gränsen mot Möklinta sn, Över-Tjurbo hd, Västmanl. (Gst 91).

Förleden i Råby tolkar Hellquist som 'gräns- eller råmärke' och anmärker, att det sannolikt avser gränsbeteckning mot andra byar.[2] Så är dock aldrig fallet. *Rå-* i *Råby*, alternativt (8–10) *Ro(d)-*, betecknar gräns mot andra socknar. Gräns mot andra byar angavs genom *Rå-* framför namn på vatten, berg, stenar o. d., som var bygräns.

14. *Råddeby*, by i Bollebygds sn o. hd, Ä. l.: *Rotheby* (1546 tl), *Rodaberg* (1548 jb); *Raadebi* (1547 jb), *Raaddebo* (1550 jb), *Raddeby* (1570 tl), *Rådaby* (1573 jb), vid gränsen mot Seglora sn, Marks hd (Ek).

Råddeby tolkar SOÄ (15, s. 23) »av ett gammalt ord *rodda*, besläktat med det från Österbotten bekanta *rudda* 'nyodling'». Om detta se kap. 8 D. *Rådde-* är gen. av svaga fem. *Roda*, *Råda*, här i bet. 'gräns'.

15. *Råsta*, gd i Spånga sn, Sollentuna hd, Uppl., Sthlms l.: *røsta* (1375); *rostade* (1492); *Rå(d)stad* (1579 db), med *Råstasjön*, gräns mot Solna (Gst 75).

b. Kultplatsnamn

Rå(d)- som förled till naturord som berg, näs, sjö o. d. kan ange dessa som kultplatser med gudastolpe eller som belägna invid dylik, ex.

16. *Råsten*, gd i Järfälla sn, Sollentuna hd, Uppl., Sthlms l., 1 km Ö om Sandudden (Gst 75).

O. v. Friesen (NoB 1914, s. 10) tolkade det som »gränssten mellan två äldre gårdar». Men gården ligger ej vid gräns. Den har namn av gudastolpen vid udden, identiskt med *Rödsten* (kap. 6 A).

17. *Rånäs*, hgd i Fasterna sn, Sjuhundra hd, Uppl., Sthlms l.: *Raanæss* (1388), *Rånes* (1580), vid basen av två näs i Skedviken (Gst 84).

18. *Rånäs*, näs S om Hjälmviks by, Stala sn, Orusts ö. hd, Bohuslän: *Rånäshagen* (1813); *Ronäs-* (1838).

19. *Rånäs*, tp i Ödsmåls by, Hjärtums sn, Inlands Torpe hd, Bohuslän, på en bergudde i Öre sjö (Gst 42).

20. *Rånäs*, gd i Håby sn, Tunge hd, Bohuslän: *Ranesse* (1423), på ett näs i Kärnsjön, omgivet i V av Svarteborgs, i Ö av Hede sn, Sörbygdens hd (Gst 51).

21. *Rånäs*, gd i Älvdalens sn o. tg, Dalarna, på ett näs mitt för Kråkön (kap. 15 A) i *Råsjön* (Gst 107).

(17) *Rånäs* tolkar Ejder (SU 24, sp. 1024) av 'rågång' ty det ligger »ej långt från Rimbo sn». Men dit är 3 km, och andra gårdar ligger närmare gränsen. Slutleden tror han syfta på landtungan »mellan Gavellången och Skedviken». Men dylika ed kallas i Svealand ej näs, som är 'utskjutande udde', här två på NÖ-sidan av Skedviken. Rånäs är kyrkojord och kallas i 1540 jb *S. Erics hemman* efter den konung, som fick övertaga fruktbarhetsgudens roll. Om 18 säger OGB (9, s. 107), att rågång finnes på näset, om 19 (10, s. 35) att det varken kan vara 'gräns' eller 'stång', möjligen 'rådjur'. Men *Rå-*, (18) *Ro-* är fallosnäs, i 20 omgivet av sockengränsen, i 18 med *hage* (kap. 16 B). (21) *Rånäs* kallas också *Krånäs*[3] 'coirenäset' (kap. 16 A).

22. *Rådaberget*, berg i Rättviks sn, Nedansiljans tg, Dalarna: *Rådaberg* (1757 Hülphers), vid basen av en udde i Amungen (Gst 104).

23. *Råberga*, by i S:t Lars sn, Åkerbo hd, Östergötl.: *Rughberga* (1328); *Rådberga* (1697 lh), vid basen av det näs, som bildas av Stångåns V–N-krök (Gst 45).

24. *Råberga*, by i Lofta sn, N. Tjusts hd, Kalmar l.: *Rugberghe* (1453 avskr. 1488); *Rob(er)ge* (1482), *Rogb(er)ga* (1494), mitt emot kyrkan vid ett berg, som varit udde i nu försvunnen sjö (Gst 37).

25. *Råberga*, by i Täby sn, Örebro hd, Närke: *Ruhbiærger* (1276), *rugbyærghumh* (1282); *Roberghum* (1415), *Rogbergha*～*røberga* (1458); *Rågberga* (1549–1630 jb), *Råberga* (1583–1880 jb), mitt för det näs, som bildas av Täbyåns NÖ–SÖ-krök (Gst 64).

Beläggen av 25 ger en god bild av detta ords språkhistoriska utveckling: på 1200-talet *Ruh-*, *Rug-*, båda återgivande frikativt *g*, av adj. *rudhugher* (kap. 9 D), på 1400-talet *Ro(g)-* av *rodhugh* (kap. 4 D), på 1500-talet *Rå(g)-* (avd. D). På 1600-talet även *Stångbergha* (1640), vilket visar, att man då förstod, att *Rå-* var 'stång, gudastolpe'. De tre *Råberga* (by) har liknande läge, vid åkröksnäs.

26. *Råsjön* (Gst), *Råsjö* (kb, dial.), by i Borgsjö sn, Medelpads ö. tg: *Råsjö Torp* (1688 k), vid fallosudde på *Råsjöns* N-strand (Gst 78).

27. *Råvarpen*, sjö i Tisselskogs sn, Vedbo hd, Dalsl.: *Rouarpen* (m. 1600-t.), *Rovarpen* (1780 k), *Rovärpen* (1846); *Rövarpen* (1658, 1773 k); *Råvarp* (1717 k, 1791 lh); *Rogvarpen* (1808 k), *Rogvärpen* (1846); *Rågvarpen* (1865 Geogr. stat. lex.); (Gst 62).

Förleden i *Råvarpen* tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 498) som »adj. *rå* i bet. fuktig o. d.», SOÄ (19, s. 274) som subst. *rydh* (senare *rödh*) 'röjning'. Men det är *ro(d)*, *rå(d)* 'gudastolpe', syftande på det fallosliknande näset. *Varpen* tolkar Hellquist som »'ställe för notvarp', sedermera 'sjö'». Sjöar har dock aldrig fått namn av dylika tillfälliga fångstredskap. Fsv. **varp* motsvarar eng. *warp* 'anschwemmung eines flusses'. Detta, alternativt framfört av Hellquist, stämmer såväl med Råvarpen som med sjöarna Varpan vid Falun och Varpen vid Bollnäs.

28. *Råamåla*, by i Långasjö sn, Konga hd, Kro. l.: *råda måla* (1560 jb), *Rådamålla* (1580 jb), vid Långasjön mitt för två näs vid kyrkan (Gst 16).

Måla är 'inhägnat jordstycke'. Ödeen tolkar *Råa-* som 'råmärke'.[4] Men byn ligger ej vid gräns utan mitt för två näs, varav den fått namn.

29. *Råön*, ö till Tofta by, Morlanda sn, Orusts v. hd, Bohuslän (Gst 41).

På grund av öns långsträckta form hänför OGB (8, s. 47) *Rå-* till *rå* 'stång'. Denna form har föranlett namnet *Råön* 'fallosön'.

Rå(d)- som förled till kulturord som *by*, *hage*, *hult*, *stad*, *vi* kan ange dessa som hörande till gudastolpen, ex.

30. *Råby*, sn, gd o. by i Rönö hd, Södermanl.: *Raaby* (1314, 1440), på Långhalsens Ö-strand (Gst 66).

31. *Råby*, *Stora*, sn o. by i Torna hd, M. l.: *Raby* (1222), *Raby maglæ* (1269), *Rabimagle* (1346), *Raaby* (1484); (Gst 5).

32. *Råby*, by i Fasterna sn, Sjuhundra hd, Uppl., Sthlms l.: *Raby* (1328), *Raaby* (1400-t.), *Råby* (1559), 1,5 km Ö om Rånäs (Gst 84).

33. *Råby*, by i Lohärads sn, Lyhundra hd, Uppl., Sthlms l.: *raby* (1382, 1463), *raaby* (1484, 1502), *råbj* (1545), 300 m V om kyrkan (Gst 85).

34. *Råby*, by i Vaksala sn o. hd, Upps. l.: *raby* (1344, 1357 m. fl.), *Raby* (1349, 1403 m. fl.); *raaby* (1433), *Raaby* (1460), *Rådby* (1621 jb), med bautastenar och ättehögar vid gränsen mot G. Uppsala sn (Gst 84).

35. *Råby*, *Västra*, hgd, och *Östra*, by i Tortuna sn, Yttertjurbo hd, Uppl., Västmanl. l.: *vestraraby* (1335), *Raby* (1367, 1371), 2 km Ö om kyrkan (Gst 83).

36. *Råby*, hgd i Dingtuna sn, Tuhundra hd, Västmanl. :*Raaby* (1387), *Raby* (1399), *Råby* (1552), 2 km N om kyrkan (Gst 74).

37. *Råby*, by i St. Mellösa sn, Askers hd, Närke: *raby* (1331, 1456), 700 m NÖ om kyrkan (Gst 65).

38. *Råby*, gd i Ljungs sn, Gullbergs hd, Östergötl.: *Raby* (1384, 1401), *Rabi* (1477), *Råby* (1550); *Roby* (1558), på udde vid Motala ström (Gst 55).

39. *Råby*, by i Skärstads sn, Vista hd, J. l.: *redeby* (1455); *Råby* (1591), vid kyrkan (Gst 35).

40. *Råby*, *Råbygård* (Gst), hgd i Fjälkestads sn, Villands hd, Kri. l.: *Roby* (1486); *Raaby* (1495), c. 1 km SÖ om kyrkan (Gst 10).

41. *Råby*, by i Ivetofta sn, Villands hd, Kri. l.: *Roby* (b. av 1570-t.); *Raaby* (1584), vid Levrasjöns V-strand (Gst 10).

42. *Råby*, by i Hörby sn, Frosta hd, M. l.: *Raby* (1367–99), *Raaby* (1377); *Roby* (före 1517), på näset mellan Hörbyåns två källåar (Gst 5).

43. *Råby*, by i Lysviks sn, Fryksdals hd, Värml.: *Råby* (1600 jb), *Wråby* (1600 tl), på Frykens V-strand vid udde mitt för kyrkan (Gst 80).

Dessa namn har i allmänhet tolkats som 'gränsbyn', så Ejder (SU 24, sp. 1042 o. 27, sp. 733) 30, 31, N. Lindqvist 30, 32[5] och Falkman 31, 40–42.[6] Dessa gårdar och byar ligger dock ej vid gräns. N. Lindqvist, som observerat detta, sluter därav, att de kunnat uppkallas efter gräns, fast de ligger på 2 km avstånd. Men SOV (2, s. 18) säger om Råby i Lysvik: »Härledningen av f. leden är okänd». *Rå-* är i dessa namn 'gudastolpe'. Alternativt förekommer (32–34) *Ro-*. Om (39) *redeby* se kap. 22. (43) *Wrå-* är hypersvecistisk skrivning; jfr mno. *ro* 'vrå'.

Slutleden *-by* har den gamla bet. 'odling'. *Råby* är den till gudastolpen hörande kultåkern. Andra namn vittnar om kultplats, i Fasterna (32) *Karlsvik* (av *karl* 'fallos') och *Väsby*, i Tortuna (35) *Råby Engen* (1667 fornminnesinvent.) och i Hörby (42) *Raaby wongh* (1570-t.) och *Råby hovgårdaby*. Bautastenar, ättehögar o.d. omnämns i Råby-Rönö, Lohärad, Vaksala, Skärstad och Fjälkestad. Med kristendomen efterträdde kyrkan gudastolpen, och kultåkern blev i regel kyrkojord. Så i socknarna Råby. (39) Råby i Skärstad ligger nära kyrkan, de övriga på något avstånd därifrån.

44. *Råhagen*, nu odlad mark i Vists sn, Hanekinds hd, Östergötl., på *Risnäs*, bildat av Stångåns N–S-krök.

45. *Rådehult* (Rosenberg), *Rådhult* (Gst), by i Vimmerby sn, Sevede hd, Kalmar l.: *rodhahwlta skogh* (1498); *radhhulth skogh* (1494), vid gränsen mot Vena sn (Gst 28).

Råhagen tolkar N. Lindqvist av 'skogs- och sjörå'.[5] *Rå-* är 'gudastolpe' på Risnäs (kap. 10 D) och *hagen* den där inhägnade kultplatsen (kap. 16 B). Där finns rester av forngravar. Till platsen har knutits spöksägner som ofta vid kultplatser. *Rådhult* är 'offerhult' vid sockengränsen.

46 a. *Råsta*, by i Tensta sn, Norunda hd, Upps. l., och

b. *Råstaholm*, gd: *Rødsta* (1355), *de roastu(m)* (1400-t.), *Rodsta* (1541), *Rosta* (1621 db), c. 1,5 km S om Tensta kyrka (Gst 92).

47. *Råsta*, *ra'sta*, by i St. Mellösa sn, Askers hd, Närke: *Rostede* (1573); *Rasta* (1574 jb), *Rådzta* (1549–56 jb), *Råesta* (1560–83 jb); *Råegsta* (1561 jb), på udde i nu torrlagd sjö (Gst 65).

48. *Råsta*, by i Kila sn, Jönåkers hd, Södermanl.: *Raastum* (1351), *raastæ* (1362), *i Rastom* (1402), *Rastadha* (1453), *Raasta*~*raatzsta* (1472), vid Virån (Ek).

48 har redan på 1300-talet förleden *Raa-*. De andra har äldst *Ro(d)-* (kap. 4 A) eller *Rød-* (kap. 6 A). *Råsta* är således identiskt med *Rosta* och *Rödsta* 'gudastolpebostället'. Om kultplatsen vittnar i Tensta namnen *Onslunda* och *Tuna*, i Kila *Lunden* och *Virån* (av *vi* 'helgedom').

49 a. *Rådene*, sn i Gudhems hd, Sk. l.: *de Rothene* (1259), *Rodhena sokn* (1482), *Rodhna sokn, y Rodene* (sl. medelt.); *Rödena S.* (1546, 1549 jb); *Radhena* (1475), *Radhne sokn* (1588–1490); *Rådenes kyrkies* (1540 Skjb), *Rådhene* (1546 tl), *Rådena S.* (1566 jb); (Gst 43).

b. *Rådene*, hgd i Rådene sn: *Rodhine* (1386), *i Rod(h)ne* (1488–90), *Rodena* (1546 jb); *i Rödnä* (1490), *Rödena* (1546 jb), *Radhenä* (1488–90), *Radhene* (1567 tl); *Råd(h)ene* (1540 Skjb), *Rådena* (1549 jb).

Förleden i herrgårds- och sockennamnet *Rådene* har Lundahl (SOSk 4, s. 59) tolkat som *radh* 'jordrygg', Valter Jansson som »ett gammalt ånamn *(H)raþ*.[7] Men dessa förslag stämmer ej med namnets äldre belägg *Rod-* och *Röd-*, vartill *Rad-* är avljudsform. Det är 'gudastolpen'.

Slutleden, medeltida *-ene*, *-ine*, är *-vini* 'kultängen' — jfr *Rödene* (s. 54 f.) —, vartill gen. plur. loci *Rodhena sokn*.

Förleden i dessa namn kan utom stamformen *Råd-* vara gen. plur. *Råda-:* (46) *roa-*, (47) *Råe-*, som kan kvarstå i dalmål: (22) *Rådaberget*, och götamål: (28) *Råamåla*, (45) *Rådehult*, men har eljest synkoperats och så sammanfallit med stamformen.

B. *Råt-*

Liksom *Rod* framför *s* givit upphov till det likbetydande *Rot* (kap. 5), så kunde *Råd* framför *s* bli *Råt*, ex.

50 a. *Råt Siön* ((1803 lh), *Rötsjön* i Älvdals hd, Värml. (kap. 6 C), gräns mellan N. och S. Finnskoga snr.

b. *Råtan*, *Råtsjöbäcken* eller *Rötbäcken* (Ek), ån mellan a och sjön Rängen, gränså mellan N. och S. Finnskoga snr.

C. *Rå(d)s-*

Liksom *Rods* blev *Ros-* eller *Ross-* (kap. 4 B), blev *Råds-* vid *d*-bortfall *Rås-* och i ord med bevarat *d Råds-* > *Råts-* > *Råss-*.

a. Gränsnamn

1. *Rådsgrop*, *rạs-*, ängsmark i Mora o. Orsa snr o. tg, Dalarna: *Rod-*, *Rådsgropsgrinden* (1798 lh), där landsvägen korsar sockengränsen.

2 a. *Råsbäcken*, bäck i S. Möre hd, Kalmar l.: *Råsebäcken* (1764), i sitt nedre lopp gräns mellan Ljungby och Hossmo snr (Gst 17).

b. *Råsbäck*, by i Mortorps sn, S. Möre hd: *raasbek* (1453), *Råsbeck* (1596), vid a.

3. *Råsängarna*, ängar i Härryda och Landvetters snr, Sävedals hd, Västergötl., Gbgs o. Bohus l.: *Råsz Engen* (1734), *Rossängen* (1794).

4. *Råsmark*, by i Linderås sn, N. Vedbo hd, J. l.: *rozmark* (1424), *Rostmark* (1502); *røsmark* (1386, 1491), vid gränsen mot Säby sn (Gst 35).

5. *Råsmäte*, by i Linderås sn, N. Vedbo hd, J. l.: *Rostmæty* (1399), *rostmæti* (1461), *Rossmete* (1538); *Røstmethe* (1502), vid gränsen mot Frinnaryds sn (Gst 35).

6. *Råsbo*, by i Nora sn, Våla hd, Uppl., Västmanl. l.: *Råsbo* (1754), på gränsen mot Enåkers sn, i vilken en äga är belägen (Gst 91).

7. *Rosshyttan*, by i V. Färnebo sn, Vangsbro hd, Västmanl.: *Rådzhytta* (1539 jb), *Rådzhyttone* (1548), vid gränsen mot Folkärna sn (Gst 91).

Förleden i 3 förklarar OGB (1, s. 200) som *rås* 'kärr', medan Lindén förstått, att 1 fått namn av gränsläget[1]. Ursprunget framgår tydligt i (1) *Råds-*, (7) *Rådz-*. Om avljudsformerna (1) *Rod-*, (4) *roz-* < *rods-* och (5) *rost-*, *Røst-* se kap. 4 A, B och 7 A.

b. Kultplatsnamn

8. *Råshult*, by, f. d. komministerboställe i Stenbrohults sn, Allbo hd, Kro. l., 1 km öster om kyrkan (Gst 15).

9. *Råsnäs*, hgd i Ålems sn, Stranda hd, Kalmar l.: *Råsnäsz* (1596, 1634), *Rasnäs* (1759), på näs nära gränsen mot Mönsterås sn (Gst 22).

10. *Råstorp*, hgd i Kisa sn, Kinda hd, Östergötl.: *Råstorp* (1636 kb, 1646 jb), *Råsstorp* (1660 k), vid gränsen mot V. Eneby sn (Gst 36).

11. *Råsängen*, gd i Grinstads sn, Sundals hd, Dalsl.: *Råsengen* (1618 jb), *Råssenghen* (1625, 1632), nu *Råskog: Rågskogen* (1619 tl), *Råskough* (1660, 1687 jb); (Ek).

Råsnäs tolkar Modeer av sv. dial. *rås* f. 'kärr';[2] likaså tolkar Janzén (NoB 1942, s. 73) (11) *Råskog*, medan SOÄ (16, s. 134) tolkat det av *rå* 'rågång'. Men *Rås-* är varken 'kärr' eller 'rågång' utan 'gudastolpe' (8) i offerlund, (9) på näs och (10) offerhöjd. (11) Råsängen och Råskog hör till (4) Rådane (kap. 17 C).

12. *Rossvalen*, sjö i Linde sn, Linde o. Ramsbergs blg, Västmanl.,

Örebro l.: *Råswarzby* (1539 jb); *Raswahln* (1754), *Råsualen* (1688 k), *Råsvalen* (1741, 1791, 1803), *Råsvaln* (1761); (Gst 81, 82 och 73).

13. *Råsshult*, by i Lommelands sn, Vätle hd, Bohuslän: *Rosholt* (1391 RB), *Rosshollt* (1544 jr); *Rössholdt* (1580 jr); *Råsshult* (1825 jr), 500 m S om kyrkan (Gst 61).

14. *Råssö(n)*, *rȍs̠-~rů̀s̠øa*, by i Stala sn, Orusts ö. hd, Bohuslän: *Rosöö* (1568 jb), *Ross-* (1573 jb); *Rasöö* (1697 jr), *Råssöenn* (1659 jb), på udde V om Svanvikskilen (Gst 41).

Förleden i *Rossvalen* tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 480) av *rås* f. 'kärr' och *valen* av sanskr. *vari* 'vätska'. *Råsshult* och *Råssö* tolkar OGB (20: 2, s. 38) av *hross* 'häst' och antar, att *hult* »väl varit betesmark för hästar». Men det är *råd* 'gudastolpe' och *valen* 'fallos' (kap. 15 A), åsyftande det näs, på vilket gudastolpen stått, efter vilken gården på näset fått namnet *Kallernäs* (*Kalnäs* 1688 k), och *hult* är 'offerlund'. *Råssö* har fått namn av halvöns fallosnäs.

D. *Rån-*

Liksom till *Rod* bildades ortnamn med tillhörighetssuffixet *-n* (kap. 4 B), så har till *Råd* bildats namn med förleden *Rån-*.

a. Gränsnamn

1. *Rånö*, ö i Utö sn, Sotholms hd, Södermanl., Sthlms l., närmast gränsen mot Muskö sn (Ek).

2. *Rånön*, ö i Neder Kalix sn o. tg, Norrbotten, nära gränsen mot Råneå sn (Gst 37).

Rån- betecknar i 1 och 2 öarnas gränsläge.

3 a. *Råne älv* i Norrbotten utefter gränsen mellan i ö Gällivare och Råneå snr o. tg, i v. Jokkmokks sn o. tg, Edefors och Ö. Luleå snr, Ö. Luleå tg, och N. Luleå sn o. tg (Gst 22, 29, 36 och 37).

b. *Råneå sn: Rano* (1339), *Raanö* (1482), *Ranaa* (1489), *Rane* (1491).

c. *Råne träsk*, Råne älvs källsjö i Gällivare sn (Gst 22).

d. *Rånbyn*, by vid Råne älvs mynning (Gst 37).

Ursprunget till namnen 3 är älven, msv. *Rana* 'gränsån', som böjdes som svagt fem., obl. *Rano*, med reducerad ändelsevokal, *Rane*, *Raanö*. Råneå är således en tavtologisk form, där *-e* har samma betydelse som *-å*.

b. Kultplatsnamn

4. *Rånen*, *Råen*, sjö i Tryserums sn, N. Tjusts hd, Kalmar l.: *Råhn* (1720), *Rånsjön* (1851 k); (Gst 46).

Om namnet *Rånen* vågade Hellquist (Sjönamn, s. 497) sig ej ens på en gissning, men han hänvisade till Kocks etymologi av den mytiska *Rán*, som han härledde ur *Ráðn-*. Och detta är ursprunget även till sjönamnet. Den mytiske *Rán* är 'den som hör samman med *ráð*, den rådande'. Sjön har namn av hans gudastolpe, som sannolikt stått i byn *Härad: hærede* (1453).

5 a. *Rånån*, å i Hede sn, Härjedalen: *Rånda Elf* (1801 k), *Råndaån* (Gst 1: 500 000), *Råndån*,[1] *Rånden* (Gst 76), från Ränningarna till Ransjön.

b. *Råndalen*, by i Hede sn vid ån: *Randædhall* (1482), *Rångdalen* (1699), *Råndal* (1759 db), *Råndalen*[1] (1801 k, Gst 1: 500 000), *Rånddalshållan* (Gst 77).

Förleden *Rån-* förekommer i Härjedalen jämte det äldre *Ran-*, som i 5 bevarats i bynamnet *Ransjö* vid åutvidgningen *Ransjön* (kap. 20 D). *Ran-*, *Rån-* 'hörande till gudastolpen' syftar på det näs, som bildas av ån från Ränningarna och en å från Rörsjön vid utflödet i Ransjön. Då man glömt betydelsen av *Ran-*, associerades det med *Rand-*, så redan på medeltiden, *Randædhall* (1482), jfr *Randæstum* (1312) Ransta (kap. 20 D). Denna folketymologiska form upptogs i dial. *rɵ̀n̠da*, och har efter Modin införts på Gst 76 i formen *Rånden*, som icke blott har *-d-* utan även slutleden *-en* i st. f. *-an* 'ån'. Namnet bör skrivas *Rånån* liksom *Råndalen*.

E. *Råg-*

Det finns många ortnamn med förleden *Råg-*, som folketymologiskt tolkats som sädesslaget *råg*. Men *Råg-* är synkoperad form av adj. *rådug* 'hörande till *råd*, gudastolpe, gräns' liksom *Rog-* till *rod* (kap. 4 D) och *Rug-* till *rud* (kap. 9 D). Bland namn med förleden *Rå-* (avd. A) förekommer alternativt *Rug-*, *Rog-*, *Råg-*, ex. (7) Råskog: *rogskogh*, Råberga: (23) *Rughberga*, (24) *Rogberga* och (25) *Rogbergha* samt (47) Råsta: *Råegsta*. I andra namn har *Råg-* fixerats.

a. Gränsnamn

1. *Rågmyren*, mosse på gränsen mellan N. Åsbo hd och V. Göinge hd, Kri. l.

2. *Rågsjö*, by i Myresjö och Nävelsjö snr, Östra hd, J. l.: *Rogsio* (1408), *Roghsio* (1409, 1413); (Gst 27).

3. *Rågdal*, by i Härryda sn, Sävedals hd, Gbgs o. Bohus l.: *Rogdall*

(1632 db), *Rogdahl* (1667 jb); *Redahl* (1665 jb), vid gränsen mot Landvetters sn (Ek 7 NV).

4. *Rågeboda, N.*, by i Loshults sn, Ö. Göinge hd, Kri. l., nära gränsen mot Örkeneds sn (Gst 15).

5. *Rågeboda, S.*, by i Örkeneds sn, Ö. Göinge hd, Kri. l., nära gränsen mot Glimåkra sn (Gst 10).

6. *Råglanda*, by i Lungsunds sn, Färnebo hd, Värml.: *Rolanda* (1617 tl), *Roglanda* (1618 jb), *Rollanda* (1620 tl), *Rohllanda* (1649 jb); *Råland* (1642, 1664 k. brev), *Rå(h)landa* (1648, 1686 jb); *Råglanda* (1715 jb), vid gränsen mot Bjurtjärns sn, Karlskoga hd (Ek).

7. *Råglanda*, by i St. Kils sn o. hd, Värml.: *Rudlan(dh)* (1600, 1613 tl), *Ruglanda* (1600 jb), *Ruullanda* (1603 db); *Roghlanda* (1594 jb), *Rolanda* (1697 lh); *Rållanda* (1769, 1770-t. lh); *Råglanda* (1715 jb), vid gränsen mot Frykeruds sn (Ek).

8. *Råglanda*, by i Botilsäters sn, Näs hd, Värml.: *Rullända* (1540 jb), *Ruglanndah* (1542 jb), *Rul(l)an(n)de* (1546, 1550 jb), *Rullandhe* (1556 tl); *Rotland* ~ *Rollandhe* (1503 skl), *Roglanda* (1576 jb), *Rolland* (1590 tl); *Rolunde* (1633 db), vid gränsen mot By sn (Ek).

6–8 har folketymologiskt tolkats som 'rågland'.[1] Men förleden i de äldsta beläggen är *Ru(d)-*, *Ro(t)-*. Namnet är identiskt med *Roland* (kap. 4 A), dvs. 'området vid roden', här 'råmärke'. På 1600-talet förekommer avljudsformen *Rå-*. Till dessa har bildats tillhörighetsadj. *Rug-* (1542), *Rog-* (1618), *Råg-* (1715), som fixerats. Även i 1–5 betecknar *Råg-* gränsläge; om (3) *Re-* se kap. 22. I 1633 db skrevs (8) *Rolunde*, ett tecken på att man associerade namnet med kultplats.

b. Kultplatsnamn

9. *Råggärd*, *ru`djaꞁ* ~ *ro̱`gja̱'ꞁ*, sn i Valbo hd, Dalsl.: *Rugerdh k.* ~ *Roggerde k.* (1531), *Rugierde s.* (1541 jb), *Rugerd s.* (1557 jb), *Rudgerdz s.* (1565 tl); *Rodgerd(z) s.* (1567, 1579 tl); kyrkan vid basen av ett näs (byn Näset) i Öjemossen. Socknen gränsar mot Rölanda sn, Vedbo hd (Gst 52).

10. *Rågtvet*, by i Bolstads sn, Sundals hd, Dalsl.: *Rogthwet* (1390), *Rugtweth* (1550 tl), *Ructuedh* (1540, 1550 jb), *Rugtved* (1551 jb), *Rogtwetten* (1584, 1590 jb), vid gränsen mot Gestads sn (Ek).

9 och 10 förklarar SOÄ som 'råggärde' och 'avskilt jordstycke med råg'. Men det är 'gudastolpeplatser' (om *gärde* se kap. 16 B och *tvet* kap. 15 A). Vid Rågtvet, som tillhör Stommen, finns flera gravhögar, störst bland dem Kungshögen.

11. *Rågeholmen*, holme till Kronobäcks by, Mönsterås sn, Stranda hd, Kalmar l.: *Hrenholmen* (1701 k), *Brändeholmen* (1745 k), *Brännholmen* (1785 k), vid gränsen mot Gårö.

12. *Rågö*, gd på Rågön i Kråkfjärden, Tystberga sn, Rönö hd, Södermanl.: *Rughø* (1383); *rogø* (1514), nära gränsen mot Bälinge sn (Gst 57).

13. *Rågö*, ö i Lofthammars sn, N. Tjusts hd, Kalmar l.: *Rogö* (1720), *Rågö* (1771, 1789); (Gst 37).

14. *Rågö* (Ek), ö i Kville sn o. hd, Bohuslän: *Rogön* (1673 k), *Rougön* (o. 1673 k), *Råö* (Gst 41).

15. *Rågön*, ö i Enångers sn, SÖ Häls. tg: *Rugön* (1688 k), *Rogön* (1689 k), *Rågön* (1698 k); (Gst 84 SO).

Även dessa har förklarats av 'råg'. Modeer anmärker, att 11 kallats *Bränneholmen*, därför »att man brände på holmen för att sedan så råg».[2] Men SOA:s upptecknare skriver om 12: »ingen åker någonsin där». OGB (16, s. 138) säger om 14: »Strandråg växer på ön». Men Gst har formen *Råö*. Dessa öar har fått namn av sin utpräglade fallosform. Därom påminner även andra namn. 12 ligger i *Kråkfjärden* och utanför dess sydspets ligger *St.* och *L. Äspeskär* (kap. 15 A resp. E). Skrivformerna (11) *Hren-* och *Brände-* är sannolikt »förbättringar» av *Ren-* och *Ränne-* av *rad* 'gudastolpe' (kap. 22 C och 21 C).

Kap. 19. *Rå(d)* i ortnamnsslutled

A. Betydelsen av *-rå*

I Norrland finns en grupp sockennamn på *-rå*, som varit föremål för mycken diskussion men ännu ej tolkats.

1. *Arbrå*, sn i Arbrå o. Järvsö tg, Hälsingl.: *ørboradh* (1314 2 ggr), *Ørboradh* (1315–19); *øsboradh* (1316); *Arboradh* (1395), *Erbraadh* (1525), *Arberådh*, *ærberådhz s.* (1552), *Årbrådh* (1559), *Arberåd* (1726); (Gst 109).

2. *Timrå*, sn i Medelpads ö. tg: *Timmeradh* (1513, 1557), *Tijmradh* (1535 jb), *Timberådt sogn* (1541), *Timerådh* (1544); *Timmero* (1554), *Timbro* (1588); (Gst 79 NO).

3. *Säbrå*, sn i Ångermanl. s. tg: *sioboradh* (1314, 1316), *Sioboradh* (1315–19), *syoboo raaþ* (1300-t. HälsL); *Seberod*, *Seberådz* (1543 GVR), *Sebberod* (1551); *Sebråth* (1558), *Säbrå* (1696 kb); (Gst 75 SV).

4. *Gudmundrå*, sn i Ångermanl. s. tg: *Gudmundaradh* (1314, 1345), *Gudmwndaradh* (1504), *Gummundheradh Schiplagh* (1535 ghj), *Gvmmvnråd* (1542 jb), *Gudmundrådh S.* (1559–1639); (Gst 75 NV).

5. *Bjärtrå*, sn i Ångermanl. s. tg: *Bertaradh* (1314, 1316), *Biertrådh Sockn* (1542 jb), *Biärtråd* (1543–45, 1560, 1570 jb), *Bierterådh Sochnn* (1557 ml); (Gst 75 NV).

6. *Nordingrå*, sn i Ångermanl. s. tg: *Norungaradh* (1314), *Nordungaradh* (1316, 1319, 1374), *Nordhungaradh* (1324, 1341, 1345, 1418), *Nordingaradh* (1488 Sthlms tb), *Nordengrå* (1542 jb), *Nordingrå* (1552 GVR); (Gst 75 NV).

7. *Vibyggerå*, sn i Ångermanl. s. tg: *Vibyggioradh* (1314, 1316), *Widbyggeradh sokn* (1482), *Vibygeråd* (1542 jb), *Vedbyggeråd S.* (1555 jb), *Vidbyggerå* (1690 jb), *Vibyggerå* (1723 jb); (Gst 69 SO).

8. *Multrå*, sn i Ångermanl. m. tg: *Multtradh* (1535 jb), *Mvltråd* (1542, 1543), *Multrådtsz soken* (1548), *Multrå* (1558); (Gst 68 SO).

Dessa namn har ända sedan 1700-talet varit föremål för tolkningsförsök. Bortsett från några fria gissningar har den språkliga tolkningen gått efter tre linjer.

Man har sammanställt *-rå* med det norrländska subst. *rå* n. 'liten myr, myrslåtter'. Först gjordes det av kommissionslantmätaren C. A. Engblom, som tolkade *-rå* i *Bjärtrå* som 'sidländ mark'.[1] Detta tillämpade Joh. Nordlander på *Gudmundrå* och *Multrå*.[2] Till denna tolkning har senare Valter Jansson och Bertil Flemström anslutit sig.[3]

Andra har sammanställt *-rå* med verbet *råda*. Redan på 1700-talet tolkade Abr. Hülphers *Gudmundrå* som »Gudmunds råde eller egor».[4] I vår tid har denna sammanställning gjorts av David Palm, som översatt *råd* med 'område',[5] och härtill har Hellquist (Ordbok, s. 670), Bucht (SOVn 1, s. 5), Dahlstedt[6] m. fl. anslutit sig.

En tredje grupp har sammanställt *-rå* med efterleden i *härad*. Det gjordes först av Widmark,[7] sedan av E. Brate och Axel Kock[8] och tillämpades av Joh. Nordlander på alla *rå*-namn utom *Gudmundrå* och *Multrå* (se ovan).[2]

Det norrländska *rå* 'liten myr' härledde Nordlander ur isl. *röð*, *raðar*, som han ansåg betyda »kant vid å eller sjö eller just vårt *rå*».[2] Ståhl sammanställde norrl. dial:s *rå* 'sumpig myr' etc. med fsv. *radh*, »kanske i bet. område».[9] Häremot har K.-H. Dahlstedt framhållit, att det norrländska dialektmaterialet visar, att subst. *rå* 'myr' har samma rot som adj. *rå*, fvn. *hrár* 'fuktig', medan sockennamnen på *-rå* är äldre *rädh*.[6] Även betydelseanalysen måste göras skarpare än hittills. Det norrländska subst. *rå* betecknar icke 'kant vid å eller sjö' utan 'myrkant, den fuktiga myrjorden'. Där den odlades och bebyggdes, kom *rå* att beteckna dylik slåttermark och torp på dylik jord. Men det betecknar aldrig gammal

åkerjord eller bebyggelse vid sådan och har därför aldrig använts om by eller socken. Man har vilseletts av att ordet *rå* 'myr, myrslåtter' förekommer i socknar, som har namn på *-rå*. Men det är skilda ord för skilda saker. Det norrländska *rå* 'myr' måste definitivt bortföras från diskussionen om sockennamnen på *-rå*.

Mot tolkningen *-rå* 'område' kan invändas, att denna betydelse ej finnes belagd hos appellativet *råd*. Ej heller kan den deriveras ur ortnamnsmaterialet. I Norrland betecknar *rå* 'socken', undantagsvis 'by'. Däremot är sammanställningen med verbet *råda* riktig.

De norrländska sockennamnens *-rå* är identiskt med efterleden i *härad*, fsv. *hæradh* (s. 138), dvs. *rad* 'gudastolpe'. *Gudmundrå* skrives också *Gummundheradh* (1535). Dessutom förekommer avljudsformen *-rod*: *Seberod* (1543, 1553) Säbrå och *Timmero* (1554), *Timbro* (1588) Timrå.

Den äldre slutledsformen bevaras bättre i bynamn än i sockennamn, som är föremål för officiell normalisering. Byn *Ultrå* i Stigsjö sn, Ångermanl. s. tg, skrivs äldst: *Alttruth* (1535 ghj), *Åltrudh* (1559 jb); *Altrod* (1543, 1545 jb); *Ulltrå* (1714 jb); *Altredh* (1542 jb), *Alträ* (1550 jb). Bucht (SOVn 1, s. 64) tolkar det av *alptr* 'svan' och sv. *ed* 'landtunga'(!). Men första leden är adj. *aluter*, *åluter* 'hörande till *al*, *ål*' (kap. 16 B), och slutleden är *rudh* > *rod*, avljudsform *råd*, smsform *redh* 'gudastolpe'. Det avser 'gudastolpen vid fruktbarhetskultplatsen', som sedermera efterträddes av kyrkan. Av språkhistoriskt intresse är, att medan det götiska språkområdet i dessa namn bevarat den äldre formen *-rud*, *-ryd* och *-röd* < *rod*, har man i Norrland fixerat den yngre formen *-rå(d)*.

B. Förledens betydelse

Då man ej förstått betydelsen av *-rå*, har man haft svårt att tyda dessa namns förleder. K.-H. Dahlstedt ansåg fyra bildade av inbyggarnamn, två av personnamn. Detta är orimligt. En gammal socken har aldrig fått namn vare sig efter en person eller efter inbyggarna. Denna tolkning beror på oriktig tolkning av *bo* i *Ørboradh* och *Sioboradh* samt av *bygge* i *Vibyggerå*, varom närmare nedan. Förleden har liksom i namnen på *-rud* etc. dels kultisk, dels geografisk innebörd. I fyra namn, *Gudmundrå*, *Timrå*, *Multrå* och *Arbrå*, är den kultisk, i de övriga geografisk.

a. Kultisk förled

Gudmundrå tolkar Bucht (SOVn 2, s. 106) som 'Gudmunds område', »det område som haft Gudmund till styresman». Men *Gudmund* är

'gudagåva', dvs. 'offer' (kap. 15 E). Och *Gudmundrå* är 'offerroden'. Gudmundrå kyrka ligger vid kyrkviken, en vik av Ångermanälven. 1,5 km N därom ligger *Gummås* by vid Gummåsviken: *Gummensyö* (1535 ghj), *Gumunsio* (1555 jb), *Gudemundssiö* (1549 jb). Mellan dessa vikar var ett näs, nu Björknäs by (se kap. 16 B). Här var tydligen en kultplats, där näset *Gudmundaradh* var manlig och *Gudemundssiö* kvinnlig fruktbarhetssymbol.

Multrå tolkade Nordlander som 'Hjortronmyren', och därtill ansluter sig Bucht (SOVn 2, s. 32). Men en säsongbetonad sak som bär ingår aldrig i sockennamn. Flemström tillgrep nödfallsutvägen att förklara förleden som förnamn.[1] Något förnamn *Multe* har dock ej funnits. Däremot finns det två sjöar med namnet *Multen* i Närke. Hellquist (Sjönamn, s. 410) ansåg dem innehålla ett å- resp. älvnamn, medan Brevner förklarade förleden som personnamn.[2] Samma namn *Mult(en)* finnes i Österbotten som namn på skogskärr, träsk och äng. Karsten betonar, att de ej kan gå tillbaka på vattendragsnamn, men är oviss om betydelsen.[3] Brevner tror, att *-t* hör till stammen. Men *Mult*-sjöarna bör sammanhållas med sjönamn på *Mull-* (kap. 15 C). *Mult-* är *Mull-* med tillhörighetssuffixet *-utr* 'hörande till' (Mullmyr). Nordlander framhöll, att det funnits en nu i det närmaste utdikad och uppodlad myr mellan det höga *Rödberget* (*Robberget* Buræus, *Råbberget* Gst) och den slätt, varpå socknens kyrka är uppförd. Han anser, att socknen fått namn av denna myr. Så är nog också fallet, om också på annat sätt än Nordlander tänkte. Sockennamnets efterled är icke *ra* 'myr' utan *radh* 'gudastolpe'. *Mult-* syftar nog på den tjärn, som förr funnits där, 'fruktbarhetsgudinnans cunnus', Gudastolpen vid tjärnen har kallats **Mullutaradh* i motsats till gudastolpen på Rödberget, vars namn är identiskt med *Rotberget* och *Rossberga* i Dalarna (kap. 4 B o. 5 B). Dahlstedt kritiserar sammanställningen av *Multrå* och *Råberget* därför, att det senare har dialektalt *ʚ*-ljud, det förra *å*. Men i sammansättningen *Råberget* har dialekten bevarat den äldre formen *Rud-*, jfr *rå* men *rʚ'gal* (Dalabergsl.).

Förleden i *Timrå* förklarar Bygdén som förnamnet *Timme*,[4] medan V. Jansson och Dahlstedt översätter det med 'timmer' utan sakförklaring. Till *ra* 'gudastolpe' är 'timmer' en förtydligande förled. Gudastolpen var tydligen en 'timmerråd'; jfr *Stocka* i Hälsingland o. d. namn.[5] Fruktbarhetsgudens namn bevaras i byn *Fröland* NÖ om kyrkan.

Till kultnamnsgruppen har också *Arbrå* anslutit sig. Namnet skrevs under 1300-talet på tre sätt, *ørbo-* (1314, 1315–19), *øsbo-* (1316) och *Arbo-* (1395), som fixerats även i folkmål. Ståhl (SU 2, sp. 156) skriver:

»Namnet är bildat av gen. plur. av en inbyggarbenämning örboar, de som bo vid ören, dvs. stengrundet, sandbanken, och fsv. *radh*, norrländska dial:s *rå* sumpig myr etc. kanske i bet. område ... A. ligger vid Kyrksjön och Ljusnan, som mellan Kyrkbyn och Koldemo är uppfylld med stenar och skär.» Som ovan framhållits, är slutleden icke *rå* 'sumpig myr etc.' utan *radh*, som aldrig betytt 'område' utan 'gudastolpe'. Mellanleden *bo* är icke inbyggarnamn utan bygdebeteckning. *Örbo-* är 'bygden vid ören'. *Ör* är riksspråksform för det som i Hälsingland heter *or*, bevarat i *Orsjön* och *Orbaden*. Detta är ej »stenar och skär» utan 'sand'. Orsjön har namn av sin fina sandstrand liksom *Oresjön* i Dalarna och *Orsandbaden* i Leksand. *Örborad* är 'Sandstrandbygdens gudastolpe' på näset mellan Ljusnan och den del av Orsjön, som nu kallas Kyrksjön. Formen *øsboradh* syftar på kyrkans läge vid Ljusnans os ur Kyrksjön.

Ar- tolkade Broman som ett mansnamn,[6] Widmark som 'å eller älv'.[7] Men det är samma ord som i *Arvik* Kyrkbyn n:r 1, äldre *Arneuik* (1542). Detta är ej *a* 'å', jfr gårdnamnet *Åå* (1542), utan *ar* 'offerplats' (kap. 16 B), som ingår som förled i *Arnäs* i Ångermanl. och *Årån* i Jämtl. m. fl. Denna vik bildar näset, på vilket gudastolpen stod, därav namnet Offerplatsviken och sockennamnet 'Offerplatsbygdens rod'. Om denna kultplats erinrar även bynamnen *Haga* och *Hov*. Namnet skrevs också *ærberådh* (1552) med *i*-omljudd smsform liksom i *Ärnäs* i Älvdalen, Dalarna, och *Ärna* i Uppsala. En gång skrivs namnet *Årbrådh* (1559) med förlängd uddvokal liksom i *Åre* 'offerplatsen' i Jämtland m. fl. (kap. 16 B). Orsaken till namnförändringen var väl den, att man ej förstod *Ør-*, som i socknen heter *or*, och därför ersatte det med *Ar-* efter kyrkbyn *Arvik*. Namnet har således äldst geografisk, senare kultisk syftning.

b. Geografisk förled

I de flesta av dessa namn anger förleden den naturplats, vid vilken roden restes.

Bjärtrå i Ångermanälvens dalgång ansågs på 1700-talet minna om bjarmerna, som omtalas i isländska sagor.[8] C. A. Engblom och D. Palm (a. st.) tolkade förleden som adj. *bjärt* 'skinande, vacker', och detta återges av Bucht (SOVn 1, s. 5) med tillägg, att han ansåg motsättningen *Bert- : Biert* oklar. Lundgren och Dahlstedt uppfattade förleden som mansnamnet *Berte*, *Bärte*. Men namnet *Bertaradh* är av samma typ som *Multaradh*. *Bert-* är liksom *Mult-* ett adjektiv med tillhörighetssuffixet *-uter* 'som hör till'. Stammen är subst. *ber*, *bier*, *biär*, identiskt med msv.

bergh, biergh med bortfall av det frikativa *-gh* liksom i medeltida ortnamn, ex. *berby, bierby, biærby* jämte *bergby, bierghby, Byærghby* (1400-t.), och dial. *berri, bjer, bjär* (Dalarna).[9] *Ber(ghu)taradh* betecknar 'den vid berget belägna gudastolpen'. Berget 336 m, nedanför vilket kyrkan nu står, är det högsta i Ångermanälvens dalgång nedanför Sollefteå.

Nordingrå har ansetts innehålla ett gammalt inbyggarnamn. Förleden har tolkats på tre sätt. Nordlander, till vilken Ståhle anslutit sig,[10] anser, att den syftar på byn Mjälloms gamla namn, *Nordhom*. Hellquist (Ordbok, s. 670) tolkar äldsta belägget *Norungaradh* som deras rad, som bor vid noret, men *Nordungaradh* som deras, som bor i norr. I båda fallen anser han den andra formen bero på »skrivfel». Bucht (SOVn, 1 s. 41) ansluter sig till det sista alternativet och söker styrka detta genom att nämna, att man i Nora, den södra grannsocknen, kallar Nordingråborna *nolinga*. Detta är dock en yngre benämning efter sockennamnet, ej tvärtom. Socknen kan ej ha kallats 'deras som bor i norr', ty det finns flera socknar i Ångermanland norr om Nordingrå. Inte heller kan socknen ha fått namn av byn *Nordom*, ty kyrkan ligger ej där utan i mellersta sockendelen. Däremot stämmer Hellquists sammanställning med *nor* 'sund' fullständigt med kyrkans läge vid noret mellan fastlandet och Prästön i Vågsfjärden. Mellan denna och Gaviksfjärden är också ett nor, vid vars nedre del ligger byn Häggnor. Gudastolpen vid det förra noret var *Norungaradh*, vars *unga* icke är, som Hellquist och Bucht trott, något inbyggarnamn utan tillhörighetssuffixet *-unger;* jfr *Skatungen*, sjö i Orsa sn, Dalarna, med ett spetsigt näs, en skate, varav sjön fått namnet 'som är försedd med skaten'. *Nordunga-* är icke heller »skrivfel» utan en »skrivarförbättring». Ordet *nor* hör till det lokalbetecknande ordförråd, som var välkänt i bygden men okänt för skrivare, som därför redan på 1300-talet ändrade det till *Nordunga-*. Så småningom trängde detta in även i dialekten och fixerades i denna form. På 1600-talet skedde en annan namnförändring i socknen, i det att namnet på byn *Nordhom* ändrades till *Mjällom*. Bucht (SOVn 1, s. 47) finner detta »obegripligt». Det är tvärtom naturligt, att då *Nor-* i sockennamnet ändrades till *Nord-*, byn erhöll ett nytt namn, som icke gav anledning till förväxling. Byn kallades då *Mjällom* efter den fina sand, som där fanns. Bucht tror, att *Nordom* var ett *hem*-namn. Men det är liksom *Mjällom* dat. plur., betecknande 'bebyggelsen i socknens norra del' resp. 'vid eller på mjälan'.

Säbrå, Sioboradh i Ångermanl. översatte Nordlander med »de vid sjön, hafvet, boendes radh» (avd. A not 2). Men kyrkan ligger icke vid havet utan norr om Nässjön, på vars näs den gudastolpe sannolikt stått,

efter vilken socknen fått namn. *Siobo-* betecknar icke 'de vid sjön boende' utan 'sjöbygden'. Mitt emot näset ligger byn Helgum: jfr byn Helgum mitt emot Rådom (kap. 17 C).

Som inbyggarnamn har man också tolkat förleden i *Vibyggerå*. Bucht (SOVn 1, s. 89) uppfattar förleden i de äldsta beläggen *Vibygioradh* som »en förvanskning av *Vibyggia* el. dyl., där *-byggia* är gen. plur. i bet. 'inbyggarnas'». Något sådant belägg finnes dock ej, och det finns ingen anledning att nonchalerna de äldsta beläggen från två olika år. Tydligen är *-bygio-* gen. av subst. *bygia* f., synonym till det nyssnämnda *bo* 'bygd'. *Vi-* är, som Bucht framhållit, äldre *Vid-: Widbyggeradh* (1482). *Vidh* är dock ej »skog» utan 'gränsskog' liksom i *Holaveden, Tiveden* m. fl. Här betecknar det gränsskogen mellan Nordingrå tg och Själevads och Arnäs tg.

VI. *Rad* som ortnamnselement

Kap. 20. *Rad* i enkla namn och i ortnamnsförled

Medan fsv. *rādh* i regel blev *råd* i slutet av medeltiden, bevarades *a* i några ortnamnsgrupper: (A) dialektalt i stamordet, (B) sporadiskt i hela Norden i förled,; i tillhörighetsavledningarna (C) *Rads-* > *Ras-*, (D) *Radhn-* > *Ran*, (E) *Radhugher* > *Ragg-* och *Radhuter* > *Ratt-*.

A. *Rat* n., *Rate* m. och *Rata* f.

Fsv. *ā* har bevarats i övre Norrbotten (Carin Pihl, Överkalixmålet I, s. 203). I några ortnamn har det i stamstavelse bevarats i det norrländska kustområdet, ex.

1. *Ratan*, fiskläge, hamn och by, Bygdeå sn, Västerbotten: *Ratan* (1650), innanför Rataskär, triangelpunkt och båk (Ek 21 K 1 j. Gst 64 NV).

2. *Långrataudd*, udde i Bygdeå sn, Västerbotten, 2 km S om 1.

3. *Ratan*, udde i Häggvik, Nordingrå sn, Ångermanl. s. tg.

4. *Ratan*, klippholme i Nätra sn, Ångermanl. s. tg: *Ratan* (1764 db); (Gst 69 SO).

5. *Ratet*, udde i Nätra sn, Ångermanl. s. tg.

6. *Ratun*, sankmark i Bygdeå sn, Västerbotten, vid sammanflöde av en bäck med Ratubäcken till Ösjön (Ek 21 K 2 h och 1 h).

7. *Ratu*, by i Bygdeå sn, Västerbotten: *Rathw* (1543 jb), vid S–Ö–N–Ö-krök av Ratuån från Ratuträsk till Bottenviken (Ek 21 K 1 j och 2 h. Gst 64 NV).

Gusten Widemark (NoB 1959, s. 46) anser, att (1) *Ratan* fått namn av läget mitt för Rataskär, som han härleder av subst. *rat* 'skräp, avfall', varav 'stenmoras > stengrund > klippholme.' Byn (7) *Ratu* härleder han av verbet *rata* 'ogilla, förskjuta'. »Bäckens strida lopp kan ha varit namngivande». Häremot talar såväl ljudförhållandena — man hade väntat öppet *a* i *Ratan* och vokaltilljämning i *Ratu* — som realia; här är varken »skräp» eller något »förskjutet». Däremot visar både språk- och sakanalys, att *rat* är identiskt med *rad* 'gudastolpe'. Liksom *rod*, *rode* särskilt i Norrland kunde bli *rot*, *rote*, så kunde *rad*, *rade*, *rada* bli *rat*, *rata*, *ratu*. *Ratan*, best. nom. sing. av fvn. *ráði* m., har samma

ursprung och äldsta betydelse som *Råan*, smal udde V om Mölle, i Skåne. *Rat* kan växla med det likabetydande *Rod*, ex. *Rodal* i Brønnøy, Nordland fylke, Norge, skrevs *Ratardale* (1386).

Sakanalys bekräftar denna tolkning. I 1 och 4 betecknar *Rat* 'hög klippa' (fallos), i 2 och 5 udde, i 6 och 7 åkrök. Det kan även beteckna 'gräns'. Vid lagmanssyn 1764 rörande gränsen mellan Nätra och Vibyggerå (NoB 1926, s. 6) hävdade Vibyggeråborna, att gränsen gått över (4) Ratan. Då detta namn ej återfanns i ett råbrev från 1505, godkändes ej detta krav. Tydligen levde i Vibyggerå minnet av att *Ratan* 'gudastolpen' även betecknat 'gräns'.

B. *Rad-*

I första sammansättningsled förkortades i fsv. lång slutvokal, varigenom *a* ej blev *å* som i det enkla ordet, ex. *fā* > *få* men *fā-tøhr* > *fattig*. Och detta gällde även om vokalen som i *ra(d)* blivit slutljudande genom konsonantbortfall.[1] Så förklaras *Ra(d)-* i många ortnamn.

a. Gränsnamn.

Rad- framför berg, sjö o. d. anger dessa som gränsmärken eller som belägna vid gräns, ex.

1. *Radberget*, berg på gränsen mellan Röra och Morlanda snr, Orusts v. hd, Bohuslän.

OGB (8, s. 235) tolkar *Rad-* som fvn. *rað* 'jordrygg, grusbank'. Men det är *ra(d)* 'gräns'.

2 a. *Rasjön*, sjö i Bonstorps och Stengårdshults snr, Mo hd, J. l.: *Rasior* (VgL IV); (Gst 26). b. *Rasjö*, gd i Stengårdshults sn, vid Rasjön.

c. *Radkalven*, *Kalven* (Gst), sjö i Stengårdshults sn: *raðcalf* (VgL IV), *Råkalfven* (Schlyter, VgL), småsjö till a.

d. *Rådan*, *Radaån*, avloppså från a.

e. *Radaholm*, bruk i Stengårdshults sn vid d.

3 a. *Rasjön*, sjö på gränsen mellan Gustafs sn, Falu s. tg, och St. Skedvi sn, Hedemora tg, Dalarna: *Rasbosjön* (1648 k).

b. *Rasjön*, by i Gustafs sn: *Rasjön* (1648 k) vid a.

c. *Rasjöbo*, by i St. Skedvi sn: *Rasbo* (1648 k) vid a.

4. *Ralången*, *ra̠`loŋæn* ~ *ra̠`liŋən*, sjö på gränsen mellan Lommaryds och Marbäcks snr, N. Vedbo hd, J. l.: *Rålangen* (o. 1750), *Ralången* (1751); *Rallingzååsz* (1596); (Gst 35).

5. *Radtjärnarna*, tjärnar i Siljansnäs sn, Nedansiljans tg, Dalarna, vid gränsen mot Järna sn (Gst 96).

6. *Radön, St.* och *L.*, öar i Näslandsfjärden i Grödinge sn, Svartlösa hd, Södermanl., vid gränsen mot Ytt. Järna sn (Gst 67).

Rasjön i Dalarna tolkade redan Abraham Sahlstedt (1743) som »Råsiön ... efter Sockn-Rågången af fornt och nu thertil sig streckt hafwer.»[2] Rasjön i Småland kallas också *Råsjön* och har tolkats av *rå* 'gränsskillnad'.[3] Denna tolkning avvisar dock Hellquist (Sjönamn, s. 463) på grund av *-d* i *Radan*. Han sammanställde namnen med no. *rad* 'stor bank av grusig l. stenig jord'. Däremot tolkade han *Ralången* av fsv. *ra* 'råmärke, rågång o. d.' Han visste ej, att också de var *rad*.

Ra(d) framför *by* o. d. anger bebyggelsens gränsläge, ex.

7. *Raby*, hgd i Stävie, Torna hd, M. l., vid gränsen mot Fjelie och Borreby snr (Ek Lund).

8. *Raby*, by i Örtofta sn, Harjagers hd, M. l., vid gränsen mot L. Harrie sn (Ek Kävlinge).

Förleden i *Raby* anser Hellquist vara ordet *rā* 'gräns- eller råmärke'.[4] Einar Holmberg åter *radh*, som »syftar på att gårdarna lågo i rad» eller möjligen *radh* 'långsträckt jordrygg'.[5] Ingemar Ingers påpekar, att Raby i Våmbs sn, Färs hd, M. l., är nyuppfört efter en eldsvåda i Våmbs kyrkby 1821. Han tror, att namnet »gäller gårdar, småbruk eller hussamlingar belägna i rad», och nämner som exempel de ovan anförda skånenamnen.[6] Men *Raby* har i Skåne tvåfaldigt ursprung, dels *ra* 'rå', dels *rad*. De senare är unga och har i regel bestämd form. Dit hör *Raby* i Våmb, som i jordeboken och på ekonomiska kartan (Veberöd) skrives *Rabyn*, likaså *Rabyn* i Lyby sn, Frosta hd (Ek Västerstad). Men Raby i Stävie och Raby i Örtofta är icke radbyar. Däremot ligger de omedelbart invid sockengränsen och har därav fått namn.

9. *Rastad*, by i Byarums sn, Östbo hd, J. l.: *J rastin(n)e*~*rasten* (1400), *rastenne* (1432), *Rastaan* (1698 kb), *Rastaen* (1699 kb), *Rastad* (1700 kb), vid gränsen mot Ödestuga sn, Västra hd (Gst 27).

Äldre belägg visar, att slutleden var *sten*. Byn har således fått namn av läget vid en 'råsten' vid gränsen mot Västra hd. Då man i ny tid ej förstod, att förleden var *Rå-*, ändrades slutleden till *sta* i analogi med *sta*-namn som 16.

10. *Ragunda*, *ra̠`ven*, sn i Jämtl. ö. tg: *Rafunda*, *a Rafuundum* (1273), *Rawndir* (1290), *Raghundh* (1326), *Raffuen* (1580-t.); *ræwundæ*~*Ræwnde* (1303); *rofwund* (1319), *Rofwnd* (1326); (Gst 68 SV).

Slutleden i *Ragunda* sammanställer Carl Lindberg med fvn. *unnr*, fhty. *undia* f. 'bölja', avseende den 1796 avtappade Ragundasjön, medan förleden anses »obekant».[7] Men förleden är *ra(d)*~*ro(d)* 'gudastolpe'

och slutleden tillhörighetssuffixet *-und*. I **Round* insköts hiatusfyllande *w*, *rofwund*, i analogi härmed även i *Rawndir* > *Rafunda* > *Ragunda* med smsform *Ræwnde* > *ræwundæ* (kap. 21 A). Alla tre formerna kunde användas samtidigt, ex. *a Rafundum*, *a Rofunda skoge*, *in silua Ræffundum* i ett norskt diplom från 1333. Enligt Hälsingelagen hörde Ragunda till Sverige, fast det låg i Jämtl. *Ragunda* betyder således 'gränssocknen'.

b. Kultplatsnamn

11. *Ramundstenen*, runsten från 700-talet i Hoga by, Stala sn, Orusts ö. hd, Bohuslän: *Kung Ramunders häll* (1867 Holmberg).

12. *Ramundeboda*, f. d. sn i Grimstens hd, Närke, nu Laxå köping *romondæ boþæ* (UplL o. 1300), *ramundaboþa* (o. 1350).

11 tolkas folketymologiskt som Kung Ramunds häll,[8] likaså Sahlgren 12 som Ramunds fäbodar.[9] Men *Rad* är 'den rådande' och *munder* 'gåva', dvs. 'gudaoffer'. De äldre runstenarna betraktades således liksom bautastenarna som offer till fruktbarhetsguden; jfr att Bystenen från 600-t. kallas *þat arina* 'denna offersten' (kap. 16 B). 12 är 'offerodlingen'.

13. *Ramundberget*, berg (1083 m) och fjällstation i Tännäs sn, Hede tg, Härjedalen (Gst 71).

14. *Ramunderberget*, berg vid Söderköping: *Ramshall* (1682), *Ramunderhällar* (1824).

15. *Ramundarör*, fornlämning i Röstorp, Örsås sn, Kinds hd, Ä. l.

På 14 finns stenkummel, liksom 15 offer åt fruktbarhetsguden.

16. *Rasta*, gd under *Rastaborg*, hgd i Ekerö sn, Färentuna hd, Uppl., Sthlms l.: *j radhestu(m)*~*Radhosto(m)* (1453), *Rasta* (1597), belägen på en höjd på Ekerön 0,6 km V om kyrkan (Gst 75).

Förleden i *Rasta* har tolkats som ett personnamn på *Radh-* (*Radhger*, *Radhulf* l. d.).[10] Men namnet är identiskt med *Råsta* (kap. 18 A), dvs. 'gudastolpebostället'. *Radho-* > *radhe-* är gen. av *radha* f., motsvarande *Råda* (kap. 17 B).

17. *Raval(e)n*, sjö i Sollentuna sn o. hd, Uppl., Sthlms l.: *Ravalen* (1762 k), *Ravallen* (1804 lh), *Ragvallen* (1805 handl.), S om kyrkan (Gst 75).

18. *Ravallen*, *ra̠'val̠n*, äga i Kyrkbyn, By sn, Folkare hd, Dalarna.

Slutleden tolkade Hellquist (Sjönamn, s. 470 och 687) som *val* 'käpp, stång' i bildlig betydelse, förleden som no. *rad* 'grusbank' eller *ra* 'gränsmärke', men han såg ej någon grund till någondera härledningen. Fsv. *radwal* är tavtologiskt uttryck för 'gudastolpen'. Den var i By tydligen rest på en åker i kyrkbyn. I Sollentuna är det jämförelsenamn på den

långsmala fallosliknande sjön. Vid sjön ligger Viby. *Raval* är förled i åtskilliga ortnamn, ex.

19. *Ravals udde*, udde i Glotterviken i sjön Tisnaren i Skedevi sn, Finspångaläns hd, Östergötl. (Ek).

20. *Ragvaldsnäs* (Gst), fiskeläge i Gnarps sn, N. Hälsingl. tg: *Rawalls Näs* (1688 k), *Ragvaldsnäs* (1848 k), *Ravelsnäs* (Gst 1: 500 000), 3 km S om gränsen mot Medelpad (Gst 79 NO).

21. *Ravelstjärn* (Gst), tjärn i Ödenäs sn, Kullings hd, Ä. l.: *Rafwels kiärn* (1749 lh), *Rafwelkärn* (ä. Gst); *Rofwetj.* (Ek), SV om kyrkan (Gst 33).

22. *Ravalstjärn*, tjärn i Skillingmarks sn, Nordmarks hd, Värml., 1 km från norska gränsen, närmast riksröse 52 A (Gst 78).

23. *Ravelstorp*, gd i Karleby sn, Vartofta hd, Sk. l.: *Rawelstörp* (1488–90), *Rawalstorp* (1494 jb), *Rafwellstorp* (1685 jb), *Rafwellstorph* ~ *Hundztorph* (1685 jb); (Ek).

24. *Ravelstorp*, by i Gökhems sn, Vilske hd, Sk. l.: *Ragualtorpp*, *Ragualdz torpp* (1454), *Raffwalstorp* (1486); *Rowelstorp* (1534), 1,5 km Ö om kyrkan (Gst 43).

Förleden i (21) *Ravelstjärn* tolkar Hellquist (Sjönamn, s. 470) som sv. dial. *ravel* 'något dåligt' Smål. — tjärnen är mycket liten —, SOÄ (8, s. 299) som stenravel' Västergötl. Men (22) *Ravalstjärn* tolkar både Hellquist och SOV (9, s. 104) som mansnamnet *Raghvald*, likaså SOSk (13, s. 136) *Ravelstorp* av mansnamnet *Ravald*, jfr skrivningen (21) *Rafwels kiärn* och (24) *Ragualdz torpp*. Men det är 'gudastolpens offertjärn resp. offerhöjd'. Av samma namn förekommer även avljudsform, (21) *Rofwetj.* och (24) *Rowelstorp*.

(19) *Ravals udde* gränsar till *Mullsäter*. (23) *Ravelstorp* kallas även *Hundztorph*, beläget vid Åsele mosse, forntida kultsjö. Om *Mull* och *Hund* 'cunnus' se kap. 15 C. (24) *Ravelstorp* och *Valaberg: Valæbyergh* (1350), har nog namn av samma *val* 'gudastolpe'. De ligger nedanför *Odensberg*.

Liksom *Rodval* kunde genom synkope bli *Rol-* (kap. 4 E), kunde *radval* bli *Ral-*, ex.

25. *Ralbo*, by i Tolfta sn, Örbyhus hd, Upps. l.: *Rawadhabodhu(m)* (1409), *Rafvelbo* (ä. jb), *Ralbo* (1634 Rhez.).

26. *Ralby*, gd i Dannemora sn, Olands hd, Upps. l.: *Ralby* (1599), *Rallby* (1634 Rhez.).

25 ligger vid gränsen mot Olands hd och 26 vid basen av ett njurlikt dubbelnäs i Dannemorasjön.

C. *Ra(d)s-*

Liksom *Rods-*. gen. av *Rod*, blev *Ros-*, *Ross-* och *Rost-* (kap. 4 C), blev gen. *Rads-* vid *d*-bortfall *Ras-* (1, 2, 5), eljest *Rats-* med metates *Rast-* (3, 4).

a. Gränsnamn

1. *Rasberget*, berg på gränsen mellan Hede och Tännäs snr, Svegs o. Hede tg, Härjedalen (Gst 1 : 500 000).

2. *Rassen: Storrassen* och *Lillrassen*, sjöar i Hede sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, vid gränsen mot Tännäs sn (Gst 77).

3. *Rasten* ~ *Rastasjön* (Gst), sjö på gränsen mellan Rasbokils sn, Rasbo hd, och Morkarla och Alunda snr, Olands hd, Upps. l.: *Rast* (1397); (Gst 92).

4. *Rastälven*, älv i Järnboås sn, Nora o. Hjulsjö blg, Västmanl., Örebro l., delvis gräns mot Nora sn (Gst 72).

I fråga om *Rasten* och *Rastälven* avvisar Hellquist (Sjönamn, s. 469) sammanställning med fvn. *rǫst* f., emedan detta ord i nordiska språk endast betyder 'vägsträcka'. Han sammanställer *Rast-* i vattennamn med verbet *rasa*, som står i avljudsförhållande till fvn. *rása* 'fara med stor fart' eller med ett grekiskt verb med bet. 'flyter, strömmar, skyndar' eller med sanskr. *rásati* 'ljuder, skriker, tjuter'. Typisk »lexikonforskning»! Han säger, att det vore frestande att sammanställa *Rasten* med *Rasbo* men avvisar det därför, att Rasten ligger i ett hörn av Rasbokil. Han visste ej, att förleden i båda var genitiv av *räd*, i 3 i bet. 'gräns'.

b. Kultplatsnamn

5. *Rasbo*, sn o. hd, Upps. l.: *Rasbohunderi* (1291), *Rasbo* (1343, 1406 m. fl.); *Resbohunderi* (1305), *ræsbohundæri* (1312), *Resbo* (1338), *Ræsbo* (1387); *Raasbo* (1437, 1443, 1481); *Rosboo* (1596); (Tk 11 NV).

Förleden i Rasbo tolkade v. Friesen »ur det fornsvenska *ras-* hvaraf också en sidoform *ræs-* finnes, hvilket betecknar 'vattendrag' och under formen *rås* förekommer i en hel del svenska dialekter».[1] Sahlgren anslöt sig först härtill med tillägg, att förleden »står i avljudsförhållande till *rås* 'vattendrag'». Men senare skriver han, att »vad det *ras* eller *räs*, som ingår i Rasbo, är, framgår ej klart».[2] Sammanställes namnet med de föregående, är det klart, att *Ras-* och *Raas-* är genitiv av *räd* 'gudastolpe', *Res-*, *Ræs-* kontamination av smsformen *Red-*, *Räd-* (kap. 21) och gen. *Rads-*. Dessutom förekommer *Ros-* < *Rods-* (kap. 4 C). *Rasbo*

är ej namn på någon by utan på socknen och häradet. *Bo* har här den äldre betydelsen 'odling, bygd'. *Rasbo* är 'gudastolpens socken och härad'. Två km S om kyrkan finns ett större kultområde med gravrösen och bautastenar, där även ett par namn erinrar om gudastolpe, bynamnet *Kallesta* (kap. 15 E) med bronsåldersröse och torpnamnet *Rödgrind* 'gudastolpen' (kap. 6 A och 15 A).

D. *Ran-*

Liksom till *Råd* bildas tillhörighetsavledningen *Rån-*, så betecknar *Ran-* tillhörighet till *Ra(d)* 'gudastolpe'. Det är identiskt med stammen i subst. fvn. *rani* m. 'tryne'. Torp (Ordbok, s. 513) för upp no. *rane* m. som två ord: 1. 'spids, fremragende klippe'; 2. 'stang, stake', och antar olika ursprung. Men det är ordstammen *ráðn* med vokalförkortning framför konsonantförbindelse (A. Noreen, Altisl. Gram. § 122) och betyder 'hörande till gudastolpen'.

a. Gränsnamn

1. *Ranndala*, gd i Ö. Lövsta sn, Olands hd, Upps. l., vid gränsen mot Forsmarks sn, Frösåkers hd, Uppl., Sthlms l. (Gst 92).

2 a. *Ransjön* (Gst, Ek), *ràn̲fø'n*, sjö på gränsen mellan Sunne sn, Fryksdals hd, Värml., och Ransäters sn, Kils hd: *Ransiön* (1645, 1713 lh), *sjön Ran* (Hist-geogr. lex. 1859–70), *Rannsjön* (Gst 80).

b. *Ransjöälven* i Ransäter från Ransjön till Klarälven.

3. *Ransjön* l. *Ransi* (Gst), sjö i Älvdalens sn o. tg, Dalarna, på gränsen till Särna (Gst 107).

4. *Ransan, Övre*, sjö i Åsele lappmarks tg, Västerbottens l., på gränsen mellan Norge och Sverige, mottar från Norge *Ranserelven* och avrinner åt Ö genom *Ransarån* till *Stora Ransan* i Vilhelmina sn fvb till Ångermanälven (Gst 39).

Ransjön i Värmland tolkar SOV (2, s. 64 och 18) av **Rann*, ett antaget namn för Ransjöälven, »samma ord som fvn. *hrǫnn*, gen. *hrannar* 'bölja'». Men älven har namn efter sjön. *Ran-* betecknar tillhörighet till gränsen, i 2 mellan Sunne och Ransäter, i 3 mellan Älvdalen och Särna och i 4 riksgränsen.

5. *Ranstad*, by i Stentorps sn, Gudhems hd, Sk. l.: *Ranestada* (1528), *Ranistada* ~ *Ranestada* (1540 Skjb), *Ranestad* (1549 jb), *Ranesta* (1546, 1566 jb), *Ransta* (1715 jb), vid gränsen mot Borgunda sn (Gst 43).

6. *Ransta*, by och hgd i Kumla sn, Övertjurbo hd, Västmanl.: *ra(n)sta* (1361), *Rannesta* (1652); *randæstum, -om* (1312, 1390, 1392), vid gränsen mot Kila sn (Gst 83).

Förleden i dessa namn tolkar SOSk (4, s. 70) som mansnamnet *Rane*. Men det är best. form av adj. *ran-* 'hörande till gränsen'. 6 hörde på medeltiden till både Kila och Kumla snr och kallades därför 'gränsbostället'. Det skrevs på 1300-talet *randæstum*, jfr *Randædhall* (kap. 18 C). Det är i båda fallen *rann-*, »förbättrat» till *rand-*.

b. Kultplatsnamn

Ran- förekommer som förled till namn på fruktbarhetskultplatser, särskilt anordnade som stensättning, hult, vi o. d. (7–12) eller höga berg (13, 14) och näs (15–19). De finns särskilt i Västergötl., Värml. och Härjedalen.

7. *Ranstena*, skeppssättning vid Askeberga (kap. 15 E) i Vads sn, Vadsbo hd, Sk. l.

8. *Ransten, Rannesten* (Gst 74), by i Sundby sn, Ö. Rekarne hd, Södermanl.: *Ranasten* (1384), *ranastene* (1431).

Ransten antar Hellquist (Ordbok 3 uppl., s. 1072) efter Indebetou ha namn av en borglämning på ett berg N om byn. Men namnet är identiskt med *Rödsten* (kap. 6 A) och *Råsten* (kap. 18 A), dvs. 'gudastenen'. (7) *Ranstena* är pluralis om skeppssättningen; i 8 finns flera fornminnen, bl. a. en ättehög på ett berg Ö om byn.

9. *Ranahult*, *ra̲'nhɵlt*, gd i Larvs sn, Laske hd, Sk. l.: *Rannehulttth* (1566 jb), *Rannahulttth* (1567 jb), *Ranehullt* (1582 jb); (Gst 43).

10. *Ranåker*, gd i Skånings-Åsaka sn, Skånings hd, Sk. l.: *jn Ranakrum* (1304, 1390), *Ranaker* (1445), *Rånakra* (1563 tl).

Förleden i 9 och 10 tolkar SOSk (9, s. 14 och 10, s. 63) som mansnamnet Rane och slutleden som 'skog' resp. 'åker'. Men det är gudastolpens offerlund resp. kultåker.

11. *Ranagården*, gd i Vässby by, Längjums sn, Laske hd, Sk. l.: *Ranag.* (1685 jb), 1 km V om kyrkan (Gst 43).

Ranagården ligger i byn Vässby: *Wesby* (1426; 1546 tl). Lundahl tolkar det som Västby efter ett enstaka belägg *Wästby* från 1475. Men detta är typisk »förbättring», sedan man glömt den ursprungliga betydelsen. Vässby var till år 1889 socken: *Vesby S.* (1550 jb), *Wesby S.* (1566–1590 jb), *Weesby S.* (1600 jb), ett minne från den tid, då här var bygdens 'vä' med gudastolpe och därtill hörande boställe, *Ranagården*.

12. *Ransäter*, *rán̲sæt̲*, sn och gd i Kils hd, Värml.: *Ranesetth(e)r* (1503 skl), *Ran(n)esätt* (1540 jb), *Ransete* (1580 tl), *Ransätters Sn* (1765, 1877 jb).

Förleden i *Ransäter* tolkar SOV (8, s. 32) som **Rann* Ransjöälven och *säter* som 'fäbod'. Men Ransäters kyrka ligger ej vid Ransjöälven utan vid Klarälven, och detta centrum har icke varit 'fäbod' utan sätesgård vid gudastolpen på udden mellan Ransjöälven och Klarälven. Samma namn, *Ransätter*, har använts om prästgården i Nedre Ullerud (kap. 11 A). Det var tydligen term för sätesgård vid forntida gudastolpe.

13. *Rankleven, ràŋnklᵇæ'i̯va*, berg (681 m) i Lima sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna: *Rångklefweberghn* ~ *Rånbäcksheden* (1674 k), *Ranklöv* (Gst 102 konc.), *Rönnkleven* (Gst).

14. *Rankleven*, berg i Borgsjö sn, Medelpads v. tg: *Ranklöfwen* (1689 k), *Rangklöfwen* (1724 k), *Ranklof* (1739 k), *Ranklefwa* (1771 k), *Randklöfven*.[1]

Slutleden är sv. dial. *klev* f. 1. 'högt och brant berg, brant backe', 2. brant stig uppför ett berg (Rietz, s. 327), fvn. *kleif* f. 'brant höjdsluttning' i avljudsförhållande till mlty. *klif*, angsax. *clif* '(brant) klippa', och till verbet fvn, *klifa* 'klättra', mlty. *cliven*. Man har diskuterat ursprungsbetydelsen. J. de Vries (Wörterbuch, s. 316) finner skillnaden mellan *kliva* och *klif* svårförklarlig och tillgriper därför sin »käpphäst», die Technik des Lehmschmierens. Men både mlty. *klif* och fvn. *kleif* är en höjd, där man måste 'klättra' för att bestiga den. Därur kommer bet. 'brant stig'. Ordet har ibland sammanblandats med *klöv* < *klyf*, så (13, 14) *klöv*, *-klof*; se *Rödklöv* , s. 59.

Förleden är *Ran-* 'hörande till gudastolpen', talspr. *Rang-* framför *k*, yngre *Rång-*, jämte avljudsformen (13) *Rönn*. Namnen betyder 'gudastolpehöjderna'.

15 a. *Rannäs*, by i Forsheda sn, Västbo hd, J. l., vid

b. *Rannässjön: Rannäs sj.* (Gst), *Rannäsa sjö* (Ek), i Forsheda och Torsbinge snr med två näs (Ek 5 D 7 g).

16 a. *Ranberget*, berg i Tännäs sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Ramberget* (Modin, Gst 1: 500 000), *Randberget* (Gst 76), vid basen av S-udde i Lossnen.

b. *Ranbergsvallen*, fäb. i Tännäs sn på S-sidan av a: *Rambergsvallen* (Gst 1: 500 000), *Randbergsvallen* (Gst 76).

Då man ej förstått förledens betydelse, har man tillgripit folketymologisk skrivning *Rand-* eller *Ram-* enligt E. Modin (aa, s. 202) av *rafn*. Men det är *Ran-* med *n* > *m* framför *b* (A. Noreen, Altschwed. Gram. § 277: 1), åsyftande bergets läge vid udden — gudastolpen.

17 a. *Ransjön*, sjö i Linsälls sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Raan* (1645), *Ransjöarne* (1801 k), *Ransjön* (1866 k, Gst 1: 500 000); *Övre* och *Nedre Randsjön* (Gst 77).

b. *Ransjö*, by i Linsälls sn vid a: *Rannesjö* (1562), *Ransjö* (1696, 1801 k, Modin, Gst konc., Gst 1: 500 000), *Randsjö* (Gst 77).

18 a. *Ransjön*, sjö i Hede sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Ransiön* (1645), *Ransjön* (1866 k, Gst 1: 500 000); *Rådsjön* (1801 k), *Randsjön* ~ *Randsundssjön* (Modin), *Randsundsjön* (Gst 77).

b. *Ransjö*, by vid a: *Ransjö* (1866 k, Gst 1: 500 000), *Ransundet* (Gst konc.); *Randsundet* (Modin, Gst 77).

Förleden i *Ransjö* härledde Modin först av mansnamnet *Rafn*, sedan av ån *Råndan*, som ej förklaras.[2] (17) *Ransjön* har dock ej något samband med ån *Råndan*. *Ransjö* är 'sjön som hör till gudastolpen' på näset mellan Övre och Nedre Ransjön. På sjöns V-sida är en kulle, *Hovbacken*.

Till skillnad från 17 kallas 18 på Gst efter Modin *Randsundet* och sjön *Randsundsjön*. Då sjönamnet syftar på det av ån bildade näset, bör förleden i sjönamnet ha samma form som i ånamnet, *Rånsjön* med byn *Rånsjö*, liksom *Rånån* (kap. 18 C). Så upprätthålles bäst skillnaden mellan 17 och 18.

Näsen var så kända som fruktbarhetskultfallos, att man av *rad* med tillhörighetssuffixen *-ning* gjorde en appellativ benämning på marken omkring ett bäcknäs:

19. *Raningen*, mark i Bygdeå sn, Västerbotten, vid sammanflödet av en bäck med Ratutjärnbäcken, avd. A (Ek 21 K 3 b).

E. *Rans-*

Sedan avledningsändelsen *-n* upphört att vara produktiv, kunde *Ran-* få genitiv-*s* i analogi med *Rads-*, ex.

20. *Ransberg*, sn i Vadsbo hd, Sk. l.: *Ransbiergh* (1350), *Ransbyærch* (1376), *Ransbærhga sokn* (1413), *Ransb(e)rgh* (1460, 1488), *Raansb(e)rgh* (1412, 1466, 1480); *Rampsbærga sokn* (1405), *Rampnsbærgh* (1413), *Ramsbergha* (1416, 1439), gränsar mot Kåkinds hd (Gst 44).

21. *Ransberg*, hgd i Skålleruds sn, Nordals hd, Dalsl.: *Ransbiärg* (1305), *Ransberg* (1552 jb), *Rån(n)sbärg* (1567, 1580 jb); *Rafnsbergh* (1540, 1550 jb), *Ramsberg* (1551 jb), nära gränsen mot Ånimskogs sn, Tössbo hd (Ek).

22. *Ransberg*, egendom och järnverk i Ransäters sn, Kils hd, Värml.: *Öfre Ranssätters hammar* (1667 jb), *Ransberg* (1760 lh), vid Ransjöälven.

Förleden i *Ransberg* tolkar SOÄ (15, s. 68) av mansnamnet *Ramn* och Assar Janzén (NoB 1942, s. 71) av fågelnamnet fsv. *rampn*, fvn. *hrafn* 'korp'. Men det är *Ran-* 'hörande till gränsen' med analogiskt *-s*. (20) *Rampns-* och (21) *Rafns-* är typisk »skrivaretymologi» (se ovan). Sekun-

därt ursprung har förleden i (22) *Ransberg*, som betyder 'berget vid Ransjöälven' (Ek).

23. *Ransby*, by i Lysviks sn, Fryksdals hd, Värml.: *Ransbyn* (1540 jb), vid Övre Fryken nära gränsen mot Fryksände sn (Ek).

24. *Ransby*, *ra'ṣbı*, by i Dalby sn, Älvdals hd, Värml.: *Ransby* (1503 skl), *Ran(n)sbi(n)* (1535 ml), *Raasbynn* (1600 tl), på ett näs, bildat av en krök av Klarälven (Gst 94).

Även dessa tolkar SOV av personnamnet *Ramn*. Men *Rans-* har samma betydelse som alternativformerna (24) dial. *Rass-* och *Raas-* 'hörande till gränsen resp. gudastolpen på näset'.

25. *Ransvik*, båthamn o. badplats nära Mölle, Brunnby sn, Luggude hd, M. l.: *Rantz Wijk* (1712), *Randsvik* (1831), *Ransvik* (1917 Ek).

Ran- har tolkats som *ravn* 'korp'.[3] Men det är *n*-avl. av *rad* 'gudastolpe', syftande på den V-udde, som kallats *Giels Udde* (1685 k) av *hjäll* 'gudastall' (kap. 15 D).

F. *Rag-* och *Ratt-*

Som förled till gräns- och kultplatsnamn användes även adjektiven *radhugher* och *radhuter*.

1. *Ragge Sten* (1759 k), råsten på Stubbarps bys fälad i Brunnby sn, Luggude hd, M. l.[1]

2. *Raglunda*, by i Köpings sn, Åkerbo hd, Västmanl.

Rag är synkoperad form av adj. **radug* 'hörande till gudastolpen' liksom *Råg-* av **rådug* (kap. 18 D). Vid Raglunda fanns förr en långsmal bautasten med avrundad överända, som rödfärgats med blod vid höstslakten. (Meddelat efter fadern av kamrer Gustaf Jansson, f. 1871, genom ingenjör Oskar Björnänger, Köping). Byn har fått namn av offerlunden vid denna gudastolpe.

3. *Rattholmen*, holme i Siljan, Dalarna: *rattaholm* (1440), *Ratta holmen* ~ *Rattholmen* (1767–68 k), råmärke mellan Sollerö sn samt Strandbygge och Östbygge fjärdingar av Mora sn (Gst 103).

4. *Rattsjön*, sjö i Vitsands sn, Fryksdals hd, Värml.: *Rätt Siö* (1657 k), *Rättsiön* (1742 k); *Ratt Siön* (1788 k); (Ek).

5. *Rattsjön*, *N.* och *S.*, sjöar i Dalby sn, Älvdals hd, Värml.: *Radsjöarna*, varifrån Rattsjöälven kommer (Ek Övre N. Gst 95).

Ratt- härleder SOV (2, s. 65 och 14, s. 86) av *rat* 'avfall, skräp' eller *rad* 'långsträckt jordrygg' men finner ej denna naturformation särskilt märklig för dessa sjöar. Lindén utgår för 3 från *ratt* 'styrhjul' men

finner detta omöjligt, varför han i stället antar en sms. *rā-ætt* av *rā* 'rågång' och *ætt* 'väderstreck' i bet. 'horisontavsnitt'.[2] Detta kan dock ej gälla *Rattsjön*, som ej ligger vid gräns. *Ratt-*, best. form (2) *ratta-*, är adj. *radhuter* 'försedd med gudastolpe', alternativt (4) *Rad-* och *Rätt-* (kap. 21). (4) *Rattsjön* har fått namn av sjöns långsmala fallosform; grannsjön heter Aspsjön (kap. 15 E); 5 har namn av fallosnäset mellan N. och S. Rattsjön.

Kap. 21. *Räd-* i ortnamnsförled

A. *Rä(d)-*

Liksom *Rud* och *Rod* hade smsformerna *Ryd-* och *Röd-*, hade *Rad* smsformen *Rä(d)-*, som bevarats huvudsakligen i Dalarna.

a. Gränsnamn

1 a. *Räbäck*, bäck som utgör gräns mellan Mora och Orsa snr o. tg, Dalarna, nu Kvarnbäckens nedre del (Gst 103).

b. *Räbäcksön* (1798 lh), nu Styvmorsh. i Orsasjön.

2 a. *Rädan*, å i Våmhus sn: *Rödan* (1730), *Rodan* (1730 k), från (3) V. Rädsjön utmed gränsen mot Orsa sn (Gst 103).

b. *Rädklitten*, berg i Våmhus sn: *Röökleet* (1676), *Rödeklitt* (1699), invid Rädan.

c. *Rädbjörka*, *ræ̠borʃʂa*, fäbodar i Våmhus sn: *Rädhebiörckan* ~ *Röbäckia* (1663 jb), vid Rädan.

d. *Rädmyren*, fäbodar i Våmhus sn vid a.

3 a. *Rädsjön*, *Östra* och *Västra*, sjöar i Orsa resp. Våmhus sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna: *Rääsiöija* (1676), *Rö-siöarne* (1692), på varsin sida om sockengränsen (Gst 103).

b. *Rässåsberget*, berg i Våmhus 1 km V om V. Rädsjön.

4 a. *Rädsjön*, sjö i Sollerö sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna, nära gränsen mot Venjans sn (Gst 96).

b. *Rädån*, å från Rädsjön till Kettbosjön i Venjans sn.

5. *Räsjön*, sjö i Malungs sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna, nära gränsen mot Venjans sn (Gst 95).

6. *Rädsjö*, by i Järvsö sn, V. Hälsingl. tg, alternativt *Rossen* (kap. 4 B), vid gränsen mot Alfta sn (Gst 109).

I fråga om Orsanamnen avvisar Lindén tanken på släktskap med dalmålets *röda*, *räda* 'röding' eller *rö*, *rä* 'rörvass' då ingendera finns på dessa platser. Han anser dem bildade »på ordet *rå*, dial. *råd* 'gräns-

märke, gräns' eller en annars okänd nära liktydig avledning därav, *rä, *räde.»[1] Men det är *räd-*, smsform av *rad*, eller (2 c) *Rädhe*, gen. av *Räda* f.; jfr *Röda* (kap. 13 B). Alternativt förekommer avljudsformen (2) *Rod-*, (6) *Ros-* med smsformen (2, 3) *Rö(d)-*, *Röde-*.

b. Kultplatsnamn

7. *Rätjärn*, tjärn i Orsa sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna: *Rätj.* (Gst 103). Lindén antar, att förleden är dial. *rä* 'rö, rör- eller bladvass'.[1] Men läget visar, att *Rä-* är smsform av *rad* 'gudastolpe' efter *Näsen* i tjärnen, som utgör rest av en sjö, nu myr. Av denna rod har även *Röstberg* (kap. 7 A) fått namn.

8. *Räväla*, by i Grangärde sn, Västerbergslags tg, Dalarna: *Refuola* (1628), *Räfhåla* (1634), *Räfuåla* (1650 jb); (Gst 89).

Rävåla har Ståhl (NoB 1934, s. 118) tolkat av *räv* och *vål* »en risig och snårig plats där rävar hålla till»; jfr den folketymologiska skrivningen *Räfhåla* (1634). Så har dock en by aldrig uppkallats. *Räd-* är smsform av *rad* 'gudastolpe'. Namnet är identiskt med *Raval* (kap. 20 B), ett tavtologiskt uttryck för gudastolpen. Byn ligger i ett forntida kultcentrum vid sjön Saxen med Styggviken. Synkoperad form av samma ord utgör förled i flera namn särskilt i Västmanland och Dalarna (avd. C).

B. *Rät-*

Liksom *Röd-* framför *s* blev *Röt-* (kap. 6 C), så kunde *Räd-* bli *Rät-*, ex.

1 a. *Rätan*, sn i Bergs tg, Jämtl.: *Rætan* (1481, 1513), *Rethan* (1567, 1568 jb), *Ræthen* (1561), *Rätenn* (1565), *Räthns sochn* (1565), *Räthens sochn* (1566); *Rathan* (1543), gränsar mot Härjedalen och Medelpad (Gst 77).

b. *Rätansbyn*, by i a: *Räthan* (1565 jb), *Rethan* (1568), på näset vid Ljungans utlopp ur Rätanssjön.

Rätan är visserligen gränssocken men har nog fått namn av kyrkbyns läge på udden vid Ljungans utlopp ur den sjö, som nu heter Rätanssjön men förr nog **Rädsjön* 'gudastolpesjön', varav **Rätsjön*. Härav fick udden (och socknen) namnet *Rätenn* eller *Rätan* ~ *Rathan*, jfr *Ratan* i Västerbotten (s. 232).

C. *Räll-*

Liksom *Radval* hade den synkoperade formen *Ral* (kap. 20 B), blev *Räval* genom synkope *Räl*, som betecknar 'gräns' (1–6) och 'kultplats' (7).

1 a. *Rälln*, sjö i Västmanl., Örebro l., genom vilken gränsen går mellan Ljusnarsbergs sn o. blg samt Ramsbergs sn o. blg (Gst 81).

b. *Rälberget*, berg i Ljusnarsbergs sn vid a och by.

c. *Rällsån*, å i Ramsbergs sn från a till Norrsjön och byn *Rällså*.

2 a. *Rällsjön*, sjö i Nedansiljans tg, Dalarna: *rälle siön* (1619 db), *Rellsiön* (1640-t. k), med gräns mellan Leksands och Bjursås snr (Gst 97).

b. *Rällsjöbo*, by i Bjursås sn vid norra stranden av a.

3 a. *Rällhålet*, myrområde i Lillhärdals sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, invid gränsen mot Älvdalens sn, Dalarna (Gst 107).

b. *Rällan*, å från a till Rotälven i Älvdalen.

c. *Rälldalen, Övre* och *Yttre*, fäbodar i Älvdalen i Rällans dalgång.

4. *Rällvålen, Västra* (773,6 m) och *Östra* (814 m), berg på gränsen mellan Lillhärdals sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, och Älvdalens sn o. tg, Dalarna (Gst 107).

Sjönamnet (1) *Rälln* härleder Hellquist (Sjönamn, s. 502) av sv. dial. *ralla* 'skvallra', som han tror även kunna betyda 'larma' och syfta på ån. Lindén tror, att (2 a) *Rällsjön* och (3 b) *Rällan* innehåller ordet *rälla* f. < *røydla* 'röding'.[1] Men forntida sjöar har aldrig erhållit dylika abstrakta namn eller uppkallats efter eventuella fiskar. Alla dessa namn kommer av *räval*, synkoperat *räl-* 'gräns'.

5. *Rällinge*, by i Helgarö sn, Åkers hd, Södermanl.: *Rethlingj* (1257), *rællinge* (1337), *Rædhlinge* (1355), på gränsen mot Fogdö sn (Gst 74).

6. *Rällinge*, by i Lunda sn, Jönåkers hd, Södermanl.: *rellinge* (1357), vid gränsen mot Stigtomta sn (Gst 56).

Ståhle (aa, s. 516) tolkar *Rällinge* av no. dial. *rad* 'stor bank av grusig eller stenig jord' och anmärker, att båda byarna ligger »på steniga moräner». Men det finns ej något subst. *rälling* 'morän'. Det är *Räwal-* med tillhörighetssuffixet *inge* och betecknar bebyggelsen 'vid gränsen'.

7. *Rälla*, gd i Högsrums sn, Slättbo hd, Öl.: *rælle* (1453, 1473), *Rælla* (1507).

Utom gården har en beteshage detta namn, sannolikt gudastolpens plats.

D. *Ränn(e)-*

Förleden *Ränn(e)-* i ortnamn har tolkats på olika sätt, särskilt av trädnamnet *rönn* eller verbet *ränna*. Men det är *i*-omljutt tillhörighetsadj. *radina* till *rad* 'gudastolpe, gräns' liksom *rönn(e)-* till *rod* (kap. 8 C). *Ränne-* blir genom synkope *Ränn-* särskilt i Svealand och Norrland.

a. Gränsnamn

1. *Rännekulla*, gd i Gingri sn, Ås hd, Ä. l.: *Runekulla* (1645 lh), *Runkulla* (1646 k); *Ronekulla* (1560 jb); *Rönekolla* (1554 tl); *Rödhekolla*

(1574 jb); *Rånekulla* (1660 jb); *Rännekwlla* (1650 jb), vid gränsen mot Vedens hd (Ek).

2. *Rännefalan*, by i Slöta sn, Vartofta hd, Sk. l.: *på Renne Fal(er)ne* (1565 jb), *Rennefalann* (1587 tl), *Rännefahlan* (1685 jb), vid gränsen mot Skörstorps sn (Gst 43).

Förleden i 1–2 tolkar SOÄ (14, s. 34) och SOSk (13, s. 200) som västgötsk dialektform *ränne* 'rönnskog, rönndunge', likaså Sahlgren (NoB 1929, s. 62 f.). Variantformerna (1) *Rone-*, *Råne-* förklaras vara »numera försvunna dialektuttal». Lundahl anmärker om 2, att marken nu är uppodlad, varför något stöd för denna tolkning ej kan hämtas på platsen. *Ränne-* är i dessa namn identiskt med förleden i appellativet msv. *rennewedh*, som användes i ett finlandssvenskt rågångsutslag från 1465 om stängsel över en rågång. Söderwall översätter det med »gärdsel?» Men det är 'gränsved', som man fick ta till stängslet. (1) *Rännekulla* är ett tavtologiskt uttryck för 'gränsröse'. (2) Rännefalan 'gränsmarknadsplatsen' kallas äldst *Skyeditt* (1563 jb) av sv. dial. *skede* n. 'rågång'.

3. *Rännberg*, *Ränneberg* (Gst), berg i Östmarks sn, Fryksdals hd, Värml.: *Ränneberget* (1770 lh), 1200 m V om Röjdån (kap. 7 C); (Gst 87).

4 a. *Lillränneberg*, berg i Östmarks sn 4 km Ö om riksgränsen.

b. *L. Ränneberg*, by vid a.

5. *Rännselleden*, del av fjället Fjätervola i Idre sn, Särna o. Idre tg, Dalarna, förr väg från Idre till byn Lillfjäten (Gst 81 NO).

Medan SOÄ och SOSk tolkat *Ränne-* i dylika namn som 'rönn', säger SOV (2, s. 81), att förleden i 3 och 4 har »okänd härledning». Men den betecknar bergens läge vid gränsen. För 5 har man antagit verbet *ränna* i bet. 'åka skidor',[1] fast leden är huvudsakligen sommarled. Namnet betyder 'gränsselleden', till sälhuset vid gränsen mot Härjedalen.

b. Kultplatsnamn

6. *Rännhögen*, bronsåldershög vid Herregårn i Åsaka sn, Barne hd, Ä. l., med bautasten.

7. *Rännedalen*, gd i Skallsjö sn, Vättle hd, Ä. l.: *Rännedallen* ~ *Rönedall* (1608 jr), *Rennedalen* (1654, 1711 k), *Rendalen* (Gst), i dalgången från Viebosjön till Sävelången (Ek).

8. *Rännenäs*, hgd i Skummeslövs sn, Höks hd, Hall.: *(Ren)denäs* (1436). *Renneness* (1471); *Rönnenäs* (1825 jb), vid Smedjeåns S–Ö-krök (Gst 8).

9. *Rännelanda*, *ræ̱nlån̠*, sn i Valbo hd, Dalsl.: *Rendelande k.* (1531), *Rendelandh s.* (1541 jb), *Renland s.* (1557), *Ränlanda sn* (1660 jb), gränsar mot Bohuslän (Ek N).

7 förklarar SOÄ (13, s. 100) liksom 1 och 2 av *rönn*. 8 sammanställer SOH (1, s. 44) med verbet *ränna*, ehuru »Anledningen är oklar». 9 anser SOÄ (18, s. 93) vara »av samma oklara ursprung som i det no. häradsnamnet *Rennebu*». Dess kyrka ligger vid det ånäs, som bildas av Ørklas N–V–N-krök och en biflods S–V-krök. 7 och 9 har namn av gudastolpar, i 7 vid det vi, som ingår i *Viebosjön*, och i 9 vid det *land*, 'odlat område', som finns vid kyrkan. Utom detta har socknen två liknande områden, vid *Härsjön* 'offerplats-' och *Rud* 'gudastolpen'.

10 a. *Rännån* (Gst 1: 500 000), *Rändan* (Gst), å i Hede sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, biflod till Ljusnan (Gst 76 och 77).

b. *Rännsjön* i Tännäs sn, på Lillfjället, källsjö till a (Gst 71).

c. *Rännvallen*, fäbod i Hede sn vid a (Gst 71).

11. *Rännhån* (Gst 1: 500 000), *Rändhån* (Gst 77), utvidgning av Ljusnan 1 km nedanför Rännåns os i Ljusnan.

12 a. *Ränningarna, Öv.* och *Ytt.*, sjöar i Tännäs sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen: *Rönningarna* (Gst 1: 500 000), *Rändingarna* (Gst 76) med flera näs, källsjöar till Rånån (kap. 18 C).

b. *Ränningsvallen*, fäb. vid Öv. Ränningen: *Rändingsvallen* (Gst).

c. *Ränningsvålen* (Gst 1: 500 000), fjäll 2 km S om Öv. Ränningen *Rändingsvålen* (Gst 76).

10 tolkar O. Rygh (Norske Elvenavne, s. 190) liksom liknande namn i Norge av *renna* 'løbe' utan antydan om sakskäl. Men *Ränn-* betecknar här näset mellan åns S-lopp och Ljusnans N-lopp. Detta gudastolpenäs har även givit namn åt 11. Slutleden *-hån* är fvn. *hár*, dial. *hå* 'årtull', sanskr. *canku-* 'påle', ursprungligen 'fallos'. Att även 'hajen' kallats *hár*, *hå*, beror på dess fallosform. (12) *Ränningarna* jämte avljudsformen *Rönningarna* har dessa sjöar kallats på grund av deras fallosnäs. På ett sådant i Yttre Ränningen har tydligen funnits ett gudastall, varom den närbelägna *Hjällåsen* vittnar (kap. 15 D).

13. *Rännö*, by i Tuna sn, Medelpads v. tg: *Ranuhø* (1314), *Ranije* (1535 jb), *ranna* (1543), *Rannö* (1545 jb), *Rani* (1547 jb), *Rannij* (1562 jb), vid *Rönnöån*, som från V utfaller i *Rännöbodsjön* mitt för dess utpräglade näs (Gst 79 NO).

14. *Rännön* ~ *Rönnön*, by i Offerdals sn o. tg, Jämtl., på näset mellan Rännösjön och Landösjön (Gst 59).

Om *Rännö* säger Nordlander: »Möjl. af isl. *rani* m. tryne, äfven i ortnamn brukadt för att utmärka något utskjutande, t. ex. foten af ett

berg».[2] Detta är det enda riktiga uppslaget till tolkning av *Ränn-* i ortnamn, ehuru N. ej förstått ordets ursprung. (14) *Ränn-*, (13) *Rann-* med stamordets vokal, betecknar tillhörighet till *rad* 'gudastolpen', här näsen vid Rännöbodsjön resp. mellan Rännösjön och Landösjön. (13) *Ranu-*, *ranna* betecknar ån, som fått namn av gudastolpenäset. (14) *Rönn-* uppfattade H. Geijer som folketymologi,[2] men det är avljudsformen. Slutleden är icke *ö* utan *hø* 'höjd', betecknande näsens höjd.

Då *-n* icke längre var levande som tillhörighetssuffix, kunde det utökas med *-er* (kap. 3 C) och därtill *-s*, ex.

15. *Ränneslöv*, sn och by i Höks hd, Hall.: *Randersleef* (1351), *-löf* (1408), *Rannirsloff Sogn* (1505); *Rennersloff s.* (1646 jb). Kyrkan ligger på ett näs, bildat av Smedjeåns SÖ–NÖ-krök (Gst 8).

Förleden förklarar Sahlgren (SOH 1, s. 42) som »mansnamnet *Randver*, som utvecklats till *Rännes-*» och slutleden som »*löv* (*lev*) 'arvegods'». Men *Rännes-* är 'gudastolpen' vid Smedjeåns krök och *loff*, *löf* 'trolldomsplats'. *Ränneslöv* har samma betydelse som *Roalöv* (kap. 4 A).

E. *Rätt-*

Förleden *Ratt-* (kap. 20 E) kan även ha *i*-omljud. *Rattsjön* i Värmland skrevs äldst *Rätt Siö* (1657), senare *Ratt Siön* (1788). *Rätt-* (< adj. *ræd-huter*) har i andra namn fixerats, ex.

1. »*Rätt stenar* melan Dalsebo och Melingarums ägor» (Rhezelius 1634), skälstenar mellan Dalsebo i Vena sn och Mellingerum i Kristdala sn, Tunaläns hd, Kalmar l.

2. *Rättesten* (1652 k), råsten i rågången mellan By sn, Dalarna, och V. Färnebo sn, Västmanl.

3. *Rätteplatz* (1717), tingsplats i Råda sn, Kållands hd, Sk. l.

4. *Rättvik*, sn i Nedansiljans tg, Dalarna: *rättavik* (1442), *rettewikx* ∼ *retwikx* (1456), *rætwik* (1517), *Rettvik Sokn* (1539 jb).

Namnet har tolkats som »den Räta wiken, som sjön Siljan till denna orten utskjuter, hwilken går alt till Kyrkan».[1] Lindén ansåg, att namnet ursprungligen betecknat Lerdalsviken »en mindre vik med raka stränder (i rät vinkel), Enåns mynningsvik, vid vilken Rättviks kyrkbygd är belägen».[2] Men kyrkan ligger ej vid denna vik. Ståhl anser det troligare, att namnet avsett »själva den stora viken».[3] Med denna tolkning har han dock svårt att visa vari det 'räta' består, och varför socknen fått detta namn. Men *Rätt-* är **räduter* 'som hör till gudastolpen'. Namnet skrivs också *Rädewijks Sochn* (1676 k), som Lindén haft svårt att förklara. Den som skrivit detta, har identifierat *Rätt-* med *Räde-*, gen. av *räda* (avd. A). Båda förlederna betecknar gudastolpen på det näs, där kyrkan nu står, socknens mest kända karaktäristikum. På samma sätt betyder (3) *Rätteplatz* gudastolpeplatsen på *Rodho aass* (1457) och (2) *Rättesten* gudastolpestenen i rågången.

Kap. 22. *Red-* i ortnamnsförled

Av namnen på *Räd-* och *Rän-* hade några belägg *e*-vokal: A (8) *Refuola;* B (1) *Rethan;* C (5) *Rethlingj*, (6) *rellinge;* D (2) *Rennefalann*, (7) *Rendalen*, (8) *Renneness*, (9) *Renland*, (15) *Rennersloff*, E (4) *retwikx*. De är ej blott skrivvarianter utan bör sammanställas med namn, som fixerat *e*.

A. *Red-*

a. Gränsnamn

1. *Redberga*, *rọ̀bærja*, hgd i Marka sn, Vilske hd, Sk. l.: *Rebb(er)gha* (1562 tl), *Redberge* (1566 jb); *Reeffberg(h)a* (1567, 1568, 1589 tl); *Räbbergha* (1546 tl), *Räbbergia* (1641 jb); *Råberga* (1545, 1564 jb); *Ribbergh* (1590 jb); *Rödberga* (1577 jb), gränsar mot Falköping (Gst 43).

Förleden i *Redberga* härledde Lundahl (SOSk 14, s. 43) på grund av belägget *Reeffbergha* av subst. *rif* 'revben', som han antog kunnat betyda 'höjdsträckning'. Ståhl (NoB 1962, s. 7) antar i stället subst. *rydh* (< *riudh*) 'röjning' med framför *bb* förkortad vokal, som över *i* utvecklats till *e*. Dessa godtyckliga »ljudlagar» stämmer dock ej med äldre belägg som *Rä-*, *Rå-* och *Röd-*. Däremot är de varianter av *Rå-* 'gudastolpe': smsformen *Rä-* ∼ *Red-*, avljudsformerna *Ri-* (< *Ryd-*) och *Röd-*. *Reeff-* är »förbättrad» skrivform i analogi med *Ræwunda* o. d. (kap. 20 B:10). Herrgården ligger på en sandås som likt en fallos skjuter ut i jordbruksslätten.

2. *Regarn*, ö i Sorunda sn, Sotholms hd, Södermanl., Sthlms l.: *Regarn* (1716), vid gränsen mot Rönebo o. Hölebo hd, Södermanl. l.

Förleden i *Regarn* ansåg Lindroth (Fornvännen 1914, s. 180) troligen vara *rif* 'rev i sjön', och häri instämde Sahlgren (NoB 1956, s. 108). Men det för ön karaktäristiska är ej något rev utan att den långsmala ön (*garn*) är häradsgräns.

3 a. *Redsjön*, sjö i Enångers tg, Hälsingl., på gränsen mellan Enångers, Nianfors och Njutångers snr (Gst 84 SO).

b. *Redsjö*, by i Nianfors sn vid a.

På *Redsjön* i Hälsingland är råmöte för tre socknar.

4 a. *Rebro*, by i Tillberga sn, Siende hd, Västmanl.: *Redhæbro* (1371), *redhabro* (1385), *Rædhabro* (1404); *rethabro* (1377), *ræthabro* (1378), och b. *Skarprebro*, by i Hubbo sn: *Skarparedho bro* (1378), på varsin sida om Lillån, som där är sockengräns (Gst 83).

Förleden i *Rebro* uppfattar Ståhl (NoB 1962, s. 3) som personnamnet **Redhe*. Men det är smsformen *rædh*, gen. plur. *Rædha-*, alternativt *rædha* f., gen. *-redho* 'hörande till *rad*, sockengränsen'.

5. *Redinge*, by i Grebo sn, Bankekinds hd, Östergötl.: *redhungu(m)* (1361), *Redhunge* (1370), *Rædhangum* (1411), *redinge* (1472); *Rødhunge* (1437), 500 m S om Bankekinds och 300 m V om Värna sngräns (Gst 45).

Ståhle (aa, s. 150) uppfattar 5 och liknande namn som »inbyggarnamn, bildade till ortnamn på *-ing*, *-inge*». Men avledningsändelsen betecknar byns tillhörighet till stamordets sak, här *rad* (*rod*) 'gudastolpen' vid sockengränsen.

6. *Redeby*, by i Asby sn, Ydre hd, Östergötl.: *Red(h)aby* (1540, 1556 jb), *Redby*, *Rydeby*, *Rödeby* (1545), *Redeby* (1555 jb), vid gränsen mot N. Vi sn (Gst 36).

7. *Reaby*, by i Gränna sn, Vista hd, J. l.: *in Rydhwby* (1344), *Rithaby*, *Ridhaby* (1377), *a Ridhbo thinge* (1411), *Ridhaby* (1411); *Redhaby* (1462), *Redheby* (1525); *Rodeby* (1498), vid gränsen mot Ölmstads sn (Gst 35).

Förleden i *Redeby* antog Hellquist (Ortnamn på *-by*, s. 61) vara mansnamnet *Redhe*. Norrby sammanställde den med 'röjning' men ansåg det själv mindre tillfredsställande.[1] Detta uppslag upptogs av Ståhl (NoB 1962, s. 1 f.), som utgick från *rydha* gen. sing. l. plur. av *rydh* (<*riudh*) f.l.n. och sökte med ljudlagar förklara vokalvarianterna. Men *Redeby* utgår liksom förleden i 1–5 från *rad* 'gudastolpe, gräns'. Alternativt förekommer avljudsformen *rud* > *rod*: (7) *Rydhwby* > (6) *Rydeby* och *Rödeby*, (7) *Rodeby*, gen. av *ryda*, *röda*, *roda*, samt (7) *Ridhaby*, gen. av *rydh*. (av *rud*) 'gudastolpeåkern vid gränsen > -gården > -byn'.

8. *Restad*, by i Vånga sn, Finspångaläns hd, Östergötl.: *in Rædherstadum* (1376), *Redhestadum* (1405), vid gränsen mot Memmings hd (Ek).

9. *Restad*, gd i V. Husby sn, Hammarkinds hd, Östergötl.: *i Redhestadhum* (1410), *Redhastadhum* (1413), *rædestade*~*redestadhe* (1485), vid gränsen mot Drothems sn (Gst 56).

Restad är 'gudastolpeegendomen vid gränsen'.

10. *Redvägs* hd, Ä. l.: *Reðuægh* (1200-t. Ä. VgL), *Redhwægh* (1384, 1413, 1426), *Rydhuäx h.* (1407), *Rydhwege h.* (1461), *Riþuægh* (m. 1300-t., Y. VgL), *Ridwegh* (1461), *Rødhuæy h.* (1415).

SOÄ (10, s. 1) säger, att förleden i *Redväg* är fsv. *redh* 'ritt', och att

häradet fått detta namn efter Ätravägen, »Västergötlands förnämsta landsväg». Sahlgren (NoB 1923, s. 81) kritiserar översättningen 'ridväg' och anser 'färdväg' bättre. Men formerna *Ryd-* (*Rid-*) och *Rød* kan ej komma av fvn. *reið*, msv. *reedh* 'ritt'. Det är smsform av *rud*, *rod*, *rad*, här i bet. 'gräns'. Liksom de södra häradena fått namn av gränsläget, *Kind* 'gränsen' och *Mark* 'gränsskogen', har gränshäradet mot Småland fått namnet *Redväg* 'gränsvägen'.

b. Kultplatsnamn

11 a. *Resjön*, *L.* och *St.*, sjöar i Transtrands sn, Nås o. Malungs tg, Dalarna (Gst 102). b. *Resjövalla*, å från Resjöarna till Västerdalälven.

c. *Resjöhän*, höjd vid Resjövalla.

d. *Resjövallen*, by nedanför Resjövallas utlopp.

12. *Redeby*, by i Askeryds sn, N. Vedbo hd, J. l.: *Redeby* (1487), *Redheby* (1667 db), c. 2 km S om kyrkan och 2 km Ö om Assjön (Gst 35).

13. *Redeby*, by i Hylletofta sn, Västra hd, J. l.: *Ridhaby* (1408), *Redhaby* (1420), *Redaby* (1647 antikv.), c. 1,5 km NO om kyrkan (Gst 27).

(11) St. och L. Resjön har fått namn av sjöarnas långsmala fallosform. Om *Redeby* se ovan.

14. *Restad*, gd i Nysätra sn, Lagunda hd, Upps. l.: *resta* (1296 avskr.), *Reesta* (1338, 1344), *Restada qvarn* (1558), *Rosta qvarnn* (1540), *i Rostade* (1586), vid SÖ–Ö–SV-krök av Restaån, kartans Lillån (Tk 11 H NO).

15. *Resta*, by i St. Mellösa sn, Askers hd, Närke: *j redhasto(m)* (1432), *r(e)dista gerde* (1460), *redisto(m)* (1469), *Redzsta* (1549 jb), *Resta* (1561 jb), *Rästa* (1560 jb), *Räesta* (1581 jb), *Rösta* (1594 jb), vid Restamosse, f. d. sjö (Gst 65).

16. *Restad*, by i Tingstads sn, Lösings hd, Östergötl.: *ij reedh(e)rstadhu(m)* (1413), *j redhastadha* (1447), *Redestada* (1540 jb), *Reesta* (1544 jb), 500 m NV om kyrkan (Ek).

17. *Restad*, hgd i Laholms sn, Höks hd, Hall.: *Resta* (1580 jb), *Risted* (1629 jb), mitt för ett av Lagans N–V-krök bildat näs (Gst 13).

18. *Restad*, kungsladugd i Naglums sn, Väne hd, Ä. l.: *Risstada* (1540 Skjb), *Rystadha* (1546 tl), *Ristadh* (1566 jb), *Ridsta* (1576 jb); *Redzstadha* (1567 tl), *Resta* (1573 jb), *Redstad* (1583 jb), på Vargöns sydnäs (Ek).

Förleden i dessa har schablonmässigt tolkats som mansnamnet *Redhar* (Sahlgren i NoB 1927, s. 73, SOH 1, s. 38, SOÄ 12, s. 94 m. fl.). Men det är *Rä-*, *Re(d)-*, smsform av *rad* 'gudastolpe', eller *Räe-*, *Redhe-*, gen. av svaga fem. *räda*, *reda*, i Östergötl. även *reedh(e)r-* med *r*-suffix till *redh*

i analogi med *rodher*-(kap. 4 C). Dessutom förekommer avljudsformerna *Ro*- med smsformen *Rö*- och *Ry*- (av *rud*) > *Ri*(*d*)-. *Restad* är således 'gudastolpebostället', 14, 17 och 18 vid näs, 15 vid kultmosse och 16 nära kyrkan.

19. *Resele*, sn i Ångermanl. m. tg: *Rasyl* (1316); *Resil* (1302–19), *Resild* (1314), *Reszille* (1557 tl); *Räesell* (1555 jb).

Resele sammanställde Joh. Nordlander med *rå* i *Västerrå* och *Österrå*,[2] David Palm med *res* 'ljumske' i bet. 'rand, kant', syftande på terrängen vid älven[3] och Bucht (SOVn 2, s. 37) med fvn. subst. *hræ* 'lik'; namnet skulle således ha betytt 'lugnvattnet där man hittat en drunknad'. Två kuriösa exempel på »lexikontolkning» utan vare sig språklig eller saklig grund. Gamla namn anger alltid platsens mest karaktäristiska natur- eller kulturdrag, som här var 'gudastolpen' och 'selet'. Bucht säger, att »utvecklingen *Rasil* till *Resel* synes mindre trolig». Han har ej förstått, att *Re*-, yngre *Rä*- är regelrätt smsform till *Ra* liksom -*sele* till *sel* och ej »bestämd form ... med i dialekten bortfallet -*t*».[4] Nordlanders sammanställning med *rå* är riktig, fast han ej visste, att *rå* betecknade 'gudastolpe'. Efter bygdens gudastolpe kallades det närbelägna lugnvattnet *Rasyl* (stamform) eller *Rä*-, *Resele* (smsform). Kyrkan byggdes på norrländskt vis ett par km ifrån den hedniska offerplatsen, varom vittnar *Rödsta* (kap. 6 A) och *Höven*, som Nordlander och Bucht tolkat som **Hov-vini*, medan Valter Jansson antagit, att *Höven* (1542–44), *Höffuenen* (1569) är dat. sing. best. form av *hov*.[5] Så kan dock *i*-omljudet ej förklaras, men det är regelrätt i smsform **Höv-vini* 'Hovkultängen'.

B. *Re*(*d*)*s*-

Liksom smsformerna *Ryd*- och *Röd*- kan *Red*- få analogiskt gen.-*s*, ex.

1. *Reesesten* (1667), bautasten i Tveta gärde, Söraby sn, Norrvidinge hd, Kro. l.

2. *Resesten*, bautasten i Tutaryds sn, Sunnarbo hd, Kro. l.

Resesten har samma betydelse som *Rättesten* (kap. 21 D).

3. *Resarö*, ö i Österåkers sn, Åkers skg, Uppl., Sthlms l.: *Risarnum* (1303, 1344), *Reszaröön* (1536), *Resaröön* (1612), vid gränsen mot Danderyds skg med *Rågholmen* samt *St*. och *L*. *Rönnholmen* (Gst 75 och 76).

4. *Resö*, by o. fiskeläge på Resön ~ Risön i Lurs sn, Tanums hd, Bohuslän, vid gränsen mot Vätte hd (Gst 51).

Resarö tolkade Lindroth av subst. **rīs*, som ingår i no. verbet *rīsa* 'tiltage i Høide', hänvisande till öns höjder, Sahlgren åter (NoB 1930, s. 64) av *ris*, som skulle ha blivit *Res*- genom av honom antagen s. k. »ordlängdsbalans». Men äldsta belägg *Risarnum* < *Ryds*- är 'gudastolpens offerplats', jfr *Roddarne* (kap. 4 A), här vid skeppslagsgränsen, som även givit *Rågholmen* och *Rönnholmen* namn. Samma betydelse har *Resö*.

C. *Ren*-

Liksom *Rod* kan få tillhörighetsformen *Rön*- (kap. 7 B), kan *Rad* få förleden *Ren*-, son förekommer i (1–16) naturnamn och (17–25) bebyggelsenamn.

a. Gränsnamn

1. *renaroos* (1433) i Drothems sn, Hammarkinds hd, Östergötl.: *Reneross* (1558), *Remmeroos* (1686jb), nu Nybbleåns utlopp i Storån (Gst 56).

Ren- kan i Östergötland inte vara 'rendjuret'. Därför antar Franzén (NoB 1936, s. 284), att förleden i *renaroos* är 'åkerren', syftande »på åns höga gräsbeväxta strandkanter». Han tillägger, att det ej kan vara adj. *ren*. Men *renar* är gen. av *Rena* Renån, 'gränsån' mellan Nybble och Solberga byar, som enligt domsslut 1433 skulle ha var sin hälft av strömmen.

Ren- förekommer i denna betydelse särskilt i Norrland och övre Dalarna som förled i namn på berg och sjöar vid gräns.

2. *Renberget*, bg i Åsele sn, Åsele o. Vilhelmina tg, Västerbottens l., vid gränsen mot Lycksele sn (Gst 55).

3 a. **Renberget*, nu *Rackberget*, berg i Burträsks sn, Västerbottens mell. tg, vid gränsen mot Skellefteå sn (Gst 51 SV).

b. *Renbergsträsket*, sjö i Burträsks sn vid a.

c. *N*. och *S*. *Renbergsvattnet*, byar i Burträsks sn: *Remberwatn* (1543 jb), *Rembersuatn* (1546 jb), på N. resp. S. sidan av b.

4. *Renfjället*, fjäll på gränsen mellan Åre och Undersåkers snr, Jämtl. (Gst 65 och 66).

Folketymologiskt sammanställs dessa namn med 'rendjuret'. Några har dock insett, att det ej kan vara så. Bredvid (2) Renberget står på Gst 54 och 55 *Renhundberget Kronopark*. Då man förstod, att det ej kunde vara 'rendjuret', har man skapat namnet *Renhundberget*. I 3 har Gst utbytt *Renberget* mot *Rackberget*, en alternativform av *rad-ek*- 'gränsstolpe' (kap. 15 A). *Ren*- är i alla dessa namn tillhörighetsadj.: *radina* 'som hör till gränsstolpen'. Nordlander tolkade (3 c) *Remberwatn* av *Rimbertus*.[1] Men det är *Ren*- med *n* > *m* framför *b*. På Gst 51 kallas sjön *Renbergsvattnet*, men på Gst 51 SV *Renbergsträsket*.

5. *Rensjön, St.* och *L.*, sjöar i Särna sn, Särna o. Idre tg, Dalarna, 500 m S om gränsen mot Idre (Gst 81).

6. *Rensjön, N.* och *S.*, sjöar i Åre sn, Undersåkers tg, Jämtl., 4 km Ö om riksröset 162 *Rensröset* (Gst 65).

7. *Rensjön, St.*, sjö på gränsen mellan Kalls och Åre snr, Undersåkers tg, Jämtl. (Gst 59).

8. *Rentjärn* (Gst 1: 200 000), tjärn i Åre sn, Undersåkers tg, Jämtl.: *Rängtjärn* (Gst 65 NO), vid gränsen mot Undersåkers sn.

9. *Renträsk, St.*, sjö i Degerfors sn o. tg, Västerbotten, vid gränsen mot Burträsk.

10. *Renån*, å i Ströms sn, Lits o. Rödöns tg, Jämtl., från Rusvattnet vid gränsen mot Hotagen (Gst 53 och 60).

Ren- är i 10 identiskt med *Rus-* (kap. 9 B) och betecknar ån, som kommer från gränsen.

b. Kultplatsnamn

11. *Rensjön*, sjö i Älvdalens sn o. tg, Dalarna, med utpräglat näs på S-sidan (Gst 107).

12. *Rensjön, N.* och *S.*, små sjöar i Orsa sn, Mora o. Orsa tg, Dalarna, med varsitt näs, avflyter genom *Renvasseln* till Ämån (Gst 108).

13. *Rensjön*, sjö i Idre sn, Särna o. Idre tg, Dalarna, med liten ö (Gst 76).

14. *Rensjön*, sjö i Hamra kapellag, Los sn, Ljusdals tg, Hälsingl., med udde och ö på S-sidan (Gst 108).

15 a. *Rensjön*, sjö i Bodums sn, Ångermanl. v. tg, med näs på S-sidan.

b. *Rensjö*, by vid a: *Rehnsjö* (1879 jb), *Rensjö* (1825, 1879 jb), *Rensjönäs* (Gst 54).

16 a. *L. Rensjön*, sjö i Ramsele sn, Ångermanl. v. tg: *Rensiö tresk* (1569 sl); (Gst 61). b. *Rensjön*, by vid a: *Lilla Rensiö* (1795 jb).

Även i dessa har *Ren-* tolkats som rendjuret. Lindén och Niss Hjalmar Matsson säger, att vildren förr funnits i Orsa resp. Idre[2] och Bucht (SOVn 3, s. 6 och 43), att »F. led är väl djurnamnet ren». Men det har aldrig funnits några 'rensjöar'. *Rensjön* är identiskt med *Rånsjön* (kap. 18 C) och *Rännsjön* (kap. 21 C), dvs. 'gudastolpesjön'. 11, 12, 14 har fallosnäs, 13 liten ö, och 17 är offersjö.

Ren förekommer också i bebyggelsenamn. I dessa bevaras *e* även i sydligare landskap.

17. *Rensättra*, gd i Bo sn, Värmdö skg, Södermanl., Sthlms l.: *Rensætter* (1488), *Ränsättra* (1558 jb), *Rudhesätra* (1610 db), 800 m V om Bo kyrka vid basen av en udde i Sågsjön (Ek).

18. *Ren*, by i Bollnäs sn o. tg, Hälsingl.: *Ren* (1542 Skb), *Reen* (1670 jb), *Rehn* (1738 kb), vid ett dubbelnäs vid Ljusnans utlopp i Varpen.

19. *Ren*, by i Aspås sn, Jämtl. n. tg, vid Aspås kyrka.

Ren har tolkats (18) som personnamn eller (19) 'åkerren'.[3] Men det är tillhörighetsform av *rad* 'gudastolpe' framför bortfallet *by* l.d. Jämte *Ren-* förekommer (17) *Rän-* (kap. 21 D) och gen. av avljudsformen *Ruda* (kap. 8 D). Vid Ren i Bollnäs finns på Onbacken flera forngravar och grund till ett forntida tempel.[4] I Aspås är *Ren* enligt traditionen en av socknens äldsta bebyggelser. Det är gården vid gudastolpen.

D. *Rens-*

Då förledsformen *Ren* kunde bli självständig (se ovan), uppfattades den som stamord och kunde få gen.-*s*. 1 är gräns-, 2–6 kultplatsnamn.

1 a. *Rensbo*, gd och by i Hedemora sn o. tg, Dalarna: *Rensby* (1379 avskr.), *Rensbodhom* (1408 avskr.), *Rensbod* (1450), *Rensbodha* (1539 jb), *Reensbodha* (1550, 1555 jb), gdn vid gränsen mot Garpenbergs sn, byn 1,5 km V därom (Gst 90).

b. *Rensboberget* (Gst), berg mellan gården och byn: *Rensberget* (1754).

2. *Rensbol*, gd i Julita sn, Oppunda hd, Södermanl., vid Ulvsundasjön (Ek NV).

3. *Rensbyn*, *rḗnsbyn*, by i Vika sn, Falu n. tg, Dalarna: *Reensbyn* (1357 avskr.), *rensby* (1447, 1484, 1490), *rinsby* (1488), vid basen av näset mellan Viksjön och Runn (Gst 97).

4. *Renshult*, by i Lenhovda sn, Uppvidinge hd, Kro. l., vid Lillesjön, som har långsmal fallosform (Gst 21).

5. *Rensvist*, by i Kullings-Skövde sn, Kullings hd, Ä. l.: *Renswist* (1409, 1540 Skjb), *Ressuesth* (1550 ml), *Ressuysth* (1546 jb).

6. *Renshåsen*, by i Lillhärdals sn, Svegs o. Hede tg, Härjedalen, vid näset mellan Storhärjån och Lillhärjån (Gst 82).

Rens- tolkar Ståhl (Ortnamnen i Kopparbergslagen, s. 124) i 3 och SOÄ (8, s. 150) i 5 som mansnamn. Men det är 'hörande till gudastolpen'. Detta verifieras av variantformer, (3) *rins-*, delabialiserat *Ryns-* (kap. 10 C), (5) dial. *ræns-* (kap. 21 C) och *Ress-* < *räds-* (kap. 21 B). Slutlederna anger kultplatser, *by* och *hult*, eller bostad vid kultplats, *bo, bol, vist* 'härbärge'. Fornminnen finns t. ex. vid 5 tre bautastenar, två »domarringar» och fyra gravhögar.

Hur skall då växlingen *Red-*, *Räd-*, *Ren-*, *Ränn-* förklaras? I msv. skrift är *æ* regel i dylika ord, medan mno. och Gutalagen har *e*. I nutida dialekt förekommer *e* i Norge, övre Norrland, övre dalmål, Hälsingland, (stockholms-*e*) östra Uppland, gutamål och estsvenska men eljest *ä*. Detta visar, att *e* är det äldsta stadiet, som i såväl medeltida språk som dialekt bevarats i ytterområdena i norr, väster och öster. Ortnamnsförlederna *Räd-* etc. (kap. 21) och *Red-* etc. (kap. 22) lokaliseras i huvudsak i överensstämmelse med den språkhistoriska utvecklingen. Det äldre *Ren-* bevaras i naturnamn i Norrland och övre Dalarna men förekommer söder därom endast i sporadiska bebyggelsenamn. Det yngre *Räd-* bevaras i naturnamn i övre Dalarna, söder därom endast i sporadiska bebyggelsenamn. Dessa har tidigt fixerats, medan naturnamnen står närmare de gamla appellativerna. Man lägger märke till att namn med *ä* i regel har kort vokal, *Ränn-*, enligt regeln, att lång vokal förkortas vid sammanställning med trycksvag andra led. Dylik förkortning bevaras i analogi med andra liknande ord, *Ränn-* liksom *ränna*, men *Ren-* liksom *ren*. Båda dessa småformer representerar ett gammalt stadium, som eljest ersatts av stamformer *Rå(d)-* (kap. 18).

VII. *Sammanfattning*

A. *Nutids- eller forntidsspråk*

»Ortnamnen äro i eminent grad språkliga fornlämningar, som metodiskt undersökta kunna förmedla till oss upplysningar av mångfaldigt skiftande art från gångna tider alltifrån tiden för deras tillkomst, som ofta ligger långt före den historiska tidens begynnelse.» Så skrev Bengt Hesselman 1942, men ännu har dock detta i regel ej iakttagits. I stort sett tolkar man ortnamnen efter nuvarande språk i skrift eller dialekt eller efter vårt äldsta skriftspråk, det medeltida, som efter A. Noreen olämpligt kallats det »fornsvenska» i stället för det medelsvenska. Övergången från hednisk forntid till kristen medeltid innebar den största förändring av språket, ljud och former såväl som betydelse. Då man endast har obetydliga skriftliga minnen av forntidens nordiska språk, måste detta rekonstrueras. Det rikaste materialet därför är ortnamnen. Dessa måste för att tolkas jämföras med andra germanska språk med äldre skrift än de nordiska och med våra äldsta dialekter. År 1952 framlade jag »Fem förlitterära nordiska ljudlagar». De recenserades i Namn och bygd på ett sätt, som visade, att man ej hade förstått vad saken gällde utan bedömde namnen på det gamla anakronistiska sättet. Språkanalysen måste kombineras med noggrann lokal och typologisk realanalys. Man får ej nöja sig med ett ords allmänna betydelse, ex. 'röjning', utan söka återge ordets konkreta innebörd på ifrågavarande plats.

Det ord, som här behandlats, spelade en central roll i forntiden men började med kristendomen att utträngas och glömmas. I vår tid har man tolkat olika belägg därav efter olika nuord. Stamformen, fvn. *ráð*, som bevaras i Hákonarmál, betyder 'den rådande (guden)'. Vad detta innebar har utretts genom jämförelse med besläktade ord i fvn. och i nordiska dialekter. *Ráð* betecknade fruktbarhetens gud och hans symbol, 'gudastolpen, fallos' (kap. 1). Detta område har varit tabuerat även för forskningen, varigenom man kommit att försumma detta rika forntidsmaterial i hela Norden.

Det finns också ett ord *Róð*, som bevarats som appellativ i germanska och nordiska språk särskilt i bet. 'stång'. I ortnamn har *Róð* tolkats som nuord, 'ro, lugn, rodd, mansnamn' m. m. Men det är andra avljudsstadiet

av *Ráð* och har samma betydelse (kap. 2 och 3). Därför att man ej kände till detta, har *Ráð* och *Róð* tolkats som olika ord. Avljud hade i forntiden mycket större betydelse för ordbildningen än senare. Andra exempel därpå se avd. C.

Av *Rad* och *Rod* finns flera böjningsformer, som tolkats som särskilda ord, därför att man ej känt det fornnordiska språkets böjningslagar. I »Tiveden, Isala och Husum. Fem förlitterära nordiska ljudlagar» visade jag, att ett ord erhöll *i*-omljud icke blott i slutled, som Ekwall och Emil Olsson visat, utan även i förled. Många namn på *Röd-*, ex. *Rödsten, Rösjön,* har tolkats av färgadjektivet. Men det är smsform av *Rod* med samma betydelse, 'fallosstenen' resp. 'gränssjön' (kap. 6).

En annan ljudregel påpekades i Tiveden: germ. *o*>*uo*>*u*>*o*. Ortnamnen *Rud* har tolkats som fvn. *ruð* n. 'röjning'. Men detta har kort *u*, ortnamnet långt. Och fvn. *ruð* n. 'röjning' betecknar nomen actionis men icke nomen loci. Genom realanalys har visats, att *Rud* har samma betydelse som *Rod*. Det är den äldre formen därav (kap. 8).

Som 'röjning' har också de talrika ortnamnen på *Ryd* tolkats. Men dessa har dubbelt ursprung, dels fsv. *Riudh* 'gränsröjning', dels smsform av *Rud* 'gudastolpe, gräns'. Och det senare ursprunget har de flesta *Ryd*-namnen (kap. 10).

I Tiveden visade jag, att fsv. *y* ofta delabialiseras till *i*. Då man ej känt till denna ljudlag, har man behandlat *Ryd-* och *Rid-* som olika ord. *Rista* har tolkats av 'rida' och gen., ex. *Riseberga*, av 'ris'. Men det är 'gudastolpens gård' resp. 'berg' (kap. 10). Även *röd* har delabialiserats till *-red*, ex. *Knäred* i Halland 'gudastolpen på backkrönet' (kap. 12 B).

Stora feltolkningar har också gjorts, därför att man ej känt till de fornsvenska tillhörighetssuffixen, bl. a. *-n*, som kan läggas till stamform eller smsform. Man har t. ex. tolkat *Rönnåsen* av trädnamnet. Men det är 'gudastolpeåsen'. Gravhögen *Rönnhögen* har befunnits innehålla en fallos av trä (kap. 7 B). Ortnamn som *Runsten* och *Runhällen* har antagits syfta på 'runor'. Men det är 'gudastolpens socken' resp. 'bebyggelsen vid sockengränsen'. Sjönamnet *Runn* har tolkats av adj. 'rund'. Men det är 'gränssjön'; gudastolpen användes ju som gränsmärke (kap. 9 C).

Man har ej heller iakttagit de av Hesselman påvisade fornsvenska synkopereglerna. Sms *Rodwals*>*Rols* har tolkats som *Rolfs* men är 'fallosstångens'. Adjektivavledningen *-ug*, **Rodugsta*>*Rogsta*, har tolkats som 'Roges ställe' men är 'den till gudastolpen hörande gården', och *Rogsjön* är 'gränssjön' (kap. 4 D, E).

De talrika ortnamnen på *-rud*, *-ryd*, *-röd* 'gudastolpe' i södra Sverige motsvaras i Norrland, särskilt Ångermanland, av *-rå(d)*, ex. *Multrå*,

Timrå. De har tolkats av dial. *rås* 'mosse' o. d., fast de är sockennamn. Men *-råd* är ju avljudsform till *-rud* etc. och har förleder av samma slag som desssa. De betecknar 'gudastolpen', socknens medelpunkt, som efterträtts av kyrkan (kap. 19).

Liksom *Rod* hade smsformen *Röd-*, hade *Rad* smsformen *Red-*, *Räd-*. Dessa böjningsformer har tolkats som andra ord, ex. *Rävåla* av 'räv', *Redberga* av 'revben' och *n*-avledningarna *Rännsjön* av 'ränna' och *Rensjön* av 'renar' eller av 'åkerren'. Men det är 'gudastolpen', 'gudastolpeberget' och '-sjön' eller 'gränssjön' (kap. 21, 22).

Otaliga feltolkningar har begåtts, därför att man ej känt till de fornnordiska konsonantreglerna, att *-dh* i vissa fall bortfallit i slutljud, ex. *Radh*>*Rå* 'gräns' (kap. 1), och att *d*>*t*, *b*>*p* och *g*>*k* famför *s*, som redan i msv. skrevs *Rot* (kap. 5) samt *Asp-* och *Ask-* . De har tolkats som nuord. Man har t. o. m. framdragit dylika ortnamn som exempel på fsv. trädnamn. Men *Aspeland* är *Asboland* 'gudastolpeområdet' och *Aske* är **Asguda* 'fruktbarhetsgudens (gård)' (kap. 15 E).

Man har inte blott försummat de fornsvenska ljudlagarna. Man har också förbisett, att ortnamnen liksom dialekterna i olikhet med riksspråket återger olika utvecklingsstadier i olika delar av landet. Äldre språkstadier, som bevarats i vissa dialekter, avtecknar sig i vissa ortnamn. Exempel: *Ratan* o. d. namn har tolkats av verbet 'rata', men är exempel på bevarat fsv. *ā* i övre Norrland. Det betyder 'gudastolpen' likson *Råan* i Skåne. Dess smsform *Red-*, *Ren-*, *Räd-*, *Rän-* fördelar sig så, att de äldre *e*-formerna bevarats särskilt i Norrland, medan de senare *ä*-formerna trängt från söder mot norr och bevaras särskilt i Dalarna. Eljest har de i stor utsträckning undanträngts av stamformen *Råd*.

Delabialiserat *y*>*i* bevaras bäst i Svealand och Norrland, ex. *Rista*, *Riseberga* av *Ryds-*, smsform av *Rud*.

Namnen på *-rud* etc. i södra Sverige fördelas efter språkhistorisk tidsföljd så, att den äldre formen *rud* bevaras i sydöstra Norge och angränsande delar av Sverige, Värmland, Dalsland och under medeltiden Bohuslän. Öster därom finns den äldre smsformen *ryd* i Östergötland, Småland och västra Västergötland. Men i söder har den yngre smsformen *-röd* segrat, så i Skåne, Halland (till 1600-talet) och Bohuslän (från slutet av 1500-talet).

B. *Forntida religionssymboler*

Namnen på *-rud*, *-ryd* etc. har ju tolkats som 'röjning' och förlederna som nuord eller mansnamn, i varje fall utan realanalys. Men då *-rud*, *-ryd* etc. betyder 'gudastolpen', är förlederna en ovärderlig hittills förbisedd

källa till kännedom om den nordiska forntidens religionsformer. Ingen kultsymbol har efterlämnat så talrika minnen som 'gudastolpen'. Den präglar särskilt södra Sverige. Sannolikt har de inkommit i samband med landets uppodling. Tydliga vittnesbörd härom har vi från bronsåldern, vars hällristningar och skulpturer återger samma figurer och scener som gudastolpenamnens förleder.

Många av dessa har sexuell innebörd. Fruktbarhetsgudens symbol, fallos, återges i namnens förled med appellativer med bet. 'fallos' eller med omskrivande uttryck. Ord som *ek, ok, skepp*, ex. *Ekeryd, Skepperöd*, har tolkats som motsvarande nuord. Men de är forntidsord för 'fallos', bevarade i vissa dialekter. Många sakordsförleder beskriver närmare gudastolpen, ex. *Stabberud, Stockaryd* och *Tälleryd* (kap. 15 A).

Många namn har djurnamn som förled, ex. *Biörud, Hästeryd, Hjortaröd*. De har ansetts beteckna dessa djurs förekomst på dessa »röjningar». Men 'gudastolpen' har namn av fruktbarhetsguden. Dessa kraftiga handjur är ett slags noaord, symboler för fruktbarhetsguden. Dessa djur med utpräglat sexorgan finns ofta avbildade på hällristningarna bredvid män med stor fallos. Vid platser med gudastolpenamn och djurnamn finns ofta bautastenar, vittnande om samband mellan dessa namn och fruktbarhetsguden (kap. 15 B).

Det finns även symboler för fruktbarhetsgudinnan. Förleden i vissa ortnamn, ex. *Hunnerud* och *Mulseryd*, betecknar hennes cunnus. Hon var Moder Jord, som dyrkades vid fördjupningar i marken, särskilt mossar och småsjöar som *Käringsjön*. Symboler för henne var även de s. k. »skeppssättningarna» och »domarringarna». Namnet på de ståtliga *Ales stenar* i *Kåseberga* i Skåne betyder 'fruktbarhetsstenarna' på 'cunnusberget'. Arkeologer har påpekat, att »skeppssättningarna» använts som gravar ej blott under bronsåldern utan även i järnåldern. Begravning var liksom nedsänkning i kultsjö ett offer till fruktbarhetsgudinnan. Man har sammanställt »skeppssättningarna» med hällristningarnas skeppsbilder (Åke Hyenstrand i Fornvännen 1968, s. 185). Men skeppsbilderna var liksom övriga bilder på hällristningen symboler för fruktbarhetsguden. De var fyllda med gydastolpar och med solkorset (bild 10), symbol för fruktbarhetsgudens ankomst med vårsol och sommarvärme. »Skeppssättningarna» och »domarringarna» åter var sexussymboler av samma typ, som in i vår tid klottrats på väggar och plank (kap. 15 C).

Åtskilliga ortnamn erinrar om att man i hela Norden haft gudasymboler av samma typ, som de av lapparna in i ny tid bevarade 'gudastallen'. De representerar nog en högre kultform än fallosbilderna (kap. 15 D).

Äldst kallades fruktbarhetsguden *as, ås* eller *gud*, ex. *Askeryd* och *Äsperöd*, namn på uddar, som representerar fruktbarhetsgudens fallos, sjönamn som *Askagen* åter fruktbarhetsgudinnans cunnus. Längre fram erhöll fruktbarhetsguden personligt namn, äldst *Ull*, senare *Frö* och *Tor*. Under järnåldern undanträngdes den ensidiga fruktbarhetskulten av tron på flera gudar och gudinnor, representerande olika egenskaper och uppgifter (Eddan), motsvarande grekisk och romersk mytologi.

Många ortnamn erinrar om vid gudastolpen förekommande kultakter, dans och lek och, viktigast av allt, offer. Däri ingick även sexuella riter. Det synes oss egendomligt, att det finns ortnamn med bet. 'coitus'. Så är dock fallet med förlederna i t. ex. *Fagared, Kårud* och *Tibbaröd*. Om sexualriter på fallosuddar påminner namn som *Hornäs* och om däri deltagande kvinnor namn som *Labbra* och *Tordis*. Dylika scener avbildades dock ej. De omgavs med stor hemlighetsfullhet. Orden *gärde* och *hage* erinrar om de skyddsstängsel, som omgav offerplatsen vid åkrar och ängar.

C. *Forntidsordens betydelseändring*

Många ortnamn tolkas efter en dialektform av dessa ord, som man fört fram i tro, att dialekten har den ursprungliga betydelsen. Men den kan ändras lika väl som riksspråket. Många ortnamn har på så sätt förklarats som naturnamn.

Ett sådant exempel är *Har* i *Haraker, Harnäs* o. d., som efter vissa dialekter tolkats som 'sten- eller sandförhöjning'. Men denna betydelse är sekundär. Som förled till *rud* etc. 'gudastolpe', ex. *Härryda*, har det den ursprungliga betydelsen. Det är *Ar* 'offerhärd' med gammalt *h*-tillskott. Offerhärdarna förföll, men ordet levde kvar som namn på sten- och sandförhöjningar. Man har t. o. m. sökt tolka *Harg* på samma sätt, fast detta ord både i fvn. och msv. bevarade den ursprungliga betydelsen, av **Harug* 'som hör till offerhärden', dvs. 'offerplats'.

Vid sidan av *Ar-* och *Har-* fanns *År-* och *Hår-* , ex. *Åre, Hårby, Hårga*, som även tolkats som naturord. Men det är samma ord med i uddljud vokalförlängt avljudsstadium.

Som naturord har man även tolkat *Al-* i *Alsen* o. d. och *Ål*. Men det är *al* 'fruktbarhetskultplats' och *ål* ds med vokalförlängt avljudsstadium. Den ursprungliga betydelsen bestyrkes icke blott av ställningen som förled till *rud* etc. 'gudastolpe' utan även av andra närbelägna namn och av fornminnen vid dessa platser (kap. 16 B).

Namnen *Hult* och *Lund* tolkas i regel som nuord. Men som förled till

rud etc. 'gudastolpe' måste de beteckna 'offerlund'. Och denna betydelse har *Hult* och *Lund* i alla gamla namn (kap. 16 B). *Hester* har antagits beteckna vissa träddungar. Men de har fått namn av 'hästen', fruktbarhetsgudens symbol, vars offerlund *Hester* varit (kap. 15 B).

Medan i många namn gudastolpen är huvudord och förleden betecknar olika offerplatser, där gudastolpen stått, finns det andra namn, där gudastolpen är förled och huvudordet anger olika platser: *by* och *torp*, *sta* och *säter*. *By* är smsform av *bu*, släkt med *fu* 'coire'. Ursprungligen betecknar det 'kultåker' (s. 47). *Torp* betecknar äldst 'offerhöjd', enligt vissa dialekter belägen i utmark, ofta mellan socknar (s. 37).

Sta och *säter* har av Sahlgren tolkats som 'fäbod', av andra *sta* som 'ägonamn' (Hellberg, Kumlabygden 3, s. 343), *säter* som 'utmarks- o. skogsäng' (Hedblom). Men med *rud* som förled har de i Götaland haft samma betydelse som i forngermanska språk, 'lantgård', resp. 'raststuga'. Denna betydelse har de även i Svealand, där *sta* betecknar den till offerplatsen hörande boställsgården och *säter* därtill hörande raststuga (s. 33 f.). När dessa forntidsinstitutioner upphörde, fick *by* och *torp* nuvarande betydelse, *sta* och *säter* blev i vissa dialekter naturord efter att ha betecknat till kultbebyggelsen hörande områden.

Samma betydelseändring genomgick *sälje*, som tolkats som 'fäbod'. Men det är avledning av *sal* 'offerplats'. *Sälje* finns ej samman med Götalands rodnamn. Men de finns i Svealand, särskilt Dalarna, och betecknar där 'härbärge vid offerplats' eller vid färdväg till sådan. Först när offerplatserna upphört, fick det bet. 'fäbod' (kap. 16 B).

En stor grupp forntidsnamn ändrade dock ej betydelse, nämligen gränsorden. *Råd* och *Rod* 'gudastolpe' användes även för att beteckna och skydda gränserna. Härtill användes i forntiden även andra namn för 'gudastolpe' som *Ek*, *Ok*, *Täll* och djursymbolerna *Björn*, *Hjort*, *Älg* m. fl. Fast man glömde dessa ords ursprungliga betydelse, stod namnen kvar som gränsnamn, varför man har skäl att antaga, att dessa gränser är av forntida ursprung. Vissa gränser betecknades också med fsv. *riudh*, msv. *Ryd* 'röjning'. särskilt häradsgränser. Om detta läge vittnar dialektordet *Ry* 'låga buskar, ris' o. d.

D. *Ortnamnens ålder*

De historiker och språkforskare som i slutet av förra och början av detta sekel lade grund till nordisk ortnamnsforskning, sysslade ivrigt med frågan om ortnamnens ålder. Man utgick från några namntypers lokalisering i förhållande till bevarade fornminnen, särskilt gravar från sten-, brons- och järnåldern. I Sverige representeras denna forskning främst av Adolf Noreen, efterföljd bl. a. av Hjalmar Lindroth. Namn på *-lev*, *-lösa*, *-vini* och *-inge* förde Noreen till yngre stenåldern, medan han förde t. ex. namn på *-rud* och *-torp* till övergången mellan heden och kristen tid. Mot dateringen av de äldre ortnamnstyperna vände sig Jöran Sahlgren, som förde »våra primära nordiska by- och gårdnamnstyper» ej längre tillbaka än till järnåldern (NoB 1919, s. 95). Därmed avstannade denna diskussion.

Genom det här framlagda ortnamnsmaterialet har stora grupper av bebyggelsenamn skjutits tillbaka i tiden icke blott i förhållande till Sahlgrens antagande utan även längre än Noreen antog för vissa grupper, bl. a. de på *-rud* och *-torp*. Den hittillsvarande ortnamnsforskningens största fel har varit, att man utgått från namnens äldsta belägg, så som om de varit namnets ursprungsform, utan tanke på att dessa namn har kunnat förändras både till form och betydelse, sedan de en gång gavs åt dessa platser. Här har visats, att så varit fallet bl. a. med de på *Rod* och *Råd*, som ursprungligen betecknade 'fruktbarhetsguden' och dennes symbol, 'gudastolpen, fallos' men från medeltiden 'stång' och 'gräns'.

Härigenom har dessa och många med dem sammanhörande ortnamnsgrupper förts tillbaka till fruktbarhetsreligionens tid. Dit hör bronsålderns hällristningar, som avbildar fruktbarhetsguden med förstorad fallos och hans symboler som hjort, häst, tjur och orm. Dit hör också bautastenarna, som avbildar hans fallos och av vilka många bär hans namn, ex. *Rödstenen* i Östergötl., *Kung Rats sten* och *Kung Råds sten* i Västergötl., samt *Resesten* i Smål. Dit hör också skeppssättningarna, symboler för fruktbarhetsgudinnan, ex. *Ales stenar* i Skåne och *Ranstena* i Västergötl. Men dessa namn och symboler kan också vara från yngre stenåldern, då jordbruket infördes, ex. *Karleby*, äldre *Karlæpit* 'fruktbarhetsgudens odling resp. fallos' i Västergötl. med sina gånggrifter. Från yngre stenåldern och bronsåldern till och med järnåldern användes dessa namn och riter vid nyodling, även om de abstrakta namnen *Råd*, *Ås* och *Gud* då ersattes av de personliga gudanamnen *Ull* och *Frö*.

För *Rod*- och *Råd*-namnens ålder talar även deras geografiska utbredning. De tillhör huvudsakligen Götaland, dvs. de trakter där jordbruket först infördes. Den yngre avljudsformen *-råd* förekommer i Norrlands äldsta jordbruksområden Hälsingl., Medelpad och Ångermanl., de delar av Norrland där dialekten i vissa drag överensstämmer med götamål till skillnad från sveamålen. I Svealand finns endast enstaka *Rod*- och *Råd*-

namn, särskilt i gränsområdena i öster (Roslagen) och väster (Västmanl., Dalarna), där förbindelsevägar mellan Götaland och Norrland gick fram. I Svealand kallades fruktbarhetsguden *as*, *ås* och *gud*, och hans fallos nämndes med något av de talrika binamnen *Ek*, *Ok*, *Hjälm*, *Skepp*, *Täll*, *Val* och *Vål*.

Fruktbarhetskultplatsen kallades *Al*, *Ål* 'avelsplatsen' eller *Vi* 'den heliga platsen' eller *-löv* > *lev* 'trolldomsläkeplatsen'. Med gudastolpens och fruktbarhetsplatsens namn förenas vissa andra namn så ofta, att de ger en bild av fruktbarhetskultens organisation. Offren skedde vid den äldst odlade jorden i närheten: *bu* > *by*, *gärde*, *land*, *vini*, *åker* och *änge*, eller i träddungar: *hester*, *hult*, *lund*, eller i ödemarken: *torp*, eller vid sjöar som *gudsjö*, eller på höjder: *hästberg*, *älgberg*, eller *ramund*. Till gudastolpen hörde också vissa bostäder, godens bostad: *stad*, och folkets härbärgen: *säter*.

I samband med större offerfester hölls ting, och landet indelades i tingslag. I Götaland fick dessa namn efter den gudastolpe, vid vilken tinget hölls, *härad* (av *har* 'offerhärd' och *rad* 'gudastolpe'). Den yngre formen *rad* talar för att de härrör från järnåldern. Under medeltiden överfördes denna term även till Svealand.

När kristendomen kom, anknöt den till den gamla kultorganisationen. Kyrkan byggdes på eller i närheten av gudastolpens plats. Och kyrkan övertog den jord, som anslagits till frukbarhetskulten, och dit hörande hus: godebostället blev prästgård och folkets raststugor blev kyrkstallar och kyrkliga härbärgen. De stora folkliga kultfesterna, midvinter och midsommar, fick kyrklig färg och anknöt till Jesu födelse och Johannes döparens liv. Fruktbarhetskultens stora ceremonier vid bröllop och begravning erhöll nya former och ny betydelse. Men vid sidan av den officiella kyrkan levde mycket av folkliga riter från fruktbarhetskultens tid kvar långt in i kristen tid.

Då jag först under arbetets gång successivt gjort dessa nytolkningar, har jag måst i första hand arbeta med materialsamlingen. Mycket återstår att göra. Arbetet med rekonstruktion av forntidsspråket måste fullföljas. Särskilt har de norska och danska ortnamnen, som här måst till största delen förbigås, mycket att ge. Då kristendomen infördes i Norden först flera århundraden efter det övriga Europa, medan religionssymboler här bevarats ända sedan yngre stenåldern och bronsåldern, kan det nordiska materialet bli av betydelse även för studiet av övriga germanska folks forntidskultur.

Noter

Kap. 1 A.

1. M. F. Lundgren, Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige (1878), s. 23.
2. Adolf Noreen, Ordlista öfver dalmålet (De svenska landsmålen och svenskt folklif IV. 1883), s. 150.
3. Erik Noreen, Rå 'vätte' etc. (Språkvetenskapl. sällsk. i Uppsala förhandl. 1916–18), s. 45–58.
4. Lars Levander, Om rå 'mytiskt väsen' (Nysvenska studier 1923), s. 104.
5. Svenska Akademiens Ordbok R 3461.
6. Herman Vendell, Ordbok över de östsvenska dialekterna, s. 766 resp. 768 f. V. E. V. Wessman, Samling av ord ur östsvenska folkmål II, s. 124 f. resp. 127 f.
7. Alf Torp, Nynorsk etymologisk ordbok, s. 518.
8. Johan Ihre, Glossarium Svio-Gothicum (1768), s. 398.
9. Jan de Vries, Altnordisches etymologisches Wörterbuch, s. 430.
10. Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske sprog III, s. 13 resp. 143.
11. Ivar Aasen, Norsk Ordbog, s. 624.
12. K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, Supplement, s. 636.
13. SAO R 3558 och 3494.
14. Johan Ernst Rietz, Svenskt dialektlexikon, s. 547 och 548.
15. Adolf Noreen, Altschwedische Grammatik § 297 med anm. 3 resp. 90: 1.
16. Sven Friberg, Studier över ortnamnen i Kållands härad, s. 132 resp. 131.
17. Hugo Gering, Kommentar zu den Liedern der Edda 1, s. 101.
18. Skansvakten 1947, s. 31.
19. SAO R 3542 resp. 3567.
20. D. A. Seip, Låneordsstudier I, s. 63.
21. Assar Janzén, Personnamn (Nordisk kultur 7), s. 258 resp. 87.
22. E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn, sp. 284.

Kap. 1 B.

1. C. J. Schlyter, Ordbok till Sveriges gamla lagar, s. 503.
2. Elof Hellquist, Svensk etymologisk ordbok (1922), s. 669.
3. Fritzner, Ordbog II, s. 654, och III, s. 30.
4. Jfr A. Noreen, Altschwed. Gram. § 244: 1 och 308 anm. 6.
5. Bror Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 2, s. 182, I: 1, s. 160, och I: 3, s. 177.
6. Erik Modin, Härjedalens ortnamn och bygdesägner (1911), s. 187.
7. Upplands domböcker 5, s. 111.
8. Bidrag till Finlands historia 4, s. 360.
9. Handlingar till Skandinaviens historia 19, s. 230.
10. Wessman, Östsv. folkmål II, s. 125.
11. Arboga stads tänkebok I, s. 267. Namnet har tolkats som mansnamnet Rathi, fvn. Hráði, och fsv. -skialf (Eric Elgqvist, Skälv och skilfingar, s. 24).
12. Joh. Kalén, Bohuslänska gränsmärken, s. 85.
13. Envall i Grytnäs socken, utg. av A. Ericstam (1960), s. 331 f.
14. Gruddbo på Sollerön, s. 174 och 176.

15. Bror Lindén, Orsa sockens naturnamn (Orsa, red. av Joh. Boëthius, I), s. 547 och 576.
16. Sam. Hedar, En sörmlandsbygd och dess inbyggare, s. 239.
17. E. Noreen, Rå, s. 55.
18. Näsgårds län i Dalarna, grad.avh. av Petrus Ugla (Johan Hermansson) 1734, övers. av Hugo Widstrand, s. 26.
19. Jfr Jöran Sahlgren i Beiträge zur ... nordischen Sprachwissenschaft Gustaf Neckel zum 60. Geburtstag.
20. Diplomatarium Dalekarlicum 1, s. 148.
21. Rhezelius, Monumenta Uplandica (Bil. till Upplands Fornminnesför:s tidskr. 1915–17), s. 102.
22. Svenskt Diplomatarium 4, s. 111.

Kap. 1 C.

1. Fritzner, Ordbog III, s. 1.
2. Aasen, Ordbog, s. 625. H. Ross, Norsk Ordbog, s. 592.
3. Rietz, a. a., s. 546 resp. 528 och 531.
4. August Schagerström, Gräsömålet, s. 41 och 110.
5. Vendell, Ordbok, s. 745. Wessman, Östsv. folkmål II, s. 94.
6. Aasen, Ordbog, s. 585. Torp, Ordbok, s. 518 och 537.

Kap. 2 A.

1. Pokorny, Indogermanisches Wörterbuch, s. 866.
2. Vendell, Ordbok, s. 766 resp. 751. Wessman, Östsv. folkmål II, s. 108.
3. Levander-Björklund, Dalmålsordboken, s. 48 resp. 72.
4. Gustaf Näsström, Forna dagars Sverige I, s. 23. Den nuvarande ägaren har färgat den både röd, svart och vit.
5. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 2, s. 1.
6. Rietz, a. a., s. 553 resp. 538 och 456.
7. Torp, Ordbok, s. 540 resp. 420.
8. O. Kalkar, Ordbog over det ældre danske sprog 1300–1700 III, s. 620 resp. 610.
9. Egilsson-Jónsson, Lexikon poeticum, s. 471.
10. Sigfús Bløndal, Islandsk–dansk Ordbog, s. 657.
11. Oscar Almgren, Ture lång i Skänninge, de tyska Rolandsstoderna etc. (Arkeologiska studier tillägnade H. K. H. Kronprins Gustaf Adolf, s. 176 f.), s. 183.
12. H. F. Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål III, s. 484.
13. F. A. Dahlgren, Glossarium öfver föråldrade ord och talesätt i svenska språket, s. 682.
14. C.-E. Thors, Personnamnsstudier, s. 76.
15. Janzén, Personnamn (Nordisk kultur 7), s. 267.

Kap. 2 B.

1. Kalén, Bohuslänska gränsmärken, s. 94 resp. 85.
2. Åbo domkyrkas svartbok, s. 524 och 415 resp. 440 och 478.
3. Gustaf I:s registratur 24, s. 567.
4. Bidrag till Finlands historia 3, s. 24.
5. Åbo domkyrkas svartbok, s. 481 resp. 519.

6. Bidrag till Finlands historia 1, s. 8.
7. Namn och bygd 1948, s. 91.
8. Joh. Kalén, Halländska gränsmärken, s. 39. Kalkar, Ordbog III, s. 650.
9. Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar I, s. 175.
10. Rietz, a. a., s. 538. Vendell, Ordbok, s. 755.
11. Abr. Abrah:son Hülphers, Dagbok öfwer en resa igenom ... Dalarne år 1757, s. 323.
12. Jfr SAO R 2296.

Kap. 2 C.

1. Envall, Tiveden, Isala och Husum, s. 43.
2. Jfr A. Noreen, Altisl. und altnorw. Gram. §74: 3.
3. Sahlgren, Gamla svenska ånamn (NoB 1959), s. 22.

Kap. 2 D.

1. Birger Steckzén, Birkarlar och lappar, s. 172.
2. Svensk uppslagsbok 21, sp. 743.
3. Helge Ljungberg, Den nordiska religionen och kristendomen, s. 226.
4. Mårten Stenberger, Gravfältet vid sockenmötet (Tor 1960), s. 89.
5. E. Noreen, Studier rörande gränserna mellan Värmland och ... Norge i äldre tid (NoB 1919), s. 150.

Kap. 3 A.

1. Arkiv för nordisk filologi 22, s. 110.

Kap. 3 C.

1. Kluge, Nominale Stammbildungslehre §194–197.
2. Herbert Gustavson, Gotlands ortnamn (Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1938), s. 37.

Kap. 4 A.

1. G. Franzén, Vikbolandets by- och gårdnamn, s. 153.
2. Hjalmar Lindroth, Kust- och skärgårdsnamn i Göteborgs och Bohus län, s. 123 resp. 54.
3. Lindroth, En omdebatterad önamnsgrupp (Fornvännen 1914), s. 181.
4. Envall, Falun och Falköping. Strängnäs, s. 47.
5. Sahlgren, Sta-namnen i Närke (NoB 1927), s. 73.
6. Sahlgren i NoB 1930, s. 137. Lars Hellberg, Inbyggarnamn på karlar, s. 153.
7. Eilert Ekwall, The Oxford Dictionary of English Place-names (1960), s. 440.
8. Folke Hedblom, De svenska ortnamnen på säter, s. 236 resp. 89.
9. G. Knudsen, De danske Stednavne (Nordisk kultur V), s. 90 f. Kristian Hald, Vore Stednavne, s. 68 f.
10. Levander, Dalmålet I, s. 156 och 158.

Kap. 4 B.

1. A. Noreen, Altschwed. Gram. § 290: 2.
2. Manne Eriksson, Torp och villa (NoB 1943), s. 98.

3. Natan Lindqvist, Torp (Smått och stort i språkets spegel), s. 76.
4. Torp, Ordbok, s. 221. Rietz a. a., s. 244.
5. Nils Ahnlund, Jämtlands och Härjedalens historia I, s. 191.
6. Carl Lindberg, Ett bidrag till By sockens bebyggelsehistoria (Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1946), s. 25 och 29.
7. Peter Olsson, Ortnamnen i Jämtland och Härjedalen (Jämtl. läns fornminnesför. tidskr. 2), s. 164.
8. Harry Ståhl, Ortnamnen i Kopparbergslagen, s. 63 f.
9. Karl Hj. Lindberg, Ortnamnen i Falutrakten (Falu Länstidning 17/11 1937, s. 8).

Kap. 4 C.

1. A. Noreen, Altschwed. Gram. § 336 och 273: 1.

Kap. 4 D.

1. Broman, Glysisvallur I: 3, s. 174.
2. Magnus Lundgren, Erik Brate och E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (Svenska landsmål X: 6), s. 206–208.
3. Carl Ivar Ståhle, De svenska ortnamnen på -inge, s. 462. Lennart Elmevik, Nordiska ord på äldre kāk- och kā(k)s-, s. 37.
4. A. Vestlund, Torps socken, s. 10. T. Bucht i SOVn 1, s. 19.
5. Gunnar Linde, Studier över de svenska sta-namnen, s. 169.
6. A. Noreen, Yngve, Inge och Inglinge m. m. (NoB 1920), s. 1 f.
7. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 3, s. 2.
8. Envall, Tiveden, s. 47.

Kap. 4 E.

1. Bucht i SOVn 2, s. 60.
2. A. Noreen, Altschwed. Gram. § 324: 3.
3. Broman, Glysisvallur I, s. 167.
4. Ståhl i Halland (1938), s. 248.
5. SOÄ 17, s. 42, och 19, s. 35. SOV 4, s. 35.
6. Svensk uppslagsbok 24, sp. 330.
7. Sven Friberg, Ortnamn i Kållands härad, s. 130.

Kap. 5 A.

1. Severin Solders, Några ortnamn i övre Dalarna (Dalarnas Hembygdsförb. tidskr. 1927), s. 107.
2. A. Noreen, Altschwed. Gram. § 260 anm. 7.

Kap. 5 B.

1. C. Lindberg, Terrängordet köl, s. 90.
2. Ståhl, Ortnamnen i Kopparbergslagen, s. 64.
3. E. Forssell, Kulturlandskapets utveckling i Sollentuna (Ymer 1938), s. 284.

Kap. 5 C.

1. Ståhl, Ortnamnen i Kopparbergslagen, s. 64.
2. Envall, Tiveden, s. 22 resp. 43.

3. Svensk uppslagsbok 24 sp. 436.
4. Ståhle, Ortnamnen på -inge, s. 502.

Kap. 6 A.

1. J. Nordlander, Om Norrlands urgamla kulturbygd (Ymer 1907), s. 55.
2. Valter Jansson, Nordiska vin-namn, s. 95.
3. Norrby, Ydre härads gårdnamn, s. 38.
4. Dalarnas Hembygdsbok 1964, s. 173.
5. Nils Ödeen i Blekingeboken, s. 141.
6. Bertil Ohlsson, Några blekingska ortnamn (Karlshamns samrealsk. årsred. 1946–47), s. 4.
7. Ståhle, Ortnamnen på -inge, s. 528 resp. 496.

Kap. 6 B.

1. E. Noreen, Studier rörande gränserna mellan Värmland och Dal samt Värmland och Norge i äldre tider (NoB 1919), s. 150.
2. Carl Larsson i By, En dalasockens historia I, bilaga.
3. Hülphers, a. a., s. 224.
4. Gruddbo på Sollerön, s. 170 och 176 resp. 169.
5. SOA: Hällestad.
6. Kalén, Halländska gränsmärken, s. 158 resp. 175.
7. Modin, a. a., s. 187.
8. Karl Linge, Svärdsjö socken etc., bilaga.
9. Ivar Modéer, Småländska skärgårdsnamn, s. 83.
10. Bertil Ohlsson, Blekingekusten mellan Mörrums- och Ronnebyån, s. 118 resp. 119.
11. Lindroth, Kust- och skärgårdsnamnen i Göteborgs och Bohus län, s. 57. Ds., En omdebatterad önamnsgrupp (Fornvännen 1914), s. 181.
12. Kalén, Bohuslänska gränsmärken, s. 92 f.
13. Natan Lindqvist, Bjärka-Säby ortnamn, s. 266.
14. Erik Brevner, Sydöstra Närkes sjönamn, s. 189.
15. Fig. 6 i L. Hellberg, Pluralform i äldre nordiskt ortnamnsskick, s. 133.
16. Lindroth, Värend och virdar (NoB 1918), s. 56 och 75.
17. Norrby, Ydre härads gårdnamn, s. 38.
18. N. Ödeen, Studier i Smålands bebyggelsehistoria, s. 205.

Kap. 7 A.

1. Sahlgren, Oäkta vi-namn (NoB 1923), s. 122. Ds., Ordlängdsbalansen i svenska (NoB 1930), s. 64.
2. Lindén, Orsa sockens naturnamn (Orsa I), s. 559 och 577.

Kap. 7 B.

1. Sven B. F. Jansson, Sörmländska runstensfynd (Fornvännen 1948), s. 286 f.
2. Franzén, Vikbolandets by- och gårdnamn, s. 204.
3. Sahlgren, Ordet rönn (NoB 1929), s. 64, 58, 61, 68 och 81.
4. Sigurd Fries, Studier över nordiska trädnamn, s. 147 f.
5. Envall, Tiveden, s. 24 och 222.
6. J. E. Blomberg, Bollnäs I (1958), s. 11.

7. J. Palmér i Arkiv f. nord. fil. 52 (1938), s. 52. Sahlgren, Gamla svenska ånamn (NoB 1959), s. 3.
8. NG 6, s. 56, 3, s. 257, och 16, s. 204.
9. Ståhle, Ortnamnen på -inge, s. 310 och 332.

Kap. 7 C.

1. A. Noreen, Altschwed. Gram. §337 Anm. 4.

Kap. 8 A.

1. Envall, Tiveden, s. 225 resp. 206, 192, 209 och 200.
2. Levander, Dalmålet I, s. 153–155. Gottfrid Kallstenius, Värmlands svenska dialekter (Svenska landsmål XXI: 2), s. 118.
3. Moths samling av äldre danska ord (1680-t.) enl. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog.
4. Kalén, Bohuslänska gränsmärken, s. 121.
5. Finlands medeltidsurkunder 4, s. 8.

Kap. 8 B.

1. NG 1, 2, 4, 7. Fritzner, Ordbog III, s. 133. Cleasby-Vigfusson, Icelandic–English dictionary, s. 503.
2. Lunds stifts landebok 2, s. 268.
3. Lindroth, Bohuslänska ortnamn och bohuslänsk bebyggelsehistoria, s. 57.
4. Magnus Olsen, Ættegård og helligdom, s. 100. Ds., Ortnamn (Nordisk kultur V), s. 57.
5. Norges land og folk VIII: 2, s. 498.

Kap. 8 C.

1. Folke Tydén, Vok. u och o i gammal kort stavelse, s. 58–59.
2. Kallstenius, Värmlands svenska dialekter § 81–82.
3. Levander, Dalmålet I, s. 84.
4. Hadar Vessby, Bygd och folk (Sunnemo socken), s. 26.

Kap. 8 D.

1. Holthausen, Vergleichendes und Etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen, s. 232. de Vries, Wörterbuch, s. 452.
2. Envall, Dalabergslagsmålet, s. 223.
3. SOA naturnamnsregistret.
4. Envall, Tiveden, s. 215.
5. Agaton Ericstam, Grytnäs socken II, s. 279.

Kap. 8 E.

1. Norges land og folk 16, s. 429.

Kap. 9 A.

1. J. E. Blomberg, Bollnäs I (1958), s. 17.

Kap. 9 C.

1. S. U. Palme, Råmärken kring Kind (NoB 1949), s. 108.

Kap. 9 D.

1. Nils Ahnlund, Jämtlands och Härjedalens historia I, s. 193.
2. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 1, s. 159 not 2 och 56 not 3.
3. A. Noreen, Spridda studier 3, s. 108.
4. Danmarks Stednavne 11, s. 101.
5. Broman, Glysisvallur I: 4, s. 278.
6. Lindroth, En omdebatterad önamnsgrupp (Fornvännen 1914), s. 181 f.
7. Upplands fornminnesför:s tidskr. III (1878), s. 25.
8. Svensk uppslagsbok 24, sp 762.
9. Sahlgren i Upsala nya tidn. juln:r 1929, s. 5.
10. Envall, Tiveden, s. 153.
11. Gunnar Pellijeff, Rundbulten (NoB 1959), s. 171. P. betraktar generalstabskartans Rundsj.(ön) som »ett rent kartografnamn» (s. 173). Men sannolikt fanns denna namnform, då kartbladet utarbetades 1854, fast den sedan råkat i glömska.
12. Modin, Härjedalens ortnamn, s. 14.

Kap. 10 A.

1. Brevner, Sydöstra Närkes sjönamn, s. 53.
2. Ståhle, Ortnamnen på -inge, s. 263 och 265.
3. Gunnar Linde, Studier över de svenska sta-namnen, s. 86.
4. Sahlgren i Sveriges bebyggelse, Östergötland 3, s. 71.
5. Svensk uppslagsbok 24, sp. 6 resp. 1031.
6. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 1, s. 90.
7. Peter Olsson i Jämtlands läns fornminnesför:s tidskr. 2, s. 154.
8. Valter Jansson, Nordiska vin-namn, s. 93.

Kap. 10 B.

1. Ejder resp. K. G. Ljunggren i Svensk uppslagsbok 24, sp. 861.
2. Kalén, Bohuslänska gränsmärken, s. 80.
3. Norrköpings medeltid, utg. av A. Nordén, s. 229.
4. Hellquist, Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge och -unga, s. 111.
5. Ståhle, Ortnamnen på -inge, s. 453–457 och 493.
6. N. Ahnlund, Jämtlands och Härjedalens historia, s. 193.
7. Jämtlands och Härjedalens diplomatarium I, s. 6.
8. Magnus Abr. Sahlstedt, Stora Tuna ... Minnesdöme (1743), s. 17 och 18.

Kap. 10 C.

1. Hellquist, Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge och -unga, s. 115.
2. Kallstenius, Värmlands svenska dialekter, s. 65.
3. Sahlgren, Skagerhults sockens naturnamn, s. H 2–H 4.

Kap. 11 A.

1. Envall, Husaby och Husum, s. 29.
2. Envall i Grytnäs socken (1960), s. 331.
3. Wilstadius, Ransakan om antikviteterne, 1667–1690, s. 22. S. U. Palme, Råmär-

ken kring Kind (NoB 1949), s. 108. E. Noreen, Gränsen mellan Värmland och Dal (NoB 1919), s. 151.
4. Kallstenius, Värmlands svenska dialekter, s. 201.

Kap. 11 C.

1. Sahlgren i Valda ortnamnsstudier, s. 273.
2. Norrby, Ydre härads gårdnamn, s. 19.

Kap. 12 A.

1. K. G. Ljunggren, Ortnamnen i Frosta härad, s. 34.
2. Sahlgren i Valda ortnamnsstudier, s. 273.
3. B. Ejder, Ortnamnen i Skåne (Svensk uppslagsbok 26), sp. 541.
4. Lindroth, Göinge härads gårdnamn (Fornvännen 1911), s. 191.
5. N. Palmborg, Skånska ortnamn på -röd och -ryd (Sydsv. ortnamnssällsk. årsskr. 1942–45), s. 9.

Kap. 12 B.

1. K. G. Ljunggren i Svenska landsmål 1950, s. 135 f.
2. Hesselman, Huvudlinjer i nordisk språkhistoria, s. 55.

Kap. 12 C.

1. Svensk uppslagsbok 16, sp. 457.
2. Sahlstedt, Stora Tuna, s. 18.
3. S. U. Palme, Råmärken kring Kind (NoB 1949), s. 108.
4. Sahlgren, Valda ortnamnsstudier, s. 288.

Kap. 13 A.

1. Lindroth, Bohuslänska ortnamn, s. 51 resp. 61 not 1.
2. Nordlander, Norrländska samlingar 1, s. 25.

Kap. 13 B.

1. Hald i Acta Philol. Scand. 21, s. 120.

Kap. 13 C.

1. Radloff, Beskrifning öfver n. Sthlms län 2, s. 53.
2. Sahlgren i Sveriges bebyggelse, Sthlms län 3, s. 88.
3. Hj. Lindroth, Göinge härads gårdnamn (Fornvännen 1914), s. 191.

Kap. 14 A.

1. Ihre, Glossarium Suio-Gothicum, s. 400.
2. Tingsprotokoll Malung 17/1 1687 (Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 3, s. 176).
3. Elias Wessén, Zur Geschichte der n-Deklination (Uppsala univ. årsskr. 1914 nr 2), s. 41–42.
4. A. Noreen, Altisl. Gram. § 279.
5. Kalén, Bohuslänska gränsmärken, s. 78 f.

Kap. 14 B.

1. Ejder i Svensk uppslagsbok 24, sp. 811–813, och 32, sp. 41 och 927.
2. Ingemar Olsson, Några strand- och fiskeplatsnamn från Östergarn (Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1956), s. 10–11.

Kap. 14 D.

1. Sveriges Traktater med främmande magter I nr 120.
2. Modin, Gamla Tåsjö (1961), s. 149. Hamnström i Arkiv f. norrl. hembygdsforskn. 1919, s. 33.
3. Ahnlund, Jämtlands och Härjedalens historia, s. 196.

Kap. 15 och 15 A.

1. Norges land og folk. Nedenes amt I, s. 582.
2. Sahlgren, Valda ortnamnsstudier, s. 250.
3. Sahlgren i Upsala nya tidn. juln:r 1929, s. 4, och 1935, s. 9.
4. A. Noreen, Altschwed. Gram. §102 Anm.
5. Hedblom, Gästriklands äldre bebyggelsenamn (1958), s. 156 och 161.
6. Israel Jonzon i Julhälsning till Forsa och Högs församlingar 1963, s. 14.
7. Levander, Dalmålet I, s. 61.
8. Sahlgren i Upsala nya tidn. juln:r 1938, s. 2.
9. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 2, s. 173.
10. Lindroth, Bohusläns härads- och sockennamn, s. 74–76.
11. Ödeen, Studier i Smålands bebyggelsehistoria, s. 97 resp. 227.
12. Blomberg, Bollnäs I, s. 12.
13. Assar Jansson, Ur Kumla sockens historia, s. 52 och 184.
14. Ejder i Sydsv. ortnamnssällsk. årsskr. 1949, s. 17.
15. Se de Vries, Wörterbuch, s. 230.
16. Franzén, Vikbolandets by- och gårdnamn, s. 114; jfr Sahlgren i NoB 1916, s. 124.
17. Hedar, En sörmlandsbygd, s. 238.
18. A. Noreen, Altschwed. Gram. § 260: 6.
19. Arkiv f. nord. filol. 1934, s. 147.

Kap. 15 B.

1. Kristian Hald, Vore Stednavne, s. 48.
2. Sahlstedt, Stora Tuna Minnesdöme, s. 42.
3. N. Ålenius, De uppländska portliderstolparne (Uppland 1940), s. 51 f.
4. Viggo Brøndal i Acta Philol. Scand. 1928, s. 26.
5 a. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 3, s. 86.
5 b. Lindroth, Bohusläns härads- och sockennamn, s. 16.
6. Sahlgren i Saga och sed 1938, s. 78.
7. Lundahl i Festskrift till Jöran Sahlgren 1944, s. 5.
8. Ulf Erik Hagberg, Silverhinden från Skede mosse (Tor 1961), s. 133.
9. Sven Friberg, Studier över ortnamn i Kållands härad, s. 61.
10. Arkiv f. nord. filol. 33, s. 52.
11. Brevner, Sydöstra Närkes sjönamn, s. 142 f.

12. Sophus Bugge, Norges Indskrifter med de ældre Runer I, s. 166.
13. Magnus Olsen, Hedenske kultminder i norske stednavne, s. 265 f.
14. Axel W. Persson i Folkens historia genom tiderna I, s. 157 (bild vid s. 160).
15. N. Lovén, Folklifvet i Skytts härad, s. 178.

Kap. 15 C.

1. K. G. Ljunggren, Studier över sydsvenska ortnamn (Sydsv. ortnamnssällsk. årsskr. 1946–48), s. 44.
2. Norrby, Ydre härads gårdnamn, s. 80.

Kap. 15 D.

1. Sahlgren i Sveriges bebyggelse, Uppsala län 4, s. 42.
2. M. Eriksson, Hjäll och tarre, s. 257 resp. 252.
3. Hedblom, Gästriklands äldre bebyggelsenamn, s. 150.
4. Danmarks Stednavne 2, s. 24 och 102.

Kap. 15 E.

1. Pellijeff, Algutstorp (NoB 1957), s. 185. Ståhl i Svensk uppslagsbok 1, sp. 595.
2. Ståhl, Ortnamnen i Kopparbergslagen, s. 11.
3. Thorsten Andersson, Svenska häradsnamn, s. 241 f.
4 a. Ståhl i Stora Tuna (1959), s. 84.
4 b. Jfr A. Noreen, Altisl. Gram. § 379.
5. A. Noreen, Altschwed. Gram. § 106: 2 a.
6. SOÄ 9: 2, s, 18. Ståhl i Halland (1398), s. 259 m. fl.
7. O. v. Friesen i Upsala nya tidn. juln:r 1918, s. 4.
8. Kluge, Nominale Stammbildungslehre § 46.

Kap. 16 A.

1. F. Jónsson i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1907, s. 221.
2. Elmevik, Nordiska ord på äldre kāk- och kā(k)s-, s. 120.
3. Elmevik, a. a., s. 188, 193 och 185.
4. Kluge, Nominale Stammbildungslehre § 46.
5. Elmevik, a. a., s. 192, 196 och 167.
6. Niss Hjalmar Matsson i Särna-Idre 300 år, s. 273.
7. O. von Friesen i Upsala Nya Tidn. juln:r 1919.
8. Ödeen, Smålands bebyggelsehistoria, s. 268.
9. Rietz, Dialektlexikon, s. 133. Vendell, Ordbok, s. 242. Wessman, Östsv. folkmål, s. 198 resp. 154.
10. Torp, Ordbok, s. 92. Dansk Ordbog (1802) 2, s. 11.
11. O. Lundberg i Stockholmstidn. 26/7 1914, s. 1.
12. Åke Grönlund i Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1961, s. 13 karta.

Kap. 16 B.

1. Palmborg, Skånska ortnamn på -röd och -ryd (Sydsv. ortnamnssällsk. årsskr. 1942–45), s. 12 resp. 11.
2. Envall, Falun, s. 147. Ds., Tiveden, s. 24.
3. Lindroth, Gutnal och Gutnalþing (Från filol. fören. i Lund 1945), s. 67.

4. Sahlgren, Västergötlands häradsnamn (Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1953), s. 10.
5. A. Noreen, Altisl. Gram. § 119: 2; jfr § 165 Anm. 2.
6. Sophus Bugge, Norges Indskrifter med de ældre Runer I, s. 166.
7. Polomé i La Nouvelle Clio 1954, s. 40.
8. Åke Granberg i Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1961, s. 15 o. 17.
9. Envall, Skandinavische Ortsnamen (VII Congresso Internaz. di Scienze Onomastiche Firenze–Pisa 4–8 Aprile 1961), s. 499 f.
10. Skautrup, Det danske Sprogs Historie I, s. 254.
11. Magnus Olsen i Maal og Minne 1909, s. 22.
12. S. Lindqvist, Åker och Tuna (Fornvännen 1918), s. 6 f.
13. Sahlgren i Upsala Nya Tidn. juln:r 1929, s. 5.
14. Brate, Åker och Tuna (Fornvännen 1918), s. 207 f.
15. Jfr M. Olsen, Sigtuna (NoB 1917), s. 96.
16. Wadstein, Birka och Bjärköarätt (NoB 1914), s. 92. Ds., Namnet Birka (NoB 1924), s. 127.
17. Klara Wijkander, Ortnamn på Kullaberg (1957), s. 121.

Kap. 17 A.

1. Broman, Glysisvallur I: 2, s. 145.
2. Ex. En bok om Skåne (1936), s. 133. SOÄ 18, s. 20 och 142.
3. Nordlander, Anteckningar om några norrländska ortnamn (Sv. fornminnesför:s tidskr. 7), s. 167.
4. Nordlander, Norrländska samlingar 6, s. 255.
5. K. H. Dahlstedt, Om arv och lån i Norrlands svenska folkmål (Sv. Landsmål 1960), s. 219–222.

Kap. 17 B.

1. Sahlgren i Nysund, minnesskrift 1938, s. 86.
2. Rhezelius, Monumenta Uplandica, s. 103.

Kap. 18 A.

1. Blomberg, Bollnäs I, s. 18.
2. Hellquist, De svenska ortnamnen på -by, s. 271.
3. Dalarnas Hembygsförb. tidskr. 1922, s. 185.
4. Ödeen, Studier i Smålands bebyggelsehistoria, s. 204.
5. N. Lindqvist, Bjärka-Säby ortnamn, s. 259 resp. 314.
6. Falkman, Ortnamnen i Skåne, s. 82.
7. Valter Jansson, Nordiska vin-namn, s. 77.

Kap. 18 C.

1. Lindén, Orsa I, s. 547.
2. Modéer, Ortnamnen i Ålem (Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1948), s. 33.

Kap. 18 D.

1. Modin, Härjedalens ortnamn, s. 107 och 75.

Kap. 18 E.

1. SOV 3, s. 40, 8, s. 21, och 11, s. 8.
2. Modéer, Småländska skärgårdsnamn, s. 113.

Kap. 19 A.

1. Handlingar i Lantmäterikontoret, Härnösand, enligt Nordlander (se not 2).
2. Nordlander, Anteckningar om några norrländska ortnamn (Sv. fornminnesför:s tidskr. 7), s. 167 f.
3. Litteraturhänvisning hos Dahlstedt (se not 6).
4. Abrah. Abrah-son Hülphers, Beskrifning öfwer Norrland IV: Ångermanland (1780), s. 67.
5. David Palm i Ångermanland-Medelpad 1937, s. 47 f.
6. K.-H. Dahlstedt, Om arv och lån i Norrlands svenska folkmål (Sv. landsmål 1960), s. 220 f.
7. Widmark, Beskrifning öfver Helsingland, s. 67.
8. E. Brate i Arkiv f. nord. fil. 9, s. 135. Axel Kock, Svensk ljudhistoria I, s. 336.
9. Svensk uppslagsbok 2, sp. 156.

Kap. 19 B.

1. Flemström i Härnösands stift i ord och bild, s. 115.
2. Brevner, Sydöstra Närkes sjönamn, s. 180 f.
3. Karsten, Svensk bygd I, s. 272.
4. Bygdén, Härnösands stifts herdaminne 4, s. 116.
5. Envall, Namnet Stockholm (S:t Eriks årsb. 1962), s. 54.
6. Broman, Glysisvallur I: 4, s. 284.
7. Widmark, Beskrifning öfver Helsingland, s. 66.
8. Rhyzelius, Svio-Gothia Munita, s. 18.
9. Envall, Järnbäraland (Historisk tidskr. 1957), s. 130–132.
10. Ståhle, Ortnamnen på -inge, s. 71.

Kap. 20 B.

1. Levander, Dalmålet I, s. 64 och 84.
2. Sahlstedt, Stora Tuna, s. 39 med kartbilaga.
3. Nerikes Allehanda 1899, nr 16.
4. Hellquist, De svenska ortnamnen på -by, s. 27.
5. Einar Holmberg, Till frågan om accentueringen av ortnamn (Sydsv. ortnamnssällsk. årsskr. 1937–39), s. 19.
6. Ingemar Ingers, Nybildningar av ortnamn efter äldre förebilder (Sydsv. ortnamnssällsk. årsskr. 1953–56), s. 34.
7. C. Lindberg, De jämtländska sockennamnens ursprung (Ortnamnssällsk. i Uppsala årsskr. 1937), s. 55.
8. Holmberg, Bohusläns historia (1867) II, s. 304.
9. Sahlgren i Årsbok för hembygdsvård 1935, s. 71.
10. Ejder i Svensk uppslagsbok 23, sp. 902.

Kap. 20 C.

1. O. von Friesen i Upsala nya tidn. juln:r 1915, s. 4.
2. Sahlgren i Saga och sed 1938, s. 70. Ds., Sveriges bebyggelse, Uppsala län 2, s. 70.

Kap. 20 D och E.

1. Peter Olsson i Jämtl. läns fornminnesför:s tidskr. 2, s. 151.
2. Modin, Härjedalens ortnamn, s. 107 resp. 175.
3. Klara Wijkander, Ortnamn på Kullaberg, s. 118.

Kap. 20 F.

1. Wijkander, a. a., s. 164.
2. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 1, s. 37 f.

Kap. 21 A och C.

1. Lindén, Orsa sockens naturnamn (Orsa, red. av J. Boëthius I, 1950), s. 557 resp. 547 med noter 10 och 13.

Kap. 21 D.

1. Niss Hjalmar Matsson, Naturens och människans liv i ortnamnens spegel (Särna-Idre 300 år), s. 305.
2. Nordlander, Norrländska samlingar 6, s. 255.

Kap. 21 E.

1. Hülphers, Dagbok öfwer en Resa igenom Dalarne, s. 131.
2. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I: 2, s. 176.
3. Ståhl, Om Rättviks ortnamn (Rättvik, utg. av Rättviks sn III), s. 44.

Kap. 22 A.

1. R. Norrby, Ydre härads gårdnamn, s. 36.
2. Nordlander, Norrländska namnstudier (Vitterhetsak. månadsblad 1895), s. 108.
3. D. Palm i Ångermanland-Medelpad (Årsbok för Västernorrl. läns hembygdsförb. 1937), s. 59.
4. Bucht i Ångermanland 8 (utg. av Ångermanl. hembygdsförb.), s. 88.
5. Valter Jansson, Nordiska vin-namn, s. 24.

Kap. 22 C.

1. Nordlander, Norrländska samlingar 6, s. 287.
2. Lindén i Orsa I, s. 561. Niss Hjalmar Matsson, Särna–Idre, s. 264.
3. Broman, Glysisvallur I: 4, s. 275. Peter Olsson i Jämtl. fornm. för. tidskr. 2, s. 176.
4. Blomberg, Bollnäs I, s. 74 och 66.

Förkortningar

blg = bergslag
db = dombok
Ek = Ekonomisk karta
fhty. = fornhögtyska
fsv. = forntidssvenska
gd = gård
Gst = Generalstabskartan
hd = härad
hgd = herrgård
jb = jordebok
J. l. = Jönköpings län
jr = jordregister
k = karta
kb = kyrkobok
Kri. l. = Kristianstads län
Kro. l. = Kronobergs län
lmh = lantmäterihandling
mhty. = medelhögtyska
ml = mantalslängd
msv. = medeltidssvenska
NoB = Namn och Bygd
OGB = Ortnamnen i Göteborg och Bohus län
Sk. l. = Skaraborgs län
skg = skeppslag
sms = sammansättning
SOA = Svenska ortnamnsarkivet
SOH = Ortnamnen i Hallands län
SOSk = Ortnamnen i Skaraborgs län
SOV = Ortnamnen i Värmlands län
SOVn = Ortnamnen i Västernorrlands län
tg = tingslag
tl = tiondelängd
Tk = Topografisk karta
Ä. l. = Älvsborgs län

Ortnamnsregister